

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет

**«АРХІТЕКТОНІКА УПРАВЛІННЯ
ЗБАЛАНСОВАНИМ РОЗВИТКОМ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ»**

(Монографія)

Тернопіль
2017

УДК 338.27
ББК 65.231
Ж-52

Архітектоніка управління збалансованим розвитком національної економіки / кол. монографія за ред. Желюк Т.Л. – Тернопіль: Крок, 2017. – 337 с.

Автори:

Желюк Тетяна Леонтіївна – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 4.1)

Микитюк Петро Петрович – доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.4.6)

Августин Руслан Ростиславович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.2.4)

Апостолюк Оксана Зіновіївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.3.3)

Бречко Олександр Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту, обліку і аналізу Тернопільського національного економічного університету. (п.4.8)

Дудкіна Олена Павлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.3.1, 3.2)

Жуковська Аліна Юріївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.4.9)

Кривокульська Наталія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.4.7)

Попович Тамара Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.2.2)

Ревун Костянтин Іванович – кандидат економічних наук, головний фахівець Департаменту безпеки Національного банку України. (п.1.1, 1.2, 1.3)

Скочилася Світлана Мирославівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.3.4)

Федорович Ірина Михайлівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету. (п.4.3)

Арзамасова Оксана Вікторівна – здобувач кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.2.3, 4.2).

Микитюк Юлія Ігорівна – аспірант кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.4.5)

Микитюк Віталій Петрович – аспірант кафедри економіки підприємств та корпорацій Тернопільського національного економічного університету. (п.4.6)

Каштелян Анастасія Петрівна – здобувач кафедри менеджменту та публічного управління Тернопільського національного економічного університету. (п.4.4)

Рецензенти:

Олешко Анна Анатоліївна – доктор економічних наук, професор кафедри фінансових ринків Університету державної фіскальної служби України.

Покатаєва Ольга Вікторівна – доктор економічних наук, професор, перший проректор Класичного приватного університету.

Черничко Тетяна Володимирівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Мукачівського державного університету.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 8 від 12 квітня 2017 р.)

У монографії обґрунтовано концептуальні засади управління збалансованим розвитком національної економіки; проаналізовано фактори та передумови збалансованого розвитку національної економіки на різних рівнях її функціонування. Запропоновані напрямки модернізації інструментарію управління національною економікою в контексті забезпечення її збалансованого, конкурентного розвитку.

Розраховано для науковців, аспірантів, слухачів магістратури, посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

ISBN

© Желюк Т.Л. та автори 2017

Зміст

Передмова (Желюк Т.Л.)	5
Розділ 1. Концептуальні засади управління збалансованим розвитком національної економіки (Желюк Т.Л., Ревун К.І.)	8
1.1. Суть та критерії збалансованого розвитку.....	8
1.2. Теоретико-методологічні засади управління збалансованим розвитком.....	27
1.3. Організаційно-інституційна архітектура управління збалансованим розвитком національної економіки.....	40
Розділ 2. Оцінка дисбалансів розвитку національної економіки	55
2.1. Дисбаланси розвитку національної економіки: методичні підходи до оцінки (Желюк Т.Л.)	55
2.2. Дисбаланси розвитку національного споживчого ринку (Попович Т.М.).....	68
2.3. Дисбаланси розвитку ринку праці національної економіки (Арзамасова О.В.).....	91
2.4. Тіньовий сектор та його вплив на збалансований розвиток національної економіки (Августин Р.Р.).....	101
Розділ 3. Регіональні асиметрії сутнісні детермінанти та механізми подолання	120
3.1. Суть та верифікація регіональних дисбалансів. (Дудкіна О.П.)	120
3.2. Механізми подолання регіональних дисбалансів в контексті забезпечення сталого розвитку регіонів (Дудкіна О.П.).....	132
3.3. Регіональний ринок комунальних послуг: формування конкурентного середовища (Апостолюк О.З.).....	141
3.4. Логістичні аспекти забезпечення збалансованого розвитку підприємств регіону. (Скочиляс С. М.).....	158
Розділ 4. Механізми забезпечення збалансованого розвитку національної економіки на макро- та мезорівнях	175
4.1. Модернізація інструментарію управління збалансованим розвитком національної економіки (Желюк Т.Л.).....	175

4.2. Концептуальні засади управління кадровим потенціалом в новій економіці (Арзамасова О.В.).....	187
4.3. Формування та обслуговування державного боргу України (Федорович І.М.).....	204
4.4. Бюджетні механізми забезпечення збалансованого розвитку національної економіки (Каштелян А.П.).....	226
4.5. Інноваційні підходи у забезпеченні збалансованого розвитку національної економіки (Микитюк Ю.І.).....	237
4.6. Науково-технологічне передбачення як інструмент забезпечення збалансованого розвитку національної економіки (Микитюк П.П., Микитюк В.П.).....	255
4.7. Еколого орієнтоване управління економікою як механізм забезпечення сталого розвитку (Кривокульська Н.М.).....	268
4.8. Використання технології блокчейну у збалансуванні фінансових потоків (Бречко О.В.).....	280
4.9. Антикризові стратегії управління національною економікою (Жуковська А. Ю.).....	296
Список використаних джерел.....	310
Додатки.....	329

Передмова

*Ми стаємо мудрішими, не згадуючи наше минуле,
а відповідаючи перед нашим майбутнім.*

Джордж Бернард Шоу

Утвердження мультиполярної економічної моделі світу, зміна природи міжнародної конкуренції, загострення конфлікту між потребами країн-глобалізаторів і потребами національних держав, збільшення розриву між рівнями економічного розвитку країн, поява вектору диференціації, потреба адаптувати національні економіки до екзогенних викликів та факторних обмежень, вироблення глобальної інноваційно-технологічної стратегії розвитку актуалізують питання пошуку шляхів та механізмів забезпечення збалансованого розвитку національних економік. Держави з розвинутими інноваційними системами формують цивілізаційні анклав, які визначають сучасний світоустрій через жорсткий контроль за інформаційними, технологічними і фінансовими потоками.

Будучи відкритою економічною системою, Україна не може стояти осторонь світових процесів, які стимулюють реалізацію нової парадигми економічного зростання, модернізацію економіки шляхом розвитку галузей п'ятого та шостого технологічних укладів, активізацію інноваційного потенціалу, взаємоузгодження економічних, соціальних, екологічних векторів розвитку. Існує об'єктивна необхідність своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам. У такій ситуації саме держава залишається інститутом, на який покладається завдання забезпечення стабільного розвитку та впровадження прогресивних змін шляхом проведення прагматичної економічної політики з максимальним рівнем селективності реалізації економічних реформ, які дадуть змогу примножити конкурентний потенціал національної економіки.

Багатогранний характер проблем збалансованого розвитку, нові виклики сучасності зумовлюють потребу в подальших наукових дослідженнях теоретичних і практичних аспектів подолання дисбалансів розвитку національної економіки та визначають актуальність та прикладне значення даної монографії.

Збалансований розвиток в монографії розглядається з позиції певних взаємозв'язків і взаємозалежностей, які представлені кількісними економічними параметрами та якісними характеристиками, що визначають функціонування інституційних секторів національної економіки. Авторський колектив розглядає проблеми збалансованого розвитку національної економіки з позицій підтримки сталого економічного зростання, пошуку екологодопустимого рівня господарювання; здатності економічної системи адаптуватися до зовнішніх змін; підтримки умов макроекономічної стабільності, забезпечення гармонійного, безконфліктного прогресу країни та її регіонів.

Зміст монографії включає чотири розділи. В першому розділі обґрунтовуються концептуальні засади управління збалансованим розвитком національної економіки. В другому розділі проведена оцінка дисбалансів розвитку національної економіки. В третьому розділі ідентифіковані регіональні асиметрії та демарковані механізми їх подолання. Четвертий розділ висвітлює механізми забезпечення збалансованого розвитку національної економіки на різних рівнях її функціонування.

Авторський колектив на сторінках монографії піднімає і вирішує низку проблем щодо розкриття сутності та верифікації критеріїв збалансованого розвитку національної економіки; структуризації та оцінки характеру існуючих національних та регіональних дисбалансів (відтворювальних, структурно-компонентних, факторних, інституційних, просторових, секторальних, екологічних, пов'язаних із порушенням параметричних характеристик економічної безпеки, різним економічним потенціалом та конвергентною спроможністю адміністративно-територіальних утворень) та стратегічної діагностики можливих дисбалансів; формування концептуальної моделі управління збалансованим розвитком національної економіки; обґрунтування аналітичного забезпечення процесу управління збалансованим розвитком національної економіки для отримання релевантної інформації про існуючі дисбаланси та вироблення механізмів їхнього усунення; оцінки результативності управління розвитком національної економіки; обґрунтування напрямів модернізації інструментарію управління розвитком національної економіки в напрямку покращення її

якісних структурних характеристик.

Прикладний характер даної праці посилюється низкою напрацьованих пропозицій щодо модернізації функціональних механізмів попередження та подолання дисбалансів регіонального розвитку за рахунок вдосконалення управління ресурсами територій, запровадження механізмів детінізації фінансових потоків, модернізації інституційного забезпечення стратегічного планування, ідентифікації та подолання дисбалансів споживчого ринку, ринку праці; підвищення якості надання муніципальних послуг, активізації форм міжрегіонального співробітництва, впровадження спільних інвестиційних, інноваційних проектів, використанні інструментарію антикризового управління тощо.

Враховуючи ступінь дослідження проблеми, у монографії робиться спроба переосмислення ролі держави у забезпеченні збалансованого розвитку національної економіки, яка може бути основою для реалізації стабілізаційних заходів, що підвищить адаптивність економіки до викликів, факторних обмежень, підтримуватиме цілісність та сприятиме зростанню конкурентоспроможності національної економіки.

Авторський колектив усвідомлює, що в рамках однієї монографії неможливо розглянути багатогранний комплекс складної проблеми управління збалансованим розвитком національної економіки, тому з вдячністю готовий сприйняти зауваження та побажання дослідників даного питання і намагатиметься їх врахувати в подальших наукових дослідженнях.

Д.е.н., професор Желюк Т.Л.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЗБАЛАНСОВАНИМ РОЗВИТКОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Суть та критерії збалансованого розвитку

Незважаючи на структурну множину національних економік і моделей управління ними можна виокремити спільні риси, які характеризують їх функціонування. Йдеться насамперед про взаємоузгодження цілей, на досягнення яких зорієнтований розвиток національного господарства, з засобами, які потрібно використати для досягнення поставлених цілей, тобто необхідності підтримки певної збалансованості.

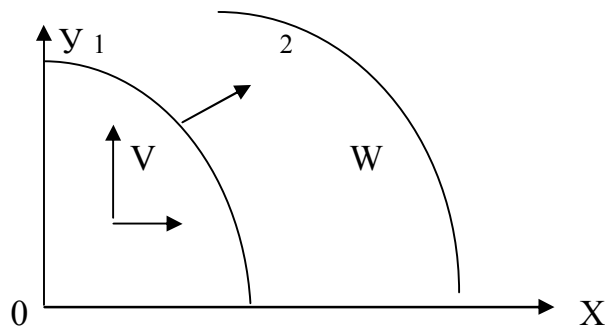
В сучасній науковій літературі збалансований розвиток є об'єктом комплексних міждисциплінарних наукових досліджень, які виходять за межі окремих країн. На наднаціональному рівні даній проблематиці приділяють увагу низка міжнародних інституцій, серед яких Римський клуб, Міжнародний інститут світових ресурсів, Інститут світового спостереження, Міжнародний інститут системних досліджень, Європейське Агентство з навколишнього природного середовища, Світовий Банк. Проте незважаючи на численні дослідження, в науковій літературі не сформовано єдиного підходу до визначення сутності збалансованого розвитку. Тому в рамках даного параграфу вважаємо за доцільне обґрунтувати зміст дефініції «збалансований розвиток національної економіки» та демаркувати критерії, які його характеризують.

Термін «збалансований» у економічній енциклопедії трактується з позицій рівноважного підходу, котрий характеризується певною системою економічних показників, що характеризують результати діяльності економічної системи та основні пропорції відтворення [5, с. 61].

Вперше проблему збалансованості було піднято в макроекономіці при поясненні економічного вибору та дослідженні кон'юнктури ринків. Зокрема, в макроекономіці збалансований розвиток розуміють як спосіб використання обмежених виробничих ресурсів, при якому вдається задовольняти зростаючі потреби суспільства [8, с. 36].

Проблема економічного вибору зумовлена неспівпаданням потреб і можливостей їхнього задоволення і вирішується шляхом альтернативності використання ресурсів. Саме такий підхід знаходить своє відображення в законі наростаючих витрат. Суть закону зводиться до того, що в умовах нестачі ресурсів виробництво кожної нової одиниці продукту X веде до зменшення виробництва продукту Y [8, с. 41]. Графічна модель економічного вибору має вигляд кривої виробничих можливостей (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Крива виробничих можливостей країни [8, с. 41]

Виробничі можливості визначаються такими чинниками: кількістю і якістю виробничих ресурсів; розподілом наявних факторів; економічним вибором; технологією та організацією виробництва. Точка V є свідченням недостатнього використання виробничих можливостей країни, а рух до рівноваги можливий або за рахунок більшого виробництва споживчого товару X або інвестиційного товару Y . Точка W вказує на неможливість комбінації продуктів виробництва в умовах відсутності належного ресурсного забезпечення. Рух від кривої 1 до кривої 2 можливий за рахунок використання технічного прогресу, виробництва товарів за нанотехнологіями.

Крива виробничих можливостей створює певне підґрунтя для забезпечення збалансованості на факторному рівні при формуванні мікроекономічних розрахунків, виборі пріоритетів розвитку, однак не дає змоги врахувати ринковий та секторний підходи до дослідження збалансованості розвитку економічної системи, проблеми ендогенного та екзогенного впливу на систему оптимального вибору.

В економічній теорії для пояснення збалансованості ринків економічної системи використовують рівноважний підхід. Відповідно до цього підходу збалансованість ототожнюють із досягненням макроекономічної рівноваги, для якої характерними є певна логіка взаємозв'язків і взаємозалежностей, які представлені кількісними економічними параметрами; власний специфічний спосіб відновлення стійкого рівноважного стану між наявними в суспільстві засобами і потребами.

Розрізняють наступні типи рівноваги:

- 1) ідеальну, за якої забезпечується досягнення інтересів усіх економічних суб'єктів. Така рівновага можлива лише теоретично;
- 2) реальну, яка встановлюється в економічній системі під впливом екзогенних факторів в умовах недосконалої конкуренції. Така рівновага відповідає умові обмеженості ресурсів і зростання суспільних потреб та потребує обмеження сукупного попиту або ефективнішого використання наявних ресурсів за рахунок збільшення продуктивності праці та створення нових ресурсів;
- 3) часткову, яка передбачає досягнення кількісної відповідності між ринком товарів і послуг та факторами виробництва;
- 4) загальну, яка передбачає збалансований розвиток усіх сфер економічної системи, структурну відповідність між усіма її елементами;
- 5) динамічну (нелінійна, стохастична, матрична).

Теорію загальної рівноваги вперше було сформульовано А. Вальдом та Дж. Фон Нейманом, а доведення існування рівноваги Дж. Неша стало основою для подальшого поглиблення теорії рівноваги в працях Л. Маккензі, Дж. Дебре, К. Ерроу та Т. Негіші. Дані напрацювання аналітично були поглиблені в працях Г. Скарфа, а Дж. Хікс включив до теорії параметри часу і невизначеності. Теорія дістала продовження в праці Ф. Модільяні, що була присвячена аналізу фінансових інститутів у забезпеченні збалансованого розвитку економічної системи, та працях П. Самуельсона. На даний час основні моделі макроекономічної рівноваги можна структурувати за такими групами: класична, (Ф. Кене, Ж. Б. Сей, С. Сміт); неокласична (Л. Вальрас, Дж. Дебре, К. – Дж. Ерроу, Л. Маккензі, Р. Раднер

В. Парето, П.–Е. Самуельсон); кейнсіанська (Дж. М. Кейнс); монетарна (М. Фрідмен, Д. Лайдлер), характеристика основних із яких представлена в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Моделі макроекономічної рівноваги, які характеризують збалансованість ринків економічної системи

Тип моделі	Детермінанти рівноваги	Специфіка використання
1	2	3
1. Класична модель	<ol style="list-style-type: none"> 1) Рівновага встановлюється в результаті взаємодії ринків ресурсів, товарів, грошей та інвестицій; 2) вихідним у встановленні рівноваги є ринок ресурсів; 3) на ринках ресурсів і товарів існує рівень цін, який врівноважує попит та пропозицію; 4) рівновага національного ринку визначається рівноважними: ставкою номінального процента; ВНП; рівноважною зайнятістю; рівноважною ставкою реальної зарплати. 	Дозволяє змодельовати значення ціни (заробітної плати, процентної ставки), яка характеризує стан рівноваги на окремо взятому ринку.
<p>2. Неокласичні моделі рівноваги:</p> <p>2.1. Модель П. Самуельсона</p> <p>2.2. Модель Л. Вальраса</p>	<p>Характеризує рівновагу як здатність економічної системи адаптуватися до зовнішніх змін, увівши в теорію загальної рівноваги поняття стійкості економічної системи.</p> <p>Рівновага ринків споживчих товарів узгоджується з рівновагою ринків факторів виробництва. Відповідно до «закону Вальраса», в умовах незмінних цін попит та пропозиція збігаються на всіх ринках.</p>	<p>Закладає основи для пояснення динамічної рівноваги.</p> <p>Забезпечує формальне визначення економічної рівноваги в децентралізованій конкурентній економіці.</p>
2.3. Модель Дж. Дебре і К.-Дж. Ерроу	<ol style="list-style-type: none"> 1. В моделі поєднано теорію розміщення, теорію капіталу і теорію поведінки за умов невизначеності. 2. Визначено умови функціонування конкурентного ринку: максимум прибутку при заданих цінах; максимум корисності при заданих цінах і питомій 	Використовується для дослідження динаміки економічного зростання, побудови міжгалузевих зв'язків, у теорії загального добробуту, у регуляторній політиці держави.

1	2	3
	<p>вазі у прибутку; якщо існує надлишкова пропозиція товару, то його ціна дорівнює нулю.</p> <p>3. Змодельовані нормативні значення параметрів рівноваги.</p>	
<p>3. Кейнсіанська модель</p>	<p>1) Пріоритетне значення сукупного попиту у формуванні рівноваги;</p> <p>2) можливості забезпечити рівновагу за наявності безробіття й інфляції, спаду виробництва;</p> <p>3) аналітичне обґрунтування рівноваги шляхом:</p> <ul style="list-style-type: none"> – рівноваги на ринку товарів і послуг, яка передбачає рівність між обсягом заощаджень та обсягом інвестицій, останні є функцією норми процента; – рівноваги на грошовому ринку, яка відображає рівність між готівкою та вартістю угод; – рівноваги на ринку праці, яка вказує, що пропозиція праці є функцією від реальної заробітної плати; – рівноваги, яка відображає взаємозв'язок між рівнем заробітної плати і повною зайнятістю. При цьому гранична продуктивність праці визначає розмір реальної заробітної плати. 	<p>Використовується для формування пріоритетів при реалізації стабілізаційно-трансфертної політики держави; експансивної політики впливу на сукупний попит за допомогою збільшення державних витрат, зменшення податків і зниження процентної ставки.</p>
<p>4. Монетарна модель 4.1. Модель Д. Лайдлера</p>	<p>1) Рівновага є результатом взаємодії товарного та грошового ринків;</p> <p>2) економіка отримує імпульси до змін від грошової пропозиції;</p> <p>3) економіка перебуває у стані стійкої рівноваги за умов незмінності темпів зростання грошової маси та випуску;</p> <p>4) динаміка цін визначається рівнем використання виробничої ресурсів та очікуванням щодо зміни цін.</p>	<p>Застосовується при проведенні антиінфляційної політики.</p> <p>Підтримання грошової рівноваги вимагає від держави в особі центрального банку виваженої грошово-кредитної політики, яка має забезпечувати збалансованість грошової маси в обігу, реальних доходів фізичних і юридичних осіб та норми процента.</p>

1	2	3
4.2. Модель М. Фрідмена	1) Рівновага на ринку залежить від кількості грошей в обігу та забезпечується рівноважною ставкою процента; 2) вплив на кон'юнктуру ринку здійснюється через монетарну політику центрального банку за допомогою проведення операцій на відкритому грошовому ринку та ринку цінних паперів.	

Примітка: сформовано з використанням наукових джерел [13,15,16, 17].

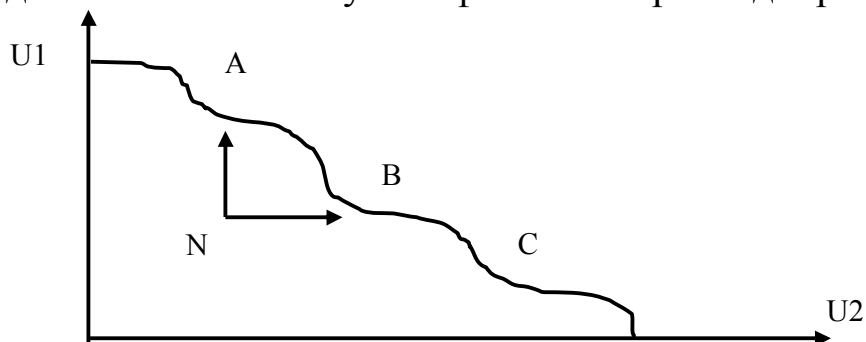
На особливу увагу заслуговують напрацювання П.-Е. Самуельсона, який у книзі «Основи економічного аналізу» (1947 р.) заклав підвалини для розвитку прикладної науки, яка розглядає рівновагу всебічно. На відміну від своїх попередників, які у 30–40 рр. ХХ ст. ототожнювали рівновагу із стабільністю, вчений вперше почав розглядати рівновагу як динамічне явище, визначаючи її як здатність економічної системи адаптовуватися до зовнішніх змін, увівши в теорію загальної рівноваги поняття «стійкості економічної системи». Слід зазначити, що даний критерій рівноваги в проектуванні на сучасні умови повинен бути уточнений з позицій здатності системи адаптовуватися до нових викликів, факторних обмежень, ендогенних та екзогенних ризиків.

Дослідження П.-Е. Самуельсона знайшли підкріплення в економіко-математичній моделі загальної економічної рівноваги К.–Дж. Ерроу та Дж. Дебре (Ерроу–Дебре), яка є класичною в галузі сучасної теорії загальної економічної рівноваги. Вона є модифікованим варіантом моделі Л. Вальраса, котра відображає виробничі можливості замість фіксованих виробничих коефіцієнтів, а замість функцій корисності, функції переваги. Ця модель містить різні варіанти поведінки споживача і виробників. Така поведінка залежить від мети існування останніх. Для виробників важливо отримати прибутки та їх максимізувати, а для споживачів – задовольнити свої потреби. Рівновага в такій моделі досягається тоді, коли суб'єкти економічної системи досягають власних цілей. Детермінантами такої рівноваги є максимізація прибутку та задоволення споживчих потреб при існуючому рівні цін.

Класичні та неокласичні моделі рівноваги дають змогу зробити

висновок про те, що ринковий механізм забезпечує збалансований розвиток лише за умов досконалої конкуренції. Лише за таких умов можна задовольнити існуючі суспільні потреби і ефективно використати виробничі ресурси, обсяг яких є обмеженим. Проблема обмеженості в економічній теорії частково вирішується моделлю Парето-ефективного розподілу ресурсів. Відповідно до теорії Паретто одні суб'єкти господарювання покращують свій достаток за рахунок погіршення добробуту інших. Графічно модель оптимального розподілу за теорією Паретто представлено на рис. 1.2.

Графік відображає межу можливої користі, яку отримують економічні суб'єкти (U_1 , U_2) за наявного обсягу виробничих ресурсів. Точки A , B і C є комбінаціями вигоди, яку отримують суб'єкти господарювання і є умовою Парето-ефективного розподілу виробничих ресурсів, тоді як точка N показує неефективний розподіл ресурсів.

Рис. 1.2. Графічна модель розподілу суспільних благ у моделі Парето-ефективності

Примітка: побудовано з використанням наукового джерела [9, с. 81].

Недоліком даної моделі є досягнення збалансованості за умови відсутності соціальної справедливості. Тому перебування економіки на межі кривої виробничих можливостей не завжди є необхідним. Важливо аби кожен учасник економічних відносин прагнув максимізувати бажані результати від своєї діяльності, тобто досягнути Парето-ефективності в процесі споживання та обміну.

Для ефективного функціонування конкурентної ринкової системи ресурси повинні бути розподілені між різними видами виробництва благ так, щоб структура виробництва відповідала структурі суспільних потреб. Суб'єкти господарювання можуть вирішувати проблему

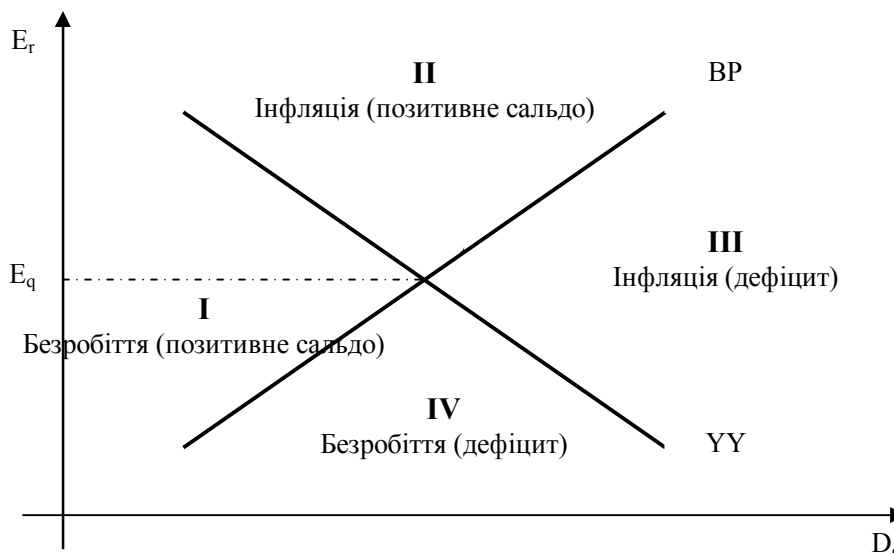
обмеженості благ шляхом заміщення одного блага іншим. І в економіці буде вирішуватися проблема ефективності розподілу ресурсів.

Проте в умовах змішаної економіки ринки не є досконало конкурентними і мають певні дефекти: циклічний характер економічного розвитку; монополізм влади, яка разом із великими корпоративними структурами контролює грошово-фінансові потоки; неконкурентні механізми усунення товаровиробників із ринків; адміністративні бар'єри, які стримують розвиток малого та середнього бізнесу; недостатня поінформованість ринкових суб'єктів; негативний вплив зовнішніх екстерналій; неспроможність забезпечити виробництво і досконалий розподіл суспільних благ, які б задовольняли потреби всіх членів суспільства однаковою мірою (національна оборона, освіта, охорона громадського порядку, наукові дослідження, природоохоронні заходи та ін.). Більше того, досягнути рівновагу можна лише на незначний проміжок часу, адже економічна система є динамічною. Економічні системи балансують між рівновагою та нерівновагою. І значна роль у відновленні рівноваги відводиться державі, яка за допомогою системи опосередкованого регулювання може впливати на ринкову кон'юнктуру, передбачаючи, пом'якшуючи, усуваючи негативні вияви ринкової економіки через відповідний інструментарій.

З огляду на це сучасні вітчизняні та зарубіжні економісти (Є. В. Алімпієв, Р. А. Батіщев, Т. В. Бурлай, І. Ф. Радіонова, П. В. Савченко) загальноекономічну рівновагу розглядають через певну пропорційність: а) виробництва та споживання; б) ресурсів і їх використання; в) попиту та пропозиції; г) факторів виробництва і його результатів; д) матеріально-речових і фінансових потоків; е) відповідності між ресурсами і потребами; є) мікроекономічних та макроекономічних процесів.

Доволі цікавою у рівноважній теорії збалансованого розвитку є теорія макроекономічного балансу відкритої економічної системи. Теорія загальної рівноваги (макроекономічного балансу) як основи рівноважного валютного курсу започаткована економічними дослідженнями 60-х рр. ХХ ст. Макроекономічний баланс досягається в результаті збалансованості зовнішніх і внутрішніх фінансових потоків. Ця теорія встановлює залежність між внутрішнім реальним попитом

(D_d) і реальним обмінним курсом (E_r). Рівноважний валютний курс (E_q) визначається точкою перетину (A) графіків внутрішньої (YU) і зовнішньої рівноваги (BP) (рис. 1.3).

Рис. 1. 3. Макроекономічний баланс для відритої економіки

Примітка: побудовано з використанням наукового джерела [9, с. 175]

На рис. 1.3 рух від нульової точки вгору по осі ординат означає зменшення курсу національної валюти та зростання курсу іноземної валюти. Чотири сегменти, які при цьому утворюються, відображають можливі типи дисбалансів відкритої економічної системи.

Умовою внутрішньої збалансованості є мінімальний рівень безробіття та інфляції. Графічно умова збалансованості показує зростання попиту на імпортовані товари та послуги при умові скорочення валютного курсу і навпаки його скорочення при умові зростання валютного курсу.

Сегменти II і III (див. рис. 1.3) відображають такий стан в економіці при якому, товарів та послуг не вистачає для задоволення реального попиту, тому виникає інфляція. Сегменти I і IV відображають такий стан в економіці, за якого маємо неефективне (неповне) використання робочої сили. Зовнішня збалансованість визначається на основі функціонування ринку заощаджень та інвестицій та валютним курсом, який здатен врівноважити вказані потоки. Економічний зміст можливих дисбалансів систематизовано в таблиці

(табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Характеристика типів дисбалансів у теорії загальної рівноваги

<i>Сегменти</i>	<i>Характеристика сегментів</i>
Сегмент I	Позитивний поточний баланс на фоні перевиробництва, недостатнього внутрішнього попиту і безробіття (свідчить про заниження валютного курсу та надто рестриктивну бюджетну політику – Японія, Німеччина)
Сегмент II	Позитивний поточний баланс на фоні недовиробництва, надлишкового внутрішнього попиту та інфляції (свідчить про занижений валютний курс та надто експансивну бюджетну політику)
Сегмент III	Дефіцит поточного балансу на фоні недовиробництва, надлишкового внутрішнього попиту та інфляції (свідчить про завищення валютного курсу та рестриктивну бюджетну політику – Англія, Швеція, Італія)
Сегмент IV	Дефіцит поточного балансу на фоні перевиробництва, недостатнього внутрішнього попиту і безробіття (свідчить про завищення валютного курсу при надлишковому розширенні державних витрат і грошової маси – США)

Загалом, якщо пояснювати збалансований розвиток із позицій функціонування валютно-фінансової системи, то капітал завжди інвестується в економіки, ринки капіталів яких мають більш сприятливу кон'юнктуру: вищі процентні ставки, зростаючий валютний курс, позитивне сальдо платіжного балансу.

На увагу заслуговує також і динамічний підхід до пояснення природи збалансованого розвитку з позицій допустимих меж зростання. Межі зростання в економічній теорії – це скінченні обсяги ресурсів, які можуть призвести до глобальної кризи внаслідок неможливості прогнати постійно зростаючу кількість населення, забруднення довкілля до такої міри, що воно втратить регенеративні здатності у межах природних екосистем, вичерпання покладів сировинних ресурсів.

Проблему зростання народонаселення вперше підняв англійський економіст Т. Мальтус (1766–1834 рр.), який запропонував песимістичну теорію пропозиції робочої сили під впливом британського “вибуху народонаселення” в кінці XVIII на початку XIX ст. (праця «Досвід закону про народонаселення», 1798 р.). Дана теорія перспективи розвитку економічної системи ставить у залежність від збалансованості продуктів споживання та чисельності населення. При порушенні рівноваги підключаються регулятивні сили природи (хвороби, війни

тощо), які повертають його до рівноважного стану. Знаючи про катастрофічні наслідки природного регулювання (злигодні, голод тощо), суспільство може і повинно втручатись і регулювати самий процес зростання народонаселення. Для стримування процесу зростання населення Т. Мальтус пропонував використовувати економічні важелі та різноманітні превентивні заходи – примусові та упереджувальні. У ХХ ст. послідовники Мальтуса доповнили дану теорію, вказавши на наявність екологічних проблем та проблемам оптимального розселення населення в окремих регіонах.

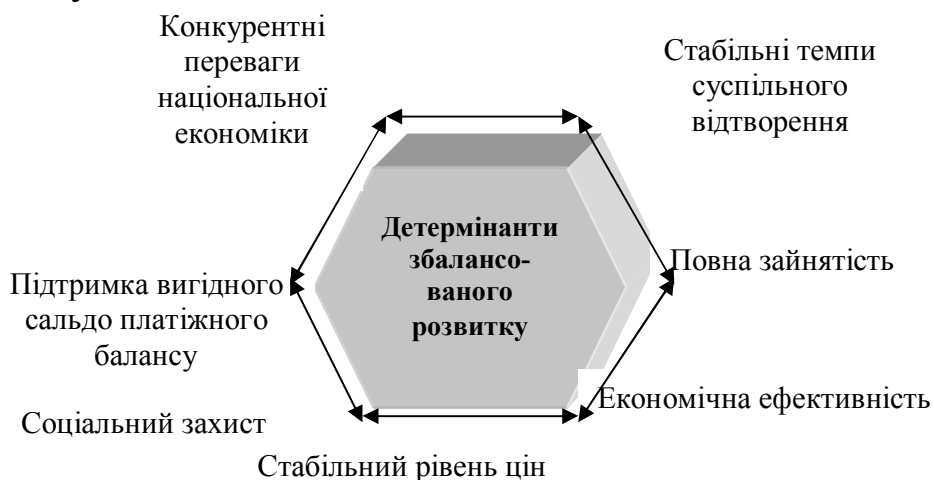
Розвинув теорію меж зростання в збалансованому розвитку економічних систем американський економіст Денніс Медоуз, який будучи директором Проекту глобальних загроз людства при Римському клубі разом із Донеллою Медоуз, Йоргеном Рандерсом та Вільямом Беренсом, підготував у 1972 р. доповідь «Межі зростання» [10]. У праці вперше було побудовано глобальну модель розвитку людства через взаємодію двох систем: Землі та людей. Кінцевою метою дослідження було не конкретне передбачення подій, а опис загальних наслідків взаємодії експоненціально-зростаючого населення з обмеженими ресурсами планети. Автори даної праці вважали, що фаза зростання повинна закінчитися до 2070 року, при цьому впродовж 100 років буде катастрофічно скорочуватися чисельність населення від нестачі продуктів харчування та зменшення промислового виробництва через виснаження ресурсів. Результатом стала рекомендація про доцільність підтримки «нульових темпів зростання».

Подальші дослідження проблем збалансованого розвитку (Я. Тінберген «По за межами: глобальний колапс чи збалансоване майбутнє» 1992 р., «Межі зростання. 30 років потому» 2004 р.) стосувалися ідентифікації факторів, що визначають межі зростання, якісних структурних перетворень, нових форм організації суспільства. Я. Тінберген вказував на проблему вичерпності ресурсів і на необхідності такої організації діяльності, в тому числі й управління економікою через прийняття управлінських рішень, яке дасть можливість існувати майбутнім поколінням за рахунок збалансування діяльності людей із ресурсами планети.

Відомий американський економіст Дж. Даймонд, підтримуючи

ідеологію меж зростання, можливість збалансованого розвитку у монографії «Чому одні суспільства виживають, а інші помирають» (2010 р.) ставить у залежність від середовища проживання, зміни клімату (глобальні похолодання чи потепління, засухи тощо), військових конфліктів, дипломатії, усвідомлення суспільством своїх проблем, готовність їх вирішувати [3, с. 27].

Розглядаючи сутність збалансованого розвитку, варто також звернутися до моделі «магічного багатокутника цілей» Я. Тінбергена, який характеризує його у вужчому варіанті через економічне зростання, повну зайнятість, стабільний рівень цін, зовнішньоекономічну рівновагу (рис. 1.4) та в розширеному – через економічне зростання, яке дає змогу утримувати стабільні темпи суспільного відтворення протягом тривалого часу, завдяки структурній перебудові економіки зміцнювати конкурентні переваги національної економіки в світовому господарстві; повну зайнятість для усіх, хто може і хоче працювати; економічну ефективність, яка дозволяє отримувати максимальний результат виробництва при мінімальних витратах в умовах обмеженості ресурсів; стабільний рівень цін, який дозволяє уникати явищ макроекономічної нестабільності; економічну свободу; справедливий розподіл створених в країні доходів, економічну забезпеченість соціально вразливих категорій населення; підтримку вигідного для країни сальдо платіжного балансу в процесі реалізації торгових і фінансових угод.

Рис. 1.4. «Магічний багатокутник цілей» збалансованого розвитку національної економіки

Примітка: побудовано з використанням наукових джерел [19].

Сучасні зарубіжні дослідники (Д. Баскус, Дж. Даймонд, Дж. Гелбрейт, Р. Кейтс, П. Леслі, Т. М. Перріс, Й. Рендерса, Д. Салл, Дж. Х. Халс та ін.) розвиваючи ідею «магічного багатокутника цілей» наголошують у своїх працях на результуючих складових збалансованого розвитку: якості довкілля, добробуті, прибутку, нагромадженні капіталу.

Н. Джеммелл вперше досліджує динамічні складові збалансованого розвитку та виокремлює нові знання та умови їх створення у майбутньому, релевантну інформацію, кваліфікований людський ресурс як чинник інноваційної діяльності.

Зростання планетарних проблем (депопуляція, енергетична криза, екологічна катастрофа, поглиблення технологічного та екологічного розриву між цивілізаціями та країнами) актуалізувало екологічний імператив дослідження збалансованого розвитку. Названий імператив характеризується необхідністю у кожній країні використовувати такі ресурси й у такій кількості, щоб відбувалося поступове їхнє відновлення завдяки природним процесам; потребою забезпечення розумного балансу між економічними та екологічними факторами розвитку і запобігання віддаленим наслідкам негативних впливів на природу шляхом:

- реалізації ресурсозберігаючих програм самоконтролю й самообмеження;
- впровадження нових ресурсозберігаючих технологій і технологій виробництва енергії, промислових та продовольчих товарів, які завдають найменшої шкоди довкіллю;
- розробки та ефективного впровадження нових технологій переробки відходів.

Акцентування на екологічній складовій розвитку та переході еволюції на коеволюцію було зроблено в працях В. І. Вернадського («Проблема времени, пространства и асимметрии», 1942 р., «Декілька слів про ноосферу», 1944 р.); П. Ерліха, Ж. Дорста «До того, як загине природа» (1968 р.); Б. Комонера «Коло, котре замикається» (1974р.). В. І. Вернадський започаткував ноосферний підхід до дослідження збалансованого розвитку економіки, без якого неможливо будувати сучасне управління національною економікою. Адже, ноосфера – це

зрілий та завершальний етап переходу до стійкого розвитку, бажаний майбутній стан суспільства, коли забезпечується екологічно допустимий рівень впливу людини на природу [1, с.9].

Публічно термін «збалансований розвиток» почали використовувати з 1980 р. при розробці Всесвітньої стратегії охорони природи Міжнародною спілкою охорони природи (МСОП), яка акцентувала увагу на необхідності збереження природи. Розробці даної стратегії передували процеси зростання споживання природних ресурсів, що призвело до деградації довкілля й негативно вплинуло на стан здоров'я людей. Реальною загрозою стала проблема «меж зростання», на яку в 1972 р. звернув увагу світової громадськості Римський клуб. Щоб уникнути екологічної кризи, до концепції розвитку необхідно було включити мету збереження довкілля. Вперше це питання було порушено на Конференції ООН з довкілля людини (1972 р., м. Стокгольм).

Поняття «збалансований розвиток» почали широко застосовувати після публікації в 1987 р. звіту Міжнародної комісії з довкілля та розвитку «Наше спільне майбутнє», підготовленого під керівництвом Г. Х. Брундтланд. В ньому збалансований розвиток розглядався як сталий, в якому гармонійно поєднуються економічні, соціальні та екологічні складові.

Економічний підхід до концепції сталого розвитку заснований на теорії максимального потоку сукупного доходу Хікса–Ліндаля, який можна забезпечити за умови збереження сукупного капіталу, оптимального використання обмежених ресурсів і використання енергозберігаючих технологій, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізації, переробки і знищення відходів.

Соціальна складова орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, справедливий розподіл благ, збереження культурного капіталу, а також активізацію людського фактору, формуванні сприятливого середовища життєдіяльності.

Екологічний вектор сталого розвитку повинен відображати збережуваність та відтворюваність навколишнього середовища.

Концепція збалансованого розвитку набула провідного статусу після Конференції ООН (Саміт Землі) з довкілля та розвитку (1992 р., м.

Ріо-де-Жанейро) і була відображена в прийнятому на конференції Порядку денному на XXI століття. В даному документі збалансований розвиток визначається як сталий розвиток (sustainable development), такий, «що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби».

Світове співтовариство визнало, що збалансований розвиток є пріоритетним питанням міжнародного співробітництва для підтримки високої якості навколишнього середовища і здорової економіки для всіх народів світу протягом тривалого періоду. Новий саміт було проведено у Йоганнесбурзі в 2002 р. (Ріо+10), на якому міжнародні зобов'язання були доповнені низкою добровільних партнерських ініціатив зі сталого розвитку (США оголосили про виділення 970 млн. дол. протягом трьох років на проекти в області водопостачання і санітарії, про інвестування 90 млн. дол. у 2003 р. в програми сталого розвитку сільського господарства, про виділення 53 млн. дол. на лісове господарство в період 2002 – 2005 рр.; Європейський Союз оголосив про ініціативу «Вода для життя» для вирішення завдань в сфері водопостачання і санітарії в Африці й Центральній Азії, а також виступив з ініціативою партнерства у сфері енергетики з обсягом інвестицій 700 млн. дол.; десять основних електроенергетичних компаній «Європейської сімки» підписали з ООН документи про сприяння в технічній співпраці щодо розробки проектів у сфері енергетики в країнах, що розвиваються. Черговий саміт «Ріо+20» (червень 2012 р.) започаткував новий напрямок – розвиток «зеленої економіки» в контексті сталого розвитку та викорінення бідності, засновану на розумінні того, що немає універсальних рішень. «Зелена економіка» має сенс тільки для країн, що розвиваються, за умови значного поліпшення рівня життя населення з особливою увагою до найуразливіших прошарків.

Реалізація глобальної стратегії збалансованого розвитку було ініційовано Китаєм на саміті G 20 4-5 вересні 2016 року. В рамках цієї стратегії було розроблено Глобальну програму з ліквідації бідності до 2030 року та забезпечення сталого майбутнього, яка була прийнята 193 державами-членами Організації Об'єднаних Націй підчас Саміту зі сталого розвитку 25 вересня 2015 р. Дані документи зобов'язують

кожну країну здійснити широкий спектр заходів та структурних змін, які забезпечать макроекономічну стабільність, конкурентний розвиток, екологічний баланс та соціальну згуртованість національних економік. Дані цілі актуалізують необхідність глибоких соціально-економічних перетворень, розробки нової системи взаємоузгоджених управлінських заходів за економічними, соціальними, екологічним, просторовими вимірами, які б були спрямовані на формування суспільних відносин на засадах довіри, солідарності, рівності, безпечного навколишнього середовища.

У сучасній літературі збалансований розвиток інтерпретують як сталий розвиток, який однак має різне трактування. З російської мови це поняття перекладають як постійний, стабільний розвиток; з французької мови («*developpment durable*») – як міцний, тривалий розвиток; з англійської (*sustainable development*) – підтримуваний, тривалий, безперервний розвиток. Такої інтерпретації дотримуються більшість провідних зарубіжних дослідників Г. Дейлі., Р. Кейтс, Т. Перріс, Дж. Халс. Так, Г. Дейлі у монографії «По́за зростанням: економічна теорія сталого розвитку» («*Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development*») тлумачить термін сталий розвиток як гармонійний, збалансований, безконфліктний прогрес земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих держав нашої планети за науково обґрунтованими планами, коли у процесі неухильного інноваційного, інвестиційного економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується весь комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації бідності, експлуатації та дискримінації як кожної окремої людини, так і народів, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками [4, с. 22– 26].

Сучасні зарубіжні дослідники (Дж. Форестер, Д.-Л. Медоуз [11], Г. Дейлі [4]) у питаннях збалансованого розвитку поділяють ідеологію нульових темпів зростання, які забезпечуватимуть потенціал розвитку економічної системи в умовах невизначеності.

На нашу думку, при стійкому розвитку мають зберігатися можливості для розширеного відтворення за рахунок інноватизації, модернізації як самої економіки так і системи управління нею, структурної перебудови національної економіки. Також важливо при

характеристиці збалансованого розвитку підтримувати гуманістичну складову з демаркацією людського фактора у формуванні нової якості економічного зростання та системи наукового передбачення в подоланні кризових явищ та невизначеності.

Підтримуючи економічну складову збалансованого розвитку М. Згуровський трактує його як процес оптимального використання обмежених ресурсів та застосування природо-, енерго- і матеріало-зберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні збереження сукупного капіталу, використанням якого цей сукупний дохід створюється. Одночасно науковець позиціонує використання «невагомого» ресурсу (потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності), який в сім разів перевищує обсяги переміщення матеріальних товарів і є сьогодні визначальним у забезпеченні збалансованого розвитку [7, с. 4].

Отже збалансований розвиток національної економіки в короткостроковому зрізі слід розглядати як процес рівноважного розвитку, а в довгостроковому – як динамічний, просторовий, сталий, гуманістичний, антиентропійний розвиток з формування оптимальних кількісних та якісних пропорцій в національній економіці на різних її рівнях, які забезпечуватимуть цілісність та конкурентоспроможність національної економіки. Для характеристики збалансованого розвитку вважаємо за доцільне обґрунтувати детермінанти збалансованого розвитку на наднаціональному, національному, секторальному, галузевому, регіональному, локальному мікроекономічному рівнях. Зауважимо, що секторний аналіз проводиться в роботі відповідно до затвердженого Класифікатора інституційних секторів економіки України (Наказ Державної служби статистики від 3 грудня 2014 р. № 378).

На мегарівні критеріями збалансованого розвитку слід вважати:

- взаємоузгодження господарської діяльності з ресурсними можливостями планети;
- погодження національних і наднаціональних стратегій та програм довгострокового розвитку національної економіки з геоцивілізаційними матрицями розвитку.

На макрорівні збалансований розвиток характеризує здатність системи зберігати основні свої властивості. Такими критеріями мають

бути:

– синхронна, взаємообумовлена зміна параметрів суспільства і біосфери, метою якої є досягнення динамічного і стійкого балансу між ними на основі суворого дотримання законів взаємодії суспільства і природи; взаємоузгодження цілей, на досягнення яких зорієнтований розвиток національного господарства, з засобами, які необхідно використати для реалізації визначених цілей;

– сукупність взаємозв'язків і взаємозалежностей, які представлені показниками, що характеризують рівноважний стан на ринках економічної системи;

– ефективне ціноутворення за рахунок великої концентрації попиту і пропозиції, високої ліквідності ринків, високого ступеня інформаційної прозорості ринків та їхніх учасників;

– структурна відповідність між усіма елементами економічної системи;

– здатність економічної системи адаптуватися до зовнішніх змін в умовах ризиків та невизначеності;

– пропорційність матеріально-речових і фінансових потоків;

– економічне зростання, яке дає змогу забезпечувати розширені темпи суспільного відтворення, максимально можлива зайнятість, стабільний рівень цін, зростаючий зовнішній вклад в економіку, збільшення конкурентних переваг;

– взаємоузгодженість коротко-, середньо- та довгострокових цілей розвитку.

На рівні інституційних секторів збалансований розвиток слід представити такими критеріями:

– для домашніх господарств – це зростання доходів, раціоналізація споживчих витрат, вдосконалення якості некомерційних послуг, які є своєрідним індикатором розвитку національної економіки і забезпечують їй повноцінне відтворення;

– для сектору некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства – зростання гуманізації, інтелектуалізації, культурного рівня;

– для сектору нефінансових корпорацій – оптимізація структури промислового виробництва в напрямку збільшення питомої ваги

галузей п'ятого та шостого технологічних укладів, подолання технологічних та екологічних дисбалансів, комерціалізація наукоємних технологій, реалізація енергозберігаючої моделі розвитку з розширенням використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії, упровадження екологічно безпечних технологічних процесів;

– для сектору фінансових корпорацій – це зростання валового нагромадження та відповідно інвестування в економіку, розширення довгострокових кредитів у розвиток реального сектору, збільшення венчурного фінансування, розвиток фінансових ринків, залучення зовнішніх ресурсів, підвищення кредитного потенціалу національних кредитних установ для забезпечення фінансової стійкості та розвитку економіки України;

– для сектору загального державного управління – це наявність ефективного інституційного забезпечення управління збалансованим розвитком, дотримання показників бюджетної безпеки, відповідність між цільовими пріоритетами фіскальної політики та обсягами фінансових ресурсів для їхньої реалізації, бюджетні інвестиції в розвиток економічного та наносекторів, галузей, що сприяють розвитку виробничого, людського, креативного капіталу, висока якість суспільних послуг;

– для сектору «інший світ» – зменшення деструктивного впливу зовнішніх чинників, подолання розриву між рівнем економічного розвитку України і інших країн світу, оптимізована структура зовнішнього вкладу в національну економіку;

– для паралельного сектору – наявність бар'єрів для відмивання незаконно зароблених капіталів та умови їх легалізації з метою інвестування в розвиток реальної економіки.

Збалансований розвиток на регіональному рівні проявляється через ефективне використання наявного ресурсного потенціалу та формування оптимальних господарських пропорцій. Індикаторами збалансованого розвитку на регіональному рівні доцільно вважати: дотримання показників економічної безпеки розвитку територій; незначну диференціацію у рівнях соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних утворень; наявність горизонтальних зв'язків; відсутність територіальної автаркії.

Локальний зріз збалансованого розвитку пов'язаний з забезпеченням комфортних умов життя і ведення бізнесу, підтримкою розвитку людського капіталу (забезпечення конкурентоздатності освіти у напрямках найбільшого попиту на рівні світових стандартів, підвищення рівня здоров'я і тривалості життя), забезпеченням фінансової, екологічної стійкості (економічного зростання без підвищення навантаження на довкілля), створенням нових центрів ділової активності, стимулюванням конкурентних кластерів економіки, підтримкою іновативного підприємництва на базі розвинутого науково-дослідного комплексу міста, впровадженням сучасних технологій міського управління, збереженням та примноженням культурної спадщини,

Мікроекономічний зріз збалансованого розвитку лежить в площині оптимального використання факторів виробництва для максимізації прибутку та підвищення якості надання послуг.

Дотримання окреслених індикаторів в умовах нинішніх масштабних суспільно-політичних змін та економічних перетворень, зростання антропогенного навантаження на природу неможливе без втручання держави. Збалансований розвиток – це керований процес, який залежить від ефективного використання важелів державного впливу на економіку.

1.2. Теоретико-методологічні засади управління збалансованим розвитком

Збалансований розвиток повинен забезпечуватися комплексом регулятивних в соціально-економічній системі заходів для підтримки необхідних пропорцій кількісного і якісного відтворення соціальної, економічної, екологічної підсистем, просторової складових.

В основі методології управління збалансованим розвитком національної економіки слід покласти певну архітектуру концептуальних підходів, принципів, методів, що мають специфічне цільове призначення і відображають парадигму управління збалансованим розвитком.

Серед основних підходів, які склалися в управлінні розвитком

національних економік варто виокремити:

1) традиційний, який апелює до цілеспрямованого організаційно-регулюючого впливу держави на економіку через правові, адміністративні, економічні важелі, які пом'якшують негативні наслідки ринкової економіки і створюють передумови для динамічного конкурентного розвитку національної економіки;

2) корпоративний, в основі якого покладено об'єднання інтересів державного, реального, фінансового, приватного секторів у досягненні бажаних цілей та пріоритетів суспільного розвитку;

3) децентралізований, який пов'язаний із забезпеченням балансу інтересів розвитку окремих територій і держави в цілому, вирівнюванням рівня розвитку адміністративно-територіальних утворень;

4) підхід, який передбачає посилення ролі держави у сфері запобігання, нейтралізації, ліквідації деструктивних та дестабілізуючих факторів за рахунок комплексу політичних, економічних, дипломатичних, інформаційних, інституційних механізмів державного управління, які забезпечуватимуть економічну безпеку країни в сучасному глобальному просторі;

5) інноваційно-інвестиційний підхід, згідно з яким державне управління стосується підтримки нагромадження капіталу, розвитку освіти, вироблення заходів, спрямованих на поліпшення стану здоров'я населення та захист природного капіталу. При цьому має бути забезпечений мінімально необхідний рівень людського капіталу для сприяння запровадженню технічних інновацій та підвищення сукупної продуктивності факторів виробництва. Інноваційна модель передбачає активізацію використання людського креативного фактора, нових знань, нанотехнологій. Серед основних теорій, які створюють методологічне підґрунтя для управління збалансованим розвитком національної економіки, доцільно виокремити неокейнсіанську теорію, теорію неокласичного синтезу, гуманістичну теорію, інституціональну теорію, теорію структурних змін, антикризового управління, глоба лістики, суспільного вибору.

Важливе значення у формуванні теорії управління збалансованим розвитком сучасних національних економік відіграють теорії глобалізму. Серед них варто виокремити такі:

– теорію світ-системного аналізу І. Валлерстайна, яка пояснює природу гео економічних ризиків, характер поляризації економічного розвитку, створення полюсів зростання;

– гуманістичну теорію, обґрунтовану в працях М. Грановетера, М. Кастела, Р. Сведберга, А. Сена, А. Трена, Р. Холінгсворта, Ф. Шарпа, П. Шміттєра, за якою розглядають розвиток через призму нарощування гуманітарного капіталу (освіти, культури, науки, охорони здоров'я, соціального захисту, зайнятості, міжнародних і релігійних відносин, засобів інформації), правових норм, поширеної в суспільстві системи цінностей, пріоритетів, традицій, моралі, етики;

– теорію мультирівневого управління Ф. Шарпа, П. Шміттєра, В. Стріка, в якій акцентується увагу на посиленні ролі наднаціональних утворень в управлінні розвитком національних економік. Дана теорія в поєднанні з концепціями інтегративізму, мережевої економіки сприяє оптимальному використанню інструментарію управління розвитком на національному, наднаціональному рівнях, що в сучасних умовах посилення процесів глобалізації є вкрай важливим.

Світогосподарські виклики, пов'язані із кризовими процесами підвищують значимість теорії антикризового управління, теоретико-методологічну основу якої становлять:

– ліберальна теорія неминучості майбутніх економічних потрясінь В. І. Пантіна, яка дає напівемпіричний опис траєкторії руху економіки до певної «сингулярної точки», котра позначає катастрофічну зміну характеру руху;

– системного неблагополуччя «процвітаючої» економіки А. Б. Кобякова, М. Л. Хазіна, яка пояснює характер трансформації латентної структурної кризи в реальну фінансову;

– теорії катастроф В. І. Арнольда, біфуркацій А. Пуанкаре, що пояснюють характер турбулентності динамічних систем через вплив атракторів на їхній розвиток.

Зазначені теорії створюють підґрунтя для аналізу нелінійних динамічних систем, основою яких є такі важливі поняття, як «катастрофа», «біфуркація», «граничний цикл», «атрактор», «дисипативна структура», «біжуча хвиля» [6, с. 55]. Синергетика, базуючись на ідеях відкритості економічних систем, нерівноважності економічних

процесів, безповоротності та нелінійності економічних перетворень, неоднозначності економічних цілей, дає змогу побачити світ з іншої системи координат – попередити про серйозні небезпеки, які можуть виникнути на шляху розвитку суспільства, якщо в біфуркаційний момент вибору не будуть ухвалені відповідні державні рішення.

Активізація впливу держави на розвиток національної економіки простежується досить чітко в інституціональній теорії розвитку, методологічну основу якої становлять соціально-психологічний інституціоналізм Т. Веблена (1857–1829 рр.), соціально-правовий інституціоналізм Дж. Коммонза (1862–1945 рр.), кон'юнктурна концепція У. Мітчелла (1874–1948 рр.), які практично зорієнтовані на конкретні варіанти державного втручання в економіку, забезпечення соціалізації економічного розвитку.

Формуючи теорію управління збалансованим розвитком, варто виокремити праці інституціоналістів: Г. Райта, Б. Гурне, Н. Лінна, Ф. Нігроу, Р. Стільмана, К. Коніга, Б. Беккера та ін. При дослідженні державного управління Г. Райт виокремив два підходи у визначенні предмета державного управління: американський, який започаткований В. Вільсоном у праці «Дослідження управління» (1887 р.), та європейський, основою якого є напрацювання представника німецької економічної школи Отто Маєра. Американська модель управління базується на економічних методах управління. Європейський підхід базується на правових та адміністративних методах державного впливу. Поєднання цих підходів в сучасній практиці дало б змогу визначити межі державного втручання у забезпеченні збалансованого розвитку з позицій мінімальної необхідності, що не допускає хаотичності ринкових процесів і забезпечує стабільний розвиток, та максимальної допустимості, яка обмежує державний монополізм.

Послідовники інституціоналізму – представники неоінституціоналізму (У. Ростоу, Р. Хейлбронер, А. Тоффлер (США), А. Берлі, Ж. Еллюл, Ф. Перру, П. Массе (Франція), Г. Мюрдаль, Ж. Акерман (Швеція), Р. Дарендорф (Німеччина) та ін.) дослідили вплив суспільних інститутів на розвиток національної економіки. В рамках цього напрямку варто виокремити низку теорій:

– «демократизації капіталу», «управлінської революції» А. Берлі,

Д. Бернхема, які обґрунтовують доцільність існування різних форм власності, активізацію суспільного фактору в даному процесі;

– «колективного капіталізму» та «людського капіталу» Г. Мінза, який запропонував державну регламентацію цін, дивідендів для об'єднання інтересів монополій з інтересами суспільства та запозиціонував роль знання, навичок, здібностей людини в підвищенні продуктивності праці та зростання доходів;

– «нового індустріального суспільства» Дж. К. Гелбрейта, для якого іманентними є техніка, технологія та державна система планування, що також дуже важливо у забезпеченні збалансованого розвитку.

В контексті забезпечення соціальної складової в управлінні збалансованим розвитком варто згадати і про сучасні соціологічні теорії державного управління, серед яких:

– теорія плюралістичної демократії Г. Ласкі, М. Дюверже, Р. Дарендорфа, яка пояснює вплив громадськості через так звані «групи тиску» на процес прийняття державою важливих суспільних рішень;

– теорія еліт Г. Моска, В. Парето, в якій акцентується увагу на політичній складовій збалансованого розвитку і інституційній спроможності правлячих політичних еліт;

– теорія конвергенції Д. Гелбрейта, П. Сорокіна, Я. Тінбергена, яка пояснює механізм поєднання ідей соціалізму та капіталізму в розбудові сучасного постіндустріального суспільства;

– теорія технократії Д. Бела, Б. Беквіта, Ж. Бжезінського, Т. Веблена, Г. Скота, Г. Саймона, Ф. Тейлора, яка підтверджує необхідність вдосконалення якісного рівня кадрового забезпечення системи управління.

– теорію держави загального благоденства, яка акцентує увагу на підвищенні ефективності надання державою соціальних послуг (матеріальна допомога, поліпшення умов праці, підвищення заробітної плати та пенсій, покращення житлових умов, підвищення якості охорони здоров'я, освіти), забезпечення вищого рівня життя населення країни.

Перелічені теорії охоплюють різні сфери суспільного життя, формуючи альтернативне бачення закономірностей розвитку економічних систем та управління ними. В контексті управління

збалансованим розвитком неоінституціоналізм як течія виокремлює ще одну досить важливу домінують забезпечення збалансованості національної економіки. Це трансакційні витрати (витрати ринкової координації виробництва), витрати забезпечення макроструктурних зрушень (теорія прав власності Р. Коуза), політичні фактори (теорія суспільного вибору Д. Б'юкенена).

Вищепроаналізовані теорії пояснюють новітні явища економічного життя світу, дають змогу спрогнозувати майбутній напрямок руху економіки, науково-технічного прогресу, соціології їхнього взаємозв'язку, а тому є актуальними щодо створення сучасної теорії управління збалансованим розвитком національної економіки. Використання окремих ідей цих теорій у реалізації економічних політик в окремих національних економіках сприяло утвердженню певних типів моделей управління. Їх умовна можна структурувати таким чином: американська модель мінімального державного втручання, японська модель індикативного управління, європейська модель (соціально-орієнтована, стабілізаційно-трансфертна; ліберально-монетарна) та азіатська модель максимальної підтримки національних товаровиробників.

Опрацьовані наукові підходи до державного управління збалансованим розвитком національної економіки дають змогу представити його як процес цілеспрямованого впливу держави на відтворення в економічній системі з метою максимального врахування інтересів інституційних одиниць, раціонального використання факторів виробництва, передбачення та подолання існуючих дисбалансів на секторальному, галузевому, регіональному, макроекономічному, наднаціональному рівнях. Цей процес базується на об'єктивних економічних законах, врахуванні характеру суспільних відносин, досягнутому рівні розвитку продуктивних сил, ступені інтегрованості країни у світове економічне співтовариство, принципах економічної доцільності, соціальної справедливості, екологічної захищеності, активізації використання гуманітарного капіталу, недопущення хаотичності ринкових процесів.

Втручання держави має знайти своє відображення в забезпеченні макроекономічної збалансованості національної економіки загалом та інституційних секторів зокрема, створенні такої системи державного

регулятивного впливу, яка повинна не тільки створювати передумови для ефективного функціонування ринкового механізму, а й максимально вигідно поєднувати інтереси всіх інституційних секторів національної економіки у забезпеченні цілісності національної економіки та підвищенні її конкурентоспроможності.

Схематично систему управління доцільно представити у вигляді інституційної, цільової, функціональної, організаційної, інструментальної підсистем (рис. 1.5). Інституційна підсистема – це сукупність традиційних і нових економічних, політичних, правових інститутів, які забезпечуватимуть управління збалансованим розвитком.

Цільова підсистема на основі врахування факторів реального і потенційного, ендogenousого й екзогенного, стимулюючого та стримуючого впливів визначає напрями досягнення збалансованого розвитку національної економіки загалом та інституційних секторів зокрема. Така підсистема має відповідати критеріям збалансованого розвитку щодо макроекономічної стабільності, високого рівня зайнятості, сталого зростання, збільшення зовнішнього вкладу в національну економіку, що підкреслюватиме її інтегрованість у світову економіку, підтримки цілісного розвитку, збереження можливостей економічної системи до розширеного відтворення за рахунок ноосферизації, модернізації функцій державного управління національною економікою.

Завдання та функції управління збалансованим розвитком у загальній системі державного управління економікою повинні включати:

- 1) формування інституційної бази збалансованого розвитку з модернізацією базових та створенням нових інститутів;
- 2) подолання відтворювальних, секторальних, територіальних внутрісистемних дисбалансів;
- 3) проведення структурної перебудови;
- 4) зниження рівня соціально-економічної нерівності і бідності;
- 5) перехід до збалансованого природокористування;
- 6) подолання впливу глобальних дисбалансів на розвиток національної економіки;
- 7) створення інституційного середовища, яке б забезпечило для інституційних секторів певні умови функціонування:

Система управління збалансованим розвитком національної економіки

Рис. 1. 5. Підсистеми управління збалансованим розвитком національної економіки

– для домашніх господарств – зростання доходів, раціоналізації споживчих витрат, які є своєрідним індикатором розвитку національної економіки і забезпечуватимуть повноцінне відтворення;

– для сектору некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства – посилення гуманізації, інтелектуалізації, культурного рівня розвитку;

– для сектору нефінансових корпорацій – оптимізацію структури промислового виробництва, комерціалізації наукоємних технологій, реалізацію енергозберігаючої моделі розвитку з розширенням використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії, упровадження екологічно безпечних технологічних процесів;

– для сектору фінансових корпорацій – зростання валового нагромадження та відповідно інвестування в економіку, розширення довгострокових кредитів в розвиток реального сектору, збільшення венчурного фінансування, розвитку фінансових ринків, залучення зовнішніх ресурсів, підвищення кредитного потенціалу національних кредитних установ для забезпечення фінансової стійкості та розвитку економіки України;

– для сектору «інший світ» – використання переваг від інтеграції у світове господарство та зменшення деструктивного впливу зовнішніх чинників, подолання розриву між рівнем економічного розвитку України і інших країн світу;

– для паралельного сектору – створення бар'єрів для відмивання незаконно зароблених капіталів та умови їх легалізації з метою інвестування в розвиток реальної економіки.

Організаційна або процесуальна підсистема передбачає визначення певної технології, етапності реалізації управлінських процедур. Її дослідження в рамках даної дисертаційної роботи дає змогу реалізувати процесний підхід до здійснення управління збалансованим розвитком національної економіки. Він забезпечує певну структурну впорядкованість впливу держави на розвиток економіки та необхідне ресурсне забезпечення. Процесуальна підсистема повинна представляти управління збалансованим розвитком національної економіки у розрізі таких етапів:

перший етап: діагностика та структуризація дисбалансів;

другий етап: оцінювання їхнього впливу на національну економіку;

третій етап: вироблення адаптивного регулюючого пакета інструментів для подолання існуючих дисбалансів та недопущення можливих;

четвертий етап: організація процесу управління збалансованим розвитком;

п'ятий етап: напрацювання прогностичних методик виявлення можливих дисбалансів з метою їхнього попередження та нівелювання наслідків;

шостий етап: координація процесу ліквідації дисбалансів для підтримки цілісності на нарощування конкурентного потенціалу.

Інструментальна підсистема управління збалансованим розвитком повинна охоплювати сукупність методів та інструментів (одиничних – засобів та укрупнених – важелів) державного регулятивного впливу. Саме ці інструменти повинні забезпечували трансформацію економічної системи відповідно до цілей збалансованого розвитку і знаходити своє відображення в прогнозуванні, програмуванні, фіскальній, монетарній, валютній, соціальній, екологічній, інвестиційній, структурній, науково-технічній, регіональній, конкурентній, зовнішньоекономічній політиці.

Розглядаючи механізм управління збалансованим розвитком національної економіки, в його структуру доцільно включити наступні укрупнені економічні важелі державного впливу: грошово-кредитні, податкові та бюджетні.

Грошово-кредитні важелі мають передбачати створення організаційно-правових передумов для забезпечення цілісності фінансової системи, нарощування її внутрішнього депозитного, а звідси і інвестиційного потенціалу, збільшення питомої ваги довгострокового кредитування в кредитному портфелі комерційних банків в розвиток стратегічно важливих галузей п'ятого та шостого технологічних укладів; зниження вартості кредитних ресурсів, у тому числі і за рахунок державних гарантій; налагодження лінкіджу центрального банку та комерційних кредитних установ в питаннях фідучіарної відповідальності; моніторинг структури зовнішніх фінансових потоків і

сфер їхнього використання; стимулювання кредитування комерційними банками реального сектору економіки через надання їм пільгового рефінансування та зниження резервних вимог під такі активи.

Податкові важелі повинні забезпечити: оптимізацію податкового навантаження; використання податкової інструментарію для відновлення динамічного розвитку національної економіки (зниження ставки податку на прибуток, який реінвестується в модернізацію основних фондів, запровадження прискореної амортизації, зменшення бази оподаткування шляхом включення витрат на інвестиційні цілі до валових витрат); надання галузевих і територіальних податкових пільг на основі критеріїв, які унеможливають масове використання таких інструментів для мінімізації оподаткування чи отримання конкурентних переваг порівняно з іншими учасниками ринку; спрощення процедури відшкодування ПДВ, що дозволить створити підприємствам сприятливі умови для розширення виробництва.

Бюджетні важелі в системі управління збалансованим розвитком національної економіки мають бути направлені на: збільшення інвестиційних видатків та зменшення боргового навантаження на економіку; перегляд соціальних видатків і запровадження диверсифікованих підходів у реалізації соціальних проектів; відповідність поточних видатків держави її постійним доходам; спрямування нерегулярних надходжень бюджету (доходів від приватизації, кредитів тощо) в бюджет розвитку; запровадження механізму детального аналізу економічної ефективності та «стратегічної віддачі» з погляду національних інтересів щодо проектів, які фінансуватимуться з бюджету розвитку.

Побудова ефективної системи управління збалансованим розвитком національної економіки має ґрунтуватися на аналізі дисбалансів, а також на подальшому визначенні напрямків, механізмів і важелів подолання цих дисбалансів для досягнення збалансованого розвитку.

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників та власні розвідки дозволяють структурувати дисбаланси за такими критеріями:

- 1) рівнями функціонування економічної системи: глобальні, макроекономічні, галузеві, секторальні, регіональні;
- 2) джерелами походження: циклічні, відтворювальні, факторні, структурні; зумовлені ринковою невизначеністю;

3) характером впливу на економічну систему: деструктивні, трансформаційні.

Для ідентифікації основних внутрісистемних дисбалансів національної економіки вважаємо за доцільне на національному рівні виокремити наступні групи дисбалансів: відтворювальні; технологічні; просторові; секторальні; галузеві; економічні, екологічні, соціальні, факторні (табл. 1.3).

Дані дисбаланси та їх верифікація були отримані в результаті аналізу експертних думок, дискусій в рамках роботи круглого столу «Ідентифікація викликів та загроз збалансованого розвитку держави та регіону: механізми попередження та нівелювання», проведеного 3 квітня 2014 року в Тернопільському національному економічному університеті із залученням науковців, державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Таблиця 1.3

Види внутрісистемних дисбалансів

Внутрісистемні дисбаланси національної економіки	Види внутрісистемних дисбалансів національної економіки
1	2
Відтворювальні	<ul style="list-style-type: none"> – Натуралізація ВВП; – скорочення заощаджень та інвестицій; – зменшення частки оплати праці у структурі ВВП; – збільшення обсягів тіньового сектору економіки; – нераціональна структура споживання; – збільшення внутрішнього споживання переважно імпортного продукту; – нераціональна структура витрат інституційних секторів; – домінуюча частина у валовій доданій вартості сектору фінансових корпорацій; – незначна частка у доданій валовій вартості сектору фінансових корпорацій; – диспропорції в структурі суспільного капіталу та умов його відтворення; – асинхронність розвитку та значний відрив фінансової сфери від реального сектору економіки.

1	2
Технологічні	<ul style="list-style-type: none"> – Низькотехнологічна, ресурсовитратна економічна модель; – сповільнення темпів технологічного оновлення; – часткова консервація технологічних укладів; – технологічна деградація матеріально-технічної бази; – прискорене старіння виробничого апарату і збільшення масштабу прихованого вибуття потужностей; – недостатній рівень диверсифікації джерел постачання енергоносіїв та технологій; – неефективне управління безпекою критичної інфраструктури і систем життєзабезпечення.
Галузеві	<ul style="list-style-type: none"> – Домінування галузей третього та четвертого технологічних укладів; – висока ресурсо- та енергоємність виробництва; – низький рівень інноваційного виробництва; – застаріла інфраструктура; – нераціональний розподіл інвестицій; – критична зношеність основних фондів.
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> – Дисбаланси соціальної структури суспільства; – дисбаланси ринку праці (нераціональна структура зайнятості, що не відповідає потребам інноваційного розвитку економіки); – дисбаланси доходів населення (низька заробітна плата і її необґрунтовано висока диференціація); – розбалансованість ринку праці та ринку освітніх послуг; – значні обсяги трудової міграції.
Екологічні	<ul style="list-style-type: none"> – Надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження на територію України; – негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи; – значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання, переробки та утилізації; – незадовільний стан цивільного захисту, системи моніторингу довкілля.
Факторні	<ul style="list-style-type: none"> – Дисбаланси у використанні капіталу; – дисбаланси у функціонуванні публічних інститутів; – дисбаланси у використанні робочої сили (між продуктивністю і оплатою праці); – дисбаланси у використанні інформаційного ресурсу; – неефективне використання гуманітарного капіталу.

Продовження таблиці 1.3

1	2
Секторальні	<ul style="list-style-type: none"> – Дисбаланси сектору домашніх господарств; – дисбаланси сектору загального державного управління; – дисбаланси сектору фінансових корпорацій; – дисбаланси сектору нефінансових корпорацій; – дисбаланси сектору «інший світ»; – дисбаланси сектору некомерційних установ та організацій, що обслуговують домашні господарства; – дисбаланси, спричинені тіньовим сектором економіки.
Просторові	<ul style="list-style-type: none"> – Значна диференціація ресурсного потенціалу; – відсутність регіональних точок зростання, які би максимально підтримувалися державою; – низький рівень життя населення сільських територій; – недостатня міжрегіональна інтеграція; – брак інвестиційних ресурсів.

Примітка: складено автором

Оскільки дисбаланси не лише були і є, але й надалі супроводжуватимуть розвиток будь-якої національної економіки, тому в системі управління збалансованим розвитком національної економіки акцент необхідно ставити на своєчасному і правильному їхньому діагностуванні на ранніх стадіях, щоб запобігти появі негативних макроекономічних наслідків, передбачати, ліквідовувати або зменшувати негативний вплив через відповідну систему державного регулятивного впливу. Лише за умови чітко сформульованого механізму управління можна досягти цілей і орієнтирів збалансованого розвитку національної економіки, підтримувати її цілісність та нарощувати конкурентний потенціал.

1.3. Організаційно-інституційна архітектоніка управління збалансованим розвитком національної економіки

Світовий досвід проведення економічних реформ підтверджує, що їхня результативність залежить не тільки від обраної моделі управління, але й від суспільних звичаїв та цінностей, інституційного простору, який би враховував сучасні ендогенні та екзогенні виклики. Більше того, інституційний чинник є основною домінантою факторів

ефективності в міжнародних рейтингах конкурентоспроможності національної економіки. Інституційний простір апріорі апріорі має утворюватися за нормами і правилами інститутами та інституціями, які забезпечуватимуть виконання окремих завдань в управлінні національною економікою. Суспільний прогрес нині значною мірою залежить від підтримання балансу між цілями економічного зростання, конкурентоспроможності бізнесу, забезпечення екологічної безпеки та зменшення соціальної нерівності. Для досягнення довгострокових цілей необхідно послідовно виконувати визначені коротко- та середньострокові завдання. Передумовами досягнення всіх без винятку цілей розвитку є якісне управління, викорінення корупції, суспільна підтримка. Відповідно належне управління, чесна та прозора влада, участь населення у прийнятті рішень та контролюванні їх виконання мають враховуватись при формулюванні стратегічних цілей.

Серед вітчизняних вчених активні дослідження шляхів формування інституційної системи державного управління економікою знайшло своє відображення в працях С. І., Архієреєва, О. А. Гриценка, Л. Я. Корнійчука, В. Д. Лагутіна, І. Й. Малого, Ю. М. Пахомова та ін. Зокрема, на думку О. А. Гриценка, інституційне забезпечення – це структура інститутів, яку складають правила, норми, стереотипи, традиції, соціальні установи, які функціонують відповідно до плану розвитку економічної системи [2, с. 155].

В контексті даного дослідження інституційне забезпечення управління збалансованим розвитком доцільно розглядати як сукупність правових норм, що регламентують діяльність традиційних та нових інститутів управління і спрямовують інституційні перетворення в країні відповідно до потреб макроекономічної стабілізації, підтримки цілісного розвитку та конкурентоспроможності. Якщо розглядати інституційне забезпечення з позицій суб'єктно-об'єктного підходу, то його можна представити у вигляді суб'єктів управління на різних рівнях функціонування економічної системи: мегаекономічному, національному, макроструктурному, мезоекономічному, мікроекономічному рівнях (рис. 1.6).

Характеризуючи інституційне забезпечення організаційно-економічного механізму, важливо визначити сферу завдань та функцій

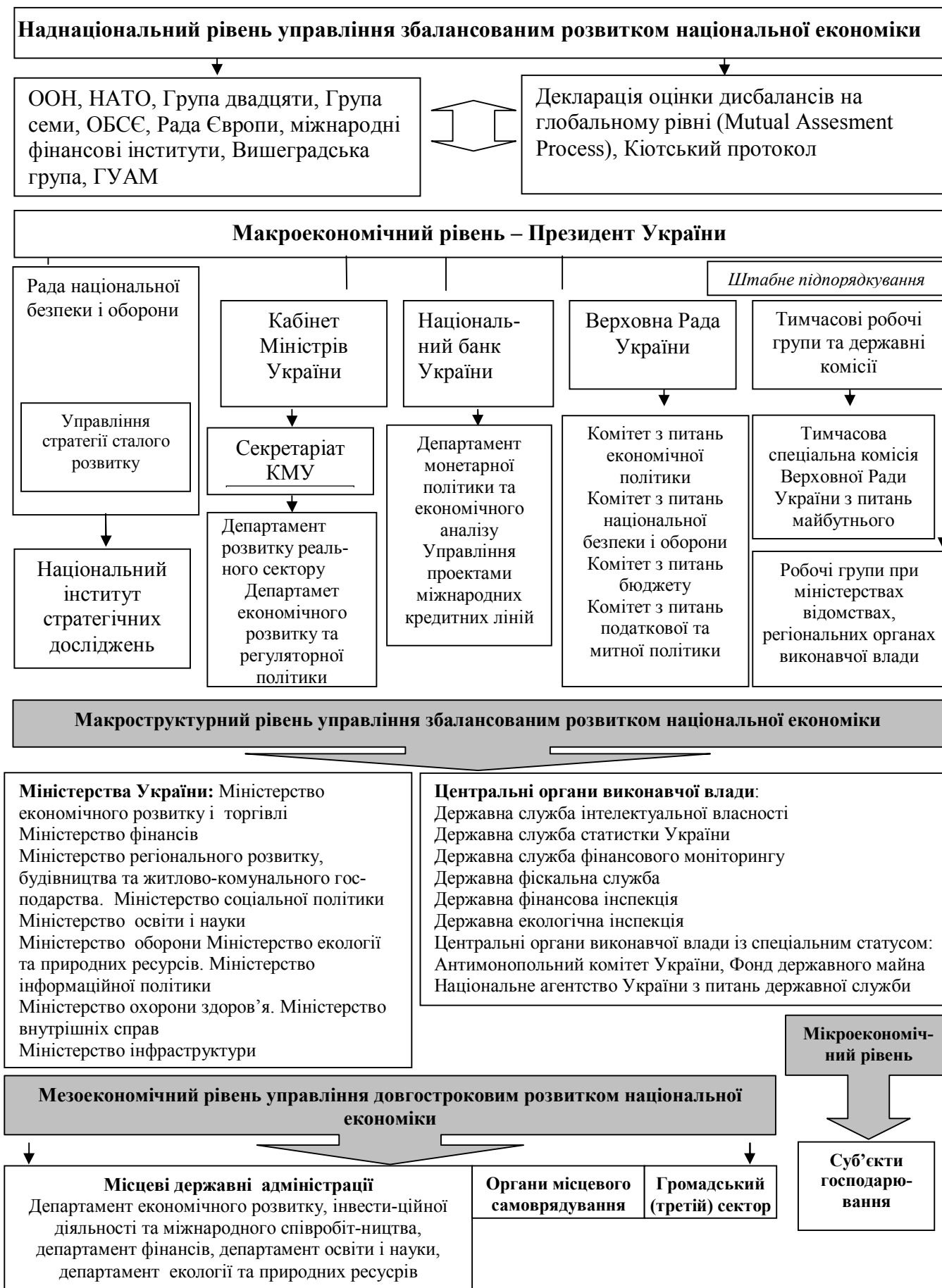

Рис. 1.6 Інституційне забезпечення управління збалансованим розвитком національної економіки

на кожному із рівнів управління збалансованим розвитком національної економіки. В сучасних умовах наднаціональний рівень управління перспективним розвитком визначають міжнародні угоди, конвенції, які заключені або ратифіковані Україною. Провідну роль в даному управлінні відіграють такі інститути:

1. Організація Об'єднаних Націй, в рамках якої 193 країни світу 25 вересня 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку визначили нові орієнтири розвитку людства до 2030 року та визначила 17 Цілей сталого розвитку. Нові цілі мають забезпечити інтеграцію зусиль щодо економічного зростання, соціальної справедливості і раціонального природокористування, що потребує глибоких соціально-економічних перетворень в Україні та нових підходів до можливостей глобального партнерства.

Наднаціональні інститути управління збалансованим розвитком:

2. Організація Північноатлантичного договору (НАТО), яка використовує зовнішні механізми врегулювання кризових ситуацій, котрі передбачені Хартією про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, Планом дій Україна–НАТО, Партнерством заради миру.

3. Парламентська Асамблея, суд та арбітраж Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), які використовують реальні механізми раннього попередження криз, оперативної експертної підтримки, що передбачені Стратегією ОБСЄ з протидії загрозам, безпеці та стабільності у XXI столітті, Хартією європейської безпеки, Стратегією ОБСЄ у сфері економічного та екологічного виміру.

4. Європейський Союз, який за рахунок використання наднаціональних норм регулювання конкурентних відносин сприяє структурній перебудові та створенню полюсів зростання в Європі, розробляє стратегії та програми зростання зайнятості, розвитку освіти, науки, вирішення екологічних питань, сприяє покращенню показників інституційної ефективності для потенційних членів ЄС, а також застосовує середньострокове стабілізаційне програмування.

5. Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) і Європейський інвестиційний банк, які є найбільшими фінансовими інвесторами в реалізації проектів розвитку України, інвестуючи понад 1

млрд. євро щорічно для проектів зміцнення виробничого потенціалу, покращення конкурентоспроможності країни, розвитку місцевих ринків капіталу, продовження реформи енергетичного сектору та покращення ефективності корпоративного управління. ЄБРР є найбільшим міжнародним фінансовим інвестором в Україні. З початку діяльності в країні з 1993 року банк взяв на себе зобов'язання щодо виділення близько 12 млрд. євро в рамках 369 проектів по всій країні.

6. Світовий банк, який здійснює з Україною співробітництво за чотирма стратегічними напрямками: збільшення інвестування в інфраструктуру, покращення бізнес-клімату, покращення роботи державного і муніципального секторів, проведення пенсійної реформи і покращення системи соціального захисту.

7. Міжнародний валютний фонд, який в першу чергу спрямований фінансово підтримати реформи у сфері державного управління, пенсійну, структурну реформи, реформування системи нагляду за фінансовим сектором, модернізацію інструментарію фіскальної політики.

У формуванні наднаціональної системи управління збалансованим розвитком вагоме значення має Декларація оцінки дисбалансів на глобальному рівні (Mutual Assessment Process), прийнята на п'ятому саміті Великої двадцятки в 2010 р. у Сеулі. Декларація передбачає перехід від системи оцінювання ефективності економічної політики країн-учасниць до оцінки індикативних критеріїв причин виникнення і масштабів дисбалансів у рамках національної економіки. Сукупно ці критерії формують Індикативні керівництва (Indicative Guidelines), які мають бути механізмом своєчасного розпізнавання великих дисбалансів, що потребують вживання превентивних та коригуючих заходів. У рамках цих критеріїв у 2011 р. у Парижі було схвалено Рамкову угоду ідентифікації умов стійкої нерівноваги. Відповідно до цієї угоди виокремлено дві групи показників:

1) показники, що відносяться до внутрішньої економічної політики (бюджетний дефіцит, величина державного боргу, величина боргу приватного сектора, рівень приватних заощаджень);

2) показники, що характеризують зовнішньоекономічні дисбаланси (стан торгового балансу, рахунок поточних операцій, чистий

приплив доходів від інвестицій) [12, с. 50]. Дані показники доцільно використовувати в системі індикаторів первинної діагностики макроекономічної збалансованості, доповнюючи систему індикаторів збалансованого розвитку Я. Тінбергена (показники економічного зростання, рівня зайнятості, рівня цін, показники зовнішнього вкладу).

Досвід співпраці з зовнішніми інституційними утвореннями в управлінні національною економікою вказує на відсутність чіткого правового інструментарію взаємоузгодження національних та наднаціональних інтересів в питаннях управління розвитком національної економіки, що потребує розробки ефективного правового та економічного механізму взаємоузгодження даних інтересів. Так, операції МВФ з купівлі державних облігацій країн, які потребують кредитної підтримки на вторинному ринку цінних паперів, призводять до непрямой монетизації державного боргу, погіршення якості платіжного балансу, а додаткова ліквідність призводить до бульбашок цін на активи та підвищує ризик інфляції. Своєрідним поступом у вирішенні цієї проблеми стала Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України № 287/2015 від 26. 05. 2015 р.

На глобальному рівні Україна розглядає поглиблення стратегічного партнерства зі КНР та Сполученими Штатами Америки як гарантом міжнародної безпеки на євроатлантичному просторі на основі Хартії «Україна–США» про стратегічне партнерство від 19 грудня 2008 р. як головний зовнішньополітичний пріоритет та використання глобальних форматів міжнародних організацій, насамперед ООН, Групи двадцяти, Групи семи. На регіональному рівні вектор співпраці спрямовуватиметься на країни Центральної та Східної Європи, на використання потенціалу ОБСЄ та Ради Європи. Для забезпечення безпеки та макроекономічної стабільності. На субрегіональному рівні Україна продовжуватиме активно використовувати існуючі формати – Веймарський трикутник, Вишеградську групу, ГУАМ, ЦЄІ, ОЧЕС для забезпечення захисту територіальної цілісності держави, реалізації інноваційних економічних і енергетичних проектів, проектів розвитку наноекономіки, які посилюватимуть конкурентні позиції національної економіки у глобальному просторі.

Основу правового підґрунтя для управління збалансованим

розвитком національної економіки створює Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» підписана Указом Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 р. , яка передбачає реалізацію 62 реформ за такими векторами розвитку національної економіки:

- побудови моделі сталого розвитку національної економіки через відновлення макроекономічної стабільності, високої інноваційної активності, стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом;

- забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності за рахунок чесного і неупередженого правосуддя, протидії корупції, створення дієздатної системи розвитку гуманітарного потенціалу;

- підвищення конкурентоспроможності територіальних громад, які самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, власного добробуту і нестимуть відповідальність за розвиток всієї країни;

- забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт.

Інструментом реалізації такої Стратегії має стати суспільний договір між владою (провести реформи), бізнесом (розвивати державу) і населенням (контролювати державу). За суттю цей документ став чи не першим стратегічним документом, який не тільки декларує, а чітко верифікує результуючі індикатори реалізації, які мають не якісну, а конкретну кількісну характеристику.

На макроекономічному рівні інституційне забезпечення управління збалансованим розвитком національної економіки забезпечують Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство фінансів, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Національний банк України, державні органи виконавчої влади з спеціальним статусом, державні інспекції.

Президент України як глава держави в системі управління збалансованим розвитком національної економіки гарантує державний суверенітет, територіальну цілісність України, додержання Конституції України, прав свобод людини. Як Верховний Головнокомандувач Збройних сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони

України Президент відповідає за цілісний розвиток національної економіки та формує стратегію соціально-економічного розвитку України, яка відображена в щорічних та позачергових посланнях Президента до Верховної Ради України. Президент через укази та розпорядження утворює робочі групи, комісії, які здійснюють підготовку проектів, взаємне погодження прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку.

Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України, формує законодавчу базу управління розвитком національної економіки, ініціює розробку та затверджує загальнонаціональні програми економічного, соціального, культурного, науково-технічного розвитку, охорони довкілля, програму дій КМУ, Державний бюджет України як основний фінансовий план країни, здійснює контроль над наданням та отриманням міжнародних позик.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод громадян; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сфері праці та зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки та природокористування; розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного розвитку України; забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до чинного законодавства; здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності й національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю.

Інституційні орієнтири можливого розвитку національної економіки реалізуються в програмі діяльності Кабінету Міністрів України, який забезпечує організаційний супровід задекларованих реформ.

Для реалізації програм діяльності Уряду в складі КМУ працюють департаменти, а також Національна стратегічна асамблея, завданням якої є аналіз сценаріїв розвитку України з метою виявлення конкурентоздатних напрямів її розвитку, засобів посилення діяльності

громадськості, ділових кіл, уряду й органів виконавчої влади, які були б спрямовані на формування і сприяння реалізації довгострокової стратегії розвитку України.

Рада національної безпеки і оборони України (РНБО) в системі державних інститутів управління збалансованим розвитком національної економіки є консультативно-дорадчим органом при Президенті України. Основною функцією РНБО є стратегічне планування у галузі національної безпеки (розробка та уточнення Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України), координація, контроль діяльності органів виконавчої влади у сферах національної безпеки і оборони з врахуванням змін у геополітичній обстановці. Однак сьогодні на державному рівні необхідно приділити увагу формуванню нових органів управління у сфері забезпечення національної безпеки, зробити акцент на розвитку логістики в секторі безпеки. Стратегія сталого розвитку «Україна–2020» передбачає, що у Збройних силах України пріоритет при проведенні реформ має бути наданий повному оновленню структури, починаючи від органів управління і завершуючи штатними розписами частин та підрозділів, а також оптимізації всіх систем та норм забезпечення, впровадженню нових зразків озброєння та військової техніки, перегляду тактики і стратегії з урахуванням вимог сучасності.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України є інституційним центром в реалізації інструментарію управління збалансованим розвитком щодо забезпечення її конкурентного розвитку через цінове, інвестиційне, зовнішньоекономічне регулювання (митно-тарифне регулювання, технічне та фінансове співробітництво з іноземними державами і міжнародними організаціями щодо залучення ресурсів для виконання програм і проектів), а також цілісності розвитку національної економіки шляхом реалізації державної регіональної політики.

Міністерство фінансів України збалансовує цільові орієнтири і фінансові можливості їхнього досягнення за допомогою балансу фінансових ресурсів держави, прогнозів показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків і фінансування на три роки, формує проект Державного бюджету України та прогнозних

показників Зведеного бюджету України і забезпечує їх виконання; забезпечує розробку стратегій внутрішніх та зовнішніх запозичень, обслуговування державного боргу; координує реалізацію фіскального інструментарію в стимулюванні соціально-економічного розвитку України, забезпечує розподіл фінансових ресурсів за пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку України і контролює їх використання; удосконалює методичне забезпечення фінансового і бюджетного планування.

Національний банк України (НБУ) відповідно до основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику в стратегічних інтересах України. При цьому саме НБУ є тим інститутом, який відповідає за нагромадження фінансових активів як стратегічного ресурсу, стримування та стимулювання інвестиційної активності, таргетування монетарних показників, які впливають на ділову кон'юнктуру на ринках національної економіки, без яких не може здійснюватися стратегічне проектування.

На макроструктурному рівні управління збалансованим розвитком мають реалізовувати галузеві міністерства, центральні органи виконавчої влади, центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом, Служба безпеки України, котрі в межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України стратегічних завдань, здійснюють реалізацію концепцій, державних галузевих програм у сфері національної безпеки та забезпечення моделі сталого розвитку.

На мезоекономічному рівні управління збалансованим розвитком повинні забезпечувати обласні та районні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, які в умовах децентралізації влади зобов'язані підтримувати збалансований розвиток територій, сприяти примноженню їхнього конкурентного потенціалу. Саме обласні та районні державні адміністрації повинні ініціювати розробку стратегій збалансованого розвитку територій орієнтуючись на економічний потенціал децентралізації, на максимально можливий рівень зростання зайнятості, нарощування зовнішнього вкладу, зростання валового регіонального продукту на душу населення за рахунок підтримки

прогресивного розвитку високотехнологічних наукоємних галузей у регіоні, створення умов для високопродуктивної праці населення та досягнення сучасної якості життя, збільшення частки споживання товарів регіональних товаровиробників, а також контролювати першочерговість виконання заходів з урахуванням пріоритетних напрямків стратегії, програм, координувати розподіл та використання інвестиційних потоків.

Правовий базис для реалізації управління збалансованим розвитком адміністративно-територіальних утворень створено Державною стратегією регіонального розвитку до 2020 р., яка затверджена Постановою Кабінету міністрів України № 385 від 6 серпня 2014 р., Законами України «Про стимулювання розвитку регіонів» № 2850-IV від 20 грудня 2005 р., «Про добровільне об'єднання територіальних громад» № 157-VIII від 4 березня 2015 р., «Про співробітництво територіальних громад» № 1508-VII від 17 червня 2014 р.

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р. створює інституційне підґрунтя для збалансованого розвитку регіонів, зменшення розриву у рівнях розвитку та підвищення якості життя населення шляхом: міжрегіонального співробітництва, територіальної соціально-економічної інтеграції, створення оптимальних умов для розкриття регіонами власного потенціалу та ефективного використання конкурентних переваг регіональної економіки, реалізації ефективної державної регіональної політики за рахунок фінансової децентралізації.

Стратегія стала спробою створення своєї платформи для взаємоузгодження векторів регіонального, національного і наднаціонального векторів управління збалансованим розвитком України. В рамках підтримки політики збалансованого регіонального розвитку в Україні ратифікована Програма ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні» (розпорядження Кабінету Міністрів України № 1014-р від 21.11.2012 р.), яка передбачає надання 20 млн. євро для реалізації проектів регіонального розвитку, створення професійних мереж з питань регіонального розвитку.

В нинішніх умовах саме децентралізація є тим інструментом реформування управління регіональним розвитком, який може забезпечити консолідацію українського суспільства за рахунок

підвищення ролі місцевих і регіональних громад у розвитку власних територій, забезпеченні ефективного використання місцевих ресурсів, посиленні внутрішньодержавної інтеграції і в кінцевому результаті – забезпечення економічної цілісності України.

Однак на інституційному рівні для забезпечення умов збалансованого розвитку територій необхідно вирішити питання нівелювання дисбалансів, які виникають між центром і органами місцевого самоврядування з бюджетних відносин, розподілу повноважень, відповідальності; наповнення місцевих бюджетів та розширення бази оподаткування; прозорості вибору фінансування тих чи інших проектів розвитку територіальних громад, активізації інвестиційної діяльності в регіоні та залучення іноземних інвестицій. У напрямку посилення взаємодії місцевих та державних органів влади доцільним є: перегляд механізму застосування угод щодо регіонального розвитку між Урядом та регіонами шляхом їхнього спрямування на фінансування переважно міжрегіональних проектів і спільних заходів у рамках національних проектів; надання переваги спільним проектам і програмам, зорієнтованим на розвиток людського капіталу; узгодження загальнодержавних та регіональних пріоритетів на основі створення матриці для реалізації національних проектів, які б позитивно впливали на комплексний розвиток окремих територій.

На рівні базових адміністративно-територіальних утворень реалізація інструментарію управління збалансованим розвитком має бути пов'язана із розробкою програм розвитку міст, сіл, селищ, що здійснюється за ініціативою міського селищного, сільського голів, представників бізнес-структур, громадськості, посадових осіб органів місцевого самоврядування. На цьому рівні управління збалансованим розвитком має здійснюватися на засадах партнерства.

Особливе місце в управлінні збалансованим розвитком повинно відводитись інституціям третього сектору (громадським об'єднанням, спілкам, асоціаціям підприємців, благодійним фондам та ін.), які через створення дорадчих громадських інституцій здійснюють консультування в процесі прийняття та реалізації державних рішень, ресурсну підтримку, моніторинг рішень відповідних органів публічної влади, публічну оцінку політичних заяв, офіційних даних щодо виконання

державних цільових програм, дотримання прав, свобод і законних інтересів громадян, відповідність законодавству та міжнародним зобов'язанням України.

Мікроекономічний рівень управління збалансованим розвитком може бути представлений інтрапренерством, стратегічним партнерством влади та бізнесу у реалізації проектів регіонального розвитку, проектними ініціативами об'єднаних територіальних громад.

Громадяни України на конституційному рівні мають право брати участь в управлінні збалансованим розвитком національної економіки через участь у виборах, референдумах, громадських слуханнях та через інші форми безпосередньої демократії можуть привертати увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності регіону та країни; у законний спосіб і законними засобами можуть захищати власні права та інтереси, а також власну безпеку. Однак довгий час в Україні через пасивність громадського сектору створювалося суспільство споживача, а не суспільство творця. Така інфантильність призводила до надмірних політичних маніпуляцій і посилення корупційних проявів в роботі владних інститутів, що зменшувало конкурентні рейтингові позиції України в глобальних координатах. З огляду на це в управлінні збалансованим розвитком національної економіки необхідно говорити про створення тісної моделі лінкіджу між владою і громадським сектором.

Інституційне підґрунтя для підвищення інституційної спроможності громадського сектору в управлінні збалансованим розвитком національної економіки створюють: Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, затверджена Указом Президента України № 212 від 24 березня 2012 р.; Закон України «Про доступ до публічної інформації» № 2939-VI від 13 січня 2011 р.; Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» № 610-VIII від 7 квітня 2011 р.; Національна антикорупційна стратегія на 2011– 2015 р., затверджена Указом Президента України № 1001 від 21 жовтня 2011 р.. Закон України «Про адміністративні послуги» № 5203-VI від 6 вересня 2012 р., Концепція електронного врядування. Для посилення партнерської взаємодії владних структур з громадсь-

кістю необхідно інтенсифікувати їх комунікації через запровадження сучасного інформаційного контенту соціальних мереж та Інтернету «Web 2.0», який сприятиме активній участі користувачів у наповненні того чи іншого ресурсу, поліпшенню реалізації урядових інформаційних стратегій, збільшенню рівня довіри до урядової інформації, інтенсифікації комунікацій, спілкування, обміну інформацією, генеруванню новин.

В управлінні збалансованим розвитком національної економіки важливо особливу роль відвести інститутам, які зможуть забезпечити міжсекторне партнерство як у межах адміністративно-територіального утворення, так і міжрегіонального співробітництва. Найбільш ефективно такі інститути можуть функціонувати на регіональному рівні. В Україні створена мережа регіональних центрів інноваційного розвитку (Дніпропетровський, Західний, Карпатський, Київський, Одеський, Південно-Західний, Північний, Північно-Східний, Чорноморський, Східний), які надають консалтингові послуги у сфері інвестиційно-інноваційної діяльності, сприяючи міжрегіональному та зовнішньоекономічному інвестиційному співробітництву більш ніж із 60 країнами світу (найбільші країни-донори капіталу: Туреччина (118 проектів), Словаччина (143 проекти), Казахстан (181 проект), Австрія (108 проектів)).

Однак для забезпечення усіх векторів збалансованого розвитку необхідні, на нашу думку, регіональні консалтингові платформи, які об'єднуватимуть органи влади, місцевого самоврядування, науково-дослідні установи, фінансові інститути, інформаційно-технологічний сектор. Функціями таких платформ можуть бути: підтримка експортних можливостей регіональних брендів, комерціалізація науково-технічних розробок, промоція інвестиційних можливостей регіону, сприяння створенню індустріальних парків та покращення логістично-транспортного потенціалу, експертна допомога, фінансова допомога, підтримка розвитку внутрішнього туризму, як потенційного джерела додаткових доходів для мешканців регіону, промоція туристично-рекреаційних можливостей регіону та подальший розвиток туристичної інфраструктури. Крім цього, фахівці, залучені до роботи таких платформ у реалізації інструментарію управління адміністративно-

територіальними утвореннями можуть підтримувати ідеологію збалансованого розвитку території, економічну безпеку шляхом визначення пріоритетів розвитку, вирішення проблем зайнятості, галузевих диспропорцій, міжрегіональної співпраці, подолання екологічних дисбалансів в розміщенні виробництв, диверсифікації джерел фінансового забезпечення реалізації інвестиційних проектів, а також моніторити очікувані показники економічної, соціальної, маркетингової, інституційної ефективності реалізації програмних заходів, що відповідає вимогам міжнародних стандартів якості ISO 9001:2000 до складання подібного роду документів; екстраполювати інформацію щодо тих переваг, які отримують регіони від реалізації заходів в рамках державно-приватного партнерства у соціально та економічно значимих галузях.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ДИСБАЛАНСІВ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Дисбаланси розвитку національної економіки: методичні підходи до оцінки

Для формування інформаційно-аналітичної системи управління збалансованим розвитком національної економіки доцільно використовувати певну систему індикаторів. Особливий акцент повинен ставитися на показниках, які визначають умови макроекономічної збалансованості. Для цього доцільно використовувати показники, які характеризують збалансований розвиток в моделі Я. Тінбергена: показники економічного зростання, рівня зайнятості, рівня цін, показники зовнішнього вкладу і які слід використовувати для попередньої оцінки дисбалансів та інтегральний показник сталого розвитку, який розраховується Світовим центром геоінформатики та сталого розвитку.

Для діагностики збалансованого розвитку інституційних секторів національної економіки, важливо акцентувати увагу на показниках, які б визначали цілісність інституційних секторів національної економіки. Для цього вважаємо доцільним використання:

1) балансового методу відображення результатів функціонування інституційних секторів, який оптимально демаркує умови збалансованості фінансових потоків інституційних секторів через відповідність активів та пасивів кожного сектору. Найкраще він відображений у системі національних рахунків, в якій визначені основні операції та балансує статті: валова додана вартість, валовий прибуток, валове сальдо первинних доходів, валовий наявний дохід, валове заощадження, чисте кредитування, чисте запозичення за основними інституційними секторами. В Україні у 2013 р. Державною службою статистики вперше був складений експериментальний баланс функціонування інституційних секторів (табл. 2.1).

Цей баланс включає початковий баланс, фінансовий рахунок, рахунок зміни активів та заключний баланс, зведені за всіма інституційними секторами, за якими можна чітко прослідкувати розрив між активами і пасивами в сумі 182677 млн. грн., найбільший розрив

Таблиця 2.1

Експериментальний баланс фінансових активів і пасивів

Активи	За 2013 р., млн. грн.		Пасиви
1	2		3
6815296	Початковий баланс		7271375
15179	F.1	Монетарне золото та СПЗ	
1680929	F.2	Готівкові гроші та депозити	865321
442982	F.3	Цінні папери, крім акцій	497969
966098	F.4	Кредити та позики	1511676
939874	F.5	Акції та інші види участі в капіталі	1480603
20422	F.6	Страхові технічні резерви	20362
2749812	F.7	Інша дебіторська/ кредиторська заборгованість	2895444
	D.90	Чиста вартість капіталу	-456079
506624	Фінансовий рахунок		644249
2422	F.1	Монетарне золото та СПЗ	
140353	F.2	Готівкові гроші та депозити	151327
83207	F.3	Цінні папери, крім акцій	173001
97953	F.4	Кредити та позики	52897
62104	F.5	Акції та інші види участі в капіталі	98248
1370	F.6	Страхові технічні резерви	1372
119215	F.7	Інша дебіторська/ кредиторська заборгованість	167404
73682	Рахунки інших змін в активах		73735
-4364	F.1	Монетарне золото та СПЗ	
1590	F.2	Готівкові гроші та депозити	2957
68226	F.3	Цінні папери, крім акцій	67122
19802	F.4	Кредити та позики	31192
-35626	F.5	Акції та інші види участі в капіталі	-40446
...	F.6	Страхові технічні резерви	...
24054	F.7	Інша дебіторська / кредиторська заборгованість	12910
7395602	Заключний баланс		7989359
13237	F.1	Монетарне золото та СПЗ	
1822872	F.2	Готівкові гроші та депозити	1019605
594415	F.3	Цінні папери, крім акцій	738092
1083853	F.4	Кредити та позики	1595765
966352	F.5	Акції та інші види участі в капіталі	1538405
21792	F.6	Страхові технічні резерви	21734
2893081	F.7	Інша дебіторська / кредиторська заборгованість	3075758
	D.90	Чиста вартість капіталу	-593757

Примітка: складено за інформацією Державної служби статистики України [1]

спостерігався за цінними паперами, позиками, капітальними інвестиціями;

2) цільового методу, який дозволяє оцінити сталість (стійкість до ендогенних та екзогенних викликів) розвитку інституційних секторів національної економіки, дотримання ними векторів збалансованого розвитку національної економіки.

У системі світових економічних зіставлень для характеристики сталого розвитку використовують: Глобальний індекс конкурентоспроможності, скорегований на екологію (Environmental Sustainability – Adjusted); Індекс карбономісткості (Carbon Intensity Index); Індекс стійкості навколишнього середовища (Environmental Sustainability Index); Індекс екологічної ситуації (Environmental Performance Index); Індекс сталого розвитку (Index of Sustainable Development); Індекс сталого розвитку Доу – Джонса (Dow Jones Sustainability Index).

Для кількісної та якісної оцінки прогресу окремої країни чи її певного регіону у напрямку імплементації принципів сталого (невиснажливого, збалансованого) розвитку інститутом прикладного системного аналізу НАН України та МОН України була розроблена система, яка отримала назву «метрика для вимірювання процесів сталого розвитку (МВСП)». Згідно з цією системою визначається індекс сталого розвитку (Isd), який відображає стан трьох компонентів цього процесу: економічного, екологічного і соціального. Індекс (Isd) є вектором у трьохвимірному просторі. Його осями є виміри економічного стану (Iec) (об'єднує індекси глобальної конкурентоспроможності та економічної свободи ведення бізнесу), екологічного стану (Ie) та соціально-інституціонального (Is) (об'єднує індекси суспільства, заснованого на знаннях, людського розвитку, якості життя). Рейтинги та групування країн світу в т.ч. України за індексом сталого розвитку, можна прослідкувати за таблицями (дод. А). Розрахунки даного індексу Світовим центром геоінформатики та сталого розвитку в глобальній економіці виокремлюють п'ять кластерів країн із дуже високим, високим, середнім, низьким та дуже низьким індексами сталого розвитку, Україна потрапляє у цьому рейтингу за даними 2013 року у середній кластер з такими індексами сталого розвитку: економічним (Iec) – 0,22; соціально-інституційним (Is) – 0,5; екологічним індексами (Ie) – 0,42.

Збалансований розвиток є базисом конкурентного розвитку щодо макроекономічної стабільності, поєднання економічного, соціального, екологічного, інституційного векторів розвитку і одночасно дає змогу гармонізувати інтереси всіх інституційних секторів, забезпечити раціональне використання факторів виробництва, економічну безпеку, єдиновекторність управління, тобто цілісність національної економіки. Цілісність є носієм каузальності і забезпечує функціонування всіх складових національної економіки в режимі досягнення загальносистемних цілей. У кількісному вимірі цілісність доцільно презентувати показниками економічної безпеки, які засвідчують необхідні або достатні характеристики, що забезпечують збереження основних функціональних зв'язків національної економіки, її можливості до саморозвитку та самовдосконалення.

Загалом сукупність індикаторів, які доцільно використовувати в системі управління для забезпечення національного розвитку національної економіки слід представити в табл. 2.2. через індикатори, які репрезентують підтримку цілісного, макроекономічно збалансованого, конкурентного розвитку.

Важливим результатом управління збалансованим розвитком національної економіки є конкурентоспроможність національної економіки.

Етимологія терміна «конкуренція» (лат. «concurrere» – «зіштовхуватися») свідчить про те, що в її основі закладено розбіжність інтересів суб'єктів господарювання, яка пов'язана з прагненням мати кращі умови виробництва і отримувати кращий результат. Однак у сучасному світовому господарстві конкуренцію характеризують як алокативний, динамічний, ефективний механізм саморегулювання ринкової економіки. Для його характеристики в науковій літературі виділяють факторний, локальний, мікроекономічний, мезоекономічний, макроструктурний, макроекономічний, мегаекономічний рівні.

Оцінювання показників, що визначають умови збалансованого розвитку національної економіки на макrorівні за методикою Я. Тінбергена, дало змогу виявити погіршення динаміки інвестування, зростання безробіття, скорочення доходів населення, втрати ВВП, погіршення міжнародної фінансової позиції України (табл. 2.3).

Таблиця 2.2

Методичне обґрунтування розрахунку індикаторів результативності управління збалансованим розвитком національної економіки

Індикатор	Показники, що визначають індикатор	Економічний зміст та специфіка використання	Методика розрахунку
1	2	3	4
Індикатори підтримки цілісності функціонування національної економіки	<i>Інтегральний показник економічної безпеки</i>	Порівняння емпіричних значень показника x_i з певною величиною, якою може бути максимальне $x_{\max}$, мінімальне $x_{\min}$, середнє значення сукупності $[x_1, x_2, \dots, x_m]$ чи еталонне (порогове) значення показника, що характеризує певний зріз національної безпеки.	$IPB = \sum_{i=1}^k r_i \times B_i,$ <p>де IPB – інтегральний показник, що відображає національну безпеку; r_i – вага субіндекса, що відображає окремий зріз національної безпеки; k – кількість субіндексів показника національної безпеки; B_i – субіндекс, що відображає окремий зріз національної безпеки;</p> $B_i = \sum_{j=1}^m a_{ij} \times z_{ij},$ <p>де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску j-го показника в інтегральний індекс i-ї сфери безпеки і відповідають умові $0 \leq a_{ij} \leq 1$; z_{ij} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij}; кожен із z_{ij} є нормалізованим, тобто $0 \leq z_{ij} \leq 1$, причому $z_{ij}=1$ відповідає оптимальному значенню, а $z_{ij}=0$ – найгіршому. Якщо $B_i=1$, тоді всі x_{ij} набувають “найкращих”, або оптимальних значень, і якщо $B_i=0$ – тоді всі показники “найгірші”.</p>
	<i>Рівень тінізації економіки</i>	Використовується для визначення паралельного (прихованого від оподаткування) сектору економіки.	Монетарний метод визначення паралельного сектору економіки: $T_t = W_t \times \left(\frac{C_t \times D_{t_0}}{C_{t_0} \times D_t} - 1 \right),$ <p>де T_t – обсяг тіньової діяльності в t-му році; W_t – обсяг ВВП у t-му році; C_t, C_{t_0} – готівкові гроші в розрахунковому (t-му) і базовому (t_0-му) періодах; D_t, D_{t_0} – вклади (строкові депозити, депозити до запитання тощо) в банках в розрахунковому (t-му) і базовому (t_0-му) періодах.</p>

1	2	3	4
Індикатори збалансованого розвитку	<i>Інтегральний показник сталого розвитку</i>	Оцінювання передумов для збалансованого розвитку національної економіки.	$IPSR = \frac{\sum_{i=1}^n S_{isr}}{n}$, де <i>IPSR</i> – інтегральний показник сталого розвитку; <i>n</i> – загальна кількість комплексних економічних, соціальних, екологічних, інституційних показників інтегрального індексу сталого розвитку (<i>S_{ISR}</i>). Інтегральний індекс сталого розвитку змінюється в межах $0 < IPSR \leq 1$, і чим ближче значення цього індексу до 1, тим кращий рівень сталого розвитку.
	<i>Показники зовнішньоекономічної рівноваги</i>	Сталі темпи економічного розвитку, низькі темпи інфляції, високий рівень зайнятості, рівноважний платіжний баланс визначають макроекономічну рівновагу, забезпечення якої є першочерговим завданням державного управління в коротко- та середньостроковій перспективі. Використовуються для визначення рівня інтенсивності міжнародних валютно-фінансових та кредитних потоків.	1. Дотримання умови рівноваги: $SPP + \Delta K = \Delta R$; $VND - C = SPP$, де <i>SPP</i> – сальдо поточного рахунка платіжного балансу; ΔK – чистий приплив капіталу; ΔR – збільшення офіційних золотовалютних резервів; <i>VND</i> – валовий національний дохід; <i>C</i> – споживчі витрати. <i>Якщо споживання перевищує доходи, то дефіцит рахунку поточних платежів має компенсуватися припливом капіталу або зменшенням резервів країни.</i> 2. Показник міжнародної фінансової позиції країни (<i>MFP</i>): $MFP = \frac{SPP}{VVP}$, $SPP = (X - M) + D \times L$ де <i>SPP</i> – сальдо рахунку поточних платежів; <i>VVP</i> – ВВП країни; $(X - M)$ – сальдо торговельного балансу; <i>D</i> – сальдо інвестиційних доходів і трансфертних платежів; <i>L</i> – номінальний обмінний курс валюти.

Продовження таблиці 2. 2

1	2	3	4
	Інтегральний показник стимулювання ноосферизованого розвитку	Характеризує спроможність держави розширювати місткість ринку знання та покращувати якість людського капіталу як основного фактору розвитку національної економіки та джерела продукування інновацій.	<p>Середньоарифметичний показник: $IPN_a = \frac{\sum_{i=1}^n PNR_i}{n}$, або</p> <p>Середньгеометричний показник: $IPNg = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n PNR_i}$,</p> <p>де IPN – інтегральний показник ноосферизованого розвитку, обчислений за формулою середньоарифметичного або середньо геометричного;</p> <p>PNR_i – показники, що характеризують розвиток освіти, науки (місткість ринку знання, якість людського капіталу, державна підтримка ноосферизованої діяльності, питома вага державних витрат на фінансування НДДКР).</p>
	Інтегральний показник стимулювання конкурентоспроможності зростання національної економіки	Відображає досягнутий рівень інноваційного, технологічного, ноосферизованого розвитку національної економіки .	<p>$KZ = \frac{VT}{IV}$, або $KZ = \frac{VT}{VVP} \cdot \frac{KZ}{KZ_0} \rightarrow \max$,</p> <p>де KZ – коефіцієнт конкурентоспроможності зростання;</p> <p>KZ_0 – середньосвітове значення даного показника;</p> <p>VT – витрати на розвиток нових технологій, які забезпечують якісно нові характеристики економічній системі, підвищують продуктивність праці;</p> <p>IV – загальний обсяг інвестиційних витрат в економіці.</p>
	Інтегральний показник стимулювання структурних зрушень	Оцінює можливості держави впливати на основні структурні пропорції національної економіки і забезпечувати безпеку та сталий розвиток.	Для оцінювання ефективності структурних зрушень пропонується розрахунок базисних та ланцюгових індексів структурних зрушень шляхом нормування показників ряду за середнім значенням: індексу структурних зрушень в інноваційній активності національної економіки; індексу технологічних структурних зрушень; індексу структурних зрушень у впровадженні екологічних та ресурсозберігаючих технологій; індексу структурних зрушень у зовнішньоекономічній діяльності; індексу структурних зрушень у споживчих витратах.

Таблиця 2.3

Показники збалансованого розвитку України у 2000 – 2015 рр.

Показники	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.
Індекс інвестицій, в % до попереднього року	123,8	101,9	99,4	82,3	98,3
Рівень безробіття за методикою МОП, в %	12,4	7,8	8,8	9,7	9,1
Індекс інфляції, в % до попереднього року	125,8	110,3	109,1	124,9	143,3
Індекс міжнародної фінансової позиції України (сальдо рахунку поточних операцій, в % до ВВП)	3,2	2,9	-2,2	-4,0	-0,1
Індекс реальної заробітної плати, в %	99,3	120,3	110,5	93,5	79,8
Втрати ВВП (розраховані за методикою Оукена), в %	16,0	4,5	7,0	9,3	7,8
Темпи зростання ВВП, в %	105,9	102,7	104,1	93,2	90,1
Дефлятор ВВП, в %	123,1	124,5	113,8	127,2	138,0

Примітка: розраховано з використанням інформації Державної служби статистики України, Національного банку України.

Кризові процеси, які загострилися у 2014 – 2015 рр., мають багатоаспектний характер і посилюють економічну маргіналізацію. Наявний стан розвитку інституційних секторів та існуючі дисбаланси призводять до втрати конкурентоспроможного потенціалу національної економіки і погіршення структури показників, які характеризують макроекономічну безпеку та впливають на цілісність національної економіки.

Конкурентоспроможність національної економіки – це ноосферизований, інноваційний розвиток економічної системи, який залежить від наявного факторного потенціалу, і забезпечує конкурентні переваги та вигідне позиціонування національної економіки в міжнародному просторі.

Наукове підґрунтя для сучасних наукових досліджень конкурентоспроможності країни закладено в раціональній ринковій концепції Адама Сміта (праця «Дослідження природи та причин багатства народів» 1776 рік), структурній теорії конкуренції Ф. Еджуорта, А. Курно, Дж. Робінсона, Е. Чемберліна, інноваційній концепції інтелектуального лідерства Г.Хемела, теорії конкурентних переваг Майкла Портера (праця «Конкурентні переваги країн», 1990 р.).

Згідно з напрацюваннями М. Портера конкурентні переваги країни формують кваліфікована праця, ефективний попит, галузі, які

можуть конкурувати на міжнародному рівні, інституційне середовище. Подальший розвиток теорія конкурентоспроможності країни набула в дослідженнях Р. Барро, Д. Веймер, Е. Вайнінг, А. Варнера, К. Ланкастера, Р. Лукаса, В. Нордхауза, П. Ромера, Д. Стігліца, Г. Холліса.

Розвиток «нової економіки» позиціонував людський фактор, креативний капітал як найголовніший чинник конкурентоспроможності країни. Проблематиці підтримки саме цієї складової у своїх працях приділили увагу М. Грановетер, М. Кастельє, Р. Сведберг, А. Сен, А. Трен, Р. Холінгсворт, Ф. Шміттер та інші науковці.

За суттю «магічний багатокутник цілей» є базисом для створення сприятливого інституційного середовища для підтримки конкурентного розвитку. Крім того, базовим фактором конкурентоспроможності є саме умова макроекономічної стабільності, яку можна забезпечити лише з використанням інструментарію управління збалансованим розвитком національної економіки.

Сучасні оцінки загальної конкурентоспроможності країн у міжнародній практиці базуються на композиції широкого спектра економічних показників та їхньому ієрархічному зіставленні. Відповідно до цих показників оцінювання конкурентоспроможності національних економік у системі світового господарства здійснюється здебільшого на основі рівня технологічного розвитку, продуктивності праці, якості та ефективності державного управління, сприятливого бізнес-клімату, рівня економічної свободи, ступеня глобалізації економіки, рівня розвитку людського потенціалу, потенціалу зовнішніх запозичень, рівня корумпованості суспільства тощо.

Найпоширенішим у практиці оцінювання глобальної конкурентоспроможності є методика Світового економічного форуму (СЕФ), що дає змогу розраховувати індекси глобальної конкуренто-спроможності та економічної свободи. Оцінювання конкуренто-спроможності здійснюється в розрізі трьох груп показників: 1) основних, які визначають ефективність роботи державних інституцій; 2) показників, які визначають ефективність розвитку секторів національної економіки; 3) показників розвитку інноваційної економіки. Перелічені показники розглядаються щодо трьох стадій конкурентного розвитку: факторної, орієнтованої на ефективність та орієнтованої на інновації з відповідними

ваговими коефіцієнтами (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Складові конкурентоспроможності національної економіки
Світового економічного форуму (СЕФ)**

Складові індексу та їхня питома вага, %	Стадія факторної орієнтованості (для країн з ВВП на одну людину до 2000 дол. США)	Стадія орієнтованості на ефективність (для країн з ВВП на одну людину від 2000 до 3000 дол. США)	Стадія орієнтованості на інновації (для країн з ВВП на одну людину більше 17000 дол. США)	2015-2016 рр. (140 країн в рейтингу)	2016-2017 рр. (138 країн в рейтингу)
<i>Базові вимоги:</i>	60%	40%	20%	101	102
Інституції				130	129
Інфраструктура				69	75
Макростабільність				134	128
Охорона здоров'я та початкова освіта				45	54
<i>Підсилюючі продуктивність:</i>	35%	50%	50%	65	74
Вища освіта та професійна підготовка				34	33
Ефективність ринку товарів				106	108
Ефективність ринку праці				56	73
Рівень розвитку фінансового ринку				121	130
Оснащення новітніми технологіями				86	85
Розмір ринку				45	47
<i>Показники інноваційного розвитку:</i>	5%	10%	30%	72	73
Рівень розвитку бізнесу				91	98
Інноваційна активність				54	52

Примітка: складено на основі інформації СЕФ [2]

Розвиток інституцій є однією з основних передумов зростання конкурентоспроможності національної економіки. Відповідно до методології СЕФ, показник розвитку інституцій відображає рівень розвитку державних (0,75%) та приватних інституцій (0,25%). Розвиток державних інституцій відображає якість надання державних послуг, рівень бюрократії, зловживань владою, ефективність урядових рішень, гарантію національної безпеки, а приватні інституції відображають рівень корпоративної культури та надання звітності.

Саме владні інститути та їх ефективна робота, на думку зарубіжних експертів, створюють організаційно-економічні передумови для підвищення конкурентних позицій національної економіки. В Україні такі інституції характеризуються переважно обтяжливим регуляторним середовищем, складними бюрократичними процедурами, надмірним регулятивним втручанням, корупцією, нестабільністю та відсутністю інституційної послідовності. Серед наведених груп країн Україна з 2012 р. знаходиться у групі країн, які зорієнтовані на ефективність, тобто її конкурентний розвиток визначається ефективністю ринкової інфраструктури, передусім розвинутістю фінансових ринків, та активністю впровадження нових технологій. За глобальним індексом конкурентоспроможності Україна у 2016-2017 рр. погіршила свої позиції у 7 з 12 основних показників. Найбільше нами втрачено (мінус 17 пунктів) за складовою «Ефективність ринку праці», по 9 пунктів втрачено за показниками, що характеризують розвиток фінансового ринку країни та охорону здоров'я і початкову освіту.

За деякими позиціями Україна має найнижчі показники у світі: з 138 країн за регулюванням фондових бірж 137 місце; за інфляційними змінами – 136, за якістю доріг – 134.

Важливою для характеристики критеріїв конкурентоспроможності національної економіки є методика Інституту розвитку менеджменту Швейцарії (індекс – WCY), яка враховує результативність економічної політики, сприяння веденню бізнесу, екологічну складову ведення бізнесу, відтворення гуманітарного капіталу. Методологія дослідження WCY базується на таких підходах. Загальний індекс (від 1 до 100 балів) для кожної країни ґрунтується на 20 часткових індексах, які мають однакову вагу (5%) і об'єднуються у чотири групи індексів конкуренто-

спроможності країни (макроекономічні результати – 83 показники, ефективність уряду – 70 показників, ефективність бізнесу – 171 показник, інфраструктура – 114 показників). У 2013–2014 рр. дослідженням було охоплено 60 країн, серед яких Україна перебувала на 49 позиції. У 2015-2016 рр. Україна в загальному заліку рейтингу зайняла 59 сходинку з 61 країни. Менш конкурентоспроможними економіками за українську є лише економіки Монголії та Венесуели. Згідно з рейтингом, найбільш конкурентоспроможною економікою світу є економіка Гонконгу (1 місце рейтингу), 2-гу позицію рейтингу посідає Швейцарія, третю – США, четверту – Сингапур, п'яту – Швеція.

Для характеристики індикаторів конкурентоспроможності доцільно окрім традиційних (якість інфраструктури; стан макроекономічної стабільності; ефективність ринків; стан технологічної готовності; рівень сприяння підприємництву; рівень розвитку інновацій), використовувати індикатори, які впливають із «золотих правил конкуренції», сформульованих С. Гареллі у праці «Конкурентоспроможність держав: основи», оскільки вони, на нашу думку, відображають вплив інституційних, інноваційних, креативних факторів на конкурентоспроможність. До них, зокрема, слід віднести:

- 1) створення стабільного та передбачуваного законодавчого клімату;
- 2) формування гнучкої та адаптивної системи економіки;
- 3) інвестування у традиційну та технологічну інфраструктуру;
- 4) заохочення приватних заощаджень та внутрішніх інвестицій;
- 5) активність (агресивність) на міжнародних ринках (експорт) і привабливість для прямих іноземних інвестицій;
- 6) приділення основної уваги якості, оперативності та прозорості влади і управління;
- 7) чіткий взаємозв'язок між зарплатами, продуктивністю праці та податками;
- 8) збереження єдності суспільства шляхом скорочення різниці у прибутках та зміцнення становища середнього класу;
- 9) потужне інвестування в освіту, особливо середню, забезпечення постійного підвищення якості робочої сили;
- 10) збереження балансу між внутрішньо- та зовнішньо- орієнтованими секторами економіки для забезпечення добробуту, зберігаючи при

цьому систему цінностей громадян.

Отже, можна вважати, що збалансований розвиток є базисом конкурентного розвитку в частині макроекономічної стабільності, поєднання економічного, соціального, екологічного, інституційного векторів розвитку, дозволяє гармонізувати інтереси всіх інституційних секторів на довгострокову перспективу, забезпечити послідовне проведення економічних реформ, раціональне використання наявного факторного потенціалу, економічну безпеку, тобто цілісність національної економіки.

Для того, щоб національна економіка розвивалася збалансовано, цілісно та нарощувала конкурентний потенціал необхідно створити ефективну систему управління національною економікою, яка в умовах існуючих викликів, факторних обмежень підтримувала такі структурні зрушення, які забезпечуватимуть економічній системі якісно нові характеристики та економічне зростання.

2.2. Дисбаланси розвитку національного споживчого ринку

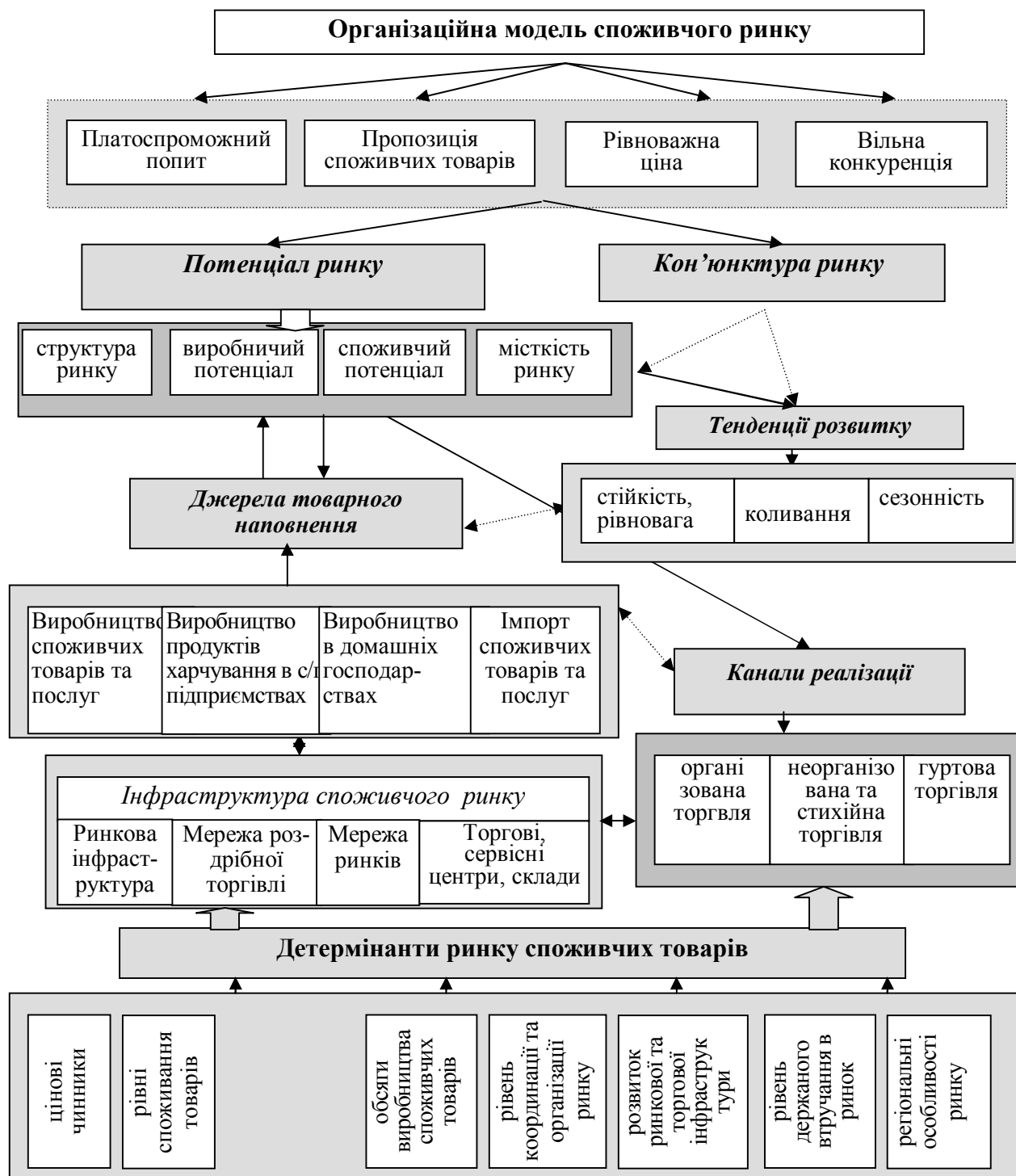
Кризові явища в розвитку національної економіки, глобалізаційні процеси, наявність проблем політичної системи, військовий конфлікт на сході країни, відсутність чіткої концепції розвитку внутрішнього ринку країни, суперечності законодавства, неадекватне застосування економічних інструментів щодо вирішення поточних економічних проблем, корумпованість управлінських структур на всіх рівнях стримують розвиток цивілізованого і конкурентного споживчого ринку, негативно впливають на процес його трансформації, що, у свою чергу, призводить до структурних деформацій, макроекономічної розбалансованості.

Завдання підтримки ринкової конкуренції споживчого ринку, забезпечення його динамічного розвитку та усунення дисбалансів є пріоритетними в реалізації соціально-економічної держави. Це зумовлено тим, що такий ринок, як найвагомійший елемент внутрішнього ринку, за своїм призначенням виконує важливі функції життєзабезпечення громадян, є джерелом поліпшення їх добробуту та узагальнюючим індикатором стану економіки, виступає дієвим

механізмом урівноваження ключових інтересів виробника і базових потреб споживача.

В економічній системі країни споживчий ринок є найбільш складною і непередбачуваною його підсистемою, що обумовлено специфікою функціонування такого ринку та багатовекторністю розвитку. Багатовекторність ринку пов'язана з тим, що він включає велику кількість окремих сегментів ринку, які мають свої чітко окреслені цілі та тенденції розвитку, організаційну структуру, по різному реагують на зовнішні і внутрішні впливи та вирішують проблеми задоволення потреб населення. Кожен з них, маючи самостійне значення, бере активну участь в кругообігу товарів, регулює економічні відносини між учасниками ринку, формує умови і середовище їх діяльності. Специфіка споживчого ринку проявляється в тому, що він не лише тісно пов'язаний з усіма фазами розширеного відтворення, але й сам, будучи однією зі складових процесу відтворення – сферою обігу, забезпечує тісний взаємозв'язок виробництва і споживання, що дозволяє розглядати його як цілісну систему, яка акумулює в собі виробництво товарів і послуг, їхній розподіл та споживання. На цьому ринку закінчується відтворювальний цикл і особисте споживання виступає, з одного боку, як кінцевий результат взаємодії товаровиробника і споживача (де реалізується головне завдання – задоволення потреб населення), а з іншого – як першооснова наступного відтворювального циклу, тобто окреслюється роль споживчого ринку як системи, що сама розвивається, і, одночасно, є стимулятором виробництва і споживання.

Конкретні форми відносин на споживчому ринку проявляються в кількісних та якісних співвідношеннях основних його елементів, які формують його структуру. Ключовими параметрами такого ринку є: платоспроможний попит, пропозиція, рівноважна ціна, конкуренція. Організаційні механізми функціонування споживчого ринку формуються в процесі розподілу і перерозподілу товарів, і характеризуються передовсім, потужним потенціалом ринку, високою кон'юнктурою, раціональними каналами збуту та стійкими (передбачуваними) каналами надходження товарів і послуг, розвиненою торговельною інфраструктурою, відлагодженими механізмів державного і громадського регулювання. Представлена на рис. 2.1. організаційна модель

Рис. 2.1 Організаційна модель споживчого ринку та взаємозв'язок його складових елементів

споживчого ринку, яка характеризує внутрішні і зовнішні зв'язки в системі, дозволяє виявити структурні дисбаланси; охарактеризувати механізми взаємодії попиту і пропозиції; оцінити вплив ключових факторів на ціноутворення на ринку; продіагностувати потенціал ринку та охарактеризувати основні тенденції його розвитку та кон'юнктурних

коливань.

Досліджуючи проблеми функціонування споживчого ринку в Україні та оцінюючи основні параметри його розвитку, необхідно відзначити те, що в їх основі лежать процеси, які не вписуються в загальноприйняті схеми класичних підходів до розуміння дії ринкових механізмів. По-перше, це стосується проблем ціноутворення на споживчі товари і послуги, які формувалися і формуються під впливом інфляційних процесів, викривлень в оцінюванні вартості товарів за його походженням (сільськогосподарські, промислові, імпорتنі), прив'язанні ціни до іноземної грошової одиниці (ціни на більшість товарів орієнтуються на обмінний курс долара).

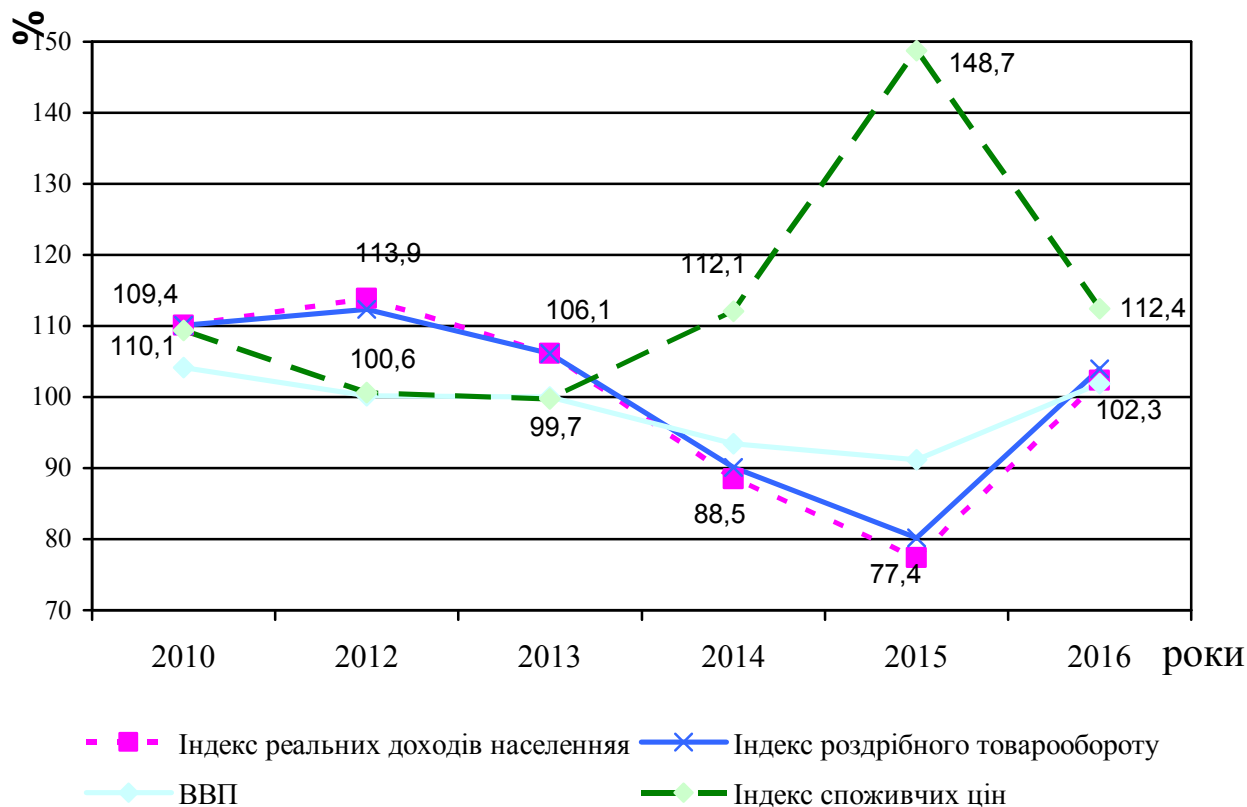
По-друге, це неузгодженість механізмів попиту і пропозиції споживчих товарів за обсягом і структурою. В їхній основі лежить дисбалансне ціноутворення, низький рівень та деформованість структури споживання населення, неможливість виробляти конкурентоздатну продукцію з причин застарілих технологій та організації виробництва, інтенсифікація потоків імпорتنих товарів. По-третє, це загальне зниження платоспроможності населення. Гострота цієї проблеми полягає в тому, що саме платоспроможний попит є домінантою розширення місткості ринку та оптимізації його структури.

Як свідчить проведений аналіз та за висновками науковців [6;8;9;12;13;17;20;21], реаліями сучасного стану споживчого ринку є наявність дисбалансів, обумовлених наступними причинами.

По-перше, загальною економічною нестабільністю, незбалансованістю між попитом і пропозицією споживчих товарів, їхньою структурною невідповідністю. За класичними підходами відносне урівноваження попиту і пропозиції на споживчому ринку досягається шляхом або зростання цін на споживчі товари і послуги, або скороченням рівня споживання. Характерною особливістю сучасного стану споживчого ринку є динамічне поєднання цих двох факторів, що посилює загальну незбалансованість попиту і пропозиції та обумовлює регресивні зміни в товарній структурі ринку.

Аналітичні дослідження динаміки основних показників, які впливають на стан і кон'юнктуру споживчого ринку та детермінують зміни його потенціалу, зокрема, таких як: ВВП, роздрібний товарооборот,

виробництво товарів і послуг, рівень реальних доходів населення, індекс споживчих цін, свідчать про поглиблення диспропорцій на ринку та звуження його місткості. Зокрема, в 2015 році падіння ВВП у порівнянні з 2014 роком склало 9,8%, ціни на споживчі товари зросли на 48,7%, виробництво споживчих товарів знизилося на 13,0%, реальні доходи населення скоротилися на 9,1%, обсяги роздрібного товарообороту знизилися на 19,8%. У динаміці зміна цих показників (рис. 2.2) характеризується різною інтенсивністю та логікою розвитку, і не зважаючи на деякі позитивні тенденції, що проявилися наприкінці 2016 року, загальна тенденція до загострення кризових явищ на споживчому ринку зберігається. Різке зростання цін на споживчі товари і послуги в 2015 році обумовили суттєве скорочення обсягів роздрібного товарообороту, який є основним індикатором місткості ринку, та зниження рівня реальних доходів населення, що в свою чергу обумовило скорочення його купівельної спроможності, що стало вагомим чинником звуження ринку та поглиблення його структурних диспропорцій.

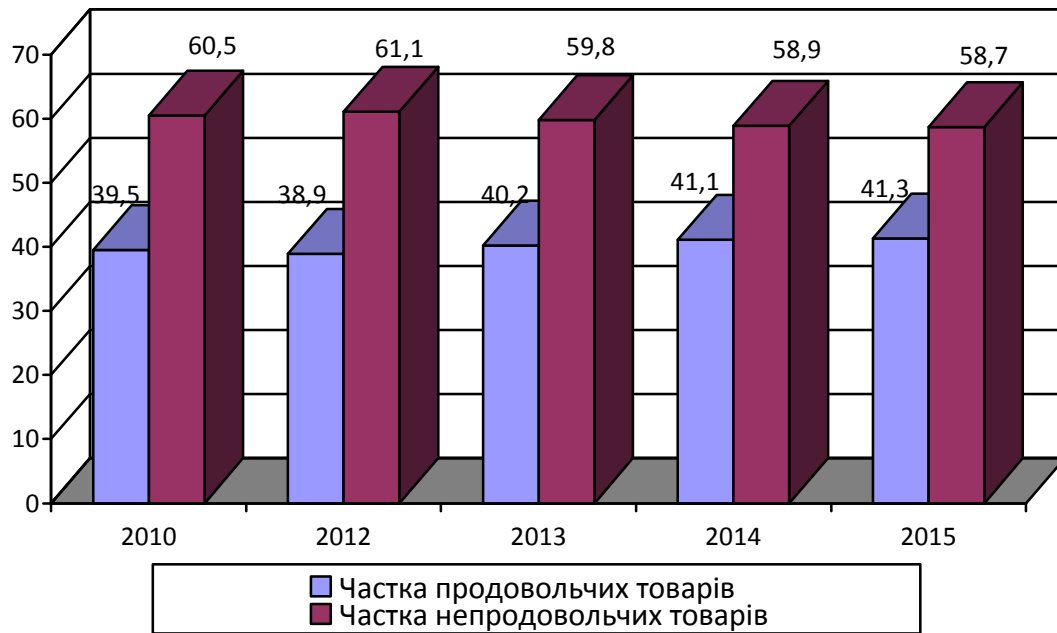

Рис. 2.2. Динаміка показників, що детермінують розвиток споживчого ринку України

Примітка: побудовано на основі джерела [3]

В контексті структурних деформацій споживчого ринку слід виокремити суперечливі тенденції у товарній структурі роздрібного товарообороту, передусім щодо регресивних змін у структурі продажу продовольчих та непродовольчих товарів. Якщо, починаючи з 2001 року, частка продовольчих товарів у загальних обсягах їх продажу знижувалася і на початок 2008 року склала 34%, то в наступні роки спостерігається суттєве зростання обсягів продажу таких товарів і на кінець 2015 року частка продовольчих товарів збільшилася до 41,3 %, відповідно, частка непродовольчих товарів скоротилася з 60,5% у 2010 році до 58,7% у 2015р. (рис. 2.3). Слід зазначити, що позитивними якісними характеристиками споживчого ринку вважаються випереджаюче зростання продажу промислових споживчих товарів та їх економічна доступність.

Рис. 2.3 Динаміка зміни товарної структури споживчого ринку за критерієм часток продажу продовольчих і непродовольчих товарів

Примітка: побудовано на основі джерела [3]

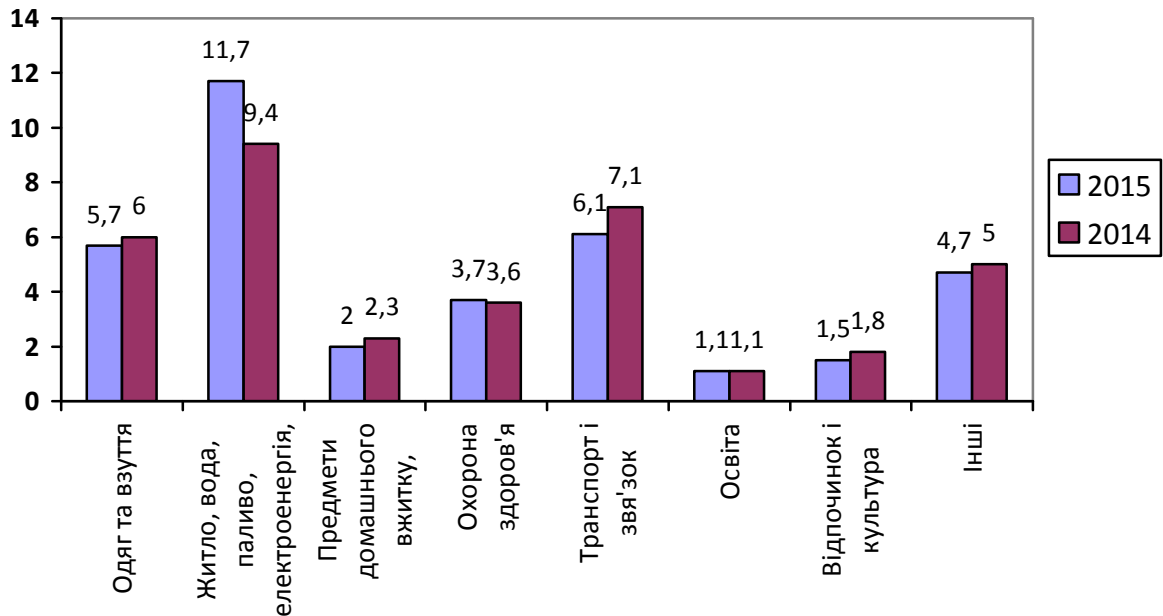
Більш детальний аналіз товарної структури продажу непродовольчих товарів показує скорочення часток реалізації товарів тривалого користування (електротоварів, теле- і радіоапаратури, автомобілів, меблів), друкованих видань, будівельних матеріалів.

По-друге, формуванням кон'юнктури на споживчому ринку в

умовах низького платоспроможного попиту та значної диференціації населення за рівнем доходів та споживання. Регресивні зміни в структурі споживання, зумовлені низькими доходами населення, викликали структурні деформації роздрібного товарообороту та виробництва споживчих товарів і надання послуг, стали вагомою причиною розширення тіньового сегменту фальсифікованих та контрафактних товарів низької якості.

Детермінантою збалансування споживчого ринку та усунення структурних деформацій є відповідність товарної пропозиції платоспроможному попиту населення. Сучасні реалії свідчать про негативні процеси як в частині товарного наповнення ринку якісними товарами і послугами, так і низької купівельної здатності домогосподарств, що позначається на величині споживчого потенціалу ринку. За статистичними даними [3] реальні доходи домогосподарств впродовж 2014-2015 років скоротилися відповідно на 88,5%, і 77,7%, що в умовах надвисокого рівня інфляції (48,7 % у 2015 р.) та різкої девальвації гривні суттєво знизило не лише їх купівельну спроможність та погіршило добробут і рівень життя, але й суттєво вплинуло на деформацію структури споживання товарів і послуг, і відповідно, структуру витрат. Зокрема, в 2015 році в загальних сукупних витратах домогосподарств споживчі витрати склали 92,9%. На придбання товарів і послуг спрямовувалося 88,6% ресурсів, з яких купівля продуктів харчування займали лівову частку – 56,4%, оплата житлово-комунальних послуг та придбання палива – 11,7%, непродовольчі товари і послуги – 20,5 %. Структура витрат домогосподарств на придбання непродовольчих товарів і послуг проілюстрована на рис. 2.4. На заощадження домогосподарства спрямовували лише 3,0% грошових коштів. Означені співвідношення та їх поглиблення є ознакою не лише різкого зубожіння населення, але й посилення рівня їхньої диференціації.

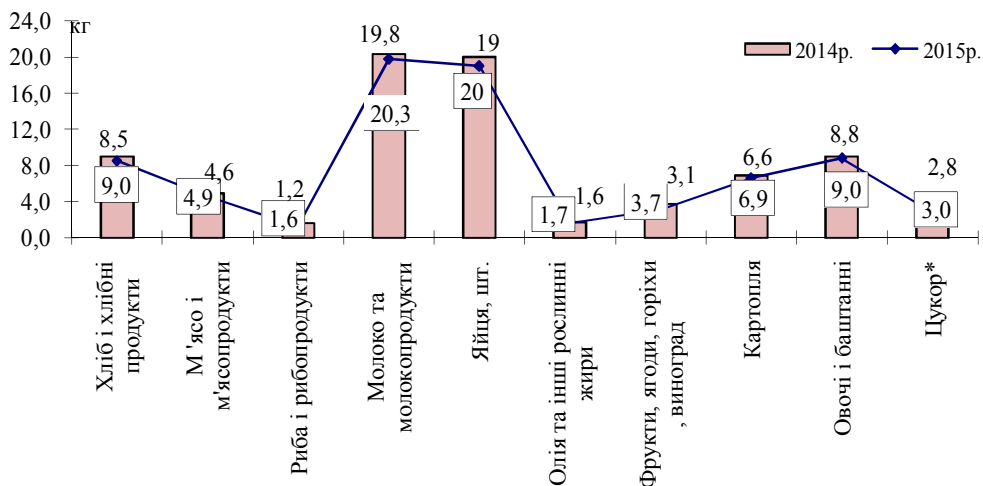
Як свідчить аналіз рівнів споживання домогосподарствами основних продуктів харчування, спостерігається динаміка до їх скорочення. Найбільше скоротилося порівняно з 2014 роком споживання риби та рибопродуктів (на 25%), на що значною мірою вплинуло зростання цін на ці продукти (в 1,6 рази).

Рис. 2.4. Структура витрат домогосподарств на придбання непродуктивних товарів в 2014-2015рр.

Примітка: побудовано на основі джерела [3]

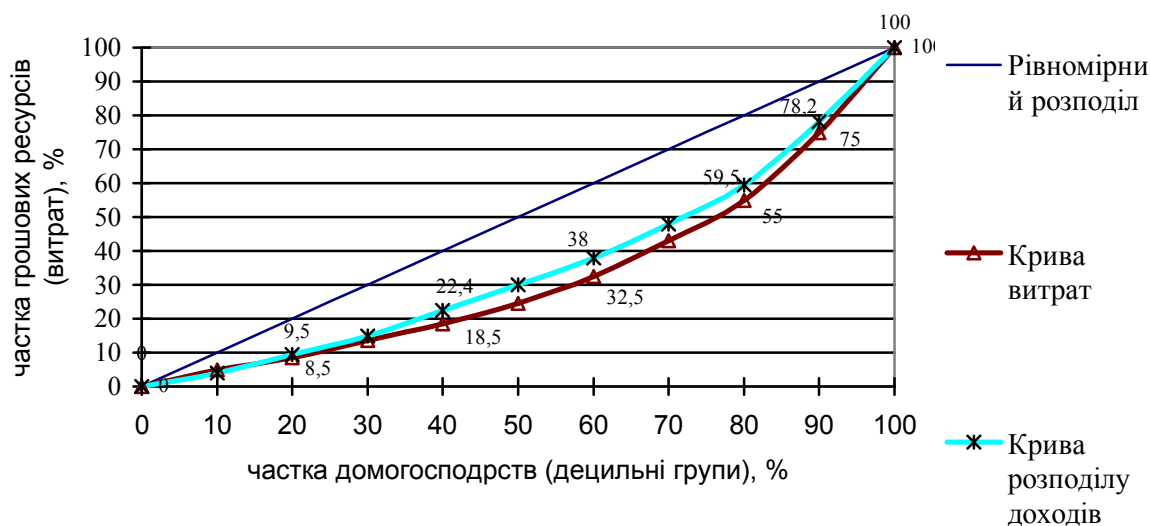
Зменшилося також споживання фруктів, ягід, горіхів, винограду – на 16%, цукру – на 7%, м'яса і м'ясопродуктів, олії і інших рослинних жирів, хліба та хлібопродуктів – на 6% кожного, яєць – на 5%, картоплі – на 4%, молока та молочних продуктів, овочів і баштанних – на 2% (рис.2.5).

Рис. 2.5. Споживання продуктів харчування домашніми господарствами у середньому на місяць на одну особу

Примітка: побудовано на основі джерела [3]

Оцінка рівня диференціації населення в Україні (рис.2.6) показує, що співвідношення грошових доходів 20% найбільш і найменш забезпеченого населення в Україні в 2015 р. складало 5,0 разів, в 2014 році – 4,9 рази. Такі висновки отримані на підставі побудованої кривої Лоренца, яка відображає кумулятивний розподіл чисельності населення та належних їй часток доходів (витрат) [3].

Рис. 2.6. Розрахунок кривої Лоренца розподілу сукупних грошових ресурсів та витрат населення в 2015 р.

Примітка: побудовано на основі джерела [3]

Аналіз лінії фактичного розподілу доходів показує, що на долю 20% найбільш бідного населення припадає 9,5% грошових доходів, а 20% найбільш забезпеченого населення володіють близько 60 % всіх грошових ресурсів, отриманих в 2015 р. Середній клас, який репрезентують 40% населення акумулює 31% грошових доходів. У витратах диференціація населення є більш суттєвою. За децильними групами витрати найбільш забезпечених 10% громадян перевищували витрати малозабезпеченої 10% групи населення в 7,8 рази.

Посилення нерівності в розподілі доходів та витрат, їхній низький рівень в основній частини населення і концентрація коштів невеликою групою населення знижують сукупний споживчий попит, деформують його структуру, що негативно відображається на виробництві вітчизняних споживчих товарів, обумовлює поглиблення структурних деформацій споживчого ринку, особливо в напрямі розширення неформального сектору торгівлі та призводить до погіршення якісних характеристик споживчих товарів.

Кількісна оцінка рівня диференціації в розподілі доходів і витрат оцінюється величиною індексу Джині, який віддзеркалює відхилення реального розподілу доходу або витрат між групами населення від ідеальної рівності такого розподілу і коливається в межах від 0 (повна рівність) до 1 (повна нерівність). Його розрахунок здійснюється за рекомендованою вітчизняною статистикою методикою, за якою індекс Джині (G) визначається за формулою:

$$G = 1 - \sum_{i=1} (F_i - F_{i-1}) \times (S_{i-1} + S_i) \quad (2.1)$$

де, $(F_i - F_{i-1})$ – частка населення, що відносяться до i -ої децильної групи;

(S_{i-1}, S_i) - частка сумарного доходу (витрат), яка припадає на початок та кінець i -ої децильної групи населення.

За проведеними обчисленнями, індекс концентрації грошових ресурсів домогосподарств в Україні в 2015 р. склав 0,243, що на 0,003 пункти більше, ніж в 2014 році. Відхилення індексів Джині в бік збільшення засвідчує поглиблення диференціації населення за доходами.

В процесі аналітичних досліджень, була встановлена залежність між рівнем концентрації витрат населення і динамікою розвитку споживчого ринку. Прорахована тіснота зв'язку індексу Джині і основних параметрів розвитку споживчого ринку, дозволила виявити найбільш суттєві прямі і зворотні впливи рівня диференціації населення на стан ринку (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Розрахунок кореляційного зв'язку між рівнем концентрації доходів і динамікою основних показників розвитку споживчого ринку в Україні

Роки	Коефіцієнт Джині, коеф.	ВВП, %	Індекс споживчих цін, %	Роздрібний товарооборот, %	Реальні доходи населення, %
2010	0,263	104,1	109,4	110,1	110,1
2012	0,256	100,2	100,6	112,3	113,9
2013	0,251	100,0	99,7	106,1	106,1
2014	0,240	93,4	112,1	90,1	88,5
2015	0,243	90,2	148,7	80,2	77,7
Коефіцієнти тісноти зв'язку		0,926518	- 0,50175	0,85628	0,848907

Примітка: розраховано автором

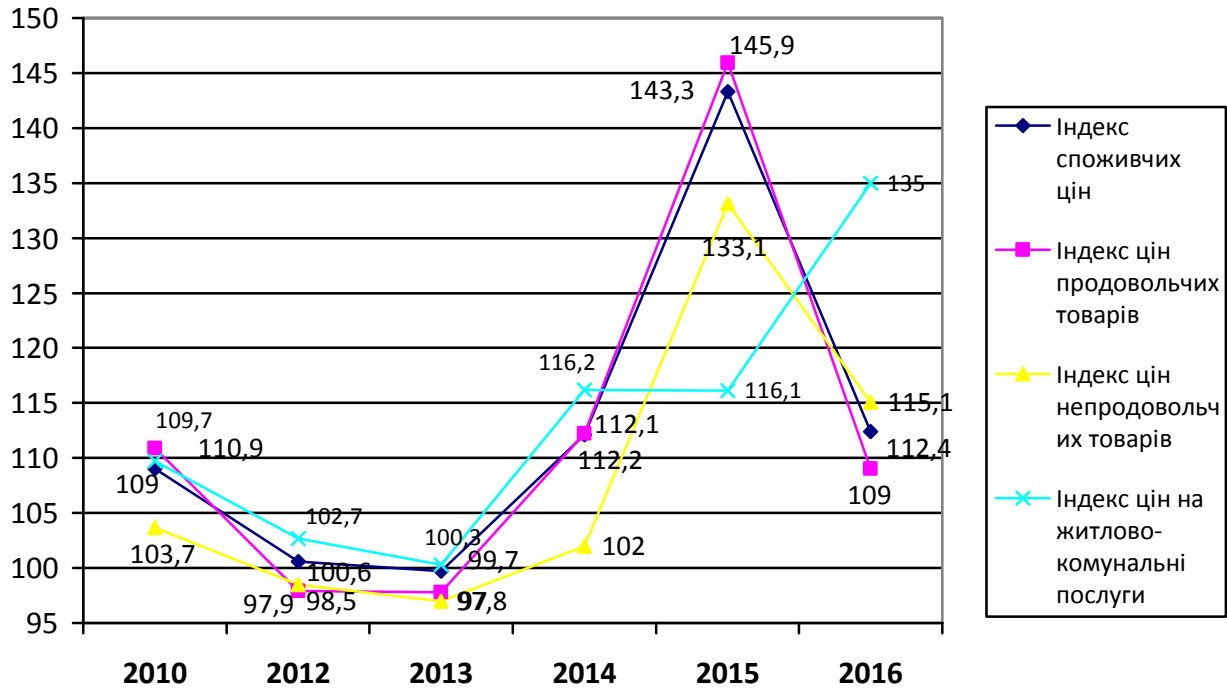
Зокрема, сильний зв'язок виявився між рівнем диференціації і зміною індексу споживчих цін (0,83), що підтверджує висновки про те, що зростання інфляції є чинником посилення диференціації, а отже, зниження та деформації споживчого попиту.

Як показують розрахунки, зворотний вплив на рівень диференціації здійснює динаміка індексу споживчих цін (-0,50), що обумовлює необхідність запровадження регулятивних заходів щодо стримування рівня інфляції в Україні, передусім в період розгортання кризових явищ та економічної і політичної нестабільності в суспільстві. Виявлена тісна пряма залежність між величиною індексу Джині та спадаючою динамікою ВВП (0,92), роздрібного товарообороту (0,85) та реальними доходами населення (0,84), що суперечить логіці і може бути наслідком існування тіньового сектору у виробництві товарів та тіньових схем їхньої реалізації, а також нелегальних доходів громадян.

На споживчому ринку України спостерігається чітке розмежування ринку на елітний та масовий. Як стверджують науковці [1; 9; 18; 19; 21] в Україні, по суті, немає масового споживання як двигуна процесу національного відтворення. Дослідження в цій сфері засвідчили, що внутрішній споживчий ринок сьогодні розділився на два сегменти – ринок для багатих і ринок для бідних з відповідними товарами, стандартами, якісними параметрами, каналами наповнення ринку, асортиментом товарів, можливістю доступу до товарів різних верств населення, якістю торговельного обслуговування та рівнями споживання. Бідні, як правило, можуть розраховувати лише на товари, які задовольняють базові потреби. Тим часом, нерозвиненість середнього класу створює істотні обмеження для розвитку національного виробництва й споживчого ринку [6].

По-третє, суттєвим зростанням цін на споживчі товари і послуги та наявністю значних цінових диспропорцій за низького рівня якості товарів і послуг та невідповідністю вимогам безпеки. Зростання цін на споживчому ринку обумовлювалося впливом переважно зовнішніх чинників, а саме: падінням обсягів виробництва споживчих товарів, неефективною монетарною та податковою політикою, зростанням цін на енергоносії, зміною масштабів та характеру тінізації внутрішнього ринку. Загальна динаміка споживчих цін в розрізі товарних груп та

базових послуг проілюстрована на рис.2.7.

Рис. 2.7. Динаміка індексу споживчих цін в розрізі основних товарних груп та послуг

Примітка: побудовано на основі джерела [3]

Як свідчать результати аналізу динаміки цін в розрізі окремих груп товарів і послуг, вони відзначалися різною інтенсивністю і впливом на стан і купівельну спроможність населення. Найсуттєвіше зростання цін в 2015 р. спостерігалось на продовольчу групу товарів (+45,9%), на непродовольчі товари ціни зросли в середньому на 33,1%, на послуги житлово-комунального господарства – на 16,2%. В 2016 р. темпи зростання цін дещо уповільнилися, однак співвідношення в динаміці цін змінилося на користь непродовольчої групи (зафіксовано зростання цін на 15,1%) та послуг житлово-комунального господарства (на 35,0%).

По-четверте, значними масштабами тіньового обороту на споживчому ринку та наявністю тіньових схем реалізації товарів. Якщо, відповідно до даних офіційної статистики, інтегральний показник рівня тіньової економіки за дев'ять місяців 2016 р. склав 41% від ВВП [15; 16], то в секторі роздрібної торгівлі (відповідно до методики розрахунку “витрати населення – роздрібний товарооборот”) цей показник сягнув рівня 58%. Такий рівень є критично високим та не відповідає середньо-

му рівню тіньової економіки для країн, що розвиваються (32,0 – 35,0 % від ВВП). На нарощення динаміки тінізації споживчого ринку впливали такі фактори як: загальна макроекономічна нестабільність, панічні споживчі настрої громадян, зростання збитковості суб'єктів економічної діяльності, посилення контрабандних потоків в результаті утворення псевдо-суверенних республік в Донецькій та Луганських областях та Криму. Загалом, тіньовий сектор роздрібної торгівлі формується як незаконна діяльність з реалізації товарів і послуг на неформальних ринках незареєстрованими суб'єктами та через напів-легальні об'єкти торгівлі, а також приховані обсяги обороту товарів і послуг в організованому і неорганізованому ринках. Так за даними статистики, рівень тіньового обороту малих підприємств у роздрібній торгівлі є надзвичайно високим, і в 2014 р. склав близько 70% їх обороту, а у сфері послуг – понад 80% [3]. Внаслідок цього на ринку розширився тіньовий сегмент фальсифікованих та контрафактних товарів низької якості.

По-п'яте, висока імпортна залежність споживчого ринку. Обсяг імпортних товарів, переважно непродовольчих, що реалізовано через мережу підприємств роздрібної торгівлі, у 2015 році склав 194,8 млрд. грн, або 60,7% обсягу даної товарної групи, що на 0,5% більше, аніж в 2014 році. У загальних обсягах продажу імпортні товари формують суттєвий сектор споживчого ринку, який в 2015 році склав 41,9 % загального виробничого потенціалу, а за окремими товарними групами непродовольчих товарів коливається в межах від 45-50%, (продаж меблів, килимів, будівельних матеріалів) до 90-95% (з продажу одягу, взуття, побутової техніки, комп'ютерів, аудіо-та відео обладнання), тобто розширення цих сегментів набуває загрозливих форм. Такі масштаби імпортої експансії формують небезпечну ситуацію з скороченням попиту на вітчизняні товари, пов'язаних з відпливом грошових доходів населення за кордон.

По-шосте, нерозвиненість інфраструктури споживчого ринку та деформованість кінцевих каналів реалізації товарів, що проявляється в значних обсягах продажу товарів через неорганізовані та неформальні ринки та продажу продуктів харчування безпосередньо домашніми господарствами.

Особливістю розвитку споживчого ринку є збереження деформацій кінцевих каналів реалізації товарів. Сучасний ринок представлений двома основними каналами придбання товарів населенням: через офіційну мережу підприємств торгівлі і організовані та неформальні ринки, обсяги реалізації товарів на яких за експертними оцінками складають третину товарообороту. Деформованість каналів реалізації породжує проблеми загострення конкурентоспроможності вітчизняних товарів по відношенню до імпорتنих; зниження якості товарів і рівня торговельного обслуговування населення.

Аналіз динаміки розподілу товарообороту за означеними каналами в 2015 році свідчить про домінування продажу товарів в стаціонарній торговельній мережі, частка якої в порівнянні з 2014 роком скоротилася і склала 47,1% з загальному обороті роздрібною торгівлі. Відповідно частка продажу товарів на організованих ринках та зареєстрованими фізичними особами-підприємцями склала 52,9%, що є індикатором зміни пріоритетів населення у придбанні товарів, а також чинником погіршення якості їх торговельного обслуговування.

По-сьоме, нерівномірність та суттєві відмінності регіональних споживчих ринків, обумовлених диференціацією регіонального економічного та соціального розвитку.

Аналітичні дослідження стану споживчого ринку та закономірностей їх розвитку [6; 9; 4; 18; 21] дозволяють констатувати, що вони є прямим віддзеркаленням загальноекономічної ситуації як країни в цілому, так і регіональної специфіки, і характеризуються, передусім, нестійкою динамікою (з певним пожвавленням або гальмівними процесами, зумовлених дією прийнятих управлінських рішень та впливом різноманітних чинників зовнішнього та внутрішнього характеру), розбалансованістю ринкових механізмів та їх неврівноваженістю, наявністю структурних ринкових деформацій, суттєвою регіональною диференціацією за рівнем розвитку і потенціалом.

Зокрема, диференціація регіональних споживчих ринків обумовлена впливом сукупності чинників, основними з яких є: економічний потенціал регіону, передусім, природний, ресурсний, виробничий, від можливостей якого залежать обсяги пропозиції товарів на ринку; соціально-економічна ситуація та наявність критичних проблем в

регіоні; демографічний та професійний склад населення, що впливає на розмір і структуру споживання та, відповідно, структуру товарної пропозиції; обсяги грошових доходів населення, які визначають споживчий попит на товари і послуги; рівень розвитку транспортної інфраструктури, яка впливає на своєчасність та безперебійність доставки товарів; форми підтримки та активізації підприємницької діяльності, що дозволяє нарощувати можливості місцевого товаровиробника, сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності на ринку, гарантує якість і безпеку товарів. Незважаючи на те, що такі регіональні чинники є спільними для всіх споживчих ринків, вони мають певну специфіку і характер прояву, їхня дія не є однорідною для різних регіонів.

Проведена оцінка рівнів диференціації розвитку регіональних споживчих ринків за 2015-2016 рр. засвідчує, що вони є суттєвою, а за деякими параметрами має тенденцію до поглиблення. Аналіз відхилень між максимальним і мінімальними рівнями ключових показників розвитку регіональних споживчих ринків (табл. 2.6) показав, що зберігаються суттєві диспропорції за всіма параметрами. Так, відхилення за показником валового регіонального продукту на одну особу між м. Київ та Чернівецькою областю складають 6,1 рази. Відповідно коефіцієнт варіації за даним показником склав 0,58, що є свідченням суттєвих регіональних відхилень у його виробництві. Значні відхилення спостерігаються за обсягами реалізації промислової продукції на одну особу в 10,6 рази між максимальним значенням цього показника, досягнутого в Дніпропетровській області, і мінімальним його значенням, зафіксованим у в Чернівецькій області. У 2015 р. таке відхилення знаходилося в межах 12,2 рази. Поглиблення регіональної диференціації за цим показником характеризує високе значення коефіцієнта варіації (0,56).

Як свідчить аналіз, в сучасних умовах диференціація регіональних споживчих ринків спостерігається не лише за динамікою взятих для дослідження показників, але й рівнями і структурою споживання товарів і послуг, купівельною спроможністю населення, рівнем розвитку торговельної інфраструктури, масштабами та потенціалом ринку, характером наявних конкурентних переваг, рівнем безпеки споживчого ринку тощо.

**Параметри диференціації показників розвитку регіональних
споживчих ринків**

Показники	2015р.			2016р.			Коефіцієнт варіації	
	Макси- мальне значення	Мініма- льне значення	Співвідно- шення макс. і мінім. зна- чення. разів	Макси- мальне значення	Мініма- льне значення	Співвідно- - шення макс. і мінім. зна- чення, разів	2015	2016
ВРП, тис.грн. / особу	124,1 (м. Київ)	16,5 (Черніве- цька)	6,1	....	.....		0,58	
Реалізація промислової продукції, тис.грн. / особу	90,3 (Дніпро- петров- ська)	7,4 (Черніве- цька)	12,2	101,3 (Дніпро- петров- ська)	9,6 (Черні- вецька)	10,6	0,59	0,56
РТО, тис. грн. / особу	54,6 (м. Київ)	19,1 (Терно- пільська)	2,9	63,4 (м.Київ)	20,7 (Черні- вецька)	3,06	0,34	0,37
Середня заробітна плата, грн. /	8486 (м. Київ)	3951 (Терно- пільська)	2,15	11094 (м.Київ)	4781 (Терно- пільська)	2,32	0,20	0,22
Індекс споживчих цін, %	145,8 (Херсон- ська)	138 (м.Київ)	1,06	114,2 (Полтав- ська, Сумська)	110 (Вінни- цька)	1,04	0,1	0,1

Примітка: розраховано автором

Водночас на стан регіонального споживчого ринку та його структурні параметри впливають також і зовнішні чинники. Зокрема, зовнішніми викликами розвитку такого ринку є: євроінтеграційні процеси України; умови формування зони вільної торгівлі; політична нестабільність; зростання вартості зовнішніх джерел поставок в Україну енергоносіїв; дієвість механізмів державного управління розвитком ринкових відносин та розв'язанням проблем цінової дестабілізації, розвитку конкурентного середовища, підвищення платоспроможного попиту населення.

Окрім означених дисбалансів розвитку споживчого ринку, існують потенційні загрози його економічної безпеки. До таких загроз слід віднести [4; 11; 12]:

– в сфері виробництва та технологій: структурна деформація регіональної економіки; низька конкурентоспроможність вітчизняних споживчих товарів; падіння виробництва; зношеність основних засобів та низький рівень використовуваних технологій у виробництві споживчих товарів;

– в фінансовій сфері: низька інвестиційна активність суб'єктів господарювання; високий рівень інфляції; високий рівень тіньової економіки та корупції;

– в організаційно-правовому регулюванні: недосконалість законодавчої бази, її неузгодженість та поспішність у прийнятті необґрунтованих урядових рішень; недосконалість системи захисту прав споживачів та відсутність державної політики щодо посилення відповідальності товаровиробників за виробництво продукції неналежної якості та фальсифікату;

– в сфері соціальних гарантій: низька якість товарів і послуг; низький рівень інформування населення про їхні споживчі права та захист інтересів; обмеженість економічного доступу громадян до якісних і безпечних товарів.

Таким чином, викладене дає підстави стверджувати, що стан споживчого ринку є не тільки вихідним і визначальним чинником динамічного розвитку національної економіки, але й характеризує ступінь її соціальної спрямованості та є невід'ємною складовою системи забезпечення національних інтересів і економічної безпеки держави. Разом з тим, розв'язання окреслених проблем функціонування споживчого ринку потребує цілеспрямованого впливу з боку органів виконавчої влади на його стабілізацію і розвиток. Вищенаведене обумовлює доцільність активізації впливу держави на основні кількісні та якісні параметри споживчого ринку через розробку та вироблення адекватної системи управління його розвитком .

Сутність управління розвитком споживчого ринку, на наш погляд, полягає в створенні таких правових, організаційних, фінансово-економічних, інституціональних та інших умов його функціонування, які в комплексі здатні забезпечити необхідний напрямок, швидкість, пропорційність та збалансованість змін в його підсистемах та складових, ефективність виконання покладених на нього функцій та завдань відповідно до стратегічної мети розвитку споживчого ринку та

пріоритетів розбудови національної економіки. Отже, управління споживчим ринком необхідно розглядати як одну із основних і пріоритетних складових управління життєзабезпеченням діяльності, гарантування економічної безпеки та забезпечення комплексного розвитку [5].

Сучасні підходи до вироблення ефективної моделі управління розвитком споживчого ринку найчіткіше окреслюється в існуванні двох її концепцій: структурної та протекціоністської (політики сприяння та захисту). В основу структурної концепції покладено те, що регулювання споживчого ринку має ґрунтуватися на співставленні альтернативних шляхів досягнення найбільш вигідної структури ринку та максимально можливої збалансованості його стану. При цьому мають виконуватися дві вимоги: 1) стимулювання структурних зрушень в національній та регіональній економіці, які призводять до формування ринкових механізмів збалансування попиту і пропозиції на споживчі товари, їхньої структурної відповідності; 2) підтримка збалансованого стану споживчого ринку з бажаними структурними пропорціями (цільова орієнтація). Управління ринковими відносинами за цією концепцією охоплює всі стадії руху товару, починаючи від його виробництва до особистого споживання.

Протекціоністський підхід передбачає реалізацію заходів, пов'язаних, передусім, із захистом прав споживачів та захистом внутрішнього споживчого ринку. Досвід розвинутих країн світу, передусім ЄС, свідчить про те, що держава має застосовувати збалансований підхід між використанням протекціоністських заходів, які здатні у короткостроковій перспективі підтримувати конкурентоспроможність вітчизняних виробників і впливом чинників, що формують конкурентоспроможність вітчизняного виробництва [14]. Це є актуальним з точки зору подальшого розвитку і розширення сегменту вітчизняних товарів на ринку споживчих товарів. Практика ЄС є прикладом ефективного використання протекціоністських заходів щодо регулювання імпорту основних продуктів харчування, виробів з текстилю, шкіри, тютюну, які здійснюються згідно до вимог положень СОТ. Для таких товарів у ЄС: встановлюються митні обмеження та квоти на їх ввезення: здійснюється більш жорстка тарифна політика. Основою ж для захисту внутрішнього виробника, а отже і споживчого ринку, є досконале та стабільне законодавство, яке, з одного боку

стимулює виробника до виробництва високоякісних товарів, а з іншого – надійно захищає права громадян щодо споживання такої продукції.

В умовах посилення глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, основним завданням, яке потребує розв'язання є гармонізація законодавства в сфері торгівлі, доступу до ринків, захисту національного товаровиробника, технічного регулювання, розвитку конкуренції. Таке управління має бути зорієнтовано на забезпечення конкурентоспроможності внутрішнього споживчого ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, подолання регіональних диспропорцій економічного розвитку, вдосконалення системи індикаторів оцінки стану ринку відповідно до вимог СОТ та його моніторингу, покращення структурних характеристик ринку.

Побудова ефективної моделі управління споживчим ринком в Україні має ґрунтуватися на таких засадах:

- обґрунтованості та об'єктивності заходів з регулювання споживчого ринку;

- гармонізації механізмів регулювання із загальними принципами і нормами міжнародних вимог;

- виключення необґрунтованого втручання органів виконавчої влади в механізми функціонування споживчого ринку, прогнозування економічних і соціальних наслідків реалізації регулятивних заходів; використання переважно економічних інструментів його регулювання;

- поєднання інтересів органів управління, товаровиробників, посередників та споживачів товарів;

- відповідальності органів виконавчої влади за гарантування безпеки споживчих товарів, захист ринку від надходження неякісних та фальсифікованих товарів.

В ситуації, що склалася, управління споживчим ринком може здійснюватися за трьома варіантами, які визначатимуть альтернативні траєкторії майбутнього його розвитку.

Перший варіант може реалізуватися на принципах активного реагування на прояви кризових ситуацій на споживчому ринку та їхнього попередження і передбачати оперативне втручання органів влади в цінову політику шляхом погашення цінових коливань та диспропорцій, забезпечення товарного наповнення ринку, його структурного збалансування. В цьому випадку споживчий ринок буде

функціонувати в умовах невизначеності, ручного управління ринковими процесами, переважання адміністративних важелів впливу на проблемні ситуації. Значний вплив на його розвиток матимуть політичні чинники.

Другий варіант передбачає використання переважно економічних механізмів регулювання, пов'язаних з фінансовою і кредитною підтримкою, податковим стимулюванням виробництва споживчих товарів, використанням інструментів регіонального замовлення. Даний варіант дозволяє активізувати товаровиробника, підвищити рівень виробництва споживчих товарів, однак реальність впливу на ринкові процеси буде залежати від можливостей державного і, передусім, місцевого бюджету, ресурси якого є обмеженими. Такий сценарій розвитку може призвести до споживацького характеру відносин влади і бізнесу, де товаровиробник розраховує лише на ресурсну підтримку, не розвиваючи власні конкурентні можливості.

Третій варіант виходить з національних інтересів стійкого економічного зростання і ґрунтується на створенні максимально сприятливих умов для відродження і розвитку конкурентного виробництва, формування конкурентного середовища, підвищення платоспроможного попиту. Такі підходи передбачають вироблення стратегічних рішень щодо структурної перебудови економіки та реструктуризації виробництва, розширення товарної пропозиції за рахунок власних джерел, активізації і покращання структури споживання, гарантування економічної і фізіологічної доступності товарів всім категоріям населення. Сценарій майбутнього розвитку споживчого ринку за третім варіантом, на наш погляд, є оптимальним, оскільки дозволяє розвивати механізми саморегулювання ринку, поєднуючи їх з коригуючими діями органів управління.

Реалізація означених вище завдань має здійснюватися шляхом розроблення Стратегії управління розвитком споживчого ринку, яка має бути, по-суті, органічною і змістовою складовою Стратегії економічного і соціального розвитку України, ґрунтуватися на положеннях Концепції Державної програми розвитку внутрішнього ринку України та Концепції розвитку внутрішньої торгівлі України. Головними завданням Стратегії є всебічне стимулювання процесів формування цивілізованого споживчого ринку з метою задоволення потреб населення в якісних товарах, а також створення умов

розширеного відтворення внутрішньої торгівлі і галузей, які виробляють споживчі товари та надають послуги. Звідси, Стратегія управління розвитком споживчого ринку має бути спрямована на: оптимізацію структурних пропорцій споживчого ринку, в т.ч. розширення сегменту товарів вітчизняного виробництва; розширення місткості ринку та розширення джерел пропозиції; підтримку експансії вітчизняних товаровиробників на нові ринки, що передбачає підвищення конкурентоспроможності виробництва; посилення захисту та продовольчої безпеки громадян.

Етапи формування та реалізації Стратегії управління розвитком споживчого ринку ілюструє рис. 2.8.

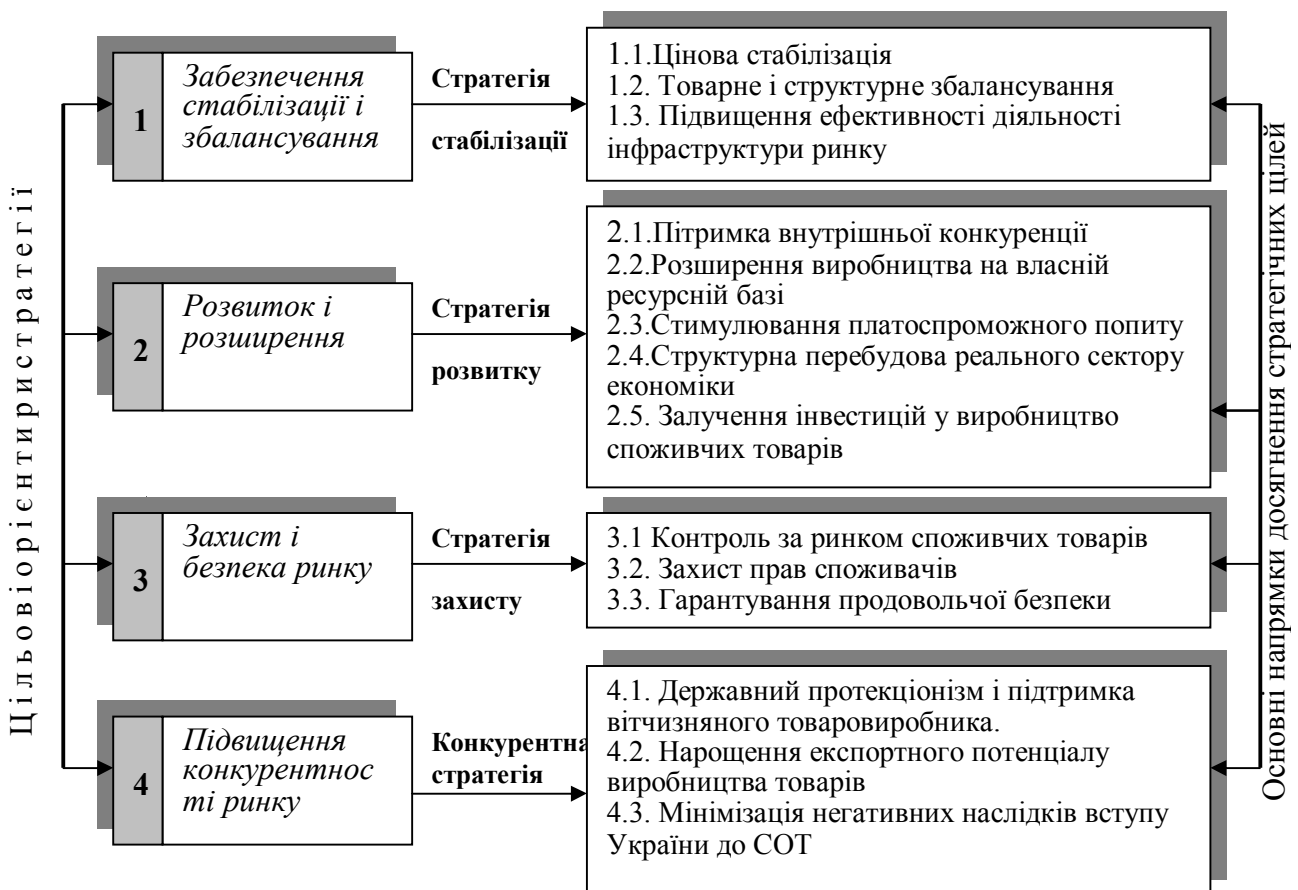

Рис. 2.8. Формування та реалізація Стратегії управління розвитком споживчого ринку України

Пропонована стратегія є гнучкою та диверсифікованою, тобто включає декілька рівноцінних і взаємозв'язаних цільових векторів, які, маючи чітко окреслені цілі, взаємодоповнюють і взаємообумовлюють один одного, формуючи певну модель ринку. Цільові орієнтири необхідно періодично уточнювати залежно від змін ринкової ситуації та впливу зовнішніх чинників.

З метою структуризації управлінської діяльності доцільно виокремити наступні цільові вектори Стратегії управління розвитком споживчого ринку: 1 – забезпечення стабілізації і збалансування ринку (стратегія стабілізації); 2 – розвиток і розширення ринку споживчих товарів (стратегія розвитку); 3 – захист та безпека ринку споживчих товарів (стратегія захисту); 4 – підвищення конкурентності ринку (конкурентна стратегія). Систему цілей та шляхів їхнього досягнення за означеними варіантами стратегій регулювання ринку проілюструємо на рис. 2.9.

Рис. 2.9. Структуризація напрямків реалізації цільових орієнтирів Стратегії управління розвитком споживчого ринку

Кожен з означених стратегічних напрямків має ґрунтуватися на визначенні можливих шляхів досягнення цілей регулювання та механізмів

їхньої реалізації. Це дозволяє конкретизувати підходи та спрямувати зусилля органів влади на виконання стратегічних завдань як розвитку споживчого ринку, так і усунення структурних деформацій. Слід наголосити на тому, що такі заходи мають узгоджуватися з можливостями їхнього ресурсного забезпечення та опиратися на співпрацю з громадськими організаціями і бізнесовими структурами.

Загалом, цілісна модель ефективного управління розвитком споживчого ринку ґрунтується на взаємодії всіх його учасників та організаційних структур управління, що здійснюють регулятивні функції. В прикладному аспекті така взаємодія забезпечується шляхом :

- збалансування інтересів всіх учасників ринку, і, передусім, товаровиробників і споживачів;

- взаємоузгодження між діями органів виконавчої влади на національному і регіональному рівнях та органами місцевого самоврядування;

- виключення можливості різновекторної спрямованості дії регуляторів, які використовуються з метою стабілізації і захисту ринку, його детінізації;

- єдності правової основи реалізації заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування споживчого ринку на національному і регіональному рівнях;

- формування організаційних структур регулювання споживчого ринку з огляду на реалізацію стратегічних цілей розвитку як держави в цілому, так і регіонів, які забезпечують вертикальні та горизонтальні зв'язки . Тут слід враховувати те, що із розвитком ринкових відносин, дія вертикальних зв'язків буде послаблюватися, а більшого значення набуватимуть горизонтальні відносини, які будуть формуватися під впливом відтворювальних процесів на ринку;

- надання пріоритету економічним методам регулювання споживчого ринку з активним залученням товаровиробників до розв'язання проблем, які порушують механізми збалансованого його розвитку.

Критерієм ефективності функціонування ринку стане підвищення конкурентоздатності вітчизняних товарів та вихід на європейські стандарти якості споживчих товарів на основі впровадження систем управління якістю.

2.3. Дисбаланси використання кадрового потенціалу національної економіки

Побудова нової економіки в Україні, що ґрунтується на знаннях, як провідному факторі виробництва, зумовлює зміну професійно-кваліфікаційної структури кадрів. Світові тенденції розвитку ринку праці свідчать, що високий рівень розвитку сучасних технологій призводить до старіння одних професій і спеціальностей та виникнення нових, викликає необхідність найму адаптованого до сучасних вимог персоналу, суттєво змінює вимоги до працівника. Водночас специфічні умови функціонування перехідної економіки нашої країни обумовлюють збереження деформованої професійно-кваліфікованої структури працівників. Ознайомившись з працями вітчизняних науковців, нормативними актами, статистичними даними по ринку праці, можна зробити висновок, про те що в Україні не розроблено професійно-кваліфікаційної системи, яка б відповідала сучасним вимогам і враховувала перспективні зміни, немає комплексного підходу до визначення потреб виробничої та невиробничої сфер у кваліфікованих спеціалістах і робітниках з урахуванням структури національної економіки, що в свою чергу призводить до дисбалансу ринку праці. Саме тому актуальними є теоретико-методологічні дослідження проблеми трансформації зайнятості населення, професійне становлення та розвиток особистості, систематизація різних професійних характеристик, постійне їх оновлення відповідно до вимог ринку праці.

На різних етапах розвитку суспільства науковців цікавили методи і підходи до управління людьми, система взаємодії людини і професії (табл. 2. 7.). В результаті, кадри нині розглядається в якості головного виробничого ресурсу. А неминучим наслідком науково-технічного прогресу стає відмирання або докорінна зміна за змістом десятків професій. Тому сьогодні вкрай важливо зрозуміти які галузі і професії будуть активно розвиватися, які нові технології, системи управління, продукти в них будуть зароджуватися, які працівники будуть потрібні роботодавцям в найближчій перспективі.

Таблиця 2.7

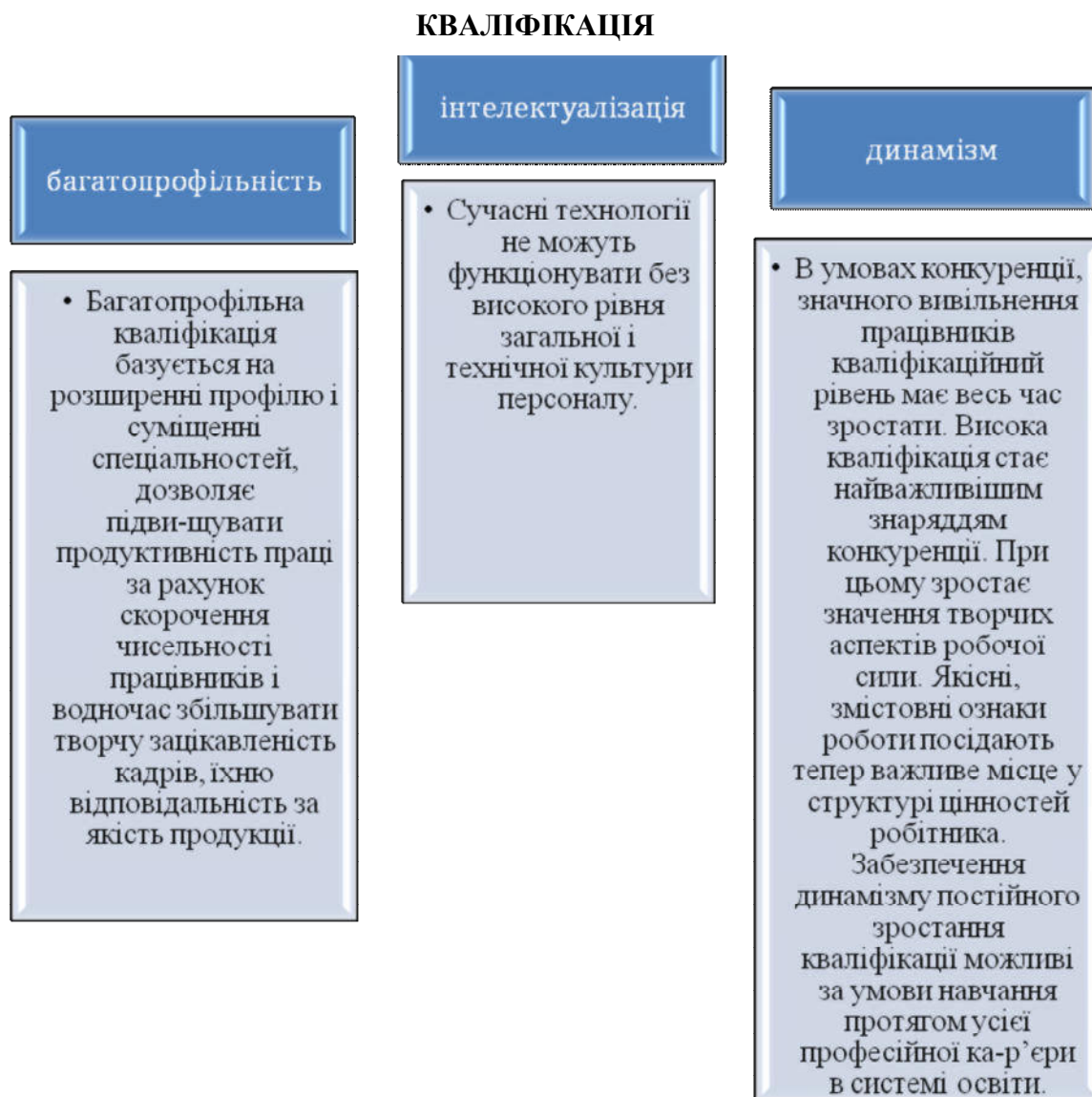
Зв'язок етапів економічного розвитку з формами зайнятості та професійною орієнтацією

Форми сучасної економіки	Характерні форми зайнятості та професійної орієнтації
Індустріальна економіка	Система професійної орієнтації, що склалася в індустріальний період виконувала головне завдання - забезпечення діючого капіталомісткого серійного виробництва великою кількістю робітників відносно невисокої кваліфікації. Виробничий процес потребував працівника, що виконував роль придатка машини, використання наукових знань у процесі виробництва було цілковито відокремлене від знань та умінь окремих працівників. Більше того, поява машин у виробничих процесах не тільки не сприяла підвищенню кваліфікаційного рівня значної частини працюючих, а й потребувала масової заміни працівників ручної праці низькокваліфікованими робітниками, здатними виконувати лише незначну кількість стандартних операцій.
Інформаційна економіка	Характерними особливостями інформаційної економіки є те, що визначальним продуктивним ресурсом тут виступає інформація у тій чи іншій формі, а в структурі зайнятих переважають працівники розумової праці, оскільки інформаційні ресурси – безпосередній продукт інтелектуальної діяльності. Нові високотехнологічні виробництва поступово пропонують застосування творчої інтелектуальної праці, при якій працівники здійснюють функцію контролю за роботою машин й управляють ними.
Нова економіка	У новій економіці складається ситуація, у якій водночас із зростанням значення такого чинника як людський капітал, що подається в моделях економічного зростання як нематеріальний фактор, значення матеріального фактора зовсім не зменшується. Проте матеріальний технічний прогрес зумовлений активною участю людського капіталу, зокрема творчим потенціалом вчених й інженерів. Технічні досягнення людства, що все більш ускладнюються, а також вимоги до людини, зайнятої у виробництві, формують таку інструментальну цінність, як освіта. Актуальною є «безперервна освіта», або «освіта протягом життя», яка дає можливість швидко реагувати і пристосовуватися до мінливих умов в сфері зайнятості.

Примітка: складено на основі джерел [1-5]

Швидкість змін постійно зростає, разом з нею зростає і складність професійних задач. Отже, становлення нової економіки зумовлює трансформацію моделі працівника. Характерним є те, що найдинамічніше зміни охоплюють кадрові складові цієї моделі (рівень знань,

майстерність, досвід, навички в конкретній сфері людської діяльності). Тобто якість кадрового потенціалу визначається насамперед кваліфікацією, яка характеризується новими універсальними навиками, якими повинні володіти працівники різних галузей. Вони дають можливість підвищити професійну майстерність і дозволяють легко переходити між галузями, залишаючись затребуваними. Отже, основними рисами кваліфікації стають багатопрофільність, високий рівень загальної і технічної культури, динамізм (рис. 2. 10).

Рис. 2. 10. Характерні риси кваліфікації в нових економічних умовах

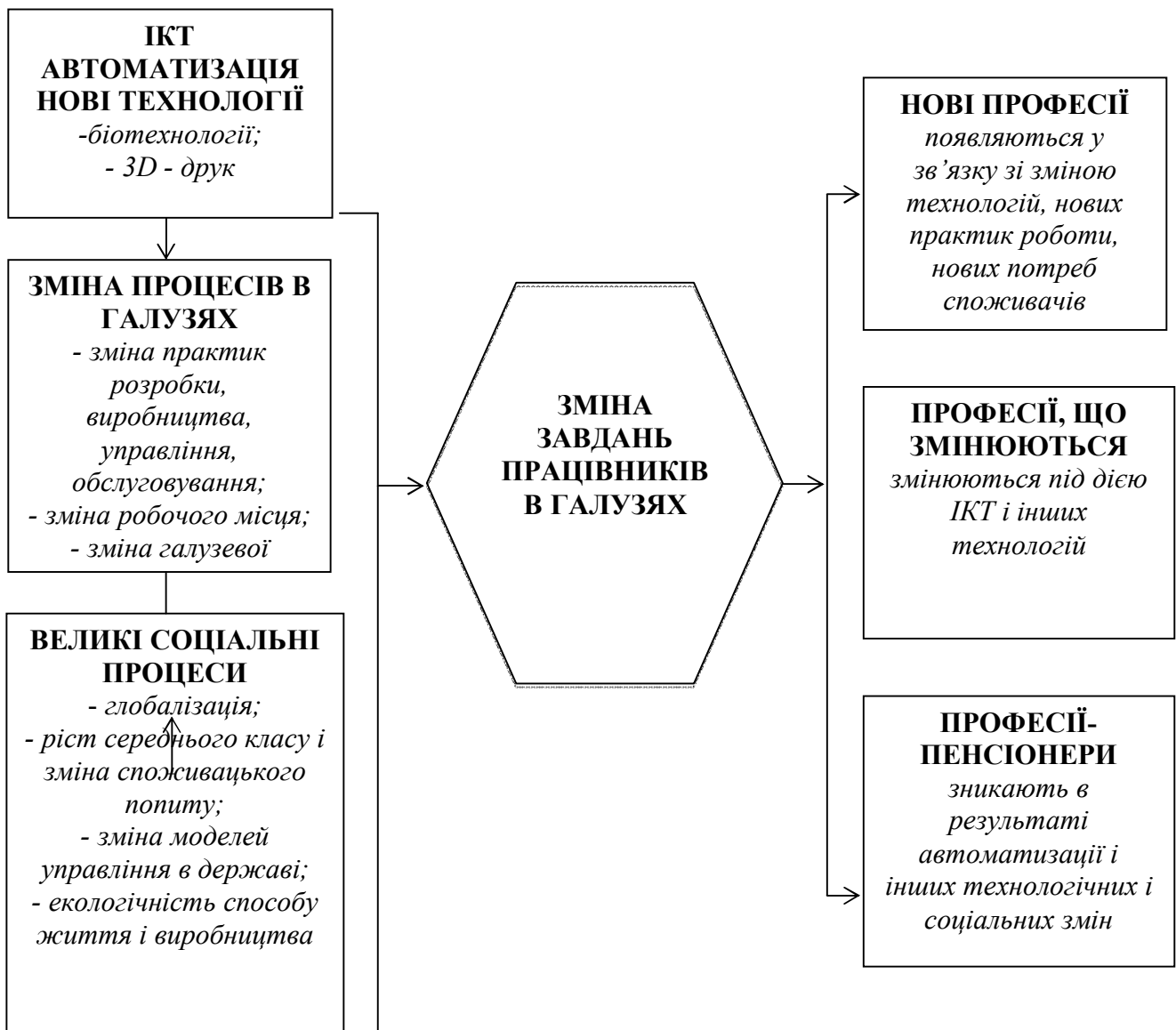
Універсальні надпрофесійні навички та вміння, якими повинен володіти сучасний спеціаліст, для того щоб підвищити ефективність професійної діяльності в своїй галузі і бути затребуваними в нових економічних умовах повинен мати такі професійні характеристики:

системне мислення; навички міжгалузевої комунікації; вміння управляти проектами і процесами; програмування ІТ-рішень; вміння працювати з потребами споживача; мультимовність і мультикультурність; вміння працювати з колективами, групами і окремими людьми; робота в режимі високої невизначеності і швидкої зміни умов завдань; здатність до художньої творчості, наявність розвинутого естетичного смаку; ресурсозберігаюче виробництво [6]. Перераховані компетенції в майбутньому знадобляться будь-якій людині, не залежно від професії. А вже сьогодні від багатьох професій залишилися тільки назви, сам же зміст роботи помінявся, виникають нові професії у високо-технологічних галузях, а окремі старіють і відходять у минуле. Згідно останніх досліджень, щороку майже 10 % загальної кількості вакансій зникають і замінюються іншими (часто в нових формах), що потребують нової кваліфікації. Фактори, що визначають цей процес подані на рис.2.11.

В умовах конкуренції, значного вивільнення працівників кваліфікаційний рівень має весь час зростати. Висока кваліфікація стає найважливішим знаряддям конкуренції. При цьому зростає значення творчих аспектів робочої сили. Якісні, змістовні ознаки роботи посідають тепер важливе місце у структурі цінностей робітника. Забезпечення динамізму постійного зростання кваліфікації можливі за умови навчання протягом усієї професійної кар'єри в системі освіти.

Згідно з останніми дослідженнями західних науковців [7], на кожного молодого працівника із середнім рівнем освіти протягом його трудового життя очікує 11 змін робочих місць. В умовах нової економіки інтелектуальна праця стає головною, переважають професії науковця, техніка, головний сектор економіки переноситься з виробництва товарів та промисловості в сектор послуг - транспорт, комунікації, торгівля, найбільш стрімко зростають наукомісткі виробництва. Водночас традиційні галузі втрачають своє місце і роль.

А що ж відбувається з професіями низької кваліфікації? Дослідження американського економіста Девіда Аутора доводять, що в новій економіці відбувається витіснення професій середнього рівня кваліфікації, у зв'язку з можливістю їх заміни автоматизованими процесами, при одночасному рості зайнятості низькокваліфікованих та висококваліфікованих працівників [6].

Рис.2.11. Фактори, що визначають появу нових професій

Дослідимо тенденції вітчизняного ринку праці. Згідно даних, що оприлюднюються Державною службою статистики України, в Україні майже півмільйона офіційних безробітних. Ситуація на ринку праці є напруженою та характеризується скороченням зайнятості та зростанням безробіття. Зрозуміло, що офіційне безробіття – це не цілісна картина, тому що не всі українці після втрати робочого місця реєструються в центрі зайнятості. За даними голови Державної служби зайнятості Сергія Кравченко 40% усього ринку праці зараз знаходиться в тіні, а лише за 2015 рік з легального ринку праці пішли 600 тисяч людей. Рівень безробіття серед населення – найвищий за всі роки існування України і на початок 2016 року складає 9,9% (на початку 2015 року –

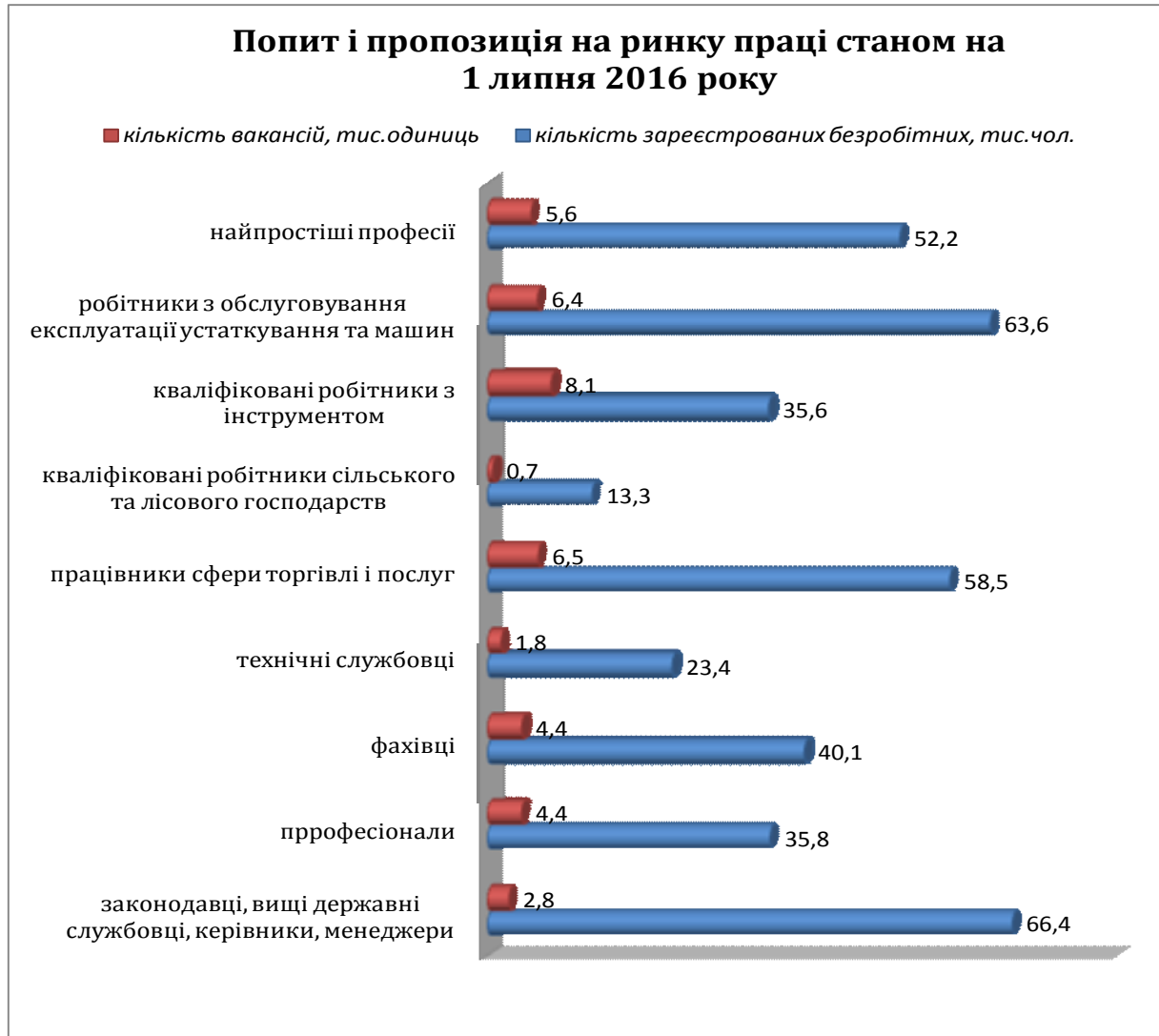
9,6 %) [8].

Розглянемо співвідношення попиту і пропозиції на вітчизняному ринку праці. Згідно статистики, станом на 1 липня 2016 року у базі даних служби зайнятості налічувалося 40,8 тис. вакансій, що на 6,3% менше, ніж на 1 липня 2015 року. Зменшення кількості вакансій відбулося у більшості регіонів. Понад 40% наявних вакансій була зосереджена у м. Києві, Дніпропетровській, Київській, Одеській та Харківській областях. У решті регіонів частка вакансій, від загальної їх кількості по країні, коливалася від 0,6% до 5,7%. Зменшення кількості наявних вакансій спостерігалось у більшості видів економічної діяльності, найбільш суттєво у державному управлінні та обов'язковому соціальному страхуванні (на 1,8 тис.), у переробній промисловості (на 0,6 тис.), у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги та у оптовій та роздрібній торгівлі (на 0,3 тис.). Найбільша кількість вакансій – для кваліфікованих робітників з інструментом (8,1 тис.), працівників сфери торгівлі та послуг (6,5 тис.), робітників з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (6,4 тис.). Скорочення кількості вакансій відбулося в усіх професійних групах, за винятком найпростіших професій, найбільш суттєво скоротилась кількість вакансій для професіоналів (на 1,1 тис.), для працівників сфери торгівлі та послуг (на 0,6 тис.), для законодавців, вищих державних службовців, керівників, менеджерів (на 0,5 тис.). Лідерами по кількості вакансій залишаються висококваліфіковані робітники – слюсарі, токарі, електрогазозварники, водії, швачки, робітники з ремонту електроустаткування тощо. Також затребувані працівники сфери послуг (продавці, кухарі, офіціанти, перукарі, охоронники тощо) (рис. 2.12). У сільськогосподарському секторі – агрономи, трактористи та робітники з обслуговування сільськогосподарського виробництва. Існує попит на лікарів, інженерів різних галузей, викладачів, бухгалтерів, касирів, а також ІТ-фахівців. Потрібні технологи і фармацевти, менеджери з досвідом роботи. Серед найпростіших професій найбільш затребувані підсобні робітники, прибиральники, двірники, вантажники та комірники) [9].

За професійними групами серед зареєстрованих безробітних

найбільше законодавців, вищих державних службовців, керівників – 17,1%, робітників з 5 обслуговування, експлуатації та контролю за роботою устаткування і машин – 16,3%, працівників сфери торгівлі та послуг – 15,1%, представників найпростіших професій – 13,4% [9].

Рис. 2.12. Формування попиту і пропозиції на ринку праці України
Примітка: Складено автором на основі даних Державної служби зайнятості України [9]

Найбільше претендентів на одну вакансію – серед законодавців, вищих державних службовців, керівників, менеджерів (управителів) (23 особи), а найменше – серед кваліфікованих робітників з інструментом (4 особи).

Наведені вище дані свідчать про невідповідність ринку праці реальним потребам економіки. Погоджуючись з науковцями, ми вважаємо що головною причиною такого дисбалансу є відсутність системи державного прогнозування та стратегічного планування

потреби у фахівцях, побудованої на єдиних концептуальних засадах. Визначати її повинні міністерства і відомства, які відповідають за реалізацію конкретної державної політики, і зафіксувати її слід у відповідному стратегічному плані (на 5-10 років). Основою визначення потреби мають стати прогнози розвитку України на 15-25 років (зокрема прогноз демографічного розвитку, прогноз науково-технічного розвитку, прогноз стану довкілля, прогноз стану здоров'я населення, прогноз освітнього потенціалу, прогноз економічного розвитку тощо) як спеціальні наукові дослідження державних академій наук, що затверджуються на відповідному державному рівні. Не менш важливою причиною є і відсутність балансу трудових ресурсів у складі державних програм економічного та соціального розвитку, стратегій регіонального розвитку, програм і стратегій розвитку окремих галузей суспільного життя. Крім того, заважає визначенню реальної потреби у фахівцях і неузгодженість між назвами галузей знань, напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців, з класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД). Погоджуємось із думкою Ю.Вітренка, який відносить до чинників диспропорції на ринку праці циклічність розвитку ринкової економіки з відомими фазами (криза, депресія, пожвавлення, підйом), що, у свою чергу, обумовлює й відповідні коливання сукупної пропозиції та сукупного попиту робочої сили. Сукупна пропозиція, за його словами, залежить насамперед від кількості економічно активного населення, а сукупний попит – від можливостей роботодавців створити на тій чи іншій фазі розвитку економіки необхідну кількість робочих місць. До чинників, які впливають на виникнення диспропорції на ринку праці, експерт також відносить демографічні (рівень народжуваності, смертності, тривалості життя тощо); низький рівень заробітної плати, що спонукає до масової міграції найбільш активної кваліфікованої робочої сили за кордон; недосконалість податкової політики щодо стимулювання попиту на робочу силу; неефективність заходів держави щодо сприяння малому та середньому бізнесу при створенні ним нових робочих місць; відсутність дієвої системи залучення інвестицій для модернізації галузей реальної економіки з умовою збереження робочих місць; недосконалість пенсійної системи [10].

Слід погодитися з тим, що найважливіше місце серед чинників виникнення диспропорцій на ринку праці належить системі загальноосвітньої та професійної підготовки робочої сили. Зокрема йдеться про державне замовлення на освітні послуги, як засіб державного регулювання соціально-економічних процесів. Діюча в Україні модель формування державного замовлення застаріла за своєю суттю та неефективна. Вона не адаптована до європейського та світового досвіду та є пережитком радянського минулого. Свідченням цього є звіт Рахункової палати України про результати аналізу формування, розміщення і виконання державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, оприлюднений у 2015 році. Найважливішим його висновком, що негативно впливає на ситуацію на ринку праці є те що Міністерство економічного розвитку та торгівлі самоусунулося від виконання функції щодо формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів. Цей процес зведено до узагальнення отриманих пропозицій, а формування замовлення здійснюється лише на підставі даних навчальних закладів щодо обсягів їх підготовки за минулі роки без урахування потреб ринку праці, без вивчення потреб державного сектору народного господарства, даних служби зайнятості. Аналізом встановлено, що на сьогодні такий показник, як «виконання державного замовлення за обсягами студентів», не діє. Обсяги студентів за державним замовленням, якість підготовки не контролює жоден орган, залучений до формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою. Держава контролює лише фінансову складову державного замовлення, залишивши поза межами своєї діяльності контроль за організацією прийому учнів і студентів, їх навчання та переведення в межах ВНЗ [11].

Все це призводить до того, що за рахунок коштів державного бюджету здійснюється підготовка втричі більшої кількості фахівців, ніж є потреба держави. Крім того, у прогнозах Міністерства економічного розвитку і торгівлі зазначається, що з 2014 по 2018 роки найбільшою потребою для держави буде підготовка фахівців за державним замовленням у сферах оптової та роздрібної торгівлі; ремонту

автотранспортних засобів і мотоциклів; у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, рибальстві та рибництві; промисловості, будівництві; у транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності; у працівниках охорони здоров'я та наданні соціальної допомоги; для державного управління й оборони, обов'язкового соціального страхування. Однак про напрями підготовки спеціалістів за державним замовленням з ай-ті технологій, енергетики, в цьому середньостроковому прогнозі не йдеться. Хоча з року в рік зазначені категорії спеціалістів відображаються у показниках Міністерства економічного розвитку і торгівлі під час формування державного замовлення. В результаті серед зареєстрованих безробітних, з числа випускників вищих навчальних закладів, 38% мали освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста, кожен четвертий – спеціаліста, 20% – магістра та майже 16% – бакалавра. Кожен третій такий безробітний отримав освіту за напрямом «соціальні науки, бізнес і право», 17% – навчалися за напрямом підготовки «інженерія», кожний десятий – за напрямом «гуманітарні науки та мистецтво», за напрямками підготовки «освіта» та «охорона здоров'я» мали освіту по 7% випускників [9].

Отже, перехід до економіки нового типу зумовлює якісні зміни в структурі зайнятості, у професійному розподілі, кваліфікаційних вимогах до працівників. Одночасно відбувається старіння одних професій і спеціальностей та виникнення нових. Це вимагає відповідної реакції з боку держави що до вдосконалення професійно-кваліфікаційної системи, яке полягає передусім у деталізації Національної рамки кваліфікацій, розробці наявних професійних і академічних кваліфікацій за секторами економічної діяльності відповідно до визначених стандартів. Також дуже важливо спрогнозувати тенденції у розвитку галузей, регіонів і країни в цілому, при цьому визначивши ті професії, які відобразатимуть важливі зміни, що чекатимуть країну, і прикладати всіх зусиль для досягнення бажаного майбутнього. Необхідним є радикальне реформування інституту державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, в основі якого має лежати науково обґрунтований прогноз державної потреби в фахівцях; баланс ринку праці, дані щодо

необхідності кадрів по регіонах та рівень задоволення потреби ринку праці у кваліфікованих робітничих кадрах.

2.4. Тіньовий сектор та його вплив на збалансований розвиток національної економіки

Рівень збалансованого розвитку національної економіки залежить від розмірів паралельного або тіньового сектору. Обсяги тінізації економіки та економічних відносин, що перевищують так званий «природний» рівень, негативно позначаються на функціонуванні і розвитку держави як соціально-економічної системи.

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за 9 місяців 2016 року рівень тіньової економіки склав 35% від офіційного ВВП, що на 5 % менше порівняно з 2015 роком. Часткова детінізація стала наслідком збереження відносної макроекономічної стабільності (за підсумком 9 місяців 2016 року зростання реального ВВП становило 1,3%; інфляція за цей період склала 6,4% проти 41,4% у відповідному періоді 2015 року при девальвації середньомісячного обмінного курсу гривні до долара США на 12,2% порівняно з 39,5% у січні-вересні 2015 року); поліпшення бізнес-клімату внаслідок дотримання політики дерегуляції та оптимізації функціонування державного сектору економіки з метою підвищення його ефективності (відповідно до рейтингу Doing Business-2017 Україна посіла 80 місце серед 190 країн; у рейтингу Doing Business-2016, уточненому відповідно до методології, застосованій цього року, Україні належало 81 місце серед 189 країн); відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці; поступової легалізації відносин на ринку праці внаслідок зниження ЄСВ [6].

При цьому процес детінізації стримується проблемами, не вирішення яких негативно позначається на показниках розвитку економіки країни в цілому. Це, зокрема, збереження несприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури; впровадження товарних та транзитних обмежень; збереження фінансових ризиків в умовах триваючого банкрутства банків та недоотримання кредитних коштів від МВФ; наявність непідконтрольних територій.

Більше того, в ситуації, коли масштаби тіньових операцій значні,

їх вплив та наслідки в соціально-економічному та суспільному житті вагомі, спостерігається глибока вертикальна і горизонтальна проникність, а компенсаторні і регулюючі механізми ще не дієві та неповністю сформовані, тіньова економіка чинить особливо негативний вплив та є реальною загрозою безпеці держави.

Такий висновок підтверджують вітчизняні та зарубіжні дослідники у численних публікаціях з проблем економічної безпеки і тінізації економіки. Але рамки актуальності та гостроти проблеми тінізації на сьогодні об'єктивно виходять за межі транзитивних і менш економічно розвинених економік, де її рівень вищий за гранично допустимий. Вона поширюється й у глобальних масштабах.

Так, у Звіті всесвітнього економічного форуму зазначається, що поширення тіньової економіки разом із макроекономічною розбалансованістю та недостатньою фінансово-економічною стійкістю світової економічної системи є головними глобальними ризиками, які очікуються на перспективу 2010-2020 років [1]. Визнаючи право мірність цих припущень, потрібно наголосити на тому, що важливо вже сьогодні сформувати ефективні механізми та засоби детінізації економіки, допоки внутрішні проблеми не підсилилися зовнішніми ризиками нестабільності.

Інфраструктура окремого ринку, сектора економіки, сфери економічних відносин, що підлягає державному регулюванню, виконує важливу та невід'ємну роль. Навіть найбільш успішні і дієві владні рішення можуть мати лише ситуативний короткостроковий ефект або й не досягти своїх цілей, якщо не буде вибудовано комплексний і системний інституціональний базис, що складається з формальних і неформальних правил, а також суб'єктів інфраструктури, функціонування яких в сукупності забезпечує формування необхідного середовища та дії в його межах чинників, достатніх для скерування процесів і явищ у необхідному руслі. Формування інституціонального базису об'єктивно необхідне для вирішення чи не найбільш складних, системних і комплексних проблем, до яких, беззаперечно, відноситься тінізація економічних відносин, яка охопила більшість суспільних сфер та секторів національного господарства України.

Як доводять результати узагальнення теоретико-методичних

основ, а також практики державного регулювання і реалізації політики легалізації економіки, вибудування необхідного інституціонального базису здійснюється за двома магістральними напрямками: формування повноцінного середовища інститутів та створення і активізація діяльності інституцій (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Напрями формування інституціонального базису державної політики детінізації економічних відносин в Україні

Інститутами є так звані несуб'єктні, неорганізаційні чинники, тобто нормативні (здебільшого закони та інші нормативно-правові акти, різного роду офіційні методика та інструкції, розпорядження, інституційні правила тощо) та статусні (формальні і неформальні) правила і звичаї.

Формування повноцінного середовища інститутів державної політики детінізації економіки фактично покликане створити законодавче поле та так зване середовище чинників впливу. Очевидно,

це важлива складова інституціонального базису, проте недостатня. Об'єктивно потрібною є й мережа діючих, взаємозалежних та взаємодіючих між собою служб, організацій, установ, суб'єктів господарювання як урядового, так і не урядового характеру і підпорядкованості. За формування цієї складової інституціонального базису детінізації економіки відповідає другий напрям політики у цій сфері – створення і активізація діяльності необхідних інституцій.

Тут важливим є ретельне планування складу суб'єктів інфраструктури, виявлення незаповнених ніш, створення або підтримка з боку держави відповідних структур, сприяння в їх ефективній діяльності, взаємодії та подальшому якісному поступі, важливими критеріями якого є забезпечення співробітництва з-поміж елементів інфраструктури детінізації економіки, включно з міжнародними організаціями, покращення міжфункціональної та просторово-галузевої координації і взаємодії, реалізація проектів інтеграції, кластерної та мережевої співпраці, транснаціоналізації, аутсорсингу в системі державної політики з детінізації економіки.

Щодо першого напрямку політики формування необхідного інституціонального базису системної детінізації економічних відносин в Україні, то, як було показано за результатами аналітичної частини дослідження, передусім необхідно посилити відповідальність за системні особливо великі обсяги тіньових операцій. Для цього треба чітко інституціалізувати види та перелік таких злочинів і прописати відповідальність за них в законах України «Про запобігання і протидію іллегалізації економічних відносин», «Про запобігання та протидію корупції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини у сфері тінізації економіки та корупційні правопорушення».

Для удосконалення вітчизняного законодавства, яке регулює фінансові потоки, визріла необхідність законодавчого посилення вимог відносно діяльності емітентів. Доцільно зменшити обмеження щодо обсягу випуску акцій, облігацій та інших цінних паперів, розширити можливості діяльності Національної комісії цінних паперів та фондового ринку України відносно злочинів, а також виявлення ознак фіктивності при емітуванні цінних паперів, призупинення їх обігу,

ініціювання податкових та аудиторських перевірок, здійснення рейтингувань цінних паперів.

Найбільш важливі законодавчі зміни щодо детінізації відносин зайнятості і оплати праці мають стосуватися посилення відповідальності за ухилення від сплати податків і страхових внесків та покращення їх адміністрування; посилення штрафних санкцій за ухилення від оформлення трудових відносин та виплату заробітних плат «у конвертах», розширення повноважень Інспекції з питань праці щодо здійснення перевірок додержання законодавства про оплату праці.

Окремим напрямом детінізації економічних відносин має стати модернізація законодавчо-правових актів з інвентаризації земель, прозорого ведення державного земельного кадастру, недопущення «легалізації» правопорушень, пов'язаних із самовільним захопленням земельних ділянок або їх нецільовим використанням.

Не менш важливою та актуальною є реалізація другого напряму реформи інституціонального базису детінізації економіки України, що передбачає створення і забезпечення діяльності мережі суб'єктів інфраструктури. Беззаперечно, що частина інституціональної інфраструктури державної політики детінізації економіки вибудована і вона формувалася протягом всього періоду незалежності нашої держави. Йдеться зокрема про державну фінансово-бюджетну та податково-контрольну систему, відповідні структури в рамках служб державного казначейства та фінансового моніторингу, ін.

Проте, її об'єктивно недостатньо і вона не є повноцінною та завершеною. Такий висновок у тому числі обґрунтовується критично високим рівнем тінізації економіки України та невисокою ефективністю діяльності органів влади з її протидії і подолання.

Виникає питання щодо підходу до визначення головних пріоритетів і шляхів розбудови інституційної інфраструктури протидії тінізації національного господарства нашої держави. Тут можуть застосовуватися різні ідеї, втім об'єктивно найбільш перспективним виглядає аналіз діючої інфраструктури на предмет виконання нею базових функцій в системі детінізації. Відповідно, за якими з функцій будуть виявлені прогалини, саме за ними слід здійснювати заходи щодо формування і підтримки функціонування нових структур, їх

раціонального «монтажу» у вже діючу інфраструктуру легалізації економіки України.

До головних функцій, які має реалізувати інфраструктурне забезпечення державної політики детінізації, видається доцільним віднести: попередження; моніторингу, аналізу та поінформування; стимулювання; інтеграції і співробітництва; безпеки; контролю. Обґрунтуванням такого висновку є наступне.

Так, тінізація економічних відносин у переважній більшості реалізується з порушенням законодавства, тобто є злочином. Настання злочину є явищем негативним як для того, проти кого він вчинений, так і для того, хто його вчинив, а також і для суспільства. Доведено, що відносно протидії злочинності навіть більш позитивним є попередження злочинів, а ніж їх розкриття. Саме тому вважаємо, що функція попередження є однією з базових в системі протидії тінізації економічних відносин. Більше того, в Україні ця функція реалізується далеко не в повній мірі, особливо відносно залучення до цих процесів громадських організацій та неурядових структур.

Вироблення ефективних управлінських рішень, які ґрунтуються на достовірній і повноцінній інформації, є неможливим допоки в країні не буде створено постійно діючого моніторингу стану і рівня тінізації економічних відносин за її напрямками і складовими, секторами економіки і суспільного життя, видами економічної діяльності, галузями, сегментами внутрішнього ринку тощо. Проте, моніторинг забезпечує лише збір даних. Надалі їх потрібно опрацювати і провести відповідний аналіз, результати якого будуть лаконічно узагальнені і надані до використання саме тим структурам, які потребують відповідної інформації. Таким чином, актуалізується включення до функцій інфраструктури детінізації економіки функції моніторингу, аналізу та поінформування. Очевидно, що найкращими суб'єктами реалізації цієї функції є незалежні та незаангажовані науково-дослідні структури, які на сьогодні належним чином не включені до інфраструктури легалізації вітчизняної економіки.

Потрібно звернути увагу на такий аспект детінізації як причини застосування тіньових схем. Вже на перший погляд зрозуміло, що усунення причин, які спонукають економічних агентів до приховування

частини доходу чи отримання іншої неправомірної вигоди шляхом тінізації, є прямим шляхом до спонукальної детінізації. Відтак, вітчизняним органам державного управління важливо усвідомити, що в системі елементів інфраструктури детінізації мають також знаходитися суб'єкти, діяльність яких буде сприяти підвищенню мотивації суб'єктів господарських відносин до здійснення легального господарювання, несприйняття корупції, використання різного роду екстерналій та преференцій, а також дотриманню норм, правил і принципів добросовісної конкуренції, соціально відповідального ставлення до споживача та місцевих громад, на території яких вони здійснюють діяльність.

Іншим важливим аспектом (зокрема недоліком) сформованої в Україні інфраструктури детінізації економічних відносин є те, що ті нечисельні елементи інфраструктури, які є, належним чином не взаємодіють між собою. Це доводить необхідність включення до функцій більш ефективної інституційної інфраструктури легалізації економіки функції інтеграції та співробітництва. Таким чином, важливо делегувати на певні структури цю функцію або забезпечити створення (здійснення діяльності) відповідних суб'єктів, які будуть відповідальні за координацію діяльності, інтеграцію і взаємодію всіх суб'єктів інфраструктури в аналізованій сфері.

Гострим негативним суспільно-економічним виявом тінізації економічних відносин у кожній державі є системне послаблення параметрів економічної безпеки її галузей, регіонів, територій, окремих підприємств тощо. З іншого боку детінізація економіки часто також створює загрози і ризики, адже пов'язана з втручанням у тіньові ринки з всіма відповідними наслідками, як-от закриття підприємств, накладання значних штрафних санкцій (у т. ч. на громадян – посадових осіб), втрата господарських зв'язків і відносин, у т. ч. щодо постачання, матеріально-технічного забезпечення, збуту, міжгалузевого співробітництва і т. ін. Це обумовлює доречність гарантування функції безпеки в процесі реалізації державної політики детінізації. Мають бути створені структури, або відповідні завдання покладені на діючі елементи інфраструктури, відносно аналізу, передбачення і нівелювання гострих негативних соціально-економічних наслідків і загроз безпеці

національної економіки під час провадження виваженої політики системної детінізації економіки України.

Закономірною є функція контролю. Відносно сфери, де спостерігаються економічні злочини в особливо великих розмірах, якою є тінізація економічних відносин, доречність і важливість цієї функції не потребує доведення. Потрібно зауважити, що в Україні вона реалізується в достатньо повній мірі. Але треба визнати, що лише в частині діяльності державних контролюючих структур. Натомість громадська компонента контролю процесів детінізації ще далеко не забезпечена і не гарантована. Це не лише не йде в допомогу діяльності держави у цій частині завдань детінізації, але й часто призводить до більш системних негативних наслідків тінізації, коли відповідні державні контролюючі структури «кришують» тіньові операції або, більше того, – їх контролюють та прикривають. Ефективне функціонування громадського контролю дозволяє в значній мірі не допускати таких правопорушень.

Отже, узагальнення елементів інституційної інфраструктури державної політики детінізації економіки набуває вигляду як на рис. 2.14.

Як можна констатувати, за всіма функціями державної політики в Україні наявні відповідні структурні підрозділи державних контролюючих та адміністративних структур. Разом з тим, ще багато завдань потребують вирішення і, відповідно, додаткові інституції мають бути створеними.

Так, в значній мірі функцію попередження злочинів реалізують Державна служба фінансового моніторингу України, Державна фіскальна служба України, громадські та державні антикорупційні структури, Національна комісія України, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. До прикладу, в установчих документах цих структур серед їх головних завдань визначені:

для Державної служби фінансового моніторингу України – реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також внесення пропозицій щодо формування засад,

Функції інфраструктури	Наявні елементи та їх завдання	Елементи, що потребують створення, та їх завдання
Попередження злочинів	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Держфінмоніторинг; ➤ Державна фіскальна служба; ➤ Антикорупційні структури; ➤ Нацкомфінпослуг <p><i>Реалізація політики з запобігання та виявлення фінансових злочинів, порушень у сфері оподаткування, на ринку природних монополій</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Міжнародні фінансові організації; ➤ Корпоративні фінансово-економічні об'єднання; <p><i>Залучення міжнародних структур для виявлення і попередження економічних злочинів; створення корпоративних об'єднань протидії фінансово-економічним злочинам</i></p>
Моніторингу, аналізу та поінформування	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Держфінмоніторинг; ➤ Антикорупційні організації <p><i>Функціонування єдиної інформаційної системи у сфері фінансових операцій та зловживань; громадське спостереження за злочинами</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Науково-дослідні структури, уповноважені аналітичні служби <p><i>Створення мережі суб'єктів з компетенціями систематичного моніторингу, аналізу стану та поширення інформації про мінізацію</i></p>
Стимулювання	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Нацкомфінпослуг; ➤ Держслужба регуляторної політики та підприємництва <p><i>Сприяння розвитку конкуренції і прозорості фінансово-економічних відносин; підтримка легального підприємництва</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Організації стандартизації якості, інститут державного замовлення, суб'єкти безпеки бізнесу <p><i>Стандартизація легального господарювання, надання економічних стимулів для легального господарювання, забезпечення безпеки бізнесу</i></p>
Інтеграції і співробітництва	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Мінекономрозвитку і торгівлі; ➤ Нацкомісія з цінних паперів та фондового ринку <p><i>Розробка та контроль реалізації стратегій і програм з детінізації; узгодження політики владних структур на фондовому ринку</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Міжурядова структура (за участі представників громадськості) з планування і координації політики <p><i>Узгодження діяльності елементів інфраструктури детінізації економіки, ініціювання актуальних стратегій та програм</i></p>
Безпеки	<ul style="list-style-type: none"> ➤ МВС, Служба безпеки України; ➤ Прокуратура України; ➤ Галузево-функціональні контролюючі структури <p><i>Реалізація завдань національної безпеки у фінансово-економічній сфері, корпоративної безпеки бізнесу</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Спецслужби з безпеки; ➤ Фінансово-інвестиційні фонди; ➤ Інституції системи страхування та ризик-менеджменту <p><i>Актуалізація проблем нацбезпеки; створення інфраструктури ризик-менеджменту безпеки держави</i></p>
Контролю	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Фіскальна та митна служби; ➤ Податкова міліція; ➤ Антикорупційні структури; ➤ Рахункова палата; ➤ Держказначейська служба <p><i>Виявлення злочинів з ухилення від оподаткування та в бюджетній сфері; здійснення контролю за надходженням коштів до бюджету</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Незалежні державні та громадські фінансові служби внутрішніх доходів та контролю <p><i>Запровадження практики функціонування бюджетно та ресурсно незалежних структур контролю за економічними відносинами та їх мінізацією</i></p>

Рис. 2.14. Елементи (та їх завдання) інституційної інфраструктури державної політики системної детінізації економічних відносин в Україні

визначення стратегічних пріоритетів і тактичних засобів протидії фінансовим злочинам;

Державної фіскальної служби України – здійснення адміністрування податків і зборів, митних та інших платежів, єдиного внеску в порядку, встановленому законом, забезпечення контролю за своєчасністю, достовірністю, повнотою їх нарахування та сплати до бюджету і відповідних позабюджетних фондів, а також здійснення заходів, спрямованих на попередження і недопущення реалізації злочинів у фіскальній сфері;

громадських та державних антикорупційних структур – здійснення перевірок на доброчесність осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, забезпечення на умовах конфіденційності та добровільності співпраці із особами, які повідомляють про корупційні правопорушення; звітування про свою діяльність та поінформування суспільства про результати своєї роботи, форми, методи і способи злочинів, упереджаючи, таким чином, їх, здійснення міжнародного співробітництва у цій сфері;

Національної комісії України, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг – здійснення в межах своїх повноважень державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і дотриманням законодавства у сферах страхування, кредитування, діяльності фінансових компаній та недержавних пенсійних фондів, попередження злочинів у цих сферах, захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування у межах своїх повноважень заходів впливу з метою запобігання і припинення порушень законодавства на ринку фінансових послуг, запровадження визнаних міжнародних правил розвитку ринків фінансових послуг та попередження фінансових злочинів.

Попри доволі комплексний державницький підхід до попередження неправомірних дій, пов'язаних з приховуванням фінансових та інших ресурсів, видається доцільним узагальнити, що на відміну від фінансових відносин належного попередження економічних злочинів в Україні не забезпечено. Визріла необхідність заходів держави щодо ефективного попередження злочинів з тінізації. У цій сфері перспективним є використання досвіду та можливостей провідних

міжнародних організацій, до прикладу, Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), до системи якої входять учасники з найбільш економічно розвинених держав.

Країни – учасниці цієї системи отримують такі можливості, як впровадження міжнародних стандартів державної політики детінізації, складання міждержавних звітів і балансів тіньових економік, проведення досліджень з прогнозування наслідків політики легалізації, участь у комунікативних заходах, підтримка діяльності підрозділів з фінансової розвідки тощо.

В аналогічних та доповнюючих цілях Україна може використовувати можливості співробітництва й з такими міжнародними інституціями, як ООН, Рада Європи, Світовий Банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародний валютний фонд, Інтерпол, Європол, Рада митної співпраці та ін.

Для попередження злочинів, пов'язаних з тінізацією економічних відносин, в Україні органами влади може ініціюватися створення та в подальшому розвиток діяльності корпоративних фінансово-економічних об'єднань. Економічні агенти будь-яких видів економічної діяльності можуть стати учасниками такого роду структур шляхом спільного формування їх фінансового фонду (на кшталт, національного валютного фонду), ресурси якого в подальшому можуть використовуватися в цілях реалізації різного роду програм і проектів протидії іллегалізації економіки. Достатньою мотивацією для провідних суб'єктів вітчизняної економіки щодо здійснення інвестувань у створення і функціонування фінансових фондів має стати потреба у забезпеченні високого рівня прозорості економічних відносин та об'єднанні спільних інтересів легально господарюючих суб'єктів бізнесу щодо протидії злочинному та тіньовому секторам.

Як можемо спостерігати з наведених вище завдань важливих державних структур з протидії фінансово-економічним злочинам більшість з них серед цільових пріоритетів діяльності мають збір даних та оприлюднення важливої інформації. До прикладу, збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов'язана з підозрою у легалізації (відмиванні) доходів,

одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму, створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) тіньових доходів, входять до прямих і головних завдань Держфінмоніторингу України. Аналогічні цілі, тільки щодо протидії корупції, у т. ч. з наслідками тінізації економічних відносин, визначені й для державних і громадських антикорупційних структур.

Проте в повній мірі та якісно функція моніторингу, аналізу та поінформування в рамках державної політики системної детінізації економіки України не виконується. Підтвердження цього знаходимо й у наукових дослідженнях, де аналізується діяльність головних фінансових інститутів держави і де науковці доходять до висновку про необхідність значного розвитку аналітичної, контрольної-наглядової, організаційно-методичної, інформаційної, координаційної, регулятивної, а також функції у сфері міжнародного співробітництва [2].

Визріла необхідність здійснення уповноваженими органами влади заходів щодо започаткування систематичного моніторингу, а також періодичного комплексного аналізу стану тінізації економіки загалом, за областями та окремими територіями, видами економічної діяльності, секторами національного господарства та сферами суспільного життя. За результатами моніторингів мають формуватися аналітичні звіти для центральних, регіональних і місцевих органів влади. Загальна публічна інформація може розміщатися в мережі інтернет.

Отримана інформація слугуватиме оперативною інформаційною основою для прийняття владних рішень, зокрема при розробці стратегій і програм соціально-економічного розвитку областей України, важливим якісним критерієм ефективності державного регулювання, а також складання рейтингів територій, у т. ч. відносно їх інвестиційної привабливості.

На важливості реалізації функції моніторингу, аналізу та поширення інформації наголошується у переважній більшості державних політик детінізації. Так, до прикладу в Канаді – одній з найбільш успішних держав світу в частині протидії тінізації економіки – створено спеціальний Аналітичний центр з фінансових операцій і звітності, який має завдання моніторингу та аналізу даних, а також

компетентності щодо притягнення суб'єктів економічних відносин до відповідальності. Україна може запозичити такий досвід, особливо щодо джерел і каналів отримання інформації, якими в Канаді є добровільно надана інформація (59 %), повідомлення про підозрілі операції (13 %), профільні доповіді (5 %), інформація з відкритих джерел (3 %), запити підрозділів фінансової розвідки (20 %) [3,с.36]. Схожий досвід інформаційно-аналітичної роботи характерний і для Німеччини, де податкова служба як фінансовий правоохоронний орган отримує більшість інформації про «тіньовиків» безпосередньо від громадян, висока зацікавленість яких обумовлена 10-відсотковою винагородою (від суми розкритого злочину) за надані дані.

Однією найменш забезпечених і реалізованих функцій державної політики детінізації в Україні є функція стимулювання. Більшість представників влади, на жаль, не усвідомлює того, що санкційних інструментів (адміністративної та кримінальної відповідальності, штрафів і зборів) недостатньо для ефективною протидії тінізації економіки. Для цього необхідні також і стимулюючі заходи, які б мотивували суб'єктів господарської діяльності до здійснення легального господарювання і повного декларування як всіх операцій, так і всіх фінансових ресурсів, що перебувають у їх розпорядженні.

Виникає питання зі стимулами, які мають бути наданими суб'єктам бізнесу або неприбутковим організаціям, у т. ч. органам державного управління та контролю. При цьому надання законослухняним і активним на цьому шляху суб'єктам господарювання певних преференцій (стимулів, мотивів) має не суперечити базовим принципам рівного і справедливого конкурентного середовища. Це питання не просте, але може бути вирішене шляхом, наприклад, формування електронних баз даних суб'єктів, які не застосовують «схем» тінізації та здійснюють повністю легальне господарювання.

Інноваційним підходом тут може стати залучення і активне використання можливостей суб'єктів інфраструктури стандартизації якості. У відповідності до прикладу міжнародного стандарту ISO 27001 «Системи менеджменту інформаційної безпеки» в Україні може бути розробленим та впровадженим у практику діяльності державних і недержавних організацій якості державний стандарт якості легального

господарювання. Суб'єкти господарювання, які отримують такі підтвердуючі документи, можуть мати пріоритетне право відносно державного замовлення, отримання бюджетних коштів для реалізації важливих програмних проектів соціально-економічного розвитку територій.

Щодо реалізації функції стимулювання, то необхідним є не лише формування потужних мотивів для легально господарюючих суб'єктів бізнесу, але й для державних службовців і представників різного роду некомерційних організацій, які протидіють корупційним діянням, непрозорим і незаконним операціям з бюджетними коштами тощо. Звичайно, необхідне активне і ефективне розкриття таких злочинів і притягнення відповідних осіб до відповідальності. Але, з іншої сторони, в державі важливо створити й стимули для раціонально орієнтованої поведінки чиновників. Як свідчить зарубіжний досвід, перспективним тут є впровадження систем оплати праці, які передбачають як достатньо обґрунтований розмір посадового окладу за оплату праці, так і винагороду за її ефективність. Упровадження таких підходів (одночасно з підвищенням відповідальності за злочини з державними коштами) видається перспективним та сприятиме зниженню стимулів державних службовців відносно здійснення неправомірних дій.

В характері реалізації таких пропозицій наявні і можливості Державної служби України з питань регуляторної політики та підприємництва. Наголосимо, що тінізація діяльності суб'єктів вітчизняного бізнесу в значній мірі обумовлена не лише бажанням приховати доходи, але й об'єктивними обставинами захистити свій бізнес в умовах недосконалого його економіко-правового середовища.

У цьому контексті важливо реалізувати в Україні зарубіжний досвід підтримки та розвитку інституцій фінансово-економічної безпеки бізнесу. Попередньо потрібно наголосити на тому, що гостра актуальність такої роботи в світі була обґрунтована тим, що держава не виконує в повній мірі свої функції і завдання щодо боротьби з злочинністю, тіньовою економікою та безправ'ям в умовах кризи. Така ж ситуація є характерною на сьогодні для України.

Якщо узагальнити міжнародну практику в аналізованій сфері, то можна виокремити наступні положення. По-перше, це широкі

компетенції та можливості взаємодії структур державного і недержавного секторів забезпечення безпеки підприємництва аж до створення спеціального органу постійної координації та взаємного визначення діяльності поліції і приватних агентств служби безпеки підприємництва – Міжнародної асоціації промислової безпеки (досвід США). По-друге, законодавчий статус приватних підприємств, які здійснюють охоронну та детективну діяльність (досвід Канади). По-третє, створення державних асоційованих організацій підтримки розвитку та координації діяльності недержавних структур з захисту діяльності легально господарюючих суб'єктів бізнесу – Національної федерації приватних детективів (досвід Франції). По-четверте, активне використання приватних компаній для спільної діяльності з спецслужбами та контррозвідувальними органами в цілях виявлення фактів порушення законодавства і упередження таких дій (досвід Німеччини). По-п'яте, наявність прямих обов'язків суб'єктів інфраструктури щодо охорони і захисту майна суб'єктів господарювання, особистої охорони персоналу суб'єктів бізнесу (досвід КНР). По-шосте, все більш активний розвиток та включення елементів інфраструктури безпеки і детінізації бізнесу в систему міжнародних фінансово-економічних відносин (досвід Великобританії, Японії, Бельгії, Фінляндії, Швеції, Туреччини).

За результатами цих узагальнень, погоджуємося з науковцями, які пропонують наступні заходи для розвитку інфраструктури стимулювання суб'єктів бізнесу до детінізації економічних відносин в Україні. Вони стосуються: законодавчого визнання необхідності створення інфраструктури недержавної безпеки бізнесу, широкого використання можливостей недержавних структур безпеки для підтримки і ефективного функціонування профільних державницьких структур, розвитку системи співпраці державних і недержавних безпекових структур, створення потужного громадського об'єднання працівників сфери безпеки підприємництва, формування організованої інформаційної бази функціонування суб'єктів безпеки бізнесу [4,с.59-68].

Видається доцільним покладення такого роду завдань на діяльність Державної служби України з питань регуляторної політики

та розвитку підприємництва. Цей державний орган має розробити концепцію та «дорожню карту» створення і розвитку діяльності такого роду структур, а також віднайти фінансування і скерувати частину власних фінансово-організаційних ресурсів на досягнення відповідних цілей.

Як встановлено за результатами аналітичної частини дослідження, одним з найбільш суттєвих недоліків сформованої в Україні інституційної інфраструктури детінізації економіки є недостатня налагодженість співпраці з-поміж елементів та суб'єктів цієї інфраструктури. Звичайно, співпраця в межах силових структур забезпечена. Втім, здебільшого – щодо виявлення і розкриття злочинів, притягнення до відповідальності. Натомість, співробітництво важливо налагодити і в царині спільного планування і реалізації політики, обговорення її стратегічних пріоритетів, механізмів та засобів, популяризації та забезпечення громадської підтримки.

Таким чином, значного підсилення потребує функція інтеграції та співробітництва в межах реалізації політики системної детінізації економіки України. На сьогодні такі завдання реалізуються здебільшого двома структурами – Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (щодо ініціювання, розробки і реалізації окремих програм соціально-економічного розвитку територій та легалізації окремих сфер) та Національною комісією України з цінних паперів та фондового ринку (відносно комплексного правового врегулювання відносин, які виникають на ринку цінних паперів, забезпечення захисту інтересів громадян України та держави, запобігання зловживанням та порушенням у цій сфері, у т. ч. щодо тінізації фінансово-економічних відносин, формування та забезпечення реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування ринку цінних паперів, сприяння його адаптації до міжнародних стандартів).

Дійсно, видається доречним призначити відповідальним за реалізацію функції інтеграції та координації державної політики системної детінізації економічних відносин Міністерство економічного розвитку та торгівлі України. Це завдання може доповнити перелік цілей функціонування таких структур цього міністерства, як Департамент економічної стратегії та макроекономічного

прогнозування чи Департамент стратегічного розвитку сектору безпеки та оборони. Натомість, більш ефективним стало б рішення відносно створення міжвідомчої служби на базі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України – Департаменту системної детінізації економіки, у який також входили б представники Державної фіскальної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної митної служби України, Служби безпеки України, Антикорупційного бюро України, Держкомпідприємництва, державних інституцій з регулювання і контролю фінансової сфери, а також недержавних громадських інституцій, що спеціалізуються на детінізації економіки та протидії корупції.

Така структура може стати представником уряду з реалізації економічного блоку політики детінізації. До її завдань можна буде включити визначення довгострокової стратегії поступу у сфері детінізації економічних відносин. Вона б стала т. зв. площадкою і центром відповідальності за реформи у цій важливій сфері.

На сьогодні тінізація економіки України завдає істотних негативних наслідків економічній безпеці нашої держави. Це, передусім, «втеча» капіталу за кордон, недопоступлення коштів до державного і місцевих бюджетів і зниження через це фінансово-бюджетних можливостей, зміна структури капіталу і викривлення економічних відносин та зв'язків, зниження ефективності в секторі легальної економіки та погіршення умов конкуренції. Саме тому в процесі реалізації системної політики детінізації вітчизняної економіки важливо підсилити дію чинників та суб'єктів інфраструктури, зорієнтованих на збереження важливих засад фінансово-економічної безпеки національної економіки України.

Державний сектор такого роду структур в Україні вибудований і він складається передовсім з структур Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Прокуратури України, а також галузево-функціональних контролюючих структур. Проте, на думку авторів аналітичної доповіді «Система організації управління і правового забезпечення діяльності спецслужб (досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки)» цього недостатньо і за

результатами вивчення світового досвіду у цій сфері констатується на важливості формування повноцінної інфраструктури спецслужб, створення її законодавчого забезпечення та надання широких можливостей – від отримання деталізованих обґрунтувань бюджетних запитів до парламентських розслідувань із доступом до таємної інформації [5, с.50-51].

Важливо додати те, що в інфраструктуру національної та економічної безпеки в багатьох економічно розвинених державах логічно включені приватні корпоративні структури, які функціонують на ринку капіталу – фінансово-інвестиційні фонди, трасти, банки, страхові компанії, венчурні фонди тощо. Зазначені структури мають досвід ефективного управління власними та залученими фінансовими ресурсами, відтак, можуть на засадах аутсорсингу реалізувати низку важливих програм і проектів управління фінансово-економічним станом держави. Врешті-решт суб'єкти фінансового ринку нагромадили значні обсяги капіталу, які можуть на ефективних засадах тимчасово залучатися для обслуговування цілей фінансової системи держави.

Завершальною функцією державної політики системної детінізації національного господарства України потрібно визначити функцію контролю. На сьогодні такі структури, як фіскальна та митна служби, податкова міліція, антикорупційні структури, рахункова палата, держказначейська служба та інші застосовують податкове, митне законодавство, здійснюють в межах повноважень, передбачених законом, контроль за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків і зборів, митних та інших платежів, безпосередньо реалізують державну політику у сфері контролю за фінансово-економічними та господарськими процесами, які відбуваються в економіці держави, у т. ч. на предмет їх законності, повноти та легальності, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.

Підсиленню реалізації функції контролю сприятиме створення інституцій, що фінансово і ресурсно незалежні від бюджетного фінансування. Світова практика свідчить (передусім США), що це

можуть бути як урядові (але принципово, щоб вони були незалежні), так і громадські структури, які адмініструють стягнення податків та зборів. Їх незалежність гарантує значно вищий рівень неупередженості та чесності державних службовців, попередження корупції та усунення адміністративних бар'єрів при сплаті податків як істотних чинників тінізації економічних відносин у підприємницькій діяльності.

Потрібно додати, що в контексті розвитку співпраці з-поміж інституцій інфраструктури системної детінізації економіки важливо налагодити тісну взаємодію структури, яка адмініструє стягнення податків і зборів, та підрозділів фінансової розвідки з дотриманням при цьому такого принципу моніторингу, як «згори – вниз», а також отриманням зворотного зв'язку «знизу – угору». Така практика дозволяє як виявляти злочини, так і перевіряти дієвість застосовуваних службами методик аналізу.

Узагальнюючи, слід зауважити, що в Україні визріла необхідність модернізації діючої інституційної інфраструктури політики детінізації економіки. При цьому має дотримуватися принцип комплексності щодо створення і активізації діяльності всіх з визначених вище структур. Тільки таким чином буде отримано ефект синергії та забезпечено належну ефективність політики в аналізованій сфері.

РОЗДІЛ 3. РЕГІОНАЛЬНІ АСИМЕТРІЇ: СУТНІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА МЕХАНІЗМИ ПОДОЛАННЯ

3.1. Суть та верифікація регіональних дисбалансів

Сучасний стан розвитку держави та регіонів засвідчує територіальну диференціацію та значні асиметрії розвитку національної економіки на мезорівні, що склалися внаслідок тривалої дії низки чинників, серед яких: відмінності між регіонами за наявним і використовуваним соціально-економічним потенціалом територій, зокрема – природоресурсним, трудоворесурсним, виробничим, фінансовим, інноваційним, інфраструктурним; вплив історичного розвитку та економіко-географічного розташування регіонів; особливості структури та спеціалізації регіональних економік; різноманіття в перебігу соціальних, економічних, гуманітарних, екологічних та інших регіональних процесів та явищ; неоднаковий рівень готовності регіонів до системних зрушень та трансформацій, до процесів удосконалення територіальної організації влади, інноватизації управлінської діяльності регіональних органів влади в конкурентних ринкових умовах.

Це зумовлює потребу теоретико-методологічного обґрунтування та практичної імплементації новітнього інструментарію регіонального управління, спрямованого на забезпечення сталого збалансованого розвитку держави та регіонів. Подолання дисбалансів регіонального розвитку – одне із пріоритетних завдань державної регіональної політики України, яка відповідно до "Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року", повинна здійснюватись згідно інтегрованого підходу до її формування та реалізації. В основі останнього – поєднання таких складових:

- секторальної (галузевої), що спрямована на підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, структурну трансформацію економіки регіонів на основі ефективного використання власного ресурсного потенціалу;

- територіальної (просторової), що зорієнтована на досягнення сталого розвитку територій, запобігання поглибленню соціально-економічних диспропорцій, дотримання єдиних соціальних стандартів рівня та якості життя населення шляхом формування "точок росту",

розвитку міжрегіонального співробітництва, активізації ендегенних чинників зростання та забезпечення економічної, організаційної та ресурсної самостійності розвитку територій;

– управлінської, що передбачає застосування єдиних підходів до формування і реалізації політики регіонального розвитку; імплементацію інноваційних управлінських технологій в діяльність органів державного та регіонального управління; децентралізацію та деконцентрацію влади; оптимізацію системи територіальної організації влади шляхом реалізації адміністративно-територіальної реформи [1].

Системні дисбаланси та асиметрії територіального розвитку зумовлені впливом ендегенних та екзогенних чинників, сукупності викликів та загроз об'єктивного характеру. До них слід віднести:

– ускладнення міжрегіональної співпраці та кооперації (що супроводжується одночасно і порушенням внутрірегіональних зв'язків);

– наявність структурних деформацій у територіальній, відтворювальній, економічній та інших видах структури національної економіки;

– поглиблення неоднорідності територіального економічного і соціального простору (передусім за параметрами рівня та якості життя населення різних типів регіонів);

– посилення дисбалансів у системі фінансово-бюджетного та ресурсного забезпечення формування самодостатніх у фінансовому та економічному аспектах адміністративно-територіальних одиниць;

– зниження ефективності функціональних та інструментальних взаємодій між суб'єктами та об'єктами регіонального управління, передусім в умовах удосконалення територіальної організації влади в Україні та реалізації адміністративно-територіальної реформи;

– неврахування (а в деяких випадках втрата) конкурентних переваг регіонів у забезпеченні збалансованого регіонального розвитку;

– збереження структурних диспропорцій у залученні та використанні інноваційного та інвестиційного потенціалу територій;

– посилення впливу екзогенних чинників регіонального розвитку – глобалізації, євроінтеграційних спрямувань, регіоналізації управління територіальним розвитком.

Створення підґрунтя для ідентифікації та нівелювання факторних обмежень збалансованого розвитку держави і регіонів можливе, перед

усім, на засадах удосконалення інституційного та інструментального базису регіонального управління, що спрямоване на досягнення збалансованого розвитку територій. З огляду на це, управлінський та організаційно-функціональний аспекти подолання дисбалансів регіонального розвитку повинні орієнтуватись на: удосконалення інституційного забезпечення, розподіл функцій та повноважень органів управління територіями в умовах упорядкування територіальної організації влади в Україні, проведення реальної децентралізації влади, створення інституційних та ресурсних можливостей для розвитку самодостатніх з економічної та фінансової точок зору територіальних громад, формування нових управлінських структур, залучення ланок громадянського суспільства до управління розвитком територій, визначення напрямків реалізації державної політики регіонального вирівнювання на засадах інституційного партнерства та врегулювання взаємовідносин між центром та регіонами.

Модернізація функціональних механізмів попередження та подолання дисбалансів регіонального розвитку передбачає впровадження інноваційних управлінських технологій та інструментарію державно-управлінського впливу, зокрема в частині: стимулювання інноваційно-інвестиційного вектору розвитку територій; удосконалення інституційного забезпечення стратегічного планування регіонального розвитку; розвитку форм міжрегіонального співробітництва та партнерства; застосування інструментів подолання фіскальних дисбалансів на регіональному рівні.

Це вимагає розширення наукового пошуку у сфері теоретико-методологічного обґрунтування регіональної соціально-економічної асиметрії та вироблення дієвих механізмів державно-управлінського впливу на вирішення проблем регіонального розвитку, зумовлених нею.

Теоретико-методологічне обґрунтування виникнення, прояву та впливу на регіональні асиметрії в сучасних умовах формується у таких напрямках:

– *просторової організації економіки* (теорії Ф. Перу "полюсів зростання"; теорії формування територіальних економічних комплексів та соціально-економічних систем, що ґрунтуються на розробках Ж. Будвіля (згідно якого полюсом зростання може стати населений

пункт) та Х. Ласуена (полюсом зростання, відповідно, визначається регіональний комплекс підприємств);

– *територіального розміщення діяльності* (сучасні теорії міжрегіональних економічних взаємодій; формування економічних взаємозв'язків на території з урахуванням суперечностей індивідуальних, регіональних, корпоративних та державних інтересів). Зокрема, теорія дифузії нововведень Т. Хагерстранда, котра дала змогу з'ясувати механізм впливу інноваційного та науково-технічного процесу на розвиток і розміщення господарства. Теорія раціонального життєвого циклу продукту Р. Вернона, С. Хірша, в основі якої твердження, що високотехнологічний продукт вигідніше випускати в регіонах з високим рівнем соціально-економічного розвитку, та з достатнім інноваційним та інфраструктурним забезпеченням;

– *нової парадигми та концепції сутності регіону* – нового регіоналізму, що ґрунтується на засадах регіонального саморозвитку, врахування інтересів регіонів і покладання відповідальності за розвиток територій на місцеву владу (сучасні концепції регіоналізації управління економікою, нового публічного управління, належного управління; теорії місцевого економічного розвитку; концепції удосконалення територіальної організації влади).

Сучасна наукова думка визначає широкий спектр методологічних підходів до обґрунтування та застосування управлінського інструментарію подолання регіональних асиметрій та дисбалансів розвитку територій, що включає сукупність теорій, серед яких:

– *посткейнсіанські теорії*, що визначають першочергову роль держави у регулюванні міжрегіональних відмінностей, у подоланні диспропорцій розвитку територій та зниженні диференціації у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів. В основі цих теорій – стимулювання інвестицій та селективна фінансово-бюджетна підтримка слабо розвинутих та проблемних територій;

– *неокласичні теорії*, в основі яких – постулати ринкового механізму саморегулювання, природного встановлення рівноваги на ринках та автоматичного усунення нерівномірності територіального розвитку на основі вільного руху ресурсів та капіталів. Так концепція "регіонального автоматичного балансу і дисбалансу" формувалася на

основі моделі просторової економічної рівноваги Л. Вальраса, що передбачала необхідність дотримання ринкових засад саморегулювання, що беззаперечно призводить до рівноваги і стабільного розвитку регіональних економічних систем. Водночас, за твердженням Г. Мюрдаля, дія ринкових механізмів неминуче призводить до незбалансованого регіонального розвитку, що підтверджується, наприклад, відтоком капіталів, міграцією робочої сили з слабо розвинених до економічно розвинених регіонів, що, у свою чергу, посилює негативні процеси у проблемних регіонах;

– *теорії незбалансованого розвитку*, згідно з якими ринок без державного регулювання об'єктивно посилює регіональні відмінності і закріплює територіальні диференціації у соціально-економічних процесах, існування регіонів з високим рівнем розвитку та регіонів-аутсайдерів. Зокрема, модель "центр - периферія" Дж. Фрідмана визначає різні типи регіонів (від регіонів-ядер економічного розвитку до депресивних периферійних територій) і пояснює причини дисбалансів соціально-економічного розвитку регіонів на всіх ієрархічних рівнях – від локального до глобального, на основі впливу територіальної віддаленості регіонів на рівень сприйняття інновацій, посилення агломераційного ефекту, структурні трансформації економічних систем, розвиток інфраструктури та посилення міграційних процесів населення. Згідно моделі "ядро-периферія" Г. Мюрдаля і А. Хіршмана незбалансованість регіонального розвитку виникає внаслідок дії випадкових факторів, як от, нові технологічні відкриття чи освоєння нових ресурсів, тобто, асиметрії регіонального розвитку, передусім, виявляються на рівні виробничих територіальних агломерацій;

– *суспільні теорії регіоналізму*, базисом яких є необхідність узгодження суспільних, політичних та економічних інтересів на загальнодержавному, регіональному та локальному рівнях. Так, згідно концепції В. Айзарда регіоналізм, як новітній напрям теоретико-прикладних досліджень розвитку територій, передбачає створення єдиного інтегрованого економічного, соціального, екологічного та суспільно-політичного простору. В контексті сучасних процесів глобалізації та європейської регіоналізації представники теорій регіоналізму

акцентують увагу на ролі суспільних інституцій та громадянського суспільства у вирішенні проблем розвитку територій, у процесах нівелювання територіальних диспропорцій соціально-економічного розвитку країн та регіонів. Суспільні теорії регіоналізму також кладуться в основу концепцій формування єврорегіонів; останні ж ґрунтуються на трьох основних принципах ідеології європейської інтеграції – партнерстві, субсидіарності та компліментарності. Сукупність цих теорій кладеться в основу вироблення управлінських механізмів розподілу влади, функцій, повноважень та відповідальності між центром і регіонам, перед усім, з метою вирішення проблем сталого конкурентного розвитку регіональних економік, подолання соціальних порушень та дисбалансів;

– *технологічні теорії*, що обґрунтовують структурні трансформації регіональної економіки, можливості подолання структурних дисбалансів розвитку територій на основі максимального використання внутрішнього потенціалу кожного регіону, підтримки інноваційної, інвестиційної та економічної активності, створення інноваційної інфраструктури (технопарків, технополісів, спеціальних економічних зон, територій пріоритетного розвитку тощо);

– *теорії нової економічної географії*, в основі яких – агломеративний підхід до регіонального розвитку та економічного зростання. Базові теорії нової економічної географії П. Кругмана, нові моделі економічного зростання, теорії агломерації (які розглядають М. Фуджіт, Т. Мор, Е. Венаблес, Д. Пуго, Дж. Харріс та ін.) ґрунтуються на зростаючому ефекті від масштабу в умовах конкуренції. Відповідно, чинниками, що зумовлюють нерівномірність розвитку територій можуть визначатись: мобільність факторів виробництва, агломерація економічних процесів, просторові та часові лаги, ефекти взаємовпливу економічних факторів;

– *теорії конкурентоспроможності* – конкурентного розвитку територій, кластерні теорії. Так, М. Портер, М. Енрайт, Е. Бергман та Е. Фезер, аналізуючи розвиток індустриальних та регіональних кластерів, визначили, що в умовах конкурентної боротьби регіони, на території яких формуються кластери, стають лідерами економічного розвитку і відображають конкурентоспроможність національних

економік. Відповідно, беручи до уваги основні ознаки кластера (територіальну концентрацію, конкуренцію, спеціалізацію та кооперування, сприйняття інновацій, інституційне та ресурсне забезпечення), суб'єкти управління регіональним розвитком можуть застосовувати дієві важелі впливу на забезпечення збалансованого конкурентоспроможного розвитку територій;

– *теорії конвергентного та дивергентного розвитку* регіонів, що мають своїм базисом кумулятивний підхід до досягнення сталого збалансованого розвитку просторової економіки, та мають особливе значення в умовах глобалізації. В основі концепції конвергенції лежить неокласична модель росту Р. Солоу і Т. Свана, що дозволяє екстраполювати впливи міждержавного та макроекономічного характеру на економічні процеси на регіональний та локальний рівень соціально-економічного розвитку. Вказані теорії обґрунтовують необхідність прискореного зростання регіонів з нижчими параметрами розвитку, що в довгостроковій перспективі забезпечить вирівнювання регіональних рівнів економічного розвитку;

– *теорії формування міжрегіонального економічного простору*, що обґрунтовують різноманіття складових економічного простору, передусім, формування різноманітних регіональних ринків (просторова теорія ціни і регіональних ринків О. Курно і П. Самуельсона) та міжрегіональної взаємодії розвитку економік регіонів на основі вироблення різноспрямованих варіантів регіонального розвитку, спрямованого на досягнення регіональної та міжрегіональної рівноваги з урахування оптимуму В. Парето.

Слід наголосити, що асиметрія характерна для всіх складних соціально-економічних систем та різних типів просторової організації економіки. Регіональна соціально-економічна асиметрія тісно корелює із явищами диференціації рівнів соціально-економічного розвитку регіонів; диспропорцій територіальної структури національної економіки; нерівномірності у перебігу регіональних соціально-економічних процесів; посилення соціальної напруженості та неоднорідності забезпечення соціальних стандартів рівня та якості життя населення адміністративно-територіальних утворень різних типів; поглиблення міжрегіональної дезінтеграції, зумовленої внутрішніми та зовнішніми

суспільно-політичними та економічними чинниками.

З огляду на це, теоретико-методологічне підґрунтя визначення сутності та підходів до розуміння поняття асиметрії регіонального розвитку є об'єктом досліджень сучасних науковців. Так І. Вахович визначає детермінанти виникнення асиметрії розвитку регіонів та, виокремлюючи систему соціо-економіко-екологічних критеріїв, діагностує регіональні асиметрії сталого розвитку України [2]. І. Сторонянська наголошує на необхідності виявлення та оцінки асиметрій соціально-економічного розвитку регіонів в контексті обґрунтування цілей державної регіональної політики України та вибору механізмів їх досягнення [3]. М. Жук зосереджується на методичному апараті визначення регіональних відмінностей та асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів, і на цій основі – вироблення державної політики регіонального вирівнювання [4].

Асиметрія регіонального розвитку, як необхідна та об'єктивна ознака діалектики розвитку, проявляється у відмінностях просторової, структурної, інституційної та функціональної організації економічних систем регіонів. Тривалість, спрямування та сила асиметрій розвитку території можуть справляти як позитивний, так і негативний впливи на регіональні соціально-економічні процеси та явища. Так, Стеценко Т.О. та Тищенко О.П. вважають, що асиметрія розвитку регіонів є невід'ємною рисою функціонування соціально-економічних систем регіонів і вказує на ознаки нестабільності, нерівномірності, різномірності, різномасштабності, диференціації, диспропорційності. Тому важливо визначати й аналізувати величину асиметрії, її наслідки для оцінювання якісних зрушень (прогресивних і регресивних) у розвитку регіонів [5].

На необхідності вичленування причин диспропорційного розвитку регіонів (об'єктивного характеру та штучного походження); вироблення інструментарію оцінювання та регулювання диспропорційності соціально-економічного розвитку регіонів України наголошують Раєвнева О.В. та Бобкова О.Ю. [6, с. 44-46].

Дослідники підкреслюють багатоаспектні підходи до визначення сутності асиметрій та диспропорцій регіонального розвитку, вказують, що різні ступені нерівномірності розвитку окремих сторін розвитку

(властивостей, явищ, процесів) територіальних систем характеризують різні дефініції, як от: регіональна диференціація – поділ, розшарування сукупності регіонів за якісними ознаками; регіональні диспропорції – невідповідність розвитку регіонів певним кількісним параметрам; регіональні нерівності – співвідношення між рівнями розвитку регіонів, що вказують якісні відмінності; регіональна асиметрія – відсутність симетричності в рівнях розвитку регіонів, що виявляється в їх невідповідності вимогам збалансованого розвитку.

Відповідно, відштовхуючись від засадничих принципів системного підходу та теорій просторового розвитку, регіональну соціально-економічну асиметрію слід, на нашу думку, розглядати як певний стан розвитку регіону, що виникає у відповідний період (проміжок часу) і характеризується відмінностями (відхиленнями) кількісних та якісних параметрів соціально-економічного розвитку від нормативних (граничних), або середніх значень цих показників в цілому по країні [7].

На тісному взаємозв'язку диспропорцій регіонального розвитку та можливостей регіонального зростання наголошують Семенов В.Ф., Михайлюк О.Л. [8]. Паршин Ю.І. досліджує дисбаланси у розвитку регіональних соціально-економічних систем з точки зору ентропійного підходу [9]. Завдання та засоби подолання асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів як одного із пріоритетних напрямів забезпечення дієвості стратегій розвитку регіонів обґрунтовуються у працях О. Білої, М. Фащевського [10].

Проте окремі аспекти діагностування регіональної соціально-економічної асиметрії, а також розробки та імплементації засобів державно-управлінського впливу на її подолання ще потребують детального вивчення.

Параметри асиметрій регіонального розвитку у найбільш узагальненому вигляді прослідковуються за рівнем соціально-економічного розвитку регіонів. Так, аналіз показників валового регіонального продукту свідчить про його значну диференціацію за регіонами України. Зокрема відмінності за максимальним і мінімальними його параметрами становили у 2014 році майже 12 разів (у Дніпропетровській області – 176540 млн.грн. і відповідно у

Чернівецькій області – 15049 млн.грн.). Частка трьох регіонів з найвищим рейтингом соціально-економічного розвитку (м. Києва, Дніпропетровської та Харківської областей) становила більше 39,7 % сумарного валового регіонального продукту, що свідчить про значну диспропорційність у територіальній локалізації економічної активності регіонів. У 2015 – 2016 рр. на фоні зовнішньої агресії, загострення внутрішньої економічної ситуації та посилення соціальної напруги в державі зберігається негативна тенденція щодо зменшення обсягу валового регіонального продукту у східних регіонах України (в Донецькій області – на 33%, порівняно з 2014 роком, в Луганській – 39 %, відповідно). Натомість, досить активні заходи щодо структурної трансформації економіки центральних та західних регіонів України призвели до зростання обсягів їх валового регіонального продукту – на 4,6% у Вінницькій області, 3,6% у Житомирській, 7,8% у Тернопільській областях, відповідно.

Значну міжрегіональну диференціацію ілюструє і показник наявного доходу населення у розрахунку на одну особу. Так, за даними Державної служби статистики України, він становив у 2015 році у найбільш високорозвинених регіонах – м. Києві, Дніпропетровській і Одеській області, відповідно 76240 грн. , 38346 грн. і 31567 грн., тоді як регіонах з переважно невисоким рівнем соціально-економічного розвитку – Закарпатській та Тернопільській областях, 21446 грн. і 23241 грн., відповідно. Не зважаючи на певні заходи реалізації державної стратегії регіонального розвитку, активної державної підтримки регіональних соціально-економічних процесів, у період 2014-2016 рр. все ж і далі спостерігається загальна тенденція зменшення валового регіонального продукту на одну особу практично по всіх регіонах [11].

Рівень соціально-економічного розвитку регіонів безпосередньо детермінується можливостями формування і використання інвестиційного потенціалу територій, і передусім – залученням інвестиційних ресурсів. У цілому, слід зазначити тенденцію послаблення інвестиційної активності у значній частині регіонів України у 2014-2015 роках, що зумовлено як екзогенними, так і ендогенними чинниками. Спостерігаються значні територіальні розбіжності щодо локалізації капітальних інвестицій за регіонами країни. Так, інвестиційні ресурси продов-

жують концентруватися в регіонах зі значним рівнем економічного розвитку (м. Києві – 32,3 %, Київській області – 8,9%, Дніпропетровській області – 9,5%, Львівській області – 4,9% у 2015 р.). Проте спостерігається значне пошкваллення інвестиційної діяльності у регіонах з нижчим рейтингом регіонального розвитку, зокрема, приріст інвестицій в економіку Хмельницької області за період, що аналізується, становив 36,5%, Волинської області – 37,7%, Рівненської області – 26,9%. Спостерігається значна міжрегіональна диференціація і щодо динаміки залучення інвестицій в основний капітал [11].

Таким чином, спостерігаються певні тенденції асиметрії регіонального розвитку: з однієї сторони – значний рівень концентрації економічного потенціалу у межах високорозвинених регіонів, що пояснюється їх системною суттю "локомотивів" регіонального розвитку, визначальним місцем у результатах функціонування національної економіки, пріоритетним значенням при реалізації державної регіональної політики, а з іншої – посиленням ролі регіонів з нижчим рівнем соціально-економічного розвитку у розподілі ресурсів, що обумовлюється, передусім, потребою в активізації не задіяних раніше чинників їх конкурентоспроможності (сприятливого економіко-географічного розташування, зокрема для розвитку транскордонного та міжрегіонального співробітництва; використання значного інтелектуального і в тому числі інноваційного потенціалу тощо). На рівні держави та її регіонів прослідковуються також певні територіальні розбіжності у використанні їх ресурсного потенціалу, що зумовлює значну міжрегіональну та внутрірегіональну асиметрію у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів.

Системі регіонального розвитку характерне також суттєве територіальне варіювання за розміром середньомісячної заробітної плати. Міжрегіональні відмінності середньомісячної заробітної плати коливались на початок 2016 року від 6732 грн. в м. Києві до 2994 грн. в Тернопільській області, тобто майже в 2,3 раза. Територіальні асиметрії у параметрах узагальнюючих показників рівня соціально-економічного розвитку регіонів закономірно відобразились і у показниках масштабів, рівня та тривалості безробіття. Вагомі дисбаланси у територіальній структурі спостерігаються щодо соціальної складової регіонального

розвитку. Вони проявляються у відмінностях регіонів за показниками зростання чисельності пенсіонерів на 1 тисячу населення. Якщо в середньому по Україні цей показник становить 300 осіб, то найменша чисельність пенсіонерів – 234 особи у Закарпатській області, найбільша – 348 пенсіонерів на 1 тисячу осіб населення у Чернігівській області. Динамічні параметри зростання цього параметра свідчать про складність демографічної ситуації у регіонах та значне навантаження на економічно активне населення в переважній частині адміністративно-територіальних одиниць України [11].

Трансформаційні процеси сучасного розвитку України супроводжуються посиленням асиметрії у рівнях соціально-економічного розвитку територій. Це обумовлює необхідність розробки та імплементації державної політики регіонального вирівнювання, яка має бути спрямована на досягнення у довготривалому періоді певної рівноваги у соціально-економічному розвитку регіонів. Державна регіональна політика вирівнювання повинна ґрунтуватись на сукупності концептуальних засад та принципів, а саме: зниження регіональної асиметрії на основі активізації внутрішніх ресурсів регіонів, передусім, через адекватну інноваційну та структурно-інвестиційну політику; застосування засобів селективної державної підтримки різних типів адміністративно-територіальних утворень, як розвинутих, так і депресивних (проблемних); гарантування єдності територіального та економічного простору держави на основі збереження регіонального різноманіття; узгодження загальнодержавних та регіональних інтересів шляхом здійснення регіональної політики держави та внутрішньої політики регіонів; поєднання централізації та децентралізації влади як основи взаємодії центру та регіонів в процесі вирішення соціально-економічних проблем розвитку адміністративно-територіальних утворень; зменшення регіональної соціальної неоднорідності та гарантування дотримання єдиних соціальних стандартів рівня та якості життя населення через фінансово-бюджетні механізми та засоби активної соціальної політики; задіяння міжрегіонального та транскордонного співробітництва; активізації власного потенціалу та конкурентних переваг регіонів; створення належних інституційних умов для розвитку регіонів в контексті удосконалення територіальної організації влади в Україні.

3.2. Механізми подолання регіональних дисбалансів в контексті забезпечення сталого розвитку регіонів

Тривала асиметрія у соціально-економічному розвитку регіонів може стати однією із загроз регіонального розвитку України, поряд із посиленням економічної дезінтеграції, значною диференціацією у рівнях та якості життя населення центральних і периферійних регіонів, регіональною асиметрією у концентрації економічного потенціалу й ресурсів територій, передусім – фінансових, незавершеністю адміністративно-територіальної реформи, недостатністю нормативно-правового забезпечення взаємодії між центром і регіонами, неефективністю застосування новітніх управлінських технологій органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Подолання регіональної соціально-економічної асиметрії передбачає розробку та застосування спеціального управлінського інструментарію, відповідного організаційно-функціонального та ресурсного забезпечення. Зокрема, проблему подолання регіональної соціально-економічної асиметрії доцільно розглядати з таких позицій: просторової, структурно-системної, організаційно-функціональної та управлінської.

Так, просторовий аспект асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів відображає диференціацію регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку в контексті упорядкування економічного простору держави і передбачає врахування типології регіонів, специфіки та моделей державного стимулювання їх розвитку. Асиметрія регіонального розвитку України зумовлюється і сучасними процесами глобалізації та європейської регіоналізації.

Структурно-системний аспект подолання наслідків регіональної асиметрії спрямований на: формування оптимальних міжгалузевих пропорцій регіональної економіки; впорядкування секторальної та економічної структури регіональної системи; послаблення диспропорцій у формуванні та використанні складових соціально-економічного потенціалу адміністративно-територіальних утворень; забезпечення сталого розвитку регіонів на засадах впорядкування структурно-компонентних пропорцій регіональної економіки.

Організаційно-функціональний аспект впливу на регіональну

соціально-економічну асиметрію передбачає: упорядкування функціональної та організаційної структур державного і регіонального управління в сфері реалізації державної регіональної політики; використання організаційно-функціональних механізмів управління територіальним розвитком, а саме – прогнозування, програмування, планування, моніторингу, регіонального маркетингу, механізмів фінансування, управління власністю регіонів тощо.

Управлінський аспект вирішення проблем, зумовлених регіональною асиметрією, зорієнтований на визначення концептуальних та інституційних засад реалізації державної політики регіонального вирівнювання, удосконалення інституційного забезпечення, розподіл функцій та повноважень органів управління територіями в умовах впорядкування територіальної організації влади в Україні, залучення елементів громадянського суспільства до управління розвитком територій.

Трансформаційні процеси, що характеризують розвиток держави та регіонів, зумовлюють зміни структури регіональної економіки. Відповідно, подолання структурних диспропорцій та проблем розвитку економіки регіонів вимагає розробки активної структурної політики, яка була б спрямована на зниження територіальних диспропорцій, нівелювання соціально-економічних суперечностей, взаємоузгодження інтересів держави та регіонів, подолання депресивних процесів у соціально-економічному розвитку територій.

Реалізація завдань державної регіональної політики України передбачає застосування спеціального інструментарію регіонального вирівнювання, селективного управлінського впливу на розвиток різних типів регіонів, передусім, депресивних територій. Нормативно-правові основи здійснення структурної політики на регіональному рівні визначені в Законі України "Про засади державної регіональної політики" № 156-VIII від 05.02.2015 р., який формує основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики як складової частини внутрішньої політики України. Згідно статті 2 цього закону метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів, забезпечення їх соціальної та

економічної єдності, підвищення рівня життя населення, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від його місця проживання [12].

Відповідно пріоритетами державної регіональної політики України, що детермінують орієнтири здійснення структурної корекції економіки регіонів, визначені: стимулювання та підтримка місцевих ініціатив щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів для зменшення територіальної диференціації, створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей; формування конкурентоспроможності регіонів; стимулювання міжрегіональної інтеграції, інтеграції регіональних економічних, інформаційних, освітніх просторів у єдиний загальноукраїнський простір; подолання міжрегіональних дисбалансів; визначення проблемних територій у регіонах та реалізація державних заходів щодо вирішення їх проблем; поліпшення матеріального, фінансового, інформаційного, кадрового та іншого ресурсного забезпечення розвитку регіонів, передусім – депресивних; забезпечення процесів удосконалення територіальної організації влади.

Зокрема, з огляду на стан та проблеми розвитку Тернопільської області, пріоритетами в досягненні цілей структурної корекції економіки регіону Стратегією розвитку Тернопільської області визначено [13]: переважаючий розвиток реального сектору економіки як основи соціально-економічного зростання (відновлення промислового виробництва, будівельної галузі, стабілізація та оптимізація структури агропромислового комплексу, проведення ефективної інноваційної та науково-технічної політики); активізація розвитку наукомістких та високотехнологічних виробництв і створення умов для здійснення капіталовкладень у технологічне оновлення виробництва; підвищення якості функціонування інноваційної інфраструктури в регіоні, капіталізація природних та історико-культурних цінностей регіону; покращення інвестиційного клімату; розширення місткості внутрішнього споживчого ринку товарів та послуг; формування умов для активізації використання туристично-рекреаційного потенціалу регіону; розвиток виробництв, які орієнтуються на місцеві ресурси або ж використовують у своїй діяльності вторинну сировину, запровад-

ження заходів енергозбереження; підвищення сервісизації економіки регіону; розвиток виробничої та транспортної інфраструктури, використання вигідного економіко-географічного положення регіону.

Застосування системи організаційно-функціональних механізмів попередження та подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку на мезорівні детермінується відповідною системою управління ресурсами, спрямованою на досягнення результативності, ефективності регіонального розвитку та підвищення його конкурентоспроможності. Інституційний та інструментальний базис управління ресурсами на регіональному рівні дозволяє досягати збалансованого розвитку територій, розвивати новітній напрям соціально-економічного розвитку, а саме – формувати т.з. "ресурсономіку", що на засадах переважно інноваційного розвитку створює підґрунтя для попередження та нівелювання загроз збалансованого розвитку держави і регіонів.

З огляду на це, постає потреба при виробленні державної регіональної політики врахування, по-перше, умов залучення ресурсів (їх доступності, достатності, якості, раціональності використання, володіння або контрольованості ресурсами, захисту переваг в використанні ресурсів), а по-друге, удосконалення технологій та способів залучення ресурсів (придбання, обміну, оренди, безоплатного користування, наймання, цивільно-правових відносин з кадрами, аутсорсингу, інвестицій, інновацій, участі в капіталі, злиття та поглинання, розробки, створення, відносин у сфері землекористування та містобудування, партнерських та договірних засад в системі суб'єктів державного та регіонального управління).

Основою для забезпечення збалансованого розвитку держави та регіону може стати, передусім, активне використання ресурсів влади та державного управління, таких як: політичні, правові, економічні, мотиваційні, культурно-інформаційні, силові та ін.

Згідно завдань державної регіональної політики, спрямованих на підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, територіальну соціально-економічну інтеграцію, оптимізацію просторового розвитку та ефективне державне управління, – перед органами регіонального управління постають завдання вироблення новітнього інструментарію

та відповідного інституційного забезпечення зміцнення ресурсного потенціалу територій. Передусім це передбачає вироблення дієвих механізмів управління економічними, фінансовими та людськими ресурсами; створення інституціональних умов для оптимізації територіальної організації влади; трансформації адміністративно-територіального устрою, розвитку міжрегіонального співробітництва; забезпечення надійного матеріального та організаційного підґрунтя формування самодостатніх у фінансовому та ресурсному відношеннях територіальних громад та дієвих органів місцевого самоврядування.

В умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні актуалізуються проблеми формування ефективної моделі взаємодії центральних та регіональних органів управління, постає об'єктивна необхідність вироблення інноваційних управлінських технологій, спрямованих на ресурсне забезпечення формування і розвитку самодостатніх, економічно незалежних, конкуренто-спроможних регіонів та громад.

Впровадження в діяльність суб'єктів регіонального управління системи управління ресурсами дозволяє спрямовувати ресурси на досягнення цілей соціально-економічного розвитку територій; координувати дії та використання ресурсів між функціями системи управління та центрами відповідальності; забезпечувати ресурсами реалізацію функцій управління регіоном (територіальною громадою); вимірювати і оцінювати результативність та ефективність використання ресурсів; оперативно приймати рішення щодо спрямування ресурсів на вирішення пріоритетних проблем місцевого значення.

Інструментально система управління ресурсами повинна включати: моніторинг зовнішнього середовища, що впливає на формування ресурсної бази адміністративно-територіального утворення; планування ресурсів (стратегічне та оперативне); оперування інформаційною базою щодо потенційних та реально використовуваних ресурсів; методичні засади вимірювання та оцінки ресурсів; контроль та аналіз результативності та ефективності залучення, використання і розвитку ресурсів; мотивацію ресурсоощадного ведення регіонального виробництва.

Ресурсне забезпечення розвитку регіонів та громад в контексті

здійснення адміністративно-територіальної реформи повинне, на нашу думку, ґрунтуватись на таких підходах до формування системи управління ресурсами [14]:

– функціональному, що ґрунтується на механізмах стратегування та програмування, адже система управління ресурсами – це інструмент для прийняття рішень з позицій стратегічного та довгострокового інноваційного розвитку;

– управлінському, що передбачає комплексне і системне формування ресурсної бази відповідно до цільових орієнтирів комплексного збалансованого розвитку регіонів та громад, а не забезпечення хаотичних ресурсних запитів окремих суб'єктів регіональної соціально-економічної системи чи органів управління територією;

– процесному, що зорієнтований на раціональність розподілу ресурсів між процесами та технологіями управлінської діяльності органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо управління розвитком сформованих в результаті адміністративно-територіальної реформи територіальних громад;

– економічному, що враховує цінність ресурсів для різних видів управлінської, економічної, соціальної, політичної діяльності органів регіонального управління, результативність та ефективність використання всіх видів ресурсів території, передусім – фінансових, земельних, трудових, інноваційних та організаційно-інформаційних;

– адаптивному, що розглядає систему управління ресурсами території як реакцію на виклики зовнішнього середовища, як засіб подолання ентропії та негативного впливу екзогенних та ендегенних чинників впливу на соціально-економічний розвиток регіонів та громад;

– конкурентному, що передбачає оптимізацію витрат ресурсів в залежності від орієнтованості на зміцнення зайнятих та освоєння нових ринкових позицій суб'єктами регіональної соціально-економічної системи, підвищення конкурентноздатності регіонів і громад у забезпеченні локальних потреб та інтересів.

В цілому, за нашим переконанням, застосування пропонованих нами підходів до системи управління ресурсами дозволить у результаті реалізації адміністративно-територіальної реформи наблизити регіони

та громади до повноцінного та дієвого ресурсного забезпечення їх розвитку.

Відповідно, модернізація функціональних механізмів державного та регіонального управління в сучасних умовах передбачає впровадження інноваційних управлінських технологій та інструментарію державно-управлінського впливу, зокрема в частині: стимулювання інноваційно-інвестиційного вектору розвитку територій; удосконалення інституційного забезпечення ефективної структурної політики регіону; розвитку форм міжрегіонального співробітництва та партнерства; застосування засобів інвестиційного та інноваційного менеджменту, процедур управління проектами на регіональному рівні; впровадження аудиту ефективності використання всіх видів ресурсів регіону; визначення пріоритетів розподілу ресурсів та концентрації їх на тих заходах та територіях, що відіграють роль "точок зростання" і можуть забезпечити соціальний та економічний ефекти, гарантувати довготривалий і комплексний розвиток регіонів; розробки та реалізації ресурсних стратегій регіонального розвитку.

У сучасному розвитку України відбуваються динамічні трансформаційні зміни у територіальній структурі національної економіки, що супроводжуються посиленням міжрегіональної та внутрірегіональної диференціації у рівнях соціально-економічного розвитку територій. Деформації територіальної структури національної економіки зумовлюють складні проблеми розвитку держави, що вимагають корегування та удосконалення механізмів реалізації державної регіональної політики, а також адекватного реагування з боку органів регіонального управління. Серед них, передусім, виділяються:

- ускладнення, (внаслідок значної диференціації у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів), проблеми реалізації єдиної регіональної політики держави, забезпечення економічного зростання в державі та її регіонах, збалансування регіональних ринків, зниження загроз регіональних криз та недопущення територіальної дезінтеграції;

- розбалансованість місцевих бюджетів і зумовлена цим незабезпеченість повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування необхідними ресурсами;

– незавершеність адміністративної реформи, процесів децентралізації та деконцентрації державної влади, що супроводжуються недостатнім нормативно-правовим та організаційно-функціональним забезпеченням розподілу функцій, повноважень та компетенцій між різними суб'єктами регіонального управління стосовно забезпечення комплексного збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів на основі ефективного використання їх ресурсного потенціалу та формування оптимальної структури регіональної економіки;

– недосконалість інституційного середовища формування та використання власності регіону, і передусім використання інноваційних інструментів управління державною та комунальною власністю як економічною основою забезпечення всіх регіональних соціально-економічних, екологічних, гуманітарних, суспільно-політичних та інших процесів і явищ;

– посилення соціальних дисбалансів та соціальної напруги у регіонах, зумовлених значною територіальною диференціацією у рівнях та якості життя населення, проблемами зайнятості, незбалансованістю регіональних ринків праці, а також стихійністю та невпорядкованістю процесів міграції робочої сили;

– недосконалість системи державного управління, незавершеність процесів її децентралізації та реформування при відсутності необхідної нормативно правової бази; недовершеність процесу становлення механізму бюджетного регулювання регіонального розвитку; недостатній рівень фінансування державних регіональних програм;

– як наслідок, посилення актуальності удосконалення адміністративно-територіального устрою України, впорядкування територіальної організації влади в державі як одного з пріоритетів реалізації державної регіональної політики України в цілому, її основних складових, і зокрема – структурної політики, спрямованої на оптимізацію територіальної структури національної економіки.

На вирішення цих проблем має бути спрямований комплекс інституційних, організаційно-функціональних заходів загально державного і регіонального характеру, зокрема:

1) удосконалення нормативно-правових положень, які регулюють економічний і соціальний розвиток України і її регіонів шляхом:

закріплення на законодавчому рівні принципів, шляхів і механізмів регіонального розвитку відповідно до викликів глобалізації та європейської регіоналізації; законодавчого закріплення оптимальної моделі управління регіональним розвитком на засадах реалізації адміністративно-територіальної реформи, а також принципів централізації та децентралізації влади; розширення сфери організаційно-функціональної діяльності органів регіонального управління щодо вирішення проблем регіонального розвитку;

2) створення належної фінансової основи регіонального управління та місцевого самоврядування шляхом: удосконалення міжбюджетних відносин; закріплення на законодавчому рівні обов'язковості повного фінансового забезпечення виконання покладених на них функцій щодо забезпечення комплексного збалансованого розвитку територій; розширення системи закріплених доходів, удосконалення системи місцевих податків і зборів, розширення їх переліку й збільшення їх частки в загальних надходженнях місцевих бюджетів;

3) поступовий перехід від практики державного патерналізму, перерозподілу бюджетних ресурсів між регіонами до стимулювання ефективного використання їх власного соціально-економічного потенціалу, внутрішніх ресурсів регіонів та притаманних їм конкурентних переваг розвитку. Удосконалення організаційно-методологічного забезпечення процесів формування власності регіонів і територіальних громад, спільної власності територіальних громад на базі об'єктів державної та комунальної власності;

4) застосування диференційованого підходу до визначення рівня державної підтримки регіонам України, зокрема стосовно депресивних (проблемних) територій шляхом розробки спеціальних програм подолання депресивного стану, державних програм регіонального вирівнювання; розширення системи державних трансфертів та заходів контрольного моніторингу за їх цільовим використанням;

5) вирішення місцевими органами влади спільних потреб різних територіальних громад в першу чергу на засадах впровадження основоположних принципів адміністративно-територіальної реформи; нормативно-правового розмежування та збалансування функцій,

повноважень, компетенцій і відповідальності центральних і місцевих органів державної виконавчої влади та органів самоврядування у сфері надання державних і громадських послуг;

б) удосконалення інфраструктурного забезпечення економічних, соціальних, екологічних та інших регіональних процесів та явищ, підвищення ефективності функціонування регіональних ринків з урахуванням специфіки й особливостей розвитку регіонів, на засадах: розширення складових інфраструктурного потенціалу територій; впровадження договірних засад в державне і регіональне управління; активізації взаємодії інститутів державної влади, елементів громадянського суспільства, бізнесових структур, територіальних громад у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку регіонів.

У цілому запропонована система напрямів та інструментів інституційного впливу дозволить реалізувати пріоритети державної регіональної політики України, зменшити територіальні диспропорції у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, досягнути оптимальної територіальної структури національної економіки.

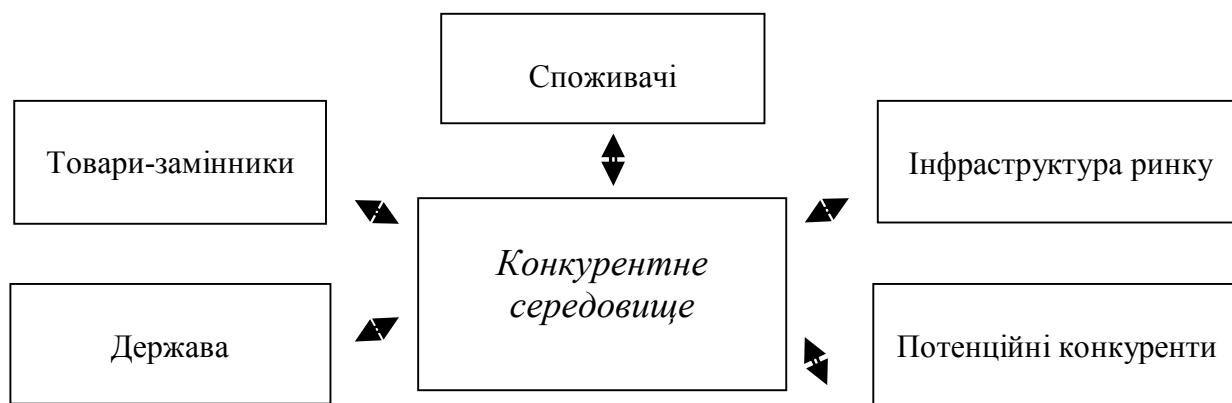
3.3. Регіональний ринок комунальних послуг: формування конкурентного середовища

Конкурентне середовище, слід розглядати, як невід'ємний атрибут ринкової економіки, де кожний суб'єкт господарювання повністю самостійний і функціонує на рівних, законодавчо визначених засадах, діє на свій страх та ризик і сам відповідає за рішення, які приймає. Конкурентне середовище на ринку житлово-комунальних послуг (далі – ЖКП) можна визначити як середовище взаємодії: суб'єктів, які надають житлово-комунальні послуги; населення, яке споживає такі послуги; державних і громадських інституцій, які здійснюють регулятивну функцію щодо формування, підтримки та захисту конкуренції на даному та суміжних ринках.

Однією з необхідних умов створення конкурентного середовища є приватизація. «Шляхи проведення приватизації мають сприяти створенню здорової внутрішньої конкуренції, а не заміні державної монополії монополією приватною» – відзначав відомий американський економіст Майкл Портер [10,с.76]. У становленні конкурентного середовища особливу роль відіграє держава. Як зазначає З. Борисенко,

“конкурентна політика держави – це комплекс цілеспрямованих державних заходів, спрямованих на створення конкурентного середовища” [2,с.9].

М. Портер підкреслив, що «з метою стратегічного аналізу, як правило, доцільніше розглянути, як уряд впливає на конкуренцію через п’ять її чинників, аніж досліджувати його в ролі такого чинника. Разом із тим у стратегічному аспекті уряд можна розглядати як об’єкт, що сам зазнає впливу» [10,с.36]. Саме держава – це та основна сила, що формує конкурентне середовище, оскільки вона створює (стимулює) суб’єктів конкуренції через трансформацію власності та економічних відносин у суспільстві. А тому до п’яти “класичних сил”, що формують конкурентне середовище, слід додати шосту – державу (уряд) [10,с.46]. Це впливає із необхідності формування ефективного конкурентного середовища, скорочення частки монопольного сектору, які є необхідною умовою стабільного і динамічного розвитку економіки України (рис. 3.1.).

Рис. 3.1. Фактори, що формують конкурентне середовище

Проте, незважаючи на практичні напрацювання в даній царині, проблема формування конкурентного середовища на ринку ЖКП, не є вирішеною ні в теоретичному, ні в практичному плані і потребує подальшого вивчення. Розвиток конкурентних відносин на даному ринку безпосередньо впливає на формування конкурентного середовища. Конкуренція ж є одним із фундаментальних інструментів функціонування ринкових механізмів, що обумовлює необхідність системного дослідження особливостей її прояву на ринку ЖКП. Ринок ЖКП можна представити як особливий механізм, який поєднує виробників ЖКП, споживачів цих послуг та формує певні взаємовідносини між ними

(рис.3.2.).

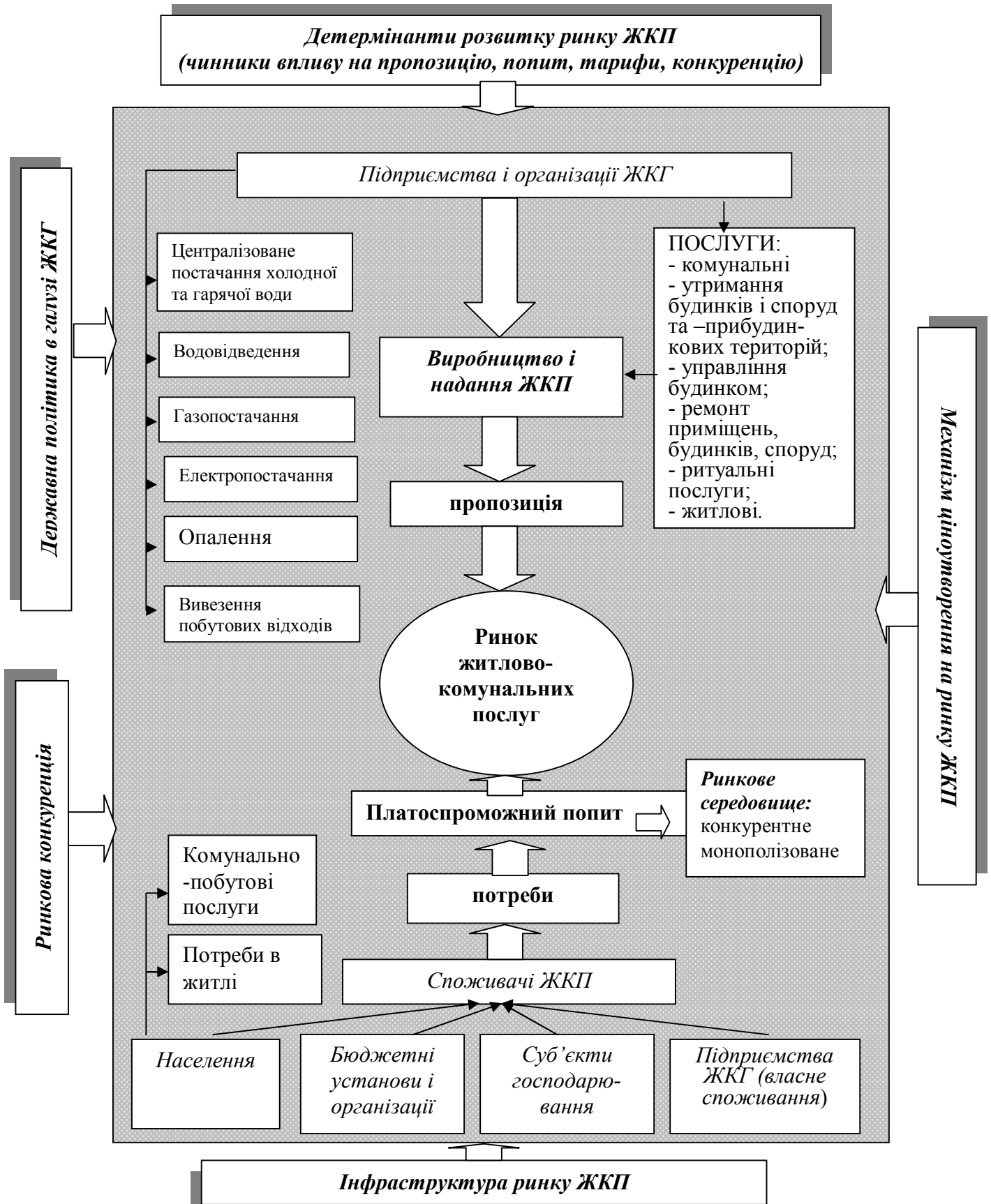

Рис. 3. 2. Узагальнена модель функціонування ринку житлово-комунальних послуг

Основними складовими елементами ринку ЖКП, які формують його механізм є: пропозиція ЖКП; потреби та платоспроможний попит населення; ринкова конкуренція; механізм тарифоутворення та конкурентна політика уряду.

Ринку ЖКП притаманні особливості, що відрізняють його від ринку споживчих товарів і акцентують увагу на необхідності розвитку конкуренції. Зазначивши їх, А. Мельник і А. Васіна стверджують, що ці особливості пов'язані з природою послуг як товару, особливого роду в товарному ринковому виробництві і виражаються у таких аспектах: послуга безпосередньо впливає на особистість споживача; в процесі надання більшості послуг виробник прямо контактує зі споживачем; якість послуги є очевидною вже в процесі її надання і після нього; у зв'язку зі значною персоніфікацією та індивідуалізацією запитів споживачів нема єдиного критерію її оцінки: хід процесу виробництва послуги залежить від запитів споживачів; послугі як товару притаманні непостійність і широкий діапазон якості; виробництво багатьох видів послуг збігається в часі й просторі з їх споживанням; характерною рисою послуг є неможливість зберігання, транспортування, що потребує розосередження їх виробництва. Врахування даних особливостей послуг, необхідність постійного розширення їх асортименту відповідно до закону всезростаючих потреб населення та збереження за споживачами права вибору товаровиробника можливе тільки за наявності конкурентного середовища [8,с.7].

Звідси, підтримка конкуренції і, як результат, створення конкурентного середовища на ринку ЖКП дають змогу галузі розвиватися за законами ринку, залучати сюди підприємства різних форм власності, інвестиції, модернізувати цю сферу. Розвиток ринку ЖКП в умовах конкурентного середовища регулюється силою конкуренції, що проявляється через дію законів попиту і пропозиції, вартості, грошового обігу.

Ринок ЖКП, як і інші ринки, характеризується, передусім взаємодією попиту і пропозиції на послуги, в результаті чого формується їхня рівноважна ціна. Однак не на всіх сегментах такого ринку можлива реалізація ринкових механізмів, оскільки даний ринок включає сектори, які належать до природної монополії, де діють специфічні

правила їхнього функціонування, збалансування розвитку, формування тарифів.

Серед інших особливостей ринку ЖКП можна виділити наступне:

- багатоманіття галузевих підгруп (послуг) та їх різноманітність, які відрізняються за привабливістю до інвестування, рентабельністю;
- відсутність конкуренції між підприємствами і організаціями сфери ЖКГ, які відносяться до природних монополій;
- надання стандартного переліку ЖКП, які забезпечують життєво-необхідні потреби громадян;
- нечітка регламентованість обсягів та видів послуг, що обумовлює обмеженість місткості ринку;
- відсутність еластичності (або ж слабкої еластичності) попиту на ЖКП за доходами і тарифами (цінами);
- наявність державного контролю за ціноутворенням на ринку ЖКП та контролю якості таких послуг;
- притаманність економічної підтримки з боку держави шляхом надання субсидій населенню та дотацій підприємствам-виробникам ЖКП, перехресного субсидування.

Попит на ЖКП пред'являють, передусім, населення, суб'єкти господарювання, бюджетні організації та, власне, самі підприємства ЖКГ. Основними чинниками, які впливають на попит житлово-комунальних послуг, є: потреби населення та суб'єктів господарювання в ЖКП; рівні доходів населення; стан та типи житлового фонду; система розселення населення, технічний стан і можливості надання ЖКП; рівні якості таких послуг. Вплив основних чинників на попит ЖКП та напрямки його розвитку відображені на рис. 3. 3.

У Законі України «Про житлово-комунальні послуги» визначено, що житлово-комунальні послуги – результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у жилих і нежилих приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків та споруд до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил [12,с.49].

Залежно від функціонального призначення цей Закон поділяє ЖКП на :

- комунальні послуги (централізоване постачання холодної і гарячої

Рис. 3. 3. Напрямки розвитку попиту на ЖКП, що стимулюють ринкові відносини

води, водовідведення, газо- та електропостачання, централізоване опалення, вивезення побутових відходів);

– послуги з утримання будинків і споруд та прибудинкових територій (прибирання внутрішньобудинкових приміщень та прибудинкових територій, санітарно-технічне обслуговування внутрішньобудинкових мереж, утримання ліфтів, освітлення місць загального користування, поточний ремонт, вивезення побутових відходів);

– послуги з управління будинком, спорудою або групою споруд (балансоутримання, укладення договорів на виконання послуг, контроль за виконанням умов договору);

– послуги з ремонту приміщень, будинків, споруд (заміна та підсилення елементів конструкції та мереж, їх реконструкція,

відновлення несучої спроможності елементів конструкції) [12].

В науковій літературі [4,12,13] існують різні точки зору щодо класифікації послуг, зокрема: за функціональною ознакою; технологією надання; суб'єктами надання; характером оплати. В даній класифікації поза увагою залишилась суспільна значимість, яка по-перше, дозволяє виокремити ті, які залишаються в сфері відповідальності і монополії надання державою; по-друге, послуги, які є важливими для забезпечення умов життя і вимагають державної підтримки, по-третє послуги, які споживаються індивідуально і представляють інтерес для їх виробників як продукт підприємницької діяльності. Доцільним в класифікаційну ознаку поділу всіх послуг ЖКГ включити їх суспільну значимість, умовно поділивши їх на три групи: суспільні послуги; змішані послуги та послуги приватного споживання. До послуг суспільного характеру можна віднести ті, що задовольняють потреби суспільства, і витрати на які розподіляються на кожного громадянина. Зокрема, це послуги з планування та обслуговування паркових зон, реконструкції пам'ятників історії та архітектури, утримання міських транспортних комунікацій. Змішані послуги спрямовані на задоволення потреб частини населення (суб'єктів), які об'єднані спільним місцем проживання та відпочинку в межах житлової зони. Витрати на такі послуги розподіляються між членами громади. Послуги приватного споживання задовольняють потреби громадян, які об'єднані одним місцем проживання в межах однієї квартири, будинку.

Такий поділ, на нашу думку, є більш аргументованим, оскільки кожна група послуг визначає конкретні умови і напрямки формування конкурентного середовища на ринку ЖКП. Якщо розглядати можливості розвитку ринкових відносин на означених сегментах ринку ЖКП, а, отже, можливості ринкової конкуренції, то слід зазначити, що ринкові механізми попиту і пропозиції будуть діяти переважно при наданні приватних і окремих змішаних послуг.

На ринку пропозицію ЖКП формують підприємства житлово-комунального господарства. ЖКГ є багатогалузевою структурою, яка забезпечує життєво важливі потреби населення в послугах водо-, теплопостачання і водовідведення, санітарного очищення й благоустрою міст і населених пунктів, утримання та експлуатації житлового

фонду, експлуатації і ремонту комунальних доріг та шляхових інженерних споруджень, утримання й благоустрою парків, скверів і зон масового відпочинку, надання готельних послуг, послуг технічної інвентаризації, ритуальних, міського електротранспорту та ряду інших [12].

Однією з особливостей ринку ЖКП є те, що він включає в себе конкурентні і монополізовані сегменти ринку. За видовим розподілом послуг ЖКП, характеристика таких ринків подана на рис. 3.4.

Рис.3.4. Структура ринку житлово-комунальних послуг

Виокремлення сегменту монополізованого ринку обумовлено тим, що ринок ЖКП є специфічним механізмом, який функціонує на засадах, що дозволяють віднести його до природних монополій.

Головною причиною існування природних монополій у

виробничій сфері діяльності окремих галузей є те, що через значну капіталоемність ринків природних монополій вираш від запровадження конкуренції на даних ринках не покриває значних витрат суспільства на це. Якщо на ринку діятиме один господарюючий суб'єкт, то його середні загальні витрати за існуючого рівня попиту на товари (послуги) тієї самої технології постійно знижуватимуться завдяки оптимізації виробництва. При цьому зменшуватимуться питомі витрати суб'єкта господарювання при збільшенні обсягів виробництва, тобто буде досягнута економія на масштабі виробництва.

Згідно із законодавством України, природна монополія – такий стан товарного ринку, за якого задоволення попиту на цьому ринку є ефективніше, коли нема конкуренції в результаті технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням його витрат на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляють суб'єкти природних монополій, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на згадані товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги)”[14].

Основною причиною виникнення і збереження природних монополій відповідно до економічної теорії природного монополізму є наявність у певних галузях винятково високої віддачі від масштабу виробництва одним підприємством внаслідок визначених технологічних особливостей. Галузі природних монополій є великомасштабними і капіталомісткими, що потребує значного первісного капіталу для входження нових конкурентів. Основними критеріями віднесення окремих сегментів ринку ЖКП до природних монополій, на нашу думку, є:

- технологічні особливості підприємств, які надають послуги (наявність системних інженерних комунікацій і споруд), і обумовлюють зростаючий ефект масштабу виробництва;
- просторова специфічність виробничих активів, що обумовлює територіальну прив'язаність споживачів до виробників;
- технологічна залежність споживача, який проживає на конкретній території, від виробника, коли споживач не має змоги отримати дані

послуги в іншому місці, що обумовлює відсутність економічного впливу споживача на виробника послуг.

Монополізовані ринки ЖКП на даний час є неконкурентними. Зокрема це стосується централізованого постачання холодної та гарячої води, водопостачання і водовідведення, газопостачання та електропостачання, проте не виключено, що в ході ринкових перетворень та впровадження науково-технічного прогресу вони зможуть здійснювати свою діяльність на конкурентних засадах. Можна виділити ринки, в яких ці якісні перетворення можуть відбутися в найближчій перспективі – електропостачання, теплопостачання, постачання гарячої води. Проте, якщо відсутність конкуренції на ринках комунальних послуг, зокрема послуг так званих мережевих господарств, є технологічно та економічно обґрунтованою, то тривале збереження монопольного становища житлово-експлуатаційних контор (ЖЕКів) на ринку житлових послуг обумовлене існуючою системою управління ЖКГ, що склалася історично і яка стримує розвиток конкуренції на цих ринках, а тому потребує перегляду [3, с.48].

Загально визнано, що найефективнішою формою організації економіки є конкурентний ринок. Однак через значну кількість різноманітних соціально-економічних факторів у деяких галузях він слабо розвинутий.

Позиція науковців щодо формування конкурентного середовища на ринку ЖКП є неоднозначною. Такі науковці як І.Г. Мельник, М.М. Мінченко виступають противниками розвитку конкуренції на даному сегменті ринку, а В.Д. Базилевич, В.П. Полуянов, Л.Н. Чернишова вбачають формування конкурентного середовища на ринку ЖКП, як невід'ємний атрибут розвитку житлово-комунального господарства в цілому [1,7,9].

Аналіз наукових джерел, дозволяє виокремити позитивні й негативні наслідки впливу конкуренції на розвиток ринку ЖКП, які узагальнені і наведені у табл. 3.1.

На сьогодні основними стримуючими чинниками, які впливають на формування конкурентного середовища на ринку ЖКП, є: високий рівень зношеності технічної бази надання конкурентних ЖКП, їхня аварійність і непридатність до подальшого використання; низька якість

ЖКП і обслуговування населення; висока заборгованість сплати за спожиті ЖКП, а отже збитковість підприємств; відсутність належного фінансування ЖКГ; зростання питомих витрат енергоресурсів на виробництво і надання послуг; неефективна тарифна політика, яка зумовлює незбалансованість між споживачами ЖКП та її виробниками.

Таблиця 3.1

Вплив конкуренції на розвиток ринку ЖКП

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Стимулює підвищення якості ЖКП	Створює умови для банкрутства окремих підприємств, які надають ЖКП
Сприяє формуванню конкурентного середовища	Створює умови для інфляції і безробіття
Сприяє зниженню цін Спонукає до економії матеріальних і трудових ресурсів	Збільшує диференціацію доходів і створює умови для їх несправедливого розподілу
Сприяє розвитку матеріально-технічної бази	Підштовхує суб'єктів бізнесу до монополізації ринку ЖКП
Сприяє розвитку інноваційних процесів у сфері ЖКП	

Характерною ознакою функціонування ринку ЖКП, особливо, комунального сектору, є не стільки збільшення попиту на такі послуги, скільки існування соціально-обґрунтованих потреб в них, а скоріше, підвищення їхньої якості та ефективності надання споживачам за доцільно обґрунтованими тарифами. З іншої сторони, принцип збільшення прибутковості для підприємств ЖКГ не повинен бути основним результатом їхньої діяльності, оскільки функціонування цього сектору реалізує скоріше соціальну функцію ніж економічну.

Отже, рівень конкуренції на цьому ринку знаходиться під впливом таких чинників: зниження витрат в ЖКГ; комплексна модернізація та технічне переоснащення підприємств ЖКГ; впровадження інноваційних технологій для виробництва і надання ЖКП; зниження енергомісткості виробництва ЖКП; розвиток малого і середнього бізнесу.

Серед інших важливих характеристик ринку ЖКП слід зазначити високий рівень його локалізації. Проблематично в межах країни виокремити ринок надання окремого виду ЖКП. У переважній більшості населених пунктів України, виробники (надавачі), при наданні даних послуг, прив'язані до певної території. Тобто, в межах

окремого міста, ринок централізованого водопостачання існує, але не в межах України. Варто звернути увагу також на те, що існує монополізована вертикаль в системі надання житлово-комунальних послуг. На вершині знаходяться ресурсопостачальні суб'єкти господарювання, які забезпечують виробіток та доведення до споживачів носіїв заданої кількості з певними якісними показниками послуг (газо-, теплопостачання, холодного та гарячого водопостачання та водовідведення). Під ними у вертикалі житлово експлуатаційні організації (ЖЕО).

Серед інших особливостей цього ринку можна навести наступні: існування бар'єрів входу для нових учасників; високий рівень зносу виробничих фондів, комунальних мереж, інженерних споруд; високий рівень державного регулювання цін і тарифів на ринку житлово-комунальних послуг, що призводить до його нерентабельності; низький рівень платоспроможності населення України, що не сприяє покращенню фінансового стану ринку ЖКП; недостатність інвестиційних ресурсів для технологічного переоснащення даного ринку (ринок ЖКП не привабливий для інвесторів); перебування даного ринку у стані довготривалого і суперечливого становлення; політичні спекуляції навколо цього ринку, який надає суспільно-важливі послуги (у більшості регіонів влада продовжує уникати перетворень, що можуть призвести до шоків дій і викликати невдоволення населення).

Аналіз тенденцій розвитку ЖКГ в Україні в ретроспективі засвідчив, що проблеми його функціонування в останні роки набули загрозливих масштабів, оскільки переважна більшість підприємств житлово-комунального господарства функціонують тривалий час, і трансформуватись їм у ринкові відносини є проблематичним і важким процесом з огляду на зношені основні виробничі фонди, застарілі технології, високу енерго- і матеріаломісткість виробництва, збитковість, важкий фінансовий стан підприємств.

У ЖКГ наявність монополізму обумовлено історичними особливостями його становлення. За радянських часів галузь ЖКП фінансувалась за залишковим принципом. Це викликало брак коштів для фінансування відновлення основних фондів, впровадження передових технологій, підвищення якості й асортименту послуг. Як

результат, житлово-комунальні послуги не відповідали потребам і вимогам споживачів і забезпечували мінімальний рівень обсягу та якості послуг, що їм надавалися. Для населення, яке є основним споживачем ЖКП, оплата за них становила невелику частку їх вартості, а отже, претензій до якості та кількості з їх боку не було. В ті часи спрацьовувала узгодженість інтересів держави, підприємств ЖКГ і споживачів даних послуг, тобто їм надавали не високоякісні, але достатні для задоволення життєвих потреб послуги, а вони, оплату за ЖКП здійснювали вчасно з огляду на мінімальні тарифи, що не було обтяжливо для сімейного бюджету [5,6].

Все це можна пояснити насамперед тим, що до початку ринкових перетворень ЖКГ перебувало переважно у загальнодержавній власності, воно утримувалося за рахунок бюджетних дотацій та перекладання вартості послуг на промислові підприємства, управління якими здійснювалося централізовано державою без врахування регіональних особливостей (діяли єдині для всіх регіонів норми споживання тепла, світла, газу і води в розрахунку на одного жителя, єдині стандарти обслуговування, централізований розподіл матеріально-технічних та фінансових ресурсів) [15,с.2].

Як показують дослідження, проблематичність ринкової трансформації ринку ЖКП обумовлена низкою причин: по-перше зношеністю основних виробничих фондів, застарілістю технологій, високою енерго- і матеріаломісткістю виробництва, збитковістю, важким фінансовим станом підприємств, що обумовлено фінансуванням за залишковим принципом; по-друге, як наслідок, нездатністю підвищити якість й асортимент послуг до рівня розвинутих держав, відповідно забезпечити мінімальний рівень їх кількості та якості. ЖКГ не вдалося перетворити на ринковий сектор економіки. Основною причиною панування монополій у цій сфері стало поширення на неї форм концентрації і спеціалізації, притаманних промисловому виробництву. Розвитку монополізму в цій сфері сприяли необґрунтоване слабке розгалуження мережі підприємств та великий радіус їх дії. Монополістичні позиції також зміцнював галузевий принцип управління цією сферою. Монополізм сфери ЖКП в умовах панування державної форми власності характеризується як відомчо-адміністративний, пород-

жений адміністративно-командною системою і монополієм використанням державної власності. Підприємства, організації та установи отримують комунальні послуги переважно від підприємств – монополістів. В умовах ринкової економіки назріває об'єктивна необхідність подолання цього монополізму, усунення тих причин, що унеможливають нормальне функціонування елементів ринку.

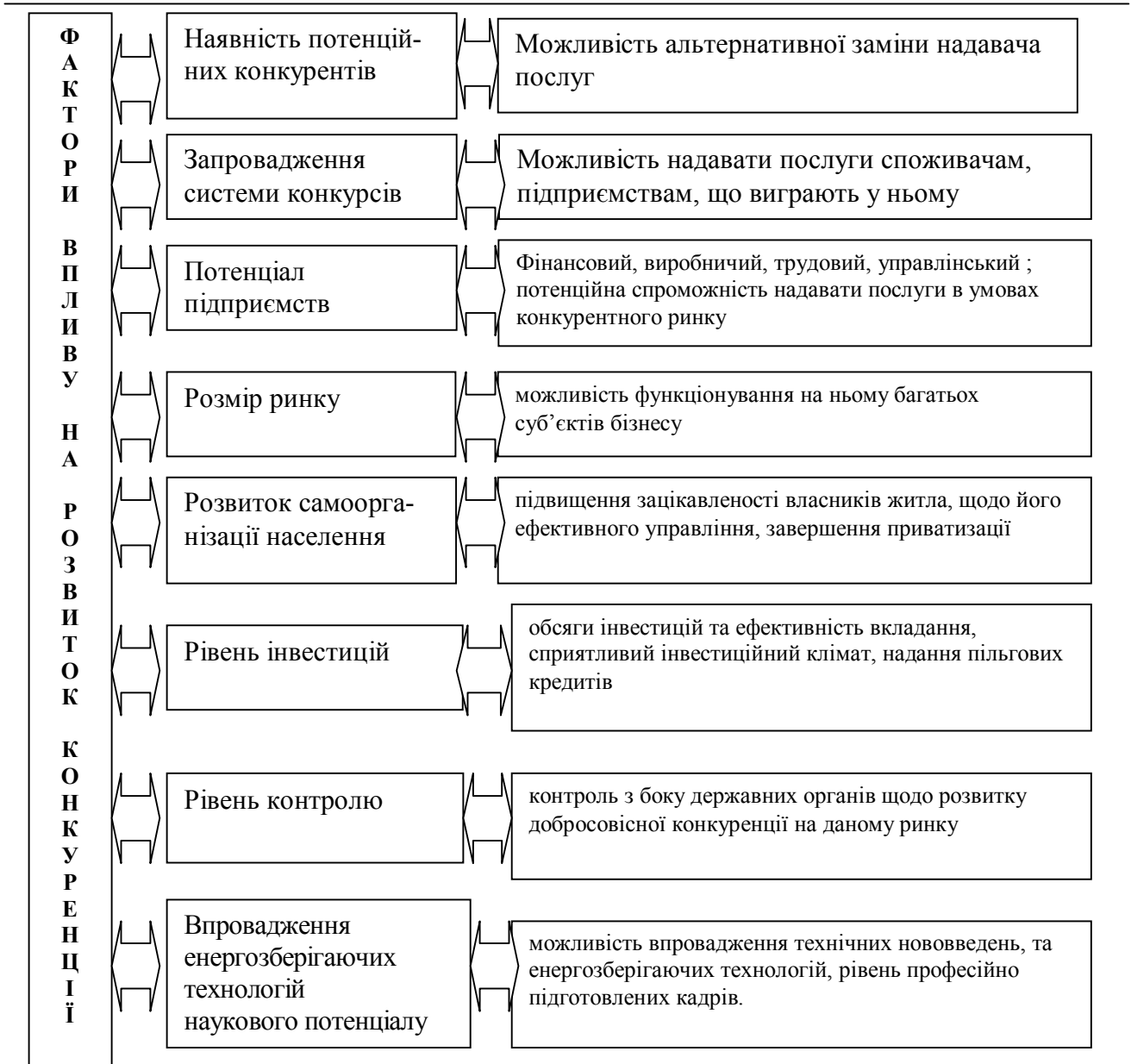
В цілому, сфера ЖКП була монополією тільки держави, інші суб'єкти господарювання не мали змоги втручатися в цю галузь. У процесі ринкових перетворень у сучасних умовах даний ринок необхідно розглядати, як об'єкт потенційно можливої конкурентної боротьби.

Враховуючи зазначене, можна вважати, що створення конкурентного середовища на ринку ЖКП, є умовою подолання негативних наслідків монополічного становища організацій житлово-комунального господарства. Конкуренція стимулюватиме здійснення ринкових перетворень в цій галузі, підвищить ефективність і надійність діяльності підприємств ЖКП та забезпечить якісь житлово-комунальних послуг. Це вимагає негайних цілеспрямованих дій з боку держави, спрямованих на реформування ЖКП і в перспективі доведення його до Європейських стандартів.

Домінуючу роль при формуванні конкурентного середовища на ринку ЖКП відіграє цілий ряд факторів, які слугують передумовою його розвитку (рис. 3.5.).

Стратегічною ціллю механізмів розвитку конкурентного середовища на ринку ЖКП є гарантування надання споживачам якісних ЖКП за економічно обґрунтованими тарифами і сприяння розвитку конкуренції на потенційно конкурентних сегментах ринку. При цьому, слід зауважити, що в результаті здійснення заходів щодо розвитку конкуренції пріоритет має надаватися ринковим механізмам регулювання діяльності суб'єктів ЖКП, мають забезпечуватися рівні конкурентні умови і правила діяльності, дотримуватися стандарти в наданні ЖКП, знижуватися адміністративні перешкоди для входу на ринок.

Формування конкурентного середовища на ринку ЖКП дасть змогу забезпечити фінансову стабільність галузі, підвищити рівень і якість

Рис. 3.5. Характер впливу основних факторів на розвиток конкуренції на ринку ЖКП

надання житлово-комунальних послуг населенню, технічно переоснастити житлово-комунальне господарство. Як результат, формування конкурентного середовища забезпечить позитивні зміни на ринку ЖКП. В питаннях реформування сфери надання ЖКП на особливу увагу заслуговує досвід зарубіжних країн. Ці проблеми в них вирішувалися шляхом впровадження цілеспрямованої державної політики підтримки підприємств ЖКГ та якнайширшого залучення приватного сектору до надання послуг. Залучення приватних підприємств сприяло розвитку конкурентного середовища, що привело до підвищення ефективності надання ЖКП та зниження їх вартості. Крім того, було забезпечено

значний приплив капіталу, адже приватні підприємці мали набагато кращі шанси залучити приватний банківський капітал, аніж центральний уряд чи муніципалітети. Це сприяло впровадженню новітніх технологій, значному зростанню ефективності роботи підприємств, економному споживанню енергоресурсів, досягненню бажаного зменшення витрат виробництва і здешевленню ЖКП при суттєвому поліпшенні їх якості.

До них, на основі проведених досліджень та опрацювання наукових джерел, можна віднести: розмір ринку; кількість учасників ринку; вплив одного продавця ринку на формування ціни на послуги; наявність потенційних конкурентів; частка ринку одного продавця; запровадження системи конкурсів; умови входу на ринок та виходу з нього; розвиток самоорганізації населення; використання потенціалу підприємств; впровадження енергозберігаючих технологій; тип послуг; рівень контролю. (рис. 3. 6).

Рис.3. 6. Наслідки формування конкурентного середовища на ринку ЖКП

З іншого боку, в цих країнах здійснювали цілеспрямовану соціальну політику щодо захисту малозабезпечених верств населення та широкого залучення громадськості до реалізації тарифної політики. Деякі країни передали приватним організаціям надання навіть тих комунальних послуг, які вважають природними монополіями. Так, у 1989 році уряд Англії прийняв рішення передати приватним компаніям усі системи водопостачання і каналізації [16].

Значних успіхів у реформуванні житлово-комунальної сфери досягли Польща, Угорщина, Чехія та деякі інші постсоціалістичні країни. Такі зміни були досягнуті завдяки роздержавленню і залученню приватного сектору, здійсненню цілеспрямованої державної політики щодо підтримки підприємств житлово-комунальної сфери та соціального захисту населення [16]. На ринку ЖКП у цих країнах було сформоване конкурентне середовище, що дало змогу розв'язати проблеми модернізації житлово-комунального господарства. Бізнесові структури залучалися здебільшого шляхом створення спільних підприємств, конкуренції та інших приватних структур із великими західноєвропейськими компаніями, що дало змогу у короткі терміни залучити кошти міжнародних фінансових інституцій, а також впровадити новітні технології та передовий управлінський досвід. При цьому центральний уряд та місцеві органи влади залишали за собою право регулювати діяльність таких приватних компаній, тобто видавати сертифікати на надання ЖКП, моніторити їхню діяльність та регулювати ціни на послуги, особливо у випадку природних монополій, водночас органи влади зобов'язалися всіляко підтримувати ці підприємства, починаючи з державних гарантій за кредитами, що залучають до модернізації комунальних систем, і закінчуючи сприянням у здійсненні заходів щодо забезпечення повної оплати послуг із боку споживачів [16].

В контексті збалансованого розвитку національної економіки сфера ЖКГ повинна функціонувати в руслі забезпечення населення високоякісними та економічно доступними послугами. Досягання цієї мети передбачає створення конкурентного середовища і формування ринку житлово-комунальних послуг, удосконалення тарифної політики. Для цього необхідно розробити комплекс взаємоузгоджених, науково

обґрунтованих заходів із деконцентрації, демонополізації, роздержавлення, приватизації в цій сфері. Формування конкурентного середовища на ринку ЖКП дозволить функціонувати галузі за законами ринку.

3.4. Логістичні аспекти забезпечення збалансованого розвитку підприємств регіону

Важливою складовою в управлінні збалансованим розвитком територій є логістика, яка збалансовує матеріальні потоки з потреба сектору нефінансових корпорацій регіону. Логістику на сьогодні необхідно розглядати як діяльність, яка на основі об'єднання функцій, пов'язаних із просуванням матеріальних потоків, дає змогу оптимізувати цей процес відповідно до вимог виробника і споживача, удосконалюючи процеси управління та розвитку як окремих суб'єктів господарювання, так і їх об'єднань на галузевому, регіональному, національному та міждержавному рівнях. Об'єднання функцій логістики створює передумови для інтеграції учасників логістичного процесу в логістичному ланцюгу. Прискореному розвитку інтегрованого логістичного управління сприяли як власний потенціал логістики, сформований впродовж розвитку теорії та практики логістики, так і потенціал зовнішніх чинників, передусім базових мегатенденцій.

Ведення бізнесу, ґрунтуючись на принципах орієнтованості на клієнта й кооперації, спричиняє необхідність реінжинірингу бізнес-процесів і моделей планування й управління підприємством, а також впровадження відповідних інформаційних технологій. У даних умовах, коли на ринках конкурують уже не окремі підприємства, а логістичні ланцюги, об'єктом управління стають уже не окремі функції логістики й виробничого менеджменту, а логістичний ланцюг (ланцюг створення вартості) у цілому. Участь підприємства в логістичному ланцюзі є не просто ефективним, але навіть ключовим фактором конкурентоспроможності на сучасних і майбутніх ринках. Ринок логістичних послуг неухильно розвивається. Для того, щоб оптимізувати основні логістичні процеси, компанії упроваджують методи інтегрованого

логістичного менеджменту.

Інтегрована логістика охоплює і поєднує в єдиний процес такі види діяльності, як інформаційний обмін, транспортування, управління запасами, складським господарством, вантажопереробкою та упакуванням. Вона базується на системному підході, що охоплює всі види діяльності, пов'язані із плануванням і управлінням потоковими господарсько-економічними процесами, які протікають на підприємстві або в зовнішньому логістичному ланцюгу. При цьому питання взаємодії між відправниками вантажу і вантажоодержувачами, логістичними операторами, підприємствами-споживачами сервісних послуг розглядаються в контексті створення загальних ресурсів логістики, ефективного і результативного їхнього використання [5].

Багатоаспектність процесу інтеграції суб'єктів господарювання у процесі реалізації господарських завдань обумовила відбиття окремих його елементів у дослідженнях, що присвячені оптимізації плинності поточкових процесів й логістичної взаємодії та широко висвітлюються у зарубіжній та вітчизняній економічній літературі, зокрема Є. Крикавським [3], В. Кислим [4], М. Денисенко [2], Л. Миротиним [5], М. Окландером [7], А. Стерлиговой [11], А.Пилипенко [10], Д. Бауэрсокс [1], Д. Уотерс [13] та ін. Разом з тим деякі питання розглянуті в науковій літературі не достатньо і потребують поглибленого вивчення та удосконалення інтеграційного процесу з врахуванням особливостей логістичного ланцюга, адже значна кількість проблем як методологічного так організаційного характеру є предметом наукових дискусій і залишаються досі не вирішеними.

Проблеми інтеграції функціональних сфер бізнесу викликають особливий інтерес науковців впродовж останніх 20-ти років у зв'язку із виникненням такого поняття, як «управління ланцюжком поставок» (Supply Chain Management). У літературі можна знайти як відносно прості тлумачення – коли інтеграцію визначають як процес взаємодії та співпраці, за якого виробництво, закупівля і логістика працюють разом у манері співробітництва, щоб досягти взаємоприйняттого результату для своєї організації [14, с. 460], так і доволі складні – коли інтеграцію визнають фундаментальним принципом управління ланцюжком поставок із відповідними передумовами та складовими інтеграційних

процесів [15, с. 122].

В основу виокремлення характерних рис інтеграції суб'єктів господарювання з врахуванням особливостей логістичного ланцюга доцільно покласти семантичний аналіз категорії «інтеграція», яка з точки зору теорії систем визначається як внутрішня єдність системи чи механізм об'єднання й пов'язаності її елементів [12, с. 37, с. 64] та означає стан зв'язаності окремих диференційованих частин. Згідно автора А. А. Пилипенка, сутність будь-якої форми інтеграції полягає в обмеженні свободи дій підприємств, через делегування ними частини своїх функцій і прав інтегрованої системній організації [10]. При цьому інтеграцію пропонується розглядати не лише як просте об'єднання декількох суб'єктів, але ще й як об'єднання господарських, економічних й інституціональних властивостей цих суб'єктів.

З дещо іншої точки зору інтеграцію можна розуміти як процес руху й розвитку певної системи, у якій зростає число й інтенсивність взаємодії елементів, зменшується їх відносна самостійність по відношенню один до одного. Семантичний аналіз категорії «інтеграція» за своїм значенням пов'язаний з цілим рядом понять, що також впливають на онтологію предметної галузі. Можна погодитися з думкою автора А. А. Пилипенка [10] щодо заміни інтеграції поняттям системного підходу, де система розглядається як цілісне утворення, якому притаманні подані на рис.2 властивості. Обмеженістю такого твердження є певна статичність, заснована на потребі чіткого встановлення меж і взаємозв'язків системи. Окрім того, інтеграція як процес вимагає наявності механізму реального об'єднання розрізнених елементів підприємства в єдину систему. Отже, система більшою мірою фіксує об'єктну форму цілого, а інтеграція відображає процеси її отримання.

Інтеграційний розвиток визначається не лише кумулятивними прогресивними змінами одного підприємства, а враховує різні моделі інституціональної рівноваги та залежить від обраних стратегічних альтернатив контрагентів та субпідрядників.

Теоретичною основою пропонованої концепції інтеграційного розвитку є підхід, що передбачає створення в межах об'єднання підприємств ланцюгів доданої вартості й досягнення синергетичних

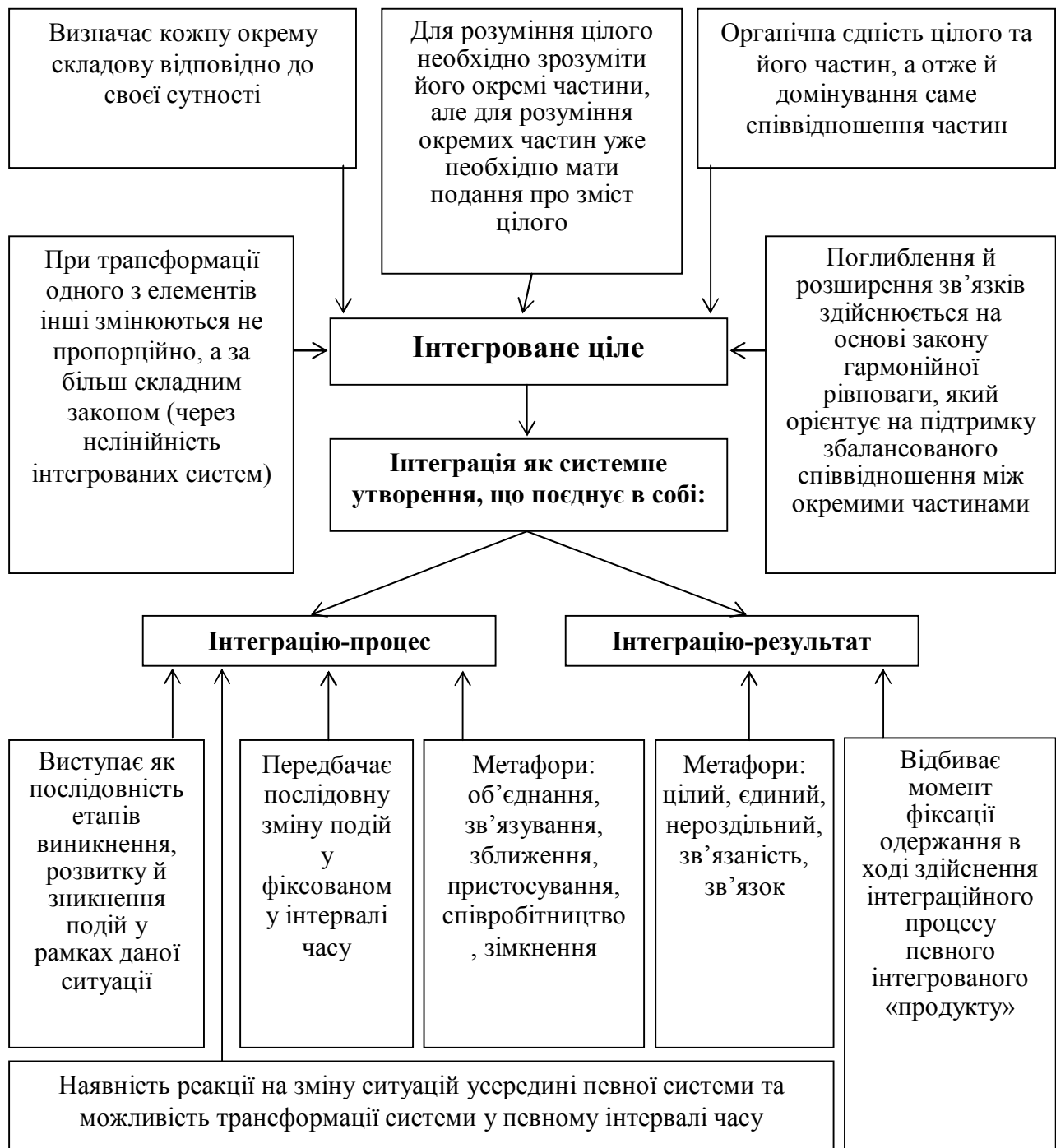
ефектів. Цей підхід одержав назву «методологія логістичних взаємодій, що розширюються» (Scaleable Logistics Interplay) [5, с.24].

Згідно автора Є. В. Крикавського, «у певному гіпотетичному вимірі спеціалізація і масовість вичерпують себе як потенційні резерви отримання додаткового ефекту. Тому необхідним стає інтеграція на якісно нових рівнях управління, що не є протилежним спеціалізації як диспеціалізація, а власне інтеграція в нових площинах, сферах та ін. Завдяки такій інтеграції формуються "цільові" системи вищого порядку порівняно із інтегрованими частинами і це створює можливість отримати додатковий ефект, джерелом якого і є власне інтеграція. З тих же позицій такий ефект називається ефектом синергії або синергетичним ефектом, особливості формування якого в часі і просторі визначають субкатегорії: системний, мультиплікативний, супутній тощо» [3, с. 181-182].

Зарубіжні автори Д. Бауерсокс, Д. Клосс впевнені у тому, що інтеграція системи забезпечує значно більші результати діяльності, ніж результати управління окремими функціями та складає основовизначальну парадигму логістики [1], див. рис.3.7.

Такої ж думки дотримується автор Д. Уотерс, котрий вважає, що фрагментарна логістика породжує певні недоліки, зокрема спричиняє: конфліктні ситуації, дублювання функцій та зниження продуктивності; погіршення комунікації та координації між окремими підрозділами, які виконують логістичні функції; неоптимальні запаси буферного та страхового призначення та труднощі при плануванні; невизначеність впродовж ланцюга постачання, що призводить до зниження ефективності, високих витрат та погіршення обслуговування споживачів.

Уникнути даних проблем можна за умови розгляду логістики як єдиної функції, котра відповідає за всі види зберігання та переміщення матеріалів, вирішує проблеми в інтересах підприємства, намагаючись досягти максимальної загальної вигоди. На думку Д. Уотерс добре спроектована, інтегрована логістична система - життєво необхідна умова для досягнення комерційного успіху [13, с. 64-65].

Рис. 3.7. Триєдиний розгляд категорії «інтеграція» [10]

Враховуючи розглянуті ознаки інтеграційного процесу можна сформулювати етапи виокремлення й реалізації стадій інтеграційного процесу в певній логічній послідовності, починаючи зі фрагментарного та закінчуючи інтегрованим об'єктом управління. Є. В. Крикавський виокремлює етапи розвитку логістичного управління у взаємозв'язку із цілями та масштабами об'єкта управління [3,с.20]. В табл. 3.2 запропоновано етапи розвитку логістичного управління.

Етапи розвитку логістичного управління [3, с.19]

Сутність етапу	Цілі	Дії/системи
1. Фрагментарний, у межах підприємства	1.1 Мінімізація запасів у постачанні, у збуті. 1.2 Елімінація запасів у постачанні та збуті.	DRP, MRP JIT
2. Інтегрований на рівні підприємства	2.1 Оптимізація запасів на підприємстві.	JIT+ DRPII – Інтегроване управління запасами підприємства
3. Інтегрований на рівні ланцюга поставок	3.1. Мінімізація рівня запасів. 3.2. Максимізація рівня обслуговування споживача.	Управління запасами в ланцюгу поставок. Управління часом виконання замовлення QR, ECR
4. Логістично зорієнтоване управління підприємством	4.1. Формування конкурентних переваг. 4.2. Підвищення прибутковості капіталу. 4.3. Формування економічного потенціалу.	Стратегічне та операційне логістичне управління.

Перший етап стосується прийняття та реалізації логістичних рішень, що обмежуються окремими фрагментами логістичної діяльності на підприємстві, передусім сферою запасів. Мінімізацію витрат запасів логічно завершити впровадженням крайньої концепції управління запасами - їх усуненням. Концепція безпечного виробництва найбільш повно реалізується в принципі JIT («точно, своєчасно»).

Другий етап – інтеграція логістичного управління на рівні підприємства передбачає інтеграцію функцій і процесів сфер постачання, виробництва та збуту. Це означає розгляд логістики як функціональної сфери діяльності підприємства, для якої також є характерним і необхідним формування: логістичних цілей підприємства; логістичної стратегії підприємства; концепції логістичних рішень; прийняття та організація виконання управлінських рішень з логістичного управління; оцінки та контролю результатів логістичної діяльності.

Третій етап – етап інтеграції в логістичному ланцюгу поставок відбувається шляхом вертикальної інтеграції постачальників, виробників і дистриб'юторів. Маючи на меті отримання стратегічного ефекту

від такого інтегрованого логістичного управління ланцюгом поставок, радикальної зміни вимагають базові принципи управління, серед яких перехід: від функції до процесу; від прибутку до прибутковості; від продукту до клієнта; від трансакції до зв'язків; від запасів до інформації.

Четвертим етапом найвищої інтеграції – формування системи логістично-зорієнтованого управління підприємством, логістичною кооперацією підприємств, інтегрованим ланцюгом поставок. Мова йде про ототожнення системи управління із системою логістичного управління як такою, в якій принципи, концепція, стратегія логістики виконують функції генеральних (корпоративних), а організаційна одиниця логістики є головним структурним підрозділом в системі управління.

Для того щоб логістика забезпечувала – максимальні стратегічні вигоди, всі її функціональні ланки повинні працювати на основі інтеграції. Загальним підходом до об'єднання логістичних функцій у межах підприємства є поступове інтегрування функцій логістики з метою досягнення синергетичного ефекту від їх поєднання, який можна визначити за допомогою показників: елімінування зайвих та непродуктивних логістичних процесів; раціоналізація організаційної структури; підвищення «зрозумілості» оточення; оптимізація площини та чинників конкуренції; системне, тотальне управління якістю; зменшення часу виконання замовлень; зниження рівня сукупних запасів сировини, напівфабрикатів, готової продукції; витратне, товарне лідерство, диференціація.

Інтегрована функція логістики у процесі управління товарорухом реалізується через систему форм і методів практичної діяльності:

- інтегровану функцію формування господарських зв'язків (головного етапу проектних робіт) із функціями визначення потреб у перевезенні товарів; координацію оперативного управління постачання та процесу транспортування товарів;
- кооперацію в управлінні товарорухом через комплексне використання складів, які знаходяться у власності різних суб'єктів (постачальницько-збутових, транспортних, виробничих підприємств різних галузей);
- оптимізацію сукупних витрат на переміщення товарів шляхом

економічної зацікавленості транспортних, комерційних організацій та підприємств, які вони обслуговують, у підвищенні ефективності процесів розподілу та переміщення;

– розвиток специфічних функцій управління товарорухом в координації з універсальними функціями управлінського процесу, раціональний розподіл їх між суб'єктами управління і концентрацію у відповідних структурних підрозділах.

В інтегрованому вигляді завдання логістики промислового підприємства можна сформулювати так: планування виробництва на основі прогнозу потреб у готовій продукції; розробка плану-графіка виробничих завдань; розробка графіка запуску-випуску продукції; встановлення нормативів незавершеного виробництва; оперативне управління виробництвом та організація виконання виробничих завдань; контроль за кількістю та якістю виготовленої продукції; контроль за собівартістю випущеної продукції.

Необхідно зауважити, що основне завдання логістики полягає в тому, щоб всі стадії (забезпечення, виробництва і збуту) розглядалися як єдиний та безперервний процес трансформації та руху продукту і пов'язаної з цим інформації. Інтегрована логістика підтримує системну стійкість промислової компанії на ринку, узгоджує внутрішньо-фірмові протиріччя між закупівлями, маркетингом, фінансами і продажем та оптимізує міжорганізаційні взаємозв'язки із логістичними посередниками.

Максимальна інтеграція логістичної активності підприємства, від місця виникнення до місця споживання потоку матеріальних ресурсів і готової продукції, все очевидніше перетворюється на ключову умову досягнення кінцевої мети бізнесу з мінімальними витратами, вимагаючи уточнення і радикального перегляду методологічних основ сучасного аналізу та контролю за витратами шляхом логістизації.

Більшість авторів групують логістичні витрати за логістичними функціями, тобто здійснюють однокритеріальну класифікацію. Безперечно, класифікація за функціональною ознакою є найважливішою і найприйнятнішою для практичного використання, адже саме вона дозволяє оцінити їх загальну величину, а отже, і визначити загальну економічну ефективність підприємства як логістичної системи. Але

проведення комплексного, структурного аналізу корисності, ефективності здійснених логістичних витрат вимагає й відповідної, багатокритеріальної, чітко структурованої, більш деталізованої їх класифікації. Є. В. Крикавський відзначає необхідність визначення різних критеріїв класифікації даних витрат, а саме: за місцем виникнення, за носіями витрат, за аналітичними рахунками витрат, за фазами логістичного процесу [3, с. 323].

Класифікація логістичних витрат є необхідною для реалізації на підприємстві концепції логістичного контролю: знаючи розрахункову величину рівня логістичних витрат в розрізі встановлених класів (груп) логістичних витрат, здійснюючи їх моніторинг, можна приймати ефективні управлінські рішення щодо регулювання цих складових і тим впливати на загальний їх рівень в реальному часі. Важливість класифікації логістичних витрат аргументована також і сучасною концепцією бюджетування, і ідентифікацією центрів витрат, що сприяє підвищенню ефективності управління логістичними витратами підприємства.

Категорія витрат є основоположною в логістичній системі кожного підприємства, оскільки саме за рахунок мінімізації загальних логістичних витрат шляхом оптимізації різних видів витрат логістичних процесів, підприємство досягає конкурентних переваг. Проте можливість ефективного зниження витрат у ланцюгах поставок вичерпується, і необхідний новий ресурс, який дозволить оптимізувати роботу ланцюга.

Ми погоджуємося із думкою, автора Н. Меджибовської, що доставка унікальної цінності для клієнта є логічним результатом використання логістичного підходу до управління ланцюгом постачань. Оскільки цінність для клієнта визначається відношенням сукупної вигоди до сукупних витрат, будь-то зниження ціни, підвищення якості або швидкості задоволення потреб клієнта за рахунок ефективної роботи ланцюга поставок приводять до росту цінності пропозиції. По-друге, «додаткова цінність» для клієнта досягається поглибленням взаємодії між кінцевим споживачем і іншими учасниками ланцюга поставок, що є результатом використання логістичного підходу до управління ланцюгами поставок [6].

Проте ефективність господарської діяльності підприємства розглядається не тільки з погляду витрат. На думку автора О. М. Окландера: « в результаті виконання логістичних операцій можуть виникати втрати прибутку внаслідок невикористаних можливостей» [7,с.214]. У цьому зв'язку неврахування зміни ролі споживача як активного учасника ланцюга поставок, щоб відобразити той факт, що споживач є вхідною точкою, а не кінцевим пунктом ланцюга поставок, і ланцюг повинен бути керованим споживачем, а не постачальниками, можна вважати невикористаними можливостями, які спричиняють зменшення прибутку.

Синергетичний ефект логістики теж має свій розвиток. Так, першим етапом доцільно вважати логістичну інтеграцію на операційному рівні, коли здійснюється інтегроване управління окремими логістичними операціями, процедурами, функціями тощо. Наступний, другий етап логістичної інтеграції охоплює операційне управління матеріальним потоком в межах фазових підсистем (постачання, виробництво, дистрибуція). Третій етап логістичної інтеграції реалізує принцип цілісного управління матеріальним потоком у системі виробничого підприємства, дистрибуційного підприємства чи підприємства сфери послуг. Четвертий етап, етап міжфункціональної інтеграції, представляє інтеграцію сфер виробництва, фінансів, маркетингу, логістики, персоналу тощо. П'ятий етап логістичної інтеграції відмінний від попередніх стратегічною спрямованістю на формування надсистем, тобто систем міжорганізаційної логістики, ланцюгів поставок. Заключний, шостий етап – це формування повних логістичних ланцюгів поставок.

Упровадження логістичних концепцій в діяльність підприємств видозмінює сутність діяльності окремих функціональних підрозділів в напрямку їх інтеграції. Така інтеграційна місія логістики зумовлена появою причинно-наслідкових зв'язків логістики і виробництва, логістики і маркетингу, логістики і фінансів, логістики та інфраструктури організацій. Дані взаємозв'язки можна розглядати як забезпечення логістикою «мосту» між виробництвом і маркетингом, зокрема: підрозділ з логістики може забезпечити зворотний зв'язок для руху інформації від маркетингу до виробництва, а виробництво, в свою чергу,

виступає як радник щодо ринкових потреб, надаючи відповідну інформацію для зменшення виробничих витрат; логістика, впливаючи на зв'язок маркетингу і виробництва, призводить до зниження рівня товарно-матеріальних запасів (ТМЗ); логістика забезпечує ефективну координацію між попитом і збутом, що, як правило, залежить від виробництва та маркетингу; фінанси і логістика визначають рівень інвестицій в (ТМЗ).

У результаті розширеної взаємодії між підприємствами досягається висока продуктивність транзакцій, зменшення витрат рівня ризикованості операцій. Разом з тим, інтегрована логістична система повинна мати змінну структуру, яку можна наростити новими модулями (підприємствами) залежно від обсягу виконуваних логістичних завдань та ризику переміщення матеріального потоку. Логіка розширювальної логістичної взаємодії буде тісно співвідноситися з можливістю вибору тільки дійсно необхідних ключових компетенцій для об'єднання підприємств в цілому. Також оцінка ефективності використання активів у профільних видах діяльності може привести до прийняття рішень про виведення частини процесів у аутсорсінг.

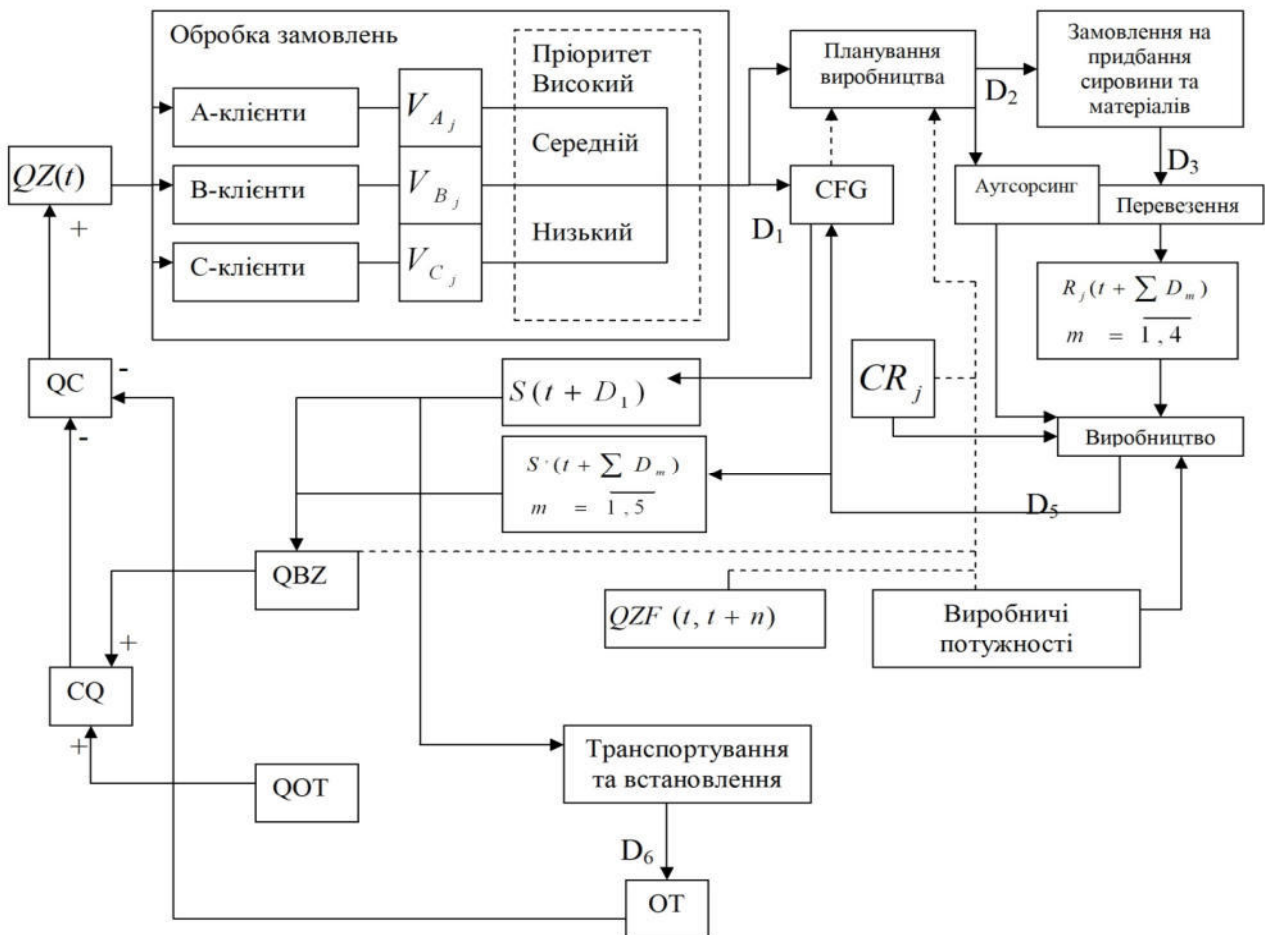
Ідея інтегрованої логістики ґрунтується на тому, що підприємства, які є складовими ланцюга постачання, чітко розуміють необхідність підпорядкування своєї діяльності одній меті – робота на загальний кінцевий результат, пов'язаний із задоволенням виявленої потреби. На практиці інтегрувати всю логістику в рамках підприємства достатньо складно. У внутрішньофірмовому ланцюзі постачань виконується безліч різних видів діяльності, усіляких типів операцій, що використовують різні системи і розосереджені в географічному просторі. Рішенням може стати поступова інтеграція, яка приходить з часом. Необхідність інтеграції управління лежить у самій природі логістичного ланцюга як цілісної соціально-економічної системи, а саме – у найтісніших взаємозв'язках, взаємовпливі й взаємозумовленості всіх бізнес-процесів, реалізованих у складних виробничо-логістичних системах.

На базі обґрунтованої концепції логістизації економіки України автор Омельченко В. Я. [8] пропонує модель створення інтегрованих

логістичних систем (ЛІС) на рівні найбільших національних експортно-орієнтованих корпорацій. Модель функціонування інтегрованої логістичної системи з управління ланцюгами поставок запропонована на рис. 3.8 [8, с.29]. Зокрема, моделювання адаптивної системи збутової діяльності підприємства, а також розподілу готової продукції за збутовою мережею, що дозволить вирішувати завдання оптимізації структури виробництва, розподілу та руху потоків продукції всіма складними ланцюгами поставок. Дана модель дозволить зробити висновок, що очікуваний результат від створення ЛІС, полягає у: формуванні умов щодо чіткої реалізації системи «точно в строк» під часові переваги споживачів (термін виконання замовлень, своєчасність постачання, швидкість реагування на зміни попиту, час простою покупців у черзі та ін.); створенні єдиної системи руху потоків ресурсів: закупівля (інформація, фінансування) – виробництво (інформація, фінансування) – збут (інформація, фінансування); спрощенні та удосконаленні збуту продукції (поліпшення процесу планування збутової діяльності, оптимізація шляху проходження та обробки замовлень); підвищенні надійності, ефективності та швидкості взаємодії з партнерами щодо збуту продукції (формування системи дистрибуції, вирішення проблеми аутсорсингу/інсорсингу); створенні системи електронної логістики (поетапне впровадження ІТ-технологій у системах закупівлі та збуту продукції); створенні організаційних техніко-технологічних умов удосконалення виконання логістичних операцій (транспортування, митне очищення, укрупнення вантажних місць при перевезенні за умовами пакетизації, будівництво механізованих складських терміналів) [8, с.28].

Ефективна логістична діяльність неможлива без тісної координації між різними функціональними сферами діяльності. Щоб досягти високого рівня координації, доцільно використовувати організаційні стратегії, які залежать від стратегічних цілей підприємства і виконуваних логістичних операцій, зокрема: оптимізація наявної системи, експериментування з новими унікальними методами координації у наявній системі чи реорганізація служб логістичного управління.

- QC – кількість клієнтів, які купують продукцію даного підприємства;
- QZ(t) – кількість замовлень, які надходять від клієнтів на підприємство;
- QZF (t, t+n) – очікуваний обсяг попиту на продукцію за прогностичний період n;
- V_i – кількість продукції, яку необхідно зробити відповідно до замовлення, що проступило від і-го клієнта;
- D_i – лаг для виконання відзначеної перед ним функції;
- CFG – кількість готової продукції на складі;
- R_j – кількість поставленого постачальниками на підприємство j-го ресурсу;
- CR_j – значення обсягу запасів j-го ресурсу, що є на складі сировини і матеріалів;
- S – кількість виконаних замовлень у результаті продажу товарів зі складів готової продукції;
- S' – кількість виконаних замовлень у результаті продажу товарів, що пройшли повний виробничий цикл (продаж «з коліс»);
- QBZ – кількість невиконаних підприємством замовлень;
- CQ – кількість відмов клієнтів від поданих раніше замовлень;
- QOT_i – час простою і-го клієнта в черзі;
- OT_i – строк виконання замовлення і-го клієнта.

Рис. 3. 8. Модель функціонування інтегрованої логістичної системи з управління ланцюгами поставок [8, с.29]

Поєднання процесів розробки інноваційного продукту й формування об'єднання підприємств значною мірою визначає й особливості вироблення спільних стратегічних альтернатив. Зараз існує значна кількість різних підходів до вироблення стратегії. Проте будь-який з них повинен забезпечувати максимальне зростання цінності спільної діяльності. Стратегію пропонується розглядати з точки зору забезпечення динамічного розвитку унікальних властивостей об'єднання підприємств. Тільки у такому випадку можна розробити й комерціалізувати інноваційний продукт.

Найпоширенішими стратегіями інтегрованого логістичного управління є: CPRF (Collaborative Planning, Replenishment and Forecasting); VMI (Vendor-Managed Inventory); SCMo (Supply Chain Monitoring); DCC (Demand and Capacity Collaboration); CSRP (Customer Synchronized Resource Planning); EVCM (Extended Value Chain Management); ECR (Efficient Consumer Response) та ін. [9].

Стратегії кооперації CPRF були носіями інформаційної інтеграції підприємств із метою синхронізації й актуалізації даних про потреби й запаси в логістичних ланцюгах. Але вже перші проекти показали, що однієї інформаційної інтеграції недостатньо – старі бізнес-процеси й моделі планування не були пристосовані для реалізації інтегрованого інформаційного простору. У зв'язку із цим фокус перемістився з рівня інформаційних технологій у функціональну-організаційну площину.

У концепції VMI (Vendor-Managed Inventory) – запаси, які управляються клієнтом, відповідальність за поповнення запасів наступної ланки логістичного ланцюга переноситься на попередню ланку. У класичній системі (PuJ-принцип) постачальники одержують замовлення від клієнтів. У системі VMI клієнти й постачальники синхронізують інформаційні потоки про потреби й запаси. На підставі поточної інформації про потреби й запаси клієнта постачальник самостійно визначає терміни, кількість поставок, тобто використовує так званий принцип виштовхування (Push-принцип). Для досягнення ефекту від використання концепції VMI необхідно як впровадження відповідних інформаційних технологій, так і реінжиніринг бізнес-процесів і методів планування. Окремо мають розглядатися питання надійності партнерів.

Концепція ECR (Efficient Consumer Response – економічні взаємовідносини з клієнтами) орієнтована насамперед на оптимізацію каналів дистрибуції й скорочення витрат, не пов'язаних із процесом створення вартості. Концепція ECR також має на увазі впровадження відповідних інформаційних технологій, реінжиніринг бізнес-процесів і методів планування. Як свідчить досвід, впровадження концепції ECR дозволяє знизити запаси у дистрибуційних центрах (до 40 %), поліпшити використання транспортних потужностей (до 20%), скоротити строки виконання замовлень клієнтів і процесних витрат (до 50%) [13].

Основна ідея стратегії CPFR (Collaborative Planning, Forecasting and Replenishment – спільне планування, прогнозування та придбання) полягає в поліпшенні здатності задовольняти зростаючі потреби покупців, у розвитку яких має бути зацікавлена кожна ланка логістичного ланцюга. При цьому CPFR не заміщує такі стратегії, як ECR, VMI або Quick Response, а лише використовує досвід і знання, отримані завдяки цим концепціям, і розширює можливості кооперації в майбутньому.

Суть процесної моделі CPFR – об'єднання всіх партнерів з метою тісного співробітництва, заснованого на наданні обома сторонами ресурсів і інформації. Ключові переваги CPFR полягають: у єдиному для всіх партнерів прогнозуванні попиту споживачів; у координації співробітництва виробника та продавця від прогнозу продаж до вирішення проблем, які виникають в оперативних бізнес-процесах; у динамічному підході до вирішення проблемних ситуацій; у гарантованих поставках товарів від продавців і виробників, що базуються на загальному прогнозуванні [9]. Тому ефективність інтегрованого логістичного управління пов'язана з використанням сучасних інформаційних систем з метою підтримки процесів прийняття управлінських рішень.

Одним із основних завдань підприємства є координація взаємодії не тільки його окремих підрозділів, котрі виконують логістичні функції, але й партнерських організацій (постачальники, транспортні перевезення, посередники-оптовики), що зумовлює виникнення і функціонування інтегрованих логістичних структур.

Тому логістику доцільно розглядати як інтегрований процес щодо забезпечення створення споживної вартості з найменшими витратами, так як найкращих результатів у бізнесі досягають ті підприємства, які використовують принципи інтегрованої логістичної концепції. Завдяки взаємозв'язку між маркетингом, виробництвом та логістикою, підприємство генерує складову синергетичного ефекту, що має безпосередній вплив на підвищення його конкурентоспроможності.

Принципи інтегрованої логістики підвищують ефективність функціонування підприємства зміцнюють його конкурентні позиції завдяки скороченню тривалості циклу обслуговування, що підвищує реакцію на зміни у зовнішньому середовищі, стабілізації взаємовідносин з постачальниками, скороченні кількості втрачених продаж, зниженні трансакційних витрат на всіх етапах товароруку.

Розвиток інтеграційних форм функціонування, котрі виникають на договірній або акціонерній основі, охоплюючи окремі або більшість послуг, що надаються посередниками є важливим моментом подальшого розвитку інтегрованих структур. Інтеграційні форми і методи останніми роками широко розвиваються і виявляються у контрактних зв'язках промислових підприємств з незалежними торговельними посередниками, у створенні асоціацій споживачів і виробників, у господарчих зв'язках, у структуризації горизонтальних зв'язків посередницьких організацій. Тому зниження логістичних витрат, вартості обробки запасів та управлінських витрат можливе завдяки перспективному розвитку інтеграційних зв'язків споживачів і виробників на основі створення промислових мереж.

Саме концепція інтегрованої логістики містить у собі значні резерви економії часу та оптимізації витрат на виконання логістичних операцій. Тому вітчизняним підприємствам необхідно впроваджувати до власної системи управління інтегровану логістику, рівень якої є одним з визначальних чинників конкурентоспроможності підприємства, так як найкращих результатів у бізнесі досягають ті підприємства, які використовують принципи інтегрованої логістичної концепції. Завдяки взаємозв'язку між маркетингом, виробництвом та логістикою, підприємство генерує складову синергетичного ефекту, що має безпосередній вплив на підвищення його конкурентоспроможності.

Сумарний ефект від оптимізації всього процесу значно перевищує прибуток від оптимізації окремих функцій, видів робіт або операцій.

Разом з тим, потребує подальших досліджень розробка онтологічних схем взаємодії учасників логістичної системи, що дозволить підвищити ефективність системи ситуаційного управління процесами інтеграційного розвитку. Також необхідно встановити причинно-наслідкові зв'язки між параметрами трансформаційних змін під час інтеграційного розвитку та елементами логістичної системи.

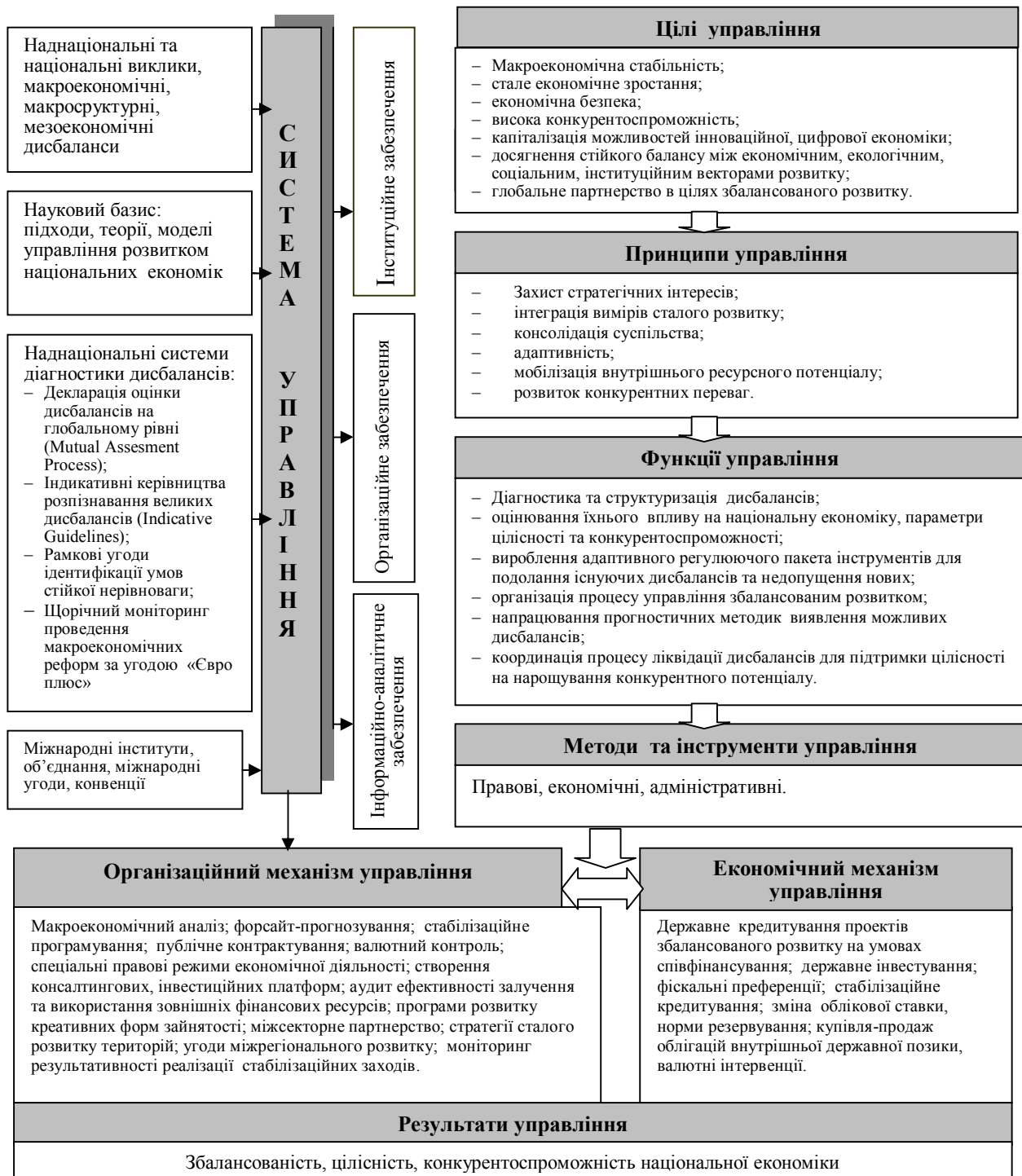
РОЗДІЛ 4.

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

4.1. Модернізація інструментарію управління збалансованим розвитком національної економіки

Важливо, щоб основою модернізації системи управління національною економікою в контексті її збалансованого розвитку була покладена концептуальна модель, яка б враховувала нагромаджений національний та наднаціональний досвід у сфері збалансування національної економіки. Вхідними потоками такої моделі мають бути науковий базис з відповідними теоріями, науковими підходами, моделями розвитку країн, які засвідчили успішний досвід макро-економічної стабілізації, наявний факторний потенціал національної економіки, виявлені та структуровані в роботі дисбаланси інституційних секторів національної економіки, цільова, функціональна, інструментальна підсистема управління збалансованим розвитком національної економіки. Схематично концептуальна модель може бути представлено на рис. 4.1. Вихідними потоками такої моделі повинні бути дотримання умов збалансованого розвитку функціонування національної економіки та її інституційних секторів, високі рейтинги конкурентоспроможності, забезпечення національної безпеки. Інформаційно-аналітичне забезпечення даної моделі повинні створювати показники, що визначають умови: збалансованого розвитку на макрорівні (показник зовнішньоекономічної рівноваги, рівень безробіття, темпи інфляції, темпи зростання ВВП, сальдо рахунку поточних операцій, темпи зростання інвестицій, інтегральний показник сталого розвитку); цілісного розвитку (інтегральний показник економічної безпеки); конкурентного розвитку національної економіки та її інституційних секторів (індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс економічної свободи, інтегральний показник стимулювання конкурентоспроможності зростання національної економіки, інтегральний показник стимулювання структурних зрушень); показники рівноважного розвитку національної економіки для первинної діагностики дисбалансів (дефіцит державного бюджету,

загальна сума державного боргу, борг приватного сектора, обсяг приватних заощаджень).

Рис 4.1. Концептуальна модель управління збалансованим розвитком національної економіки

Трансмисійний механізм даної моделі мають забезпечити правові, економічні та адміністративні методи державного регулятивного впливу на економіку.

Передусім акцент повинен ставитися на інноваційні методи: діагностику дисбалансів, форсайт–прогнозування, стабілізаційне програмування, багатofакторне моделювання, стимулююче кредитування.

Забезпечення макроекономічної збалансованості в даній моделі має бути результатом здійснення стабілізаційно-стимулюючої фінансової, монетарної, соціальної зрізів економічної політики на основі системного підходу до регулювання ділової активності. Сутність такого підходу полягає в послідовній реалізації комплексу заходів, спрямованих на стабілізацію фінансової системи, стимулювання розвитку сектору фінансових корпорацій та реального сектору економіки (сектору нефінансових корпорацій) з паралельним проведенням реструктуризації цих секторів для кращого пристосування до нових макроекономічних умов.

Показовим і таким, що може бути адаптований до умов України є досвід Німеччини у проведенні макроекономічної стабілізації, передусім в забезпеченні високої зайнятості. Ліберальна ринкова економіка у Німеччині – це створення прозорих конкурентних ринків і процедур зростання зайнятості та забезпечення середньострокової стабільності цін. Саме ця країна з 2003 р. вважається у Європі континентальним локомотивом зростання, в якій було створено понад 1,1 млн. робочих місць. Ця країна успішно реалізує ортоліберальну модель соціальної економіки, в основі якої – широке стимулювання зростання пропозиції на фоні обмеження підвищення заробітних плат та соціальних трансфертів. У Німеччині держава активно підтримує складні виробництва, які сприяють зростанню (транспортні засоби, машинобудування) і становлять понад 60% експорту. Особливою підтримкою користуються малі і середні підприємства, які працюють у галузях п'ятого та шостого технологічних укладів і займають лідируючі позиції на іноземних ринках.

Практика реалізації антикризової політики в розвинутих країнах світу, нагромаджений національний досвід застосування державного регулятивного інструментарію та власні розвідки автора дозволяють для забезпечення макроекономічної збалансованості національної економіки запропонувати програму адаптивних заходів, яка базується

на стабілізаційні політиці держави і повинна включати блоки, які в найбільшій мірі можуть вплинути на збалансований розвиток: монетарні важелі, бюджетні важелі, структурне регулювання, зовнішньоекономічне регулювання зайнятості. Верифікуємо детальніше завдання та інструменти реалізації окреслених напрямів забезпечення збалансованого розвитку національної економіки.

Монетарними важелями забезпечення збалансованого розвитку національної економіки, на нашу думку, повинні бути:

1. Система стимулюючого довгострокового кредитування реального сектору економіки. При цьому держава повинна підтримувати кредитну ініціативу комерційних банків у сфері виробництва, які здатні стимулювати внутрішні споживчі та інвестиційні витрати шляхом надання державних гарантій для пільгового кредитування бізнес-проектів відповідно до структурних пріоритетів економічної політики, національної безпеки, конкурентного розвитку національної економіки; використання змішаних депозитних схем для фінансування програм конкурентного розвитку національної економіки, кошти для яких виділятиме держава.

2. Здешевлення вартості кредитних ресурсів для підприємств, які комерціалізують інноваційні технології; генерують венчурні інноваційні проекти, та для домашніх господарств не тільки в частині здійснення споживчих витрат, а й витрат на товари та послуги довготривалого використання.

4. Контроль із боку Національного банку за системою рефінансування комерційних банків, забезпечення адресності такого рефінансування та спрямування цієї допомоги на кредитування реального сектору економіки. В даному контексті мова повинна йти про заохочення банків до кредитування структурних пріоритетів за рахунок отримання дешевших кредитів рефінансування.

5. Оптимізація системи (продлонгації термінів, зменшення обсягів) обов'язкового продажу валютної виручки. Обов'язковий продаж іноземної валюти має бути повністю знятий не лише для підприємств, які працюють за міжнародними угодами в рамках співпраці з ЄС в сфері науки та інновацій (Постанова Правління Національного банку України від 22. 10. 2015 р. № 718 «Про внесення змін до постанови

Правління Національного банку України від 3.09.2015 р. № 581»), а й для підприємств, які підвищують конкурентні позиції національної економіки інвестуючи кошти в модернізацію виробництва.

6. Стимулювання розвитку біржового та позабіржового ринку деривативів для хеджування валютних ризиків і допуск комерційних банків на ці ринки для укладання своп-угод за процентними ставками, що нівелює ризики зростання процентних ставок на ринку позичкових капіталів.

7. Посилення макропруденційного нагляду для підвищення ефективності регулювання фінансового ринку. Йдеться насамперед про дієвішу систему діагностування та передбачення можливих наслідків ризиків (шоків), про таргетування монетарних змінних, які впливають на збалансований розвиток національної економіки (пропозиції грошової маси, процентних ставок, рівня цін, валютних резервів).

Макропруденційний нагляд за діяльністю банків в координатах Базельських угод, (Базель III), дає змогу підвищити інвестиційну кредитну спроможність банківського сектору. Для створення контрциклічного буфера капіталу необхідно прогнозувати норму динамічного резервування. Такі резерви є своєрідним антикризовим фондом для комерційних кредитних установ, оскільки нагромаджуються в період економічного піднесення і використовуються за стагнаційних процесів.

8. Диференціація та раціоналізація кредитного портфеля міжнародних кредитних ресурсів у стабілізації національної економіки та стимулювання її економічного зростання та конкурентного розвитку.

9. Детінізація фінансових потоків за рахунок вдосконалення системи регулювання ринків фінансових послуг, фондового ринку, ринку вексельного обігу, мережевої торгівлі.

Важливою складовою макроекономічної стабілізації повинно стати відновлення внутрішнього кредитного потенціалу комерційних банків. На нашу думку, це можна забезпечити шляхом: вдосконалення системи контролю за поверненням проблемних кредитів; прозорості надання кредитів і отримання застави під такі кредити; модернізації механізму надання стабілізаційних кредитів НБУ комерційним банкам за рахунок вдосконалення механізму оцінки майна, яке надається в

заставу; верифікації ознак значного кредитного ризику, за яких необхідно вимагати заміну застави при інспектуванні банків. Такими ознаками мають бути:

1) відсутність у позичальника на останню звітну дату власних або орендованих основних засобів або іншого майна, необхідних для здійснення діяльності (виробничі потужності, складські приміщення, транспортні засоби, торгові точки, офісні приміщення тощо);

2) наявність 70% активів позичальника, які є дебіторською заборгованістю, позичками, фінансовою допомогою, цінними паперами, вкладеннями в статутні капітали інших осіб;

3) здійснення позичальником операцій у банку-кредиторі, які не мають очевидного економічного змісту (заплутані або незвичайні за характером, збиткові для банку);

4) відсутність у штаті позичальника працівників крім керівника та головного бухгалтера;

5) відсутність протягом понад 3 місяців фактичних виплат співробітникам або здійснення таких виплат у нижчому розмірі, ніж офіційний прожитковий мінімум.

У сучасних умовах проведення податкової та бюджетної реформи фіскальні важелі забезпечення збалансованого розвитку повинні передусім відображати високу інституційну спроможність держави до співфінансування структурних проектів (діючий норматив 30 процентної підтримки державою не виконується), за рахунок підвищення фіскальної ефективності податкової системи шляхом збільшення доходів бюджету без посилення фіскального навантаження на високотехнологічні галузі економіки. Додаткові бюджетні ресурси, які згодом можна буде спрямувати на цілі збалансованого розвитку можна забезпечити через:

1) підвищення фіскальної ефективності оподаткування діяльності економічних суб'єктів, пов'язаної з експлуатацією природних ресурсів, яка є низькою і становить приблизно 3,5% доходів Зведеного бюджету України, або 1,2% від ВВП, тоді як у країнах Євросони це приблизно 3 – 5 % ВВП, а в структурі доходів бюджетів окремих країн вона досягає 15% [1];

2) проведення аудиту ефективності використання податкових пільг

для нівелювання можливості їхнього нецільового надання та використання;

3) уникнення необґрунтованих втрат бюджетних коштів шляхом удосконалення взаємодії податкових та митних органів у частині поліпшення адміністрування платежів до бюджету;

4) поглиблення диференціації ставки податку на доходи фізичних осіб по мірі росту останніх. У Податковому кодексі України зроблений перший крок в цьому напрямі – запроваджена ставка оподаткування в розмірі 17% для осіб, заробітна плата яких перевищує 10-кратний розмір мінімальної заробітної плати;

5) активізацію системи внутрішніх державних запозичень через ринок державних облігацій; утримання обсягу державного боргу на економічно безпечному рівні; використання іноземних позик тільки для реалізації інвестиційних програм (проектів), які мають для України стратегічне значення, при цьому щорічна сума залучених кредитів під гарантії держави має урівноважуватися з обсягом інвестицій, спрямованих в економіку.

Важливим напрямом модернізації фіскального інструментарію для забезпечення збалансованого розвитку та підвищення конкурентоспроможного потенціалу національної економіки може стати створення додаткових податкових стимулів для пожвавлення інвестиційної діяльності, зокрема це:

1) спеціальні правові режими економічної діяльності, створені передусім в техно- та індустріальних парках, які дозволяють вирішити низку проблем – від реанімації депресивних територій і галузей до надання додаткового імпульсу пріоритетним точкам економічного зростання та формування «точок прориву» у визначених галузях чи регіонах. У більшості податкових преференцій є лише пільги зі сплати ввізного мита на обладнання, яке не виробляється в Україні, і лише для учасників 17 технологічних парків;

2) стимулююча модель сплати податку на прибуток. Для того, щоб активізувати інвестиційну діяльність, необхідно запровадити відповідну модель адміністрування цього податку. Це може бути пільговий режим оподаткування (наприклад, менший у два рази) для тої частини прибутку, яка ре інвестується, і збільшений режим оподаткування для

частини прибутку, що вилучається з виробництва;

3) створення інвестиційних платформ для акумуляції державних та приватних коштів та гарантійного боргового фінансування стратегічно значимих інноваційних проектів.

Посилити фіскальний блок у стимулюванні конкурентного розвитку необхідно через активізацію регулюючого потенціалу інвестиційного податкового кредиту, який може мати такі форми: 1) відтермінування сплати нарахованого податку (з додаванням процентів за користування); 2) спрямування нарахованого податку на інвестиційні цілі; 3) застосування податкової знижки, тобто зменшення бази оподаткування шляхом введення витрат на інвестиційні цілі до валових витрат; 4) розширення можливості застосування прискореного методу амортизації; амортизаційна премія, що передбачає можливість віднесення на валові витрати додаткового процента вартості основних засобів; 5) звільнення від сплати ПДВ і мита обладнання, яке не виробляється в країні; знижена ставка відрахувань до соціальних фондів із фонду оплати праці працівників, зайнятих науково-дослідними розробками; 6) емісії податкових векселів при імпорті продукції; звільнення чи пом'якшення вимог щодо обов'язкового продажу валютної виручки.

Також важливе місце слід відвести забезпеченню детінізації, прозорості та передбачуваності податкової системи за рахунок: удосконалення процедури апеляційного оскарження рішень фіскальних органів; скасування штрафних фінансових санкцій до платників податків, які без оскарження податкового повідомлення-рішення сплатили донараховані платежі; покращення системи адміністрування податків; заборони на законодавчому рівні кримінального переслідування особи за ухилення від сплати податків до остаточного узгодження податкових зобов'язань; передбачення фінансової компенсації для реального сектору через посадову бездіяльність чи перевищення посадових повноважень службовців фіскальних структур; посилення контролю над податковим кредитом одночасно із заходами із зниження навантаження на фонд оплати праці; стимулювання деофшоризації економіки України за допомогою встановлення термінів повернення податку на додану вартість до 30 днів і здійснення

його повернення в автоматичному режимі, посилення вимог та відповідальності фіскальної служби за несвоєчасне повернення ПДВ аж до кримінальної; запровадження стимулів модернізацію виробництва та створення робочих місць за допомогою звільнення від сплати ПДВ при імпортуванні високотехнологічного обладнання, яке не виробляється в Україні; модернізації сплати податку на прибуток шляхом впорядкування розрахунку об'єкта оподаткування, опираючись на відображений у фінансовій звітності фінансовий результат.

Забезпечити результуючі вектори збалансованого розвитку неможливо без важелів структурної та промислової політики. Передусім, йдеться про захист національного товаровиробника і забезпечення економічного зростання шляхом: підтримки процесу імпортозаміщення та протекціонізму, а також формування платоспроможного внутрішнього попиту і конкурентоспроможної вітчизняної продукції. Програма імпортозаміщення повинна стати найважливішою складовою в системі підтримки вітчизняного товаровиробника та подолання домінуючих дисбалансів в зовнішній торгівлі, при яких в експорті переважає сировинний експорт, а в імпорті – високотехнологічні товари та паливо.

У зовнішньоекономічній політиці необхідно підтримувати протекціоністські інструменти, які б не суперечили зобов'язанням України перед СОТ та Угоди про асоціацію з ЄС і одночасно підтримували би конкурентоспроможність національного товаровиробника, який експортує продукцію із високою доданою вартістю. Окреслена політика дасть змогу посилити економічні позиції національної економіки у світовому господарстві, а також збільшить ефективність міжнародного співробітництва. Реалізація політики національного протекціонізму залежать від зростання внутрішнього попиту на вітчизняну продукцію. Підтримувати конкурентоспроможність внутрішніх товаровиробників доцільно через формування секторальних програм підтримки промисловості, в яких будуть враховані особливості функціонування і стимулювання розвитку галузей народного господарства, які можна вважати драйверами розвитку національної економіки.

Відновлення позитивної динаміки промислового виробництва, та

зростання ВВП можна забезпечити таким чином: заохочення розвитку аграрного сектору через модернізацію інфраструктури ринку, продовження земельної реформи та удосконалення організаційної структури на засадах кооперації; гармонізації національної системи державних закупівель із стандартами ЄС; запровадження системи електронних державних закупівель і прийняття всіх необхідних нормативно-правових актів для правового використання цього механізму; забезпечення сприятливих умов для виробництва енергії з альтернативних джерел, залучення суттєвих коштів у відновлювальну енергетику. Вирішення цієї проблеми корелюватиме із вирішенням проблем створення нових робочих місць і розширення податкової бази для наповнення бюджету країни. Водночас необхідно підтримувати структурні ринкові реформи в паливно-енергетичному комплексі, реформуючи оптовий ринок електроенергії, врегульовуючи експорт, імпорт, транзит електроенергії, забезпечуючи доступ суб'єктів господарювання до міждержавних електричних мереж, синхронізацію генеруючих підприємств зі стандартами UCTE.

Особливе місце в забезпеченні конкурентного розвитку як результуючого вектора управління збалансованим розвитком слід відвести нівелюванню корупційних ризиків ведення бізнесу. Йдеться про антикорупційне очищення влади, яке має здійснюватися за принципами прозорості, гласності, рівності всіх перед законом, незворотності покарання та особливої відповідальності посадових осіб при виконанні ними функціональних обов'язків, пов'язаних з управлінням економікою; проведення контролю щодо дотриманням законодавства із захисту прав власності, громадської експертизи законів та нормативних актів, концепцій і програм з питань протидії корупції.

Структурне оновлення економіки неможливе без активізації потенціалу економічної децентралізації. Незважаючи на позитивні інституційні трансформації у сфері створення спроможних територіальних громад, залишаються невирішеними такі питання: врегульованості взаємовідносин між центром і органами місцевого самоврядування з розподілу повноважень, відповідальності; розширення бази оподаткування; подолання асиметрій територіального розвитку та нарощування

економічного потенціалу територій; демаркації критеріїв вибору фінансування проектів розвитку територіальних громад, розробки паспортів інвестиційної привабливості територій, що гальмує пошук потенційних інвесторів для вирішення соціально-економічних проблем розвитку територіальних громад, подолання бар'єрів (економічних, податкових, адміністративних) для зміцнення економічного потенціалу, економічного зростання територій, розвитку підприємництва. Першочергової уваги потребують малі (депресивні) села, в яких відсутня будь яка інфраструктура та спостерігаються явища знелюднення та соціально-економічного занепаду. Тому реалізацію адміністративно-територіальної реформи необхідно здійснювати з врахуванням проблем малих сіл.

Для вирішення даних проблем при децентралізації необхідно орієнтуватися на максимально можливе ефективне забезпечення населення суспільними благами. Для цього слід встановити тісний взаємозв'язок між ресурсами територіальної громади, які формуються в рамках локальних відтворювальних циклів (фінансові, матеріальні, адміністративні, духовні, людські, природні), і напрямами їх використання через систему планування розвитку територіальних громад. Відповідно локальна ресурсна база має відображатися у місцевих бюджетах шляхом розширення їхньої дохідної бази за рахунок податків на нерухоме майно, прибутку, що генерується місцевою економікою, єдиного податку від створення суб'єктів підприємництва. Для зміцнення ресурсного потенціалу територіальних громад необхідно сприяти збільшенню зайнятості сільського населення шляхом державної підтримки розвитку підприємництва; вирівнювати умови життєдіяльності міського і сільського населення, формувати комплексну систему підприємств, установ та організацій, які надаватимуть необхідні послуги населенню села; сприяти підвищенню рівня доходів сільського населення; удосконалювати систему загальнообов'язкового пенсійного страхування працівників сільського господарства. Креативними напрямками підприємництва для територіальних громад можуть бути: екокемпінг з екскурсіями і майстер-класами; квести; виготовлення автентичних меблів, виробів з соломи, лози, сувенірів з гальки, деревини, елементів декору для присадибних ділянок з гіпсу або

полімерного каменю; інтерактивний музей фізичних ефектів і експериментів; прогулянки на квадроциклах, дельтапланах, вільних від роботи конях; зелений туризм; вирощування і продаж екологічно чистої продукції.

В процесі здійснення децентралізації влади з метою подолання асиметрій територіального розвитку потрібно удосконалити механізм територіального планування, зокрема, забезпечити розробку в межах адміністративно-територіальних утворень генеральних планів, комплексних схем забудови територій, перспективних схем розвитку територій тощо. Це створить реальні ресурсні можливості для управління територіальними громадами своєю територією, земельними ресурсами, комунальним майном тощо, і забезпечить базу для вирішення соціально-економічних, інфраструктурних, соціально-побутових, екологічних та інших проблем цих громад.

Особливу увагу в забезпеченні збалансованого розвитку слід приділити політиці зайнятості, яка повинна бути спрямована на збереження та розвиток трудового потенціалу національної економіки. Основними цільовими орієнтирами мають бути:

1) поліпшення демографічних характеристик трудового потенціалу, примноження освітньо-кваліфікаційного потенціалу, створенні умов для неперервної освіти, здобуття знань та підвищення кваліфікації протягом трудової діяльності, підвищення якості підготовки кадрів вищими та професійно-технічними навчальними закладами;

2) зменшення трудової міграції працездатного населення та сприяння поверненню в Україну довгострокових працівників-мігрантів через державну політику підтримки створення додаткових робочих місць, продуктивної зайнятості населення з орієнтацією на інноваційну модель розвитку виробництва, підтримку підприємницької ініціативи громадян і розвитку малого та середнього підприємництва, самостійної зайнятості населення;

3) розвиток нових інфраструктурних форм сприяння зайнятості на кшталт розвитку ринку фрілансерів, який забезпечує роботою в мережевій економіці, значення якої з кожним роком посилюється. Поширення інтернет-технологій дозволяє вирішувати питання зайня-

тості без необхідності міграції.

Нині в Україні на державному рівні напрацьовано законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування державного управління у сфері зайнятості населення та соціального страхування на випадок безробіття», однак цей документ здебільшого апелює до компенсаційних форм державної підтримки працевлаштування, тоді як акцент в умовах жорсткої економії бюджетних ресурсів повинен ставитися на підтримці нових креативних форм зайнятості, розвитку виробництв наноекономіки, які, з одного боку, створюють нові робочі місця, а з іншого – нарощують конкурентний потенціал національної економіки.

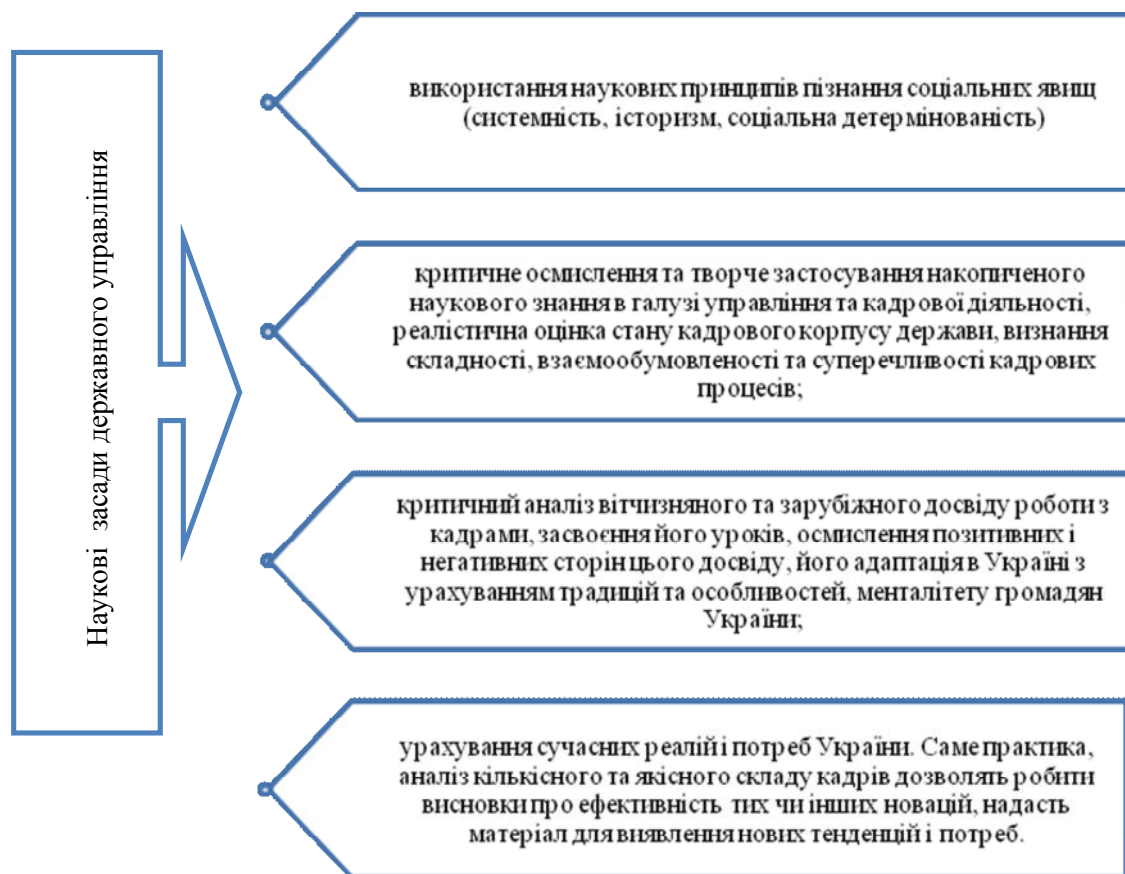
Запропоновані структурні блоки та їхнє інструментальне наповнення дозволять забезпечити результативність системи управління збалансованим розвитком національної економіки.

4.2. Концептуальні засади управління кадровим потенціалом в новій економіці

В умовах зростаючої економічної і політичної нерівноваги та невизначеності суттєво змінюється соціальний клімат як в глобальному просторі, так і на рівні національних держав, трансформується ціннісна складова людського життя. Виникає об'єктивна необхідність розвитку та збереження кадрового капіталу. Останнє неможливе без соціалізації економіки та створення належної системи державного управління кадровим потенціалом. В Україні нині відсутня єдина цілісна концепція управління кадровим потенціалом. Потрібно усвідомити, що без неї не можна побудувати чіткої лінії розвитку кадрових процесів, можна втратити можливість наукового прогнозування, програмування та планування. Тобто концепція – це свого роду філософія державної кадрової політики, її науково-теоретичний фундамент [1]. Ми погоджуємось з тим, що наукові концепції можуть бути альтернативними, пошуковими і держава може взяти одну з них за основу і доповнювати її окремими ідеями, позиціями інших концепцій.

При здійсненні державного управління кадрами слід зважити на теоретико-методологічні аспекти, приділяти увагу осмисленню їх об'єктивної та конкретно-історичної обумовленості, аналізувати

накопичений в цій сфері науковий матеріал, враховувати існуючі кадрові потреби України в контексті побудови нової економіки (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Наукові засади державного управління кадровим потенціалом

Базовою складовою побудови ефективної системи державного управління кадрами слід вважати визначення дефініції «кадровий потенціал держави». Проведені нами дослідження показали, що термін «кадровий потенціал держави», як окрема економічна категорія є недостатньо дослідженим. Вона активно застосовується стосовно підприємства, галузі, регіону. Однак, існують розбіжності, щодо трактування цієї категорії на рівні держави.

Це призводить до ототожнення деяких термінів, що, у свою чергу, сприяє виникненню суперечливих методологічних підходів, значно ускладнює вибір методичного інструментарію для їхнього дослідження та унеможлиблює встановлення системного зв'язку між поняттями та виявлення особливостей їхнього застосування. Це значно ускладнює розуміння сутності кадрового потенціалу держави, оцінку наявного

рівня та його достатності для побудови нової економіки, а також розроблення і обґрунтування заходів, спрямованих на його реалізацію та розвиток.

Всупереч думкам окремих дослідників, ми вважаємо що термін кадровий потенціал можна застосовувати для характеристики кваліфікованої частини трудового потенціалу на рівні держави, оскільки в умовах нової економіки саме його кількість і якість виступає необхідним і визначальним фактором конкурентоспроможності суспільства. В силу своїх характерних особливостей, що зазначені вище, термін «кадровий потенціал держави» вживається в стратегічних документах, зокрема Стратегії розвитку України – 2020, Стратегії державної кадрової політики на 2012-2020 роки, однак чіткого його тлумачення не зустрічається. Окремі автори зводять це поняття до кадрового потенціалу органів державної влади, розуміючи під поняттям «держави» державний апарат, тобто систему органів державної влади. Ми ж маємо на увазі державу взагалі, як певну відокремлену територію, на якій проживає політичне, тобто з допомогою публічної влади, організоване населення, з властивим їй способом матеріального виробництва, економічною структурою. У цьому розумінні поряд з поняттям «держави» можна вживати терміни «країна», «суспільство», «вітчизна». Згідно такого підходу, нами сформоване авторське визначення кадрового потенціалу держави, як сукупності високо-кваліфікованих осіб, що здійснюють чи можуть здійснювати інновативну діяльність у різних сферах суспільного життя з метою реалізації національних інтересів та потреб.

Доцільність даного терміну також зумовлена сучасними умовами соціально-економічного розвитку, що формуються під впливом нової економіки та зумовлюють поєднання різних структурних ланок сучасної економічної, соціальної та політичної системи в єдину матрицю громадянського суспільства – «держави-етнокорпорації» (держави-мегахолдингу). Дане визначення близьке до дефініції кадровий потенціал національної економіки, однак воно є ширшим, так як пов'язане не лише з економічними відносинами, в рамках держави, але й політичними, міжнародними, соціальними, правовими.

Перейдемо до розгляду проблеми управління кадровим потенціалом в сучасних умовах. Її доцільно розглядати у світлі теоретичних підходів, які прямо чи опосередковано впливають на неї. Ми пропонуємо застосувати інтегрований людиноцентричний підхід до управління кадровим потенціалом національної економіки, який базується на зростанні інвестицій в нематеріальний, людський і соціальний капітал, підтримці сталого економічного розвитку (поєднання економічної, природоохоронної і соціальної діяльності), збереження принципів демократичного врядування, рівності, соціальної справедливості, розширення можливостей для особистого зростання та саморозвитку. Даний підхід забезпечує синергетичний ефект від поєднання концепцій державного управління, розвитку людини та забезпечення нової якості економічного зростання (рис.4.3).

Рис. 4.3. Складові інтегрованого людиноцентричного підходу до управління кадровим потенціалом

На нашу думку, реалізація даної мети можлива лише за умови ефективного управління, модель якого пропонуємо нижче (рис.4.4.) .

Рис. 4.4. Концептуальна модель управління кадровим потенціалом

Необхідність розробки моделі управління кадровим потенціалом

національної економіки зумовлена наднаціональними викликами, відображеними в дослідженні проблемами, що стоять на шляху побудови інноваційної економіки, необхідністю дотримання міжнародних угод, конвенцій. Ефективність процесу управління кадровим потенціалом визначає ряд зовнішніх і внутрішніх факторів, таких як: загальний стан економіки; рівень розвитку інформаційних технологій, ступінь економічної інтеграції, наявність науково-інформаційного, організаційно-управлінського, нормативно-правового забезпечення держави у сфері кадрової політики; можливості прогнозування кадрів національної економіки.

Управління кадровим потенціалом повинне будуватися і функціонувати на науково-обґрунтованих принципах, які доцільно закріпити законодавчо. Принципи являються першоосною, основними правилами роботи державних органів з кадрами. При їх формуванні слід мати на увазі, що кадрова політика не може бути відірвана від процесів якісної зміни змісту і характеру трудової діяльності людини і перспектив розвитку суспільства. Вона покликана створити умови для повної реалізації кожною людиною своїх творчих і професійних здібностей. Кадровий потенціал нашого суспільства багатогранний і його можливості невичерпні. Держава повинна зробити все для того, щоб професійні здібності, таланти кожної людини були повністю розкриті.

Ми погоджуємось з тим, що в основі управління кадровим потенціалом національної економіки повинні бути закладені загальні або базисні принципи, що регулюють кадрові процеси в цілому, спеціальні принципи, що регулюють кадровий потенціал в окремій сфері, і особистісні принципи, що регулюють функціонування окремих елементів кадрового процесу [2, с. 72].

Загальні принципи характерні для всіх видів професійної діяльності і всіх сфер роботи з кадрами. До них відносять науковість, реалістичність, законність, демократизм, комплексність, системність, єдність, цілісність і багаторівневий характер, гуманізм, перспективність, духовно-моральний характер, гласність і відкритість, соціальну справедливість, принцип рівних можливостей, відсутність дискримінації при наймі на роботу, об'єктивна оцінка професійних і особистісно-

моральних якостей працівника. Спеціальні принципи – це принципи, які діють в окремій сфері і виражають функціональне призначення, пріоритети, характерні для певних видів кадрової діяльності. Вони фіксуються у відповідних законодавчих документах. До особистісних принципів відносяться ті, на основі яких здійснюється функціонування окремих елементів кадрових процесів. Їх особливістю є те, що вони формулюються і реалізуються не державою і її органами, а роботодавцями в суворій відповідності з базовими і спеціальними принципами. В процесі професійного розвитку слід дотримуватися таких особистісних принципів, як: безперервність, регулярність, новизна, зв'язок з практикою, доцільність професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації. Реалізуючи загальні, спеціальні і особистісні принципи на практиці, держава в особі державних органів і посадових осіб регулює в заданому напрямку кадрові процеси і відносини в країні.

Головна мета управління кадровим потенціалом держави має бути направлена на його формування, професійний розвиток, раціональне використання, з врахуванням стратегічних пріоритетів розвитку національної економіки, її потреб, особливостей розвитку регіонів та світових тенденцій з метою досягнення національних інтересів та забезпечення конкурентоспроможності країни серед світової спільноти.

Провідна роль в управлінні кадровим потенціалом належить державі, адже саме вона визначає основні напрямки державної кадрової політики, які повинні спрямовуватись на кадрове забезпечення розвитку нової економіки, економічного прориву України на базі інноваційних ідей і нових технологій. Без державної правової, фінансової, організаційної підтримки формування та раціонального використання наявних кадрів, підготовки фахівців здатних працювати в умовах ринку і конкуренції, неможливий інноваційний прорив країни, без якого вона поступово стане сировинним додатком високорозвинених країн і не зможе створити економіку, засновану на знаннях. Отже, на державному рівні перш за все необхідно чітко визначити стратегічні цілі й завдання, які постають перед країною в сучасних соціально-демографічних умовах, та з урахуванням пріоритетів економічного розвитку. Нагальною є розробка й реалізація цілісної

стратегії розвитку кадрового потенціалу національної економіки, узгодженої з інвестиційною, промисловою, податковою, демографічною, освітньою та соціальною політикою. Визначати шляхи розвитку кадрового потенціалу та ринку праці повинні міністерства і відомства, які відповідають за розробку і реалізацію політики держави в соціально-економічній сфері: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство фінансів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство інфраструктури України, та інших міністерств і відомств, які мають у підпорядкуванні навчальні заклади (Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство внутрішніх справ України тощо). Основою для планів розвитку кадрового потенціалу (на 5-10 років) мають стати довгострокові стратегії розвитку України (демографічного, економічного та науково-технічного розвитку територій; поліпшення стану здоров'я і освітнього потенціалу населення; трудової, професійної, територіальної мобільності громадян; перспективних планів розвитку галузей, підприємств, установ та організацій тощо). Успішна розробка та реалізація довгострокової стратегії розвитку кадрового потенціалу національної економіки дасть можливість утвердити економіку знань, що посилить конкурентоспроможність країни та соціальні стандарти життя. В цілому, довгострокова політика розвитку кадрового потенціалу означає переорієнтацію на забезпечення продуктивної зайнятості і запровадження принципів гідної праці, а отже вимагає розв'язати наступні об'єкти завдання:

- підвищення ефективності державного управління ринком праці та розвитком кадрового потенціалу;
- розробка стратегічних прогнозів кадрових (освітньо-кваліфікаційних) потреб ринку праці відповідно до цілей економічної політики на підставі соціально-демографічного аналізу та даних щодо регіонального розвитку;
- узгодження ринку освітніх послуг із потребами розвитку кадрового потенціалу шляхом визначення пріоритетних напрямів

підготовки фахівців згідно з потребами національної і регіональних економік та залучення роботодавців до процесу підготовки кадрів різного освітньо-кваліфікаційного рівня;

- постійна модернізація освітнього простору з урахуванням вимог нової економіки до підвищення ролі соціального капіталу, оновлення інформаційно-методичних матеріалів, забезпечення умов підвищення кваліфікації викладацького складу тощо;

- збільшення питомої ваги високотехнологічних і продуктивних робочих місць, сприяння, розвитку фундаментальної науки та наукоємних галузей економіки;

- створення сприятливих умов для посилення мотивації працівників до легальної і продуктивної зайнятості та подолання патерналістських настанов [3].

В сучасних умовах на макрорівні постає необхідність систематизації нормативного забезпечення функціонування кадрового потенціалу та ринку праці, шляхом узгодження відповідних законодавчих актів, підзаконних актів різних міністерств і відомств, та забезпечити їх виконання. Також доцільним є розробка і прийняття новіших правових документів, які регулюють відповідну сферу. Першочерговим кроком у цьому напрямку має стати законодавче закріплення Концепції управління кадровим потенціалом національної економіки. Вона має відображати систему базових позицій та провідних ідей, що розкривають наукові засади найбільш ефективних підходів держави до вирішення кадрових проблем у сучасних умовах і на перспективу. Це дозволить визначити завдання та пріоритети державного впливу на формування, розвиток і раціональне використання кадрового потенціалу України.

З метою реалізації поставлених завдань, щодо ефективного управління кадровим потенціалом, на державному рівні доцільно розробляти цільові програми, які дозволять швидко реагувати на зміни суспільного розвитку, а також забезпечувати оптимальність реалізації стратегії кадрового потенціалу в глобалізаційних умовах, розробляти інноваційні проекти з метою забезпечення ефективності державного управління. Зокрема, на нашу думку, варто розробити комплексну національну програму розвитку кадрового потенціалу національної

економіки, яка сприятиме його продуктивному формуванню, розвитку та використанню відповідно до імператив нової економіки.

В умовах, що склалися закономірною є потреба посилення функції прогнозування потреби в кадрах на всіх рівнях управління кадровим потенціалом. З цією метою необхідно, відповідно до Стратегії інноваційного розвитку України в умовах глобалізаційних викликів на період з 2010 до 2020 року, розробити комплексний підхід до прогнозування потреб виробничої та невиробничої сфери у кваліфікованих спеціалістах і робітників з урахуванням структури національної економіки; запровадити на регулярній основі репрезентативне національне обстеження працездатного населення з проблем зайнятості з метою визначення показників освітньо-професійної відповідності, мобільності працівників; забезпечити розробку методології збору та визначення даних щодо: кваліфікаційного складу працівників та його відповідності отриманій ними освіті; реального співвідношення попиту й пропозиції кадрів на ринку праці України.

Ще одним завданням державного управління кадровим потенціалом повинно стати оптимізація мережі вищих навчальних закладів, які отримують фінансування з державного бюджету, переглянути перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у ВНЗ. Також на державу покладається функція оптимізації підходів до обґрунтування державного замовлення на підготовку кадрів (на підставі прогнозних показників стану ринку праці), механізмами реалізації якої можуть бути: система тендерів на розміщення державного замовлення підготовки фахівців, надання державної підтримки у підготовці спеціалістів за професіями, щодо яких утворився дефіцит на ринку праці. Нові підходи до механізму формування та розміщення державного замовлення на підготовку кадрів мають передбачати визначення в ньому повноважень заінтересованих центральних та місцевих органів виконавчої влади, соціальних партнерів, роботодавців, навчальних закладів. Має бути чітко визначено, на кого розповсюджується задекларована чинним законодавством гарантія держави на отримання першого робочого місця.

З метою розвитку фундаментальної науки та наукоємних галузей

економіки на державному рівні доцільно:

- визначити пріоритети технологічного розвитку та забезпечити належне фінансування відповідних галузей (у тому числі, в сфері вищої освіти), пов'язаних із переходом до нових технологічних укладів;
- покращити матеріально-технічне оснащення й забезпечити осучаснення дослідницьких лабораторій вищих навчальних закладів, в т.ч. із залученням підприємств, зацікавлених у запровадженні наукоємних технологій і інновацій;
- відновити зв'язок між наукою та промисловістю на підставі довгострокового економічного прогнозу, відповідно до якого підприємства реального сектору зможуть планувати інноваційний технологічний розвиток та створювати наукоємні робочі місця;
- сприяти запровадженню технологічних розробок вітчизняних науковців у виробництво, розвивати систему національних недержавних грантів, пов'язаних із розвитком науки та технологій;
- розвивати внутрішній ринок та підвищувати платоспроможний попит населення як стимулятор розвитку високопродуктивного виробництва в потенційно наукоємних галузях промисловості, орієнтованих на попит населення (легка, харчова, косметична, фармацевтична тощо).

Крім вище зазначеного, держава повинна виконувати функцію координації суб'єктів всіх рівнів управління кадровим потенціалом національної економіки, з метою досягнення поставлених завдань його розвитку.

Суб'єкти управління кадровим потенціалом на регіональному рівні повинні узгоджувати діяльність в даній сфері з стратегічними напрямками і орієнтирами, визначеними державою. Тобто цілі розвитку кадрового потенціалу регіону повинні сприяти досягненню загальнодержавної стратегічної мети. Однак, на нашу думку кожний регіон повинен намагатися акумулювати свої конкурентні переваги, насамперед нові чинники виробництва (знання, інновації, інформацію) при побудові інноваційної економіки. Пошук таких ресурсів регіон може вести не тільки у внутрішньому середовищі, а й за межами регіону. Стратегічна спрямованість регіону на інноваційний розвиток повинна виражатися в регіональній інноваційній та науково-технічній

програмах. Необхідність розробки регіональної інноваційної програми визначена Законом України «Про інноваційну діяльність». З метою реалізації можливостей кадрового потенціалу регіону, він повинен мати високотехнологічну орієнтацію. Тобто, регіональні органи влади повинні сприяти створенню нових високотехнологічних підприємств, які вимагатимуть попиту на нові знання, інновації, інформацію. Такі фірми можуть діяти через механізми спін-офф, технологічні трансфери. Важливо передбачити стимулювання розвитку наукомістких послуг (телекомунікації, науково-дослідна і науково-технічна діяльність, фінансові послуги, медичні послуги). Ще одним завданням регіональних органів управління кадровим потенціалом повинне стати створення середовища, що сприяє розвитку освіти, інновацій, зокрема шляхом збільшення фінансування в зазначені сфери діяльності. Тобто на рівні регіону підтримка інноваційної діяльності може проходити за рахунок створення фондів ризикового фінансування (венчурних), програм фінансування знову створених високотехнологічних фірм, а також регіонального фонду, який буде відповідати за фінансування організацій чи їх мереж, що функціонують в регіоні. Оскільки інноваційну активність підвищують кваліфікація і мобільність персоналу, впровадження практики, варто підкріплювати дослідну активність, насамперед малих та середніх підприємств. Необхідним завданням регіонального управління кадровим потенціалом має стати посилення взаємодії між наукою та бізнесом. Регіональний аспект дозволяє виробити механізми кооперації між бізнесом і університетами на взаємовигідній основі. Вона може проявлятися в різних суспільних (національних, міжнародних) програмах, навчальних програмах підвищення кваліфікації, договорах зі студентами на проходження стажування, надання стипендій та працевлаштування. На рівні регіону також повинний забезпечуватися захист інтелектуальної власності і створення спін-офф формувань. Важливим механізмом реалізації кадрового потенціалу в умовах побудови нової економіки на рівні регіону повинен стати процес кластеризації. В останні роки національна і регіональна економічна політика багатьох європейських країн орієнтована на використання кластерного підходу. Визначення пріоритетних галузей, у яких можуть створюватися регіональні

інноваційні кластери, є одним з основних завдань нової регіональної політики. Кластерна політика вимагає пошуку можливостей щодо взаємодії державного і приватного секторів у межах здійснення політики регіонального розвитку. Участь в інноваційних кластерах бізнесу сприятиме інтенсивному обміну технологічними знаннями, збільшенню загальної ресурсної бази, розробці спільної стратегії зі створення нових та вдосконалення існуючих продукції, послуг. Для створення кластерів необхідно сприятливе середовище, яке повинно передбачати ініціювання відносин в кластерній мережі через посередницьку роль галузевих чи професійних асоціацій; надання технологічної інформації та людського капіталу відповідно до специфіки діяльності кластерів тощо.

Новітня парадигма державного управління, в тому числі управління кадровим потенціалом, передбачає налагодження великої кількості коопераційних зв'язків між навчальними закладами та державними органами, органами місцевого самоврядування й громадськими організаціями. Кожен з цих суб'єктів повинен в межах свої повноважень і можливостей виконувати ті функції, які сприятимуть розвитку кадрового потенціалу і приведуть до побудови нової економіки. Завдання органів місцевого самоврядування України в цьому напрямку повинне полягати в систематичному вживанні заходів щодо посилення інноваційної орієнтації суб'єктів малого і середнього бізнесу. Вони можуть передбачають реалізацію таких заходів:

- стимулювання інноваційного підприємницького мислення серед молоді, зокрема, шляхом відображення відповідної позиції на рівні шкільних програм;
- сприяння залучення іноземних інвестицій з метою виходу України на європейські та світові ринки венчурного капіталу;
- допомога починаючим підприємцям у розробці високоякісної інвестиційної програми;
- заохочення підприємців до участі в інноваційних кластерах;
- підтримка участі малого та середнього підприємництва в процесах обміну знаннями, у тому числі, за рахунок запуску пілотного проекту фінансової допомоги комерціалізації інтелектуальної власності;
- активізація участі малого та середнього підприємництва у

проектах вищих навчальних закладів, науково - дослідних інститутів у сфері побудови економіки знань;

– формування бізнес-інноваційної групи експертів з метою забезпечення надання допомоги невеликим компаніям щодо використання наявних у регіоні можливостей розвитку власного бізнесу, просування його продуктів та послуг на внутрішньому та зовнішньому ринках;

– розробка нових форм підтримки інноваційних стартапів;

– сприяння побудові соціально-орієнтованої моделі регіонального розвитку за рахунок активізації і консолідації зусиль бізнесу та громади.

В моделі управління кадровим потенціалом економіки України чільне місце повинне належати громадським організаціям, так як вони здатні ефективно співпрацювати з місцевою та центральною органами влади, забезпечуючи при цьому плідну міжсекторну співпрацю влади-бізнесу-громади.

Громадські організації повинні стати серйозним партнером органів місцевого самоврядування у визначенні стратегій локального розвитку, зокрема розвитку міст, районів тощо. Залучення громадських організацій є надзвичайно важливим як на етапі перспективного планування, так і в процесі реалізації розроблених програм. Адже врахування інтересів різних частин громади та забезпечення механізмів участі громадян у їх обговоренні, виконанні та моніторингу за перебігом подій закладають фундамент їх успішної реалізації.

В сфері управління кадровим потенціалом завдання громадських організацій можуть полягати у : законотворчій роботі; налагодженні співпраці з міжнародними структурами, фондами; організації й проведенні навчальних семінарів, тренінгів, конференцій, налагодження випуску аналітичних, методичних видань; сприянні розвитку наукового, творчого, політичного, організаційного потенціалу кадрів, задоволення та захист законних їх інтересів; сприянні соціальному, правовому захисту освітян, науковців, учнів, студентів, аспірантів; здійсненні громадського контролю якості освіти, впровадження в навчально-виховний процес ефективних методів, вітчизняного і зарубіжного інноваційного досвіду.

Варто сказати, що незважаючи на наявність факторів, що стримують розвиток громадських організацій, їх активність і вплив на свідомість людей в Україні знаходиться в динамічному розвитку. Тому потрібно і надалі докладати зусилля і широкого загалу, і національної еліти з метою формування і зміцнення інститутів громадянського суспільства.

Описані вище цілі, принципи, рівні управління та функції закріплені за ними, відображені в концептуальній моделі управління кадровим потенціалом держави. Її реалізація повинна досягти поставленої мети, з врахуванням соціального, економічного, організаційного аспектів управління.

Соціальний аспект державного управління кадровим потенціалом полягає в тому, що держава повинна зробити все для того, щоб професійні здібності, талант людини були повністю розкриті. Для цього існує система загальноосвітньої і професійної підготовки, а також перепідготовки і підвищення кваліфікації. Але ця система повинна мати чіткі орієнтири. Людина може здобути професію, мати талант це все може виявитися незатребуваним в державі. Від цього страждає не тільки особистість, але і суспільство в цілому. Однак соціальна роль держави не обмежується тільки освітою і професійною підготовкою. Величезне значення має питання загального інтелектуального розвитку, виховання, здоров'я населення. Професіонал, крім найвищої компетенції в своїй сфері, повинен володіти інформаційними технологіями, знати іноземні мови, орієнтуватися в літературі, мистецтві, техніці, економіці і політиці. А головне, це повинна бути фізично здорова людина. У зв'язку з цим держава повинна здійснювати систему заходів, що дозволяють людині зберігати і підтримувати своє здоров'я на належному рівні. Якщо держава будує плани на віддалену перспективу, то вже зараз треба подумати, якими якостями повинні володіти кадри майбутнього. Варто зауважити, що ці кадри вже народилися, і якщо зараз не проводити комплексну, ефективну політику управління кадровим потенціалом то всі плани економічного, соціального розвитку залишаться нереалізованими.

Нормативно-правова роль державного управління кадровими процесами полягає у створенні державою системного, достатнього

правового поля. Адже кадрова політика стає державною тільки тоді коли її принципи, цілі, концептуальні та організаційні основи закріплені нормативними правовими актами держави. В цьому випадку кадрові відносини стають кадровими правовідносинами, тобто регулюються нормами права. Сторони, які беруть участь в цих відносинах, наділені певними правами і несуть відповідальність за свої дії.

В економічному аспекті управління кадровим потенціалом держави повинне своєчасно і якісно забезпечувати ринок праці кадрами необхідних спеціальностей відповідно до соціально-економічних перетворень в країні. Це вимагає створення принципово нової системи професійної підготовки і підвищення кваліфікації, що відповідає умовам інформатизації суспільства і освіти. Відповідно до вимог в сучасних умовах зростає значення професійно-особистісних якостей фахівця, що забезпечують конкурентоздатність на ринку праці, успішність професійної самореалізації і побудови кар'єри, а також загальної компетентності, мобільності, працездатності, ініціативності, працьовитості. Сучасні тенденції в сфері професійного розвитку кадрів характеризуються: інтелектуалізацією загальних професій; інтернетизацією їх інформаційної бази; універсалізацією виконавських функцій; маркетизацією; екстремалізацією праці (вимоги на межі можливостей).

Крім функціональної компетентності, сучасний спеціаліст повинен мати високий рівень соціалізації і готовності продовжувати навчання в системі додаткової професійної освіти. Це, в свою чергу, змінює цілі, зміст, форми та засоби навчання. У числі фундаментальних площин підготовки сучасного фахівця – затребуваність його знань на ринку праці, формування компетенцій, здатності застосовувати знання і досвід для вирішення конкретних завдань.

В умовах модернізації виробництва роботодавці потребують професійно мобільних кадрів. Навчальні заклади в більшості випадків не враховують нових вимог до підготовки фахівців, потреби ринку праці. Провина не працевлаштованості випускників лежить на державі. Тільки вона в силах забезпечити їм перепідготовку за допомогою індикативних методів перерозподілу: в малий бізнес, технологічно нові галузі виробництва. Тобто необхідна масштабна державна програма, єдина освітня і кадрова політика, заснована на продуманій стратегії.

Найважливішим організаційним завданням в сфері управління кадровим потенціалом має стати поєднання зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу і структур громадянського суспільства, узгодженість їх дій в цих процесах. У зв'язку з цим велике значення має: по-перше, комплексне регулювання демографічних процесів, вирішення соціальних проблем та реформування системи соціальних стандартів, норм і механізмів на всіх рівнях управління; по-друге, координація регулювання кадрового потенціалу і створення законодавчої бази для бізнесу, державних, громадських і професійних структур в сфері розвитку соціальної відповідальності, сприяння соціальної інтеграції різних груп населення; регулювання національного ринку праці, сприяння розвитку нових видів зайнятості. Тільки при такому розумінні управління кадровим потенціалом можливе реальне забезпечення всебічного розвитку суспільства.

З метою підвищення ефективності кадрових процесів, система управління кадровим потенціалом національної економіки повинна:

- сприяти формуванню професійно-працездатних громадян, конкурентоспроможних на сучасному ринку праці, які вільно володіють своєю професією, здатні до ефективної роботи за фахом, готові до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності;
- забезпечувати своєчасне відтворення кадрового потенціалу, виявляти та підтримувати перспективні кадри;
- підтримувати консолідацію суспільства, збереження єдиного соціокультурного простору країни, зростання добробуту кожного громадянина;
- підтримувати на основі професійної кваліфікації, компетентність кадрів та їх високу громадянську відповідальність, зміцнення держави, підвищення масштабів і темпів соціального прогресу та економічного розвитку країни.

Запропоноване нами бачення механізму управління кадровим потенціалом національної економіки дозволяє об'єднати цільові орієнтири, функціональну, інструментальну підсистеми з інституційним, організаційним забезпеченням. Основою для розробки моделі стали виявлені в процесі аналізу негативні тенденції, нагромаджені

світовий досвід з формування інноваційної економіки, глобальні підходи до оцінки креативності, інноваційності, конкурентоспроможності економіки, наукові концепції сутності людини в нових економічних умовах, концепції економічного зростання а також концепції державного управління та регулювання сучасних соціально-економічних процесів, як такі, що визначають систему управління кадровим потенціалом держави в новій економіці. Результативністю реалізації цієї моделі є конкурентоспроможна національна економіка, побудована на засадах інноваційного розвитку, завдяки ефективному використанню якісного кадрового потенціалу.

4.3. Формування та обслуговування державного боргу України

Формування державного боргу в незалежній Україні, спричинено перманентним дефіцитом бюджету та платіжного балансу, відсутністю валютних резервів, знеціненням коштів домогосподарств унаслідок галопуючої інфляції. Доцільність залучення позик в економіку України, зумовлена необхідністю врегулювання складної економічної ситуації.

Механізм виникнення державного боргу виявляється, з одного боку, через систему факторів, передумов і напрямів, що характеризують процес його формування, а з іншого – через послідовність стадій та заходів, що їх визначають у кожному часовому інтервалі.

Впродовж останніх років на формування державного боргу впливають такі фактори:

1) зростання обсягу бюджетного дефіциту. Зменшення доходів і зростання видатків призвело до виникнення дефіциту бюджету. У 2012 р. дефіцит державного бюджету досягнув 3,79% ВВП, у 2013 р. – 4,59%. У 2014 р. дефіцит державного бюджету становив 4,98%. У 2015 р. в Україні було затверджено бюджетний дефіцит обсягом 3,9% ВВП, що може зумовити виникнення проблем з обслуговування боргових зобов'язань;

2) збільшення обсягу зовнішнього приватного боргу. Приватний сектор залежить від ситуації на ринку зовнішньої торгівлі. Негативні тренди спричинені зростанням у структурі приватного боргу, що посилює боргові ризики. У 2015 р. короткостроковий борг у 4 рази перевищив міжнародні резерви та далі посилює девальвацію гривні;

3) низький рівень золотовалютних резервів. Міжнародні резерви Національного банку України у 2014 р. зменшились на 63,1%, або на 12882,47 млн. дол. США (до 7533,23 млн. дол. США). Разом з цим, державний і гарантований державою борг зріс на 88,4%. Упродовж 2015 р. частка монетарного золота в його структурі дещо зменшилася зважаючи на зарахування до складу міжнародних резервів позикових коштів від зовнішніх кредиторів, що, як правило, номіновані в доларах та євро. Таким чином, в Україні спостерігається не лише абсолютне зменшення обсягу міжнародних резервів, а й зниження рівня їхньої достатності, що в короткостроковій перспективі може спричинити дестабілізацію економічної системи;

4) негативна динаміка платіжного балансу. Дефіцит поточного рахунка в 2014 р. зменшився до 5,3 млрд. дол. США, або на 4,0% ВВП. Дефіцит поточного рахунка в I кварталі 2015 р. становив 473 млн. дол. США, або 2,7% ВВП, що на 1 млрд. дол. США менше, ніж у I кварталі 2014 р. Низькі купівельна спроможність та економічна активність були основними причинами його зниження. Зменшення експорту товарів на 33,0% у I кварталі 2015 р. (до 8,7 млрд. дол. США) спричинено спадом виробничих потужностей, ускладненням ситуації на Сході держави, зниженням світових цін на товарному ринку та ускладненням відносин із Росією. Імпорт товарів зменшився на 36,7% у річному вимірі (за відповідний період 2014 р. – на 18,8%), а його обсяги становили 9,9 млрд. дол. США, що відбулось унаслідок зниження внутрішнього попиту. У 2015 р. дефіцит платіжного балансу було зведено з профіцитом 849 млн. дол. США, що є результатом значного зменшення дефіциту поточного рахунка. Корекції поточного рахунка сприяло більш швидке зниження обсягів імпорту (33,5%) порівняно з експортом (30,5%) [2].

Відтак, аналіз факторів впливу на формування державного боргу України свідчить, що в коротко- і середньостроковому періодах найбільшу небезпеку становлять: зростання обсягів дефіциту державного бюджету та приватного зовнішнього боргу; загострення боргової кризи в Єврозоні; відсутність ефективної системи управління зовнішнім боргом. Реалізація пов'язаних з цим ризиків може зумовити виникнення проблем рефінансування, значного зменшення обсягів експорту,

збільшення відпливу капіталу, погіршення умов кредитування вітчизняних позичальників, зростання видатків на обслуговування державного боргу.

Підтвердженням кризових явищ в Україні є невпинно зростаючі видатки на обслуговування боргів (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Аналіз динаміки видатків на обслуговування державного боргу України за 2010–2015 рр. [2]

Показники	Роки						Відхилення у 2015 р. порівняно з 2010 р.	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Абсолют. приріст	Темп зростання
Загальний обсяг платежів з обслуговування державного боргу, млрд. грн.	15,5	23,1	24,2	34,4	48,0	86,8	71,3	5,6
Темп зростання обсягу платежів з погашення та обслуговування державного боргу, %	1,0	1,6	1,3	1,2	1,5	2,9	1,9	2,9
Відношення платежів з обслуговування державного боргу до ВВП, %	1,4	1,8	1,7	2,2	3,1	4,4	3,0	3,1
Відношення платежів з обслуговування державного боргу до доходів загального фонду державного бюджету, %	4,9	5,8	5,4	7,8	14,9	17,2	12,3	3,5
Відношення платежів з обслуговування державного боргу до видатків державного бюджету, %	4,1	6,9	6,1	8,5	11,1	15,0	10,9	3,6

Якщо розглядати обсяг видатків на обслуговування державного боргу у довгостроковому періоді (2016–2020 рр.), можна простежити, що в структурі видатків на обслуговування державного боргу переважатимуть боргові платежі за внутрішнім боргом, що зумовлено погашенням ОВДП 2009–2012 рр. та виплатою платежів за ними.

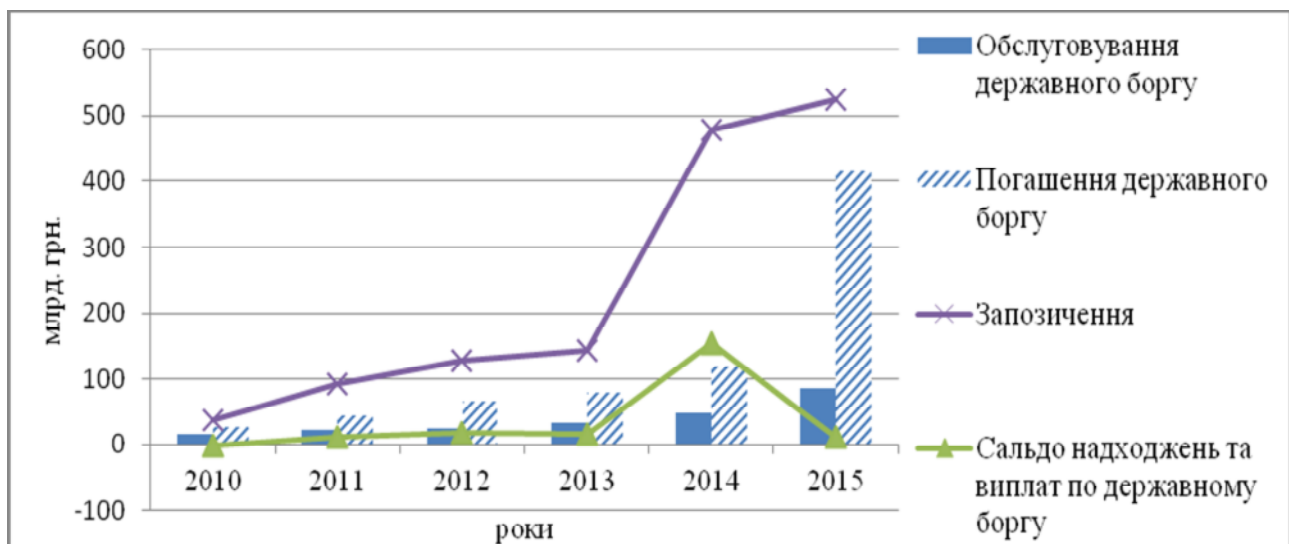
Так, співвідношення видатків на обслуговування зовнішнього боргу та видатків на обслуговування внутрішнього боргу в загальній структурі відповідно становлять: у 2015 р. – 64% і 36%, у 2016 р. – 57% і 43%. Прогнозні розрахунки свідчать, якщо уряд продовжуватиме здійснювати умовні зобов'язання за рахунок державного бюджету, то відволікатиметься 5,8–10,9% доходів.

Разом з цим, впродовж останнього періоду спостерігається динаміка зниження показника співвідношення внутрішнього та зовнішнього державного боргу, що засвідчує динамічне зростання зовнішнього боргового обслуговування та посилення економічної кризи в Україні.

В умовах акумуляції значних обсягів державних боргів та зростання видатків на їхнє обслуговування проведення невиваженої боргової політики може зумовити виникнення «перевернутої піраміди», коли борг та видатки на обслуговування погашаються через залучення нових позик. У такому разі фінансування боргу є нераціональним порівняно з іншими методами.

Як свідчать дані рис.4.6, нагромаджені позики впродовж 2010–2015 рр. дорівнювали обсягам кредитів та позик минулих років і зумовили загрозливу боргову ситуацію. Так відбувається відволікання бюджетних коштів за можливості залучення їх на цілі соціально-економічного розвитку країни. У 2015 р. сальдо надходжень та виплат за державним боргом зменшилось, що свідчить про можливість зниження боргового навантаження у майбутньому.

Закономірним наслідком вищезазначеного є зниження всіх кредитних рейтингів України та присвоєння дефолтної або переддефолтної оцінки зобов'язанням у 2015 р., що посилює обмеження доступу до позик на міжнародних ринках або залучення їх за високими відсотковими ставками. Відповідно за таких умов у березні 2015 р. Україна отримала перший транш, що становив 5 млрд. дол. США, в рамках програми «Extended Fund Facility», згідно з якою планується кредитування обсягом 17,5 млрд. дол. США.

Рис. 4.6 Баланс надходжень та платежів за державним боргом України впродовж 2010–2015 рр., млрд. грн. [3]

Аналізуючи вплив факторів на зростання видатків на обслуговування державного боргу України, можна зазначити, що таке динамічне збільшення, на наш погляд, зумовлено зростаючим обсягом боргових зобов'язань, зокрема в іноземній валюті, змінним валютним курсом, зменшенням обсягів надання та повернення кредитів державного бюджету.

Згідно з наведеними у табл. 4.2 даними доходимо висновку, що нині спостерігається суттєве погіршення економічної ситуації в Україні. Такі негативні тенденції підтвержені: значним підвищенням частки відношення державного боргу до ВВП, особливо у 2015 р. до 67,4%, з подальшою перспективою зростання; значним збільшенням обсягів державних запозичень щодо капітальних видатків бюджету (із 5,9% у 2010 р. до 29,4% у 2015 р.). Окреслена тенденція свідчить про неефективну систему вкладення запозичених ресурсів, що здійснюється не в інвестиційно-інноваційні проекти, а на покриття поточних видатків та дефіциту бюджету, і відповідно стимулює нарощення державних боргів і видатків на їхнє обслуговування.

Разом з цим, причинами значного зростання видатків на обслуговування державного боргу, на нашу думку, є негативна валютно-курсова політика, високий рівень короткострокових зовнішніх зобов'язань резидентів України та вагома частка валютного кредитування в обсязі державного боргу (70,0%).

Аналіз впливу чинників зростання видатків на обслуговування державного боргу України за 2010–2015 рр. [7]

Показники	Роки						Відхилення у 2015 р. порівняно з 2010 р.	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Абсолютний приріст	Темп зростан.
Загальний обсяг платежів з обслуговування державного боргу, млрд. грн.	15,5	23,1	24,2	34,4	48,0	86,8	71,3	5,6
Наявність боргових зобов'язань в іноземній валюті, %	48,4	53,2	57,9	56,7	58,4	70,0	21,6	1,4
Валютний курс, грн. за 1 дол. США	8,0	7,9	8,0	8,6	15,6	24,0	16	3,0
Співвідношення обсягів щорічного надання та повернення кредитів державного бюджету, %	1,4	3,0	2,7	1,1	3,7	1,7	0,3	1,2
Зміна частки державного боргу щодо ВВП держави	0,3	0,3	0,3	0,3	0,6	0,7	0,4	2,3
Відношення обсягу державних запозичень у фінансовому році до всіх капітальних видатків бюджету, %	5,9	2,6	3,7	9,0	22,7	29,4	23,5	5,9

У разі такої стрімкої девальвації, ризик настання якої пришвидшує та підсилює заміщення валюти і активів, спостерігається збільшення видатків на обслуговування державного боргу, знецінення національної валюти, зростання загальної суми боргових зобов'язань, а отже, відбуваються дестабілізація економічної ситуації та посилення боргового навантаження через потребу додаткового залучення кредитних ресурсів.

Відповідно для обслуговування боргу, що зумовлено постійним зростанням боргових платежів, доцільно підвищити обсяги позик або реформувати податкову систему, збільшивши податковий тягар. Таким чином позики та кредити в нашій державі набувають змісту анти-

ципованих, тобто таких, які взято наперед. На наш погляд, збільшення дефіциту бюджету спричиняє формування негативного тренду зростання державного боргу та видатків на його обслуговування, що в свою чергу, призводить до збільшення бюджетного дефіциту, формуючи боргову спіраль. Разом з цим, на обслуговування боргових зобов'язань спрямовується значна частка доходів та обсягу ВВП. Згідно з прогнозами Міністерства фінансів України така ж ситуація спостерігатиметься в подальшому.

Для дослідження впливу зростання видатків з обслуговування державного боргу в Україні на соціально-економічну ситуацію в країні проведемо аналіз таких показників: частки виплат за середньо- і довгостроковими борговими зобов'язаннями в обсязі державного боргу; дефіцитності бюджету; платіжного балансу й балансу операцій з капіталом і фінансових операцій; ВВП держави; обсягів виробництва промислової продукції; рівня інфляції; індексу заробітної плати та ін.

Наведені у табл. 4.3 дані свідчать про негативний вплив підвищення валютного курсу (він знизився із 8,0 грн. / дол. США у 2010 р. до 24,0 грн. / дол. США у 2015 р.) на обсяг видатків з обслуговування державного боргу, що спричинило зростання рівня інфляції, зменшення купівельної спроможності гривні, посилення боргового тягара, виникнення проблем у банківській системі. Девальваційний шок, зумовлений зростанням боргових платежів, на нашу думку, є причиною фінансової нестабільності в країні.

Разом з цим, коефіцієнт ефекту впливу рівня девальвації на динаміку цінової політики становить 30% з короткостроковим лагом.

Так, після одного-двох місяців після девальвації рівень інфляції зростає на 30%. У 2015 р. інфляція становила 43,3%, що є активним джерелом посилення девальваційних очікувань. Отже, зростання платежів з обслуговування державного боргу України призводить до виникнення девальваційно-інфляційної спіралі.

Разом з цим, сальдо платіжного балансу в 2010 р. становило 5031 млн. дол. США, у 2015 р. досягло значення 849 млн. дол. США, що спричинено погіршенням інвестиційної привабливості країни, зменшенням обсягів залучення кредитних фінансових ресурсів для рефінансування минулих позик.

Таблиця 4. 3

Динаміка показників обслуговування державного боргу та факторів, що на них впливають упродовж 2010–2015 рр. [1]

Показники	Роки						Відхилення у 2015 р. порівняно з 2010 р.	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Абсолютний приріст	Темп зростання
Загальний обсяг платежів з обслуговування державного боргу, млрд. грн.	15,5	23,1	24,2	34,4	48,0	86,8	71,3	5,6
Економічні фактори								
Дефіцит бюджету, млрд. грн.	64,3	23,6	53,5	64,7	78,1	45,2	-19,1	0,7
Сальдо платіжного балансу, млн. дол. США	5031	-2455	-4175	20231	-13307	849	-4182	0,2
Платіжний баланс операцій з капіталом та фінансових операцій, млн. дол. США	8049	7790	10140	18501	-8034	-113	-8162	0
Валютний курс, грн. за 1 дол. США	8,0	7,9	8,0	8,6	15,6	24,0	16	3,0
Рівень інфляції, %	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	34,2	1,3
Обсяг виробництва промислової продукції, млрд. грн.	1065,5	1331,6	1400,2	1354,1	1195,5	1485,3	419,8	1,4
Індекси капітальних інвестицій, %	103,4	118,8	108,5	88,9	75,9	98,3	-5,1	0,9
ВВП, млрд. грн.	1082,5	1302,1	1411,2	1454,9	1566,7	1979,4	866,9	1,8
Облікова ставка НБУ, %	7,7	7,7	7,5	6,5	14,0	22,0	14,3	2,8
Соціальні фактори								
Доходи населення, всього, млрд. грн.	8479,4	9889,8	11492,4	12154,5	15310,7	13317,3	4837,9	1,6
Реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року, %	118,7	110,9	113,1	105,0	86,7	83,7	35,0	1,4
Індекси реальної заробітної плати, %	110,5	111,0	111,0	106,8	86,5	90,1	-20,4	0,8

Відповідно зростання видатків на обслуговування державного боргу України разом із значним дефіцитом поточного рахунка підвищують вразливість до зниження цінових співвідношень у зовнішній торгівлі й подорожчання кредитних ресурсів на світових

ринках, унеможлиблюють отримання нових позик та спричиняють відмову від обслуговування зовнішнього боргу – дефолт.

Зростання боргових платежів в Україні, разом з фінансовою кризою на нашу думку, спричинили виникнення виробничої кризи, яка охопила підприємства чорної металургії та хімічної промисловості, що значною мірою забезпечували валютні та податкові надходження в країну.

Суттєво знизилась можливість промислового комплексу України здійснювати експортну діяльність на світових ринках, що одразу призвело до зменшення бюджетних ресурсів країни. Так, упродовж 2010–2015 рр. зменшення обсягів промислового виробництва становило 419,8 млрд. грн. Таке спадання є негативним трендом і характеризується використанням податкових надходжень для погашення боргових зобов'язань уряду. Цей факт також свідчить про зменшення можливостей держави фінансувати основні видатки – на соціальний захист, охорону здоров'я, розвиток галузей економіки, що знижує темпи економічного зростання. Окрім того, збільшення темпів приросту платежів за державним боргом порівняно з темпами реального ВВП зумовлює необхідність стимулювання попиту шляхом залучення державних кредитів і запозичень.

Аналіз вітчизняних реалій свідчить про зменшення обсягів золотовалютних резервів. Упродовж 2010–2015 рр. обсяг міжнародних резервів України зменшився на 38,5% і становив в абсолютному вираженні 13300,0 млн. дол. США. Це зумовлено насамперед використанням резервів НБУ для сплати платежів з обслуговування державного боргу, нерівномірністю надходження та впливу вітчизняної валюти. Внаслідок таких дій уряду рівень міжнародних резервів перевищив критичну межу та негативно впливає на інвестиційний клімат держави, покращення якого є необхідним і важливим фактором економічного зростання.

Впродовж останнього періоду в Україні спостерігаємо тенденцію до нарощування обсягу короткострокового боргу, що зумовлює проблеми з виплатою іноземних кредитів. У 2015 р. співвідношення валютних резервів та короткострокового боргу становило 25,8%, що є мінімальним показником, який означає, що вітчизняній економіці не

вистачатиме фінансових ресурсів для забезпечення негативних тенденцій в економічній системі. Ймовірно, на наш погляд, також є ситуація, за якої Уряд України може порушувати графік боргових виплат при несприятливих змінах на міжнародному ринку.

Зростання видатків на обслуговування державного боргу впливає негативно на добробут майбутніх поколінь. Дефіцитне фінансування зумовлює необхідність залучення урядом кредитів на фінансовому та боргових ринках, що збільшує попит на гроші та спричиняє зростання відсоткової ставки. Так, в Україні грошова маса у 2015 р. зросла на 44,8 млрд. грн., або на 1,9% – до 988,9 млрд. грн., монетарна база – на 0,8% або на 2,8 млрд. грн., шляхом викупу державних облігацій, витрачання валюти з резервів. Наголошувалось, що монетизація державного боргу Національним банком України була вимушеною і безальтернативною ситуацією, оскільки одержані міжнародні позики спрямовувались на погашення минулих боргів [6].

Водночас спостерігається суттєве зростання облікової ставки НБУ – із 7,75% у 2010 р. до 14,0% у 2014 р. та 22% у 2015 р., що зменшує попит на гроші з боку приватних інвесторів та призводить до зниження рівня вкладення інвестицій у процес виробництва. Динамічне зменшення обсягів інвестицій відбувається через зниження індексу капітальних інвестицій (у 2011 р. – 118,8%, у 2012 р. – 108,5%, у 2013 р. – 88,9%, у 2014 р. – 75,9%, у 2015 р. – 98,3%). Проте слід зауважити, що ступінь впливу негативних наслідків залежить від відносного розміру акумульованого боргу, розгортання інфляційних процесів, що в умовах зниження ВВП становить загрозу для макрофінансової стабільності.

Зростання обсягу видатків на обслуговування державного боргу, на наш погляд, може призводити до неспроможності надавати послуги соціального напрямку внаслідок боргового навантаження на бюджет, що погіршуватиме розподіл доходів населення. Так, незважаючи на зростання номінальних доходів населення, зокрема заробітної плати, індекси реального збільшення доходів суттєво зменшуються із 118,7% у 2010 р. до 83,7% у 2015 р.

Подальше зниження купівельної спроможності домогосподарств і населення у 2015 р. унаслідок збільшення обсягу боргових витрат, на нашу думку, може спричинити зростання бідності, соціальної напруги,

погіршення соціальної стабільності країни.

Разом з цим, зростання видатків на обслуговування державного боргу в поєднанні з високим рівнем інфляції та коливаннями валютного курсу зумовили зменшення реальної зарплати в Україні у 2015 р. на 18,5%, що є надзвичайно негативним соціальним наслідком. Відповідно індекс реальної заробітної плати зменшився із 106,8% у 2013 р. до 86,5% у 2014 р. та 90,1% у 2015 р. Зростання відсоткової ставки й зменшення ставки заробітної плати спричинило зниження питомої ваги оплати праці у доході та підвищення обсягів позиченого капіталу. Так, упродовж останнього періоду соціальні видатки в абсолютному значенні збільшились, проте за відсотковими ставками спостерігається зменшення їхньої частки в Зведеному бюджеті України (з 64,4% у 2013 р. до 55,6% у 2015 р.). Отже, здійснення відсоткових виплат за державним боргом обмежує можливість держави фінансувати соціально-економічні заходи, тому й простежуємо зменшення бюджетних доходів.

З метою детальнішого дослідження економічних наслідків обслуговування державного боргу України проведемо кореляційний аналіз впливу видатків на обслуговування державного боргу на інші показники економічного розвитку (табл. 4.4). Кореляція здійснюється за допомогою програми STATISTICA за формулою 1, що відображає зв'язки між показниками:

$$r_{xy} = \frac{\sum d_x + d_y}{\sqrt{\sum d_x^2 + d_y^2}} \quad (4.1)$$

При інтерпретації результатів кореляційного аналізу величина похибки має становити $p > 0,05$. Наведені дані підтверджують, що найбільший взаємозв'язок спостерігається між показником видатків на обслуговування державного боргу та валютним курсом ($r = 0,99$), що зумовлено формуванням зовнішньому боргу та залученням державних запозичень в іноземній валюті. На наш погляд, девальвація під тиском зростання видатків з обслуговування державного боргу має пагубні для економіки наслідки, оскільки значна частка боргу номінована в іноземній валюті, що зумовлює інфляційний тиск. Вплив зростання суми заборгованості на інфляційні очікування лише підсилює цю динаміку.

Матриця вибору найбільш значимих кореляційних факторів впливу видатків на обслуговування державного боргу на економічний розвиток України за 2010–2015 рр.

№ з/п	Показники	Рівняння	Коефіцієнт кореляції
1	Загальні боргові витрати бюджету, X_1	$Y = 30,80 + 1,09 \times X_1$	$r = 0,89$
2	Валютний курс, грн. за 1 дол. США, X_2	$Y = -81,30 + 12,9 \times X_2$	$r = 0,99$
3	ВВП, X_3	$Y = 1231,6 - 3,0240 \times X_3$	$r = -0,71$
4	Обсяг виробництва промислової продукції, X_4	$Y = 115,13 - 0,74 \times X_4$	$r = -0,93$
5	Платіжний баланс, X_5	$Y = 71,08 - 0,037 \times X_5$	$r = -0,82$
6	Платіжний баланс операцій з капіталом та фінансових операцій, X_6	$Y = 2185,6 - 85,04 \times X_6$	$r = -0,72$
7	Рівень інфляції, X_7	$Y = -12,0 + 1,01 \times X_7$	$r = 0,42$
8	Дефіцит бюджету, X_8	$Y = 70,8 + 12,80 \times X_8$	$r = 0,34$

Запровадження плаваючого валютного курсу у квітні 2014 р., на нашу думку, спричинило стрімке знецінення грошової одиниці та підвищення загального рівня цін, що було підсилено спекулятивними атаками на валютному ринку. За таких умов обслуговувати державні зобов'язання дуже складно, оскільки основною валютою встановлено долар. Так, за станом на кінець грудня 2015 р. валютний курс становив 24,0 грн./дол. США, а державний борг у 2,2 рази перевищив обсяг планових доходів на 2016 р. (595,2 млрд. грн.).

Відповідно відсутність механізму стабілізації національної валюти є причиною виникнення проблем з обслуговуванням державного боргу в 2016 р. Встановлення плаваючого курсу як механізму передбачає здійснення таргетування інфляції. Відповідно зменшення інфляції в умовах збільшення ставки НБУ лише погіршить фінансову ситуацію.

Зростання видатків на обслуговування державного боргу на 1% зумовлює збільшення загальних боргових витрат на 0,89%, підвищення рівня інфляції на 0,42%, бюджетного дефіциту – 0,34%, зменшення обсягу промислової продукції – 0,93%, наслідком чого є зменшення платіжного балансу – 0,82%. Відповідно зростання видатків на обслуговування державного боргу знову спричинюватиме збільшення дефіциту бюджету та платіжного балансу, що характеризує значну залежність між фінансово-економічними процесами та видатками на обслуговування державного боргу. Наслідками зростання дефіциту платіжного балансу та фінансування його за рахунок державного бюджету, на нашу думку, є збільшення обсягів кредиторської заборгованості підприємств, зовнішніх і внутрішніх позик та відсоткових ставок за ними, призупинення імпорту через відмову постачальників, погашення боргу продукцією нерезидентів.

Разом з цим, зростання видатків на обслуговування державного боргу загалом підвищує видатки державного бюджету та зумовлює доцільність пошуку нових джерел фінансування доходів, що в майбутньому збільшить податковий тягар на юридичні та фізичні особи. Такий факт підтверджує наявність ризику банкрутства підприємств та соціальної нестабільності. Отже, пошуки джерел обслуговування державного боргу дали змогу з'ясувати необхідність підвищення податкового навантаження та термінового втручання держави в економічну діяльність суб'єктів господарювання.

Так, фактори, які зумовлюють зростання обсягу видатків на обслуговування державного боргу, залежно від дії наслідків впливу, на наш погляд, можна розподілити на дві групи: умовні, які залежать від способу формування та обсягу державного боргу (інфляція, девальвація національної валюти) і безумовні – спричинені тією бюджетною та грошово-кредитною політикою, яку проводить уряд (ефект витіснення, вплив капіталу (при зовнішніх запозиченнях), перекладення тягаря сплати податків на майбутні покоління, перерозподіл доходів на користь власників цінних паперів, нецільове використання залучених ресурсів, соціальна нестабільність).

Помірне збільшення видатків на обслуговування державного боргу, що супроводжується позитивною динамікою економічного

зростання на інвестиційній основі та низьким рівнем інфляції, не передбачає макроекономічних дисбалансів. Проте виникнення значних обсягів боргових платежів, на нашу думку, спричиняють зростання рівня інфляції та підвищення дефіциту платіжного балансу, що обмежує можливість нових запозичень. В умовах недостатніх валютних резервів і несприятливих зовнішніх умов виникла фінансова криза, яка додатково погіршила можливості обслуговування державного боргу України.

Разом з цим, іншими негативними наслідками зростання видатків на обслуговування державного боргу України вважаємо:

- послаблення економічної незалежності держави, що визначається здатністю уряду здійснювати самостійну фінансову та економічну політику, спрямовану на розвиток соціальної сфери і забезпечення потреб населення, спроможністю підтримувати інвестиційний клімат національними ресурсами;

- перенесення боргового тягара на майбутні покоління. Фінансування дефіциту бюджету позиковими ресурсами є причиною зростання додаткових видатків без обмеження споживання, спрямованого на поточні потреби, зате обслуговування боргу здійснюватиметься за рахунок обмеження споживання у майбутньому. У довгостроковому періоді негативним економічним трендом є зменшення обсягу капіталу та заощаджень в економіці держави;

- зниження рівня ефективності національної економіки, оскільки значні кошти спрямовуються з виробничого сектору, перерозподіляючи дохід від приватного до державного сектору, що посилює нерівність у доходах;

- необхідність виплати відсотків зумовлює підвищення діючих ставок податків та введення нових податків, що збільшує податковий тягар і обмежує економічні стимули;

- зниження рівня заощаджень домогосподарств, які є фактором економічного зростання, що зумовлює ефект «витіснення капіталу», зменшення обсягів національного виробництва та доходів бюджету;

- надмірне зростання видатків на обслуговування державного боргу спричиняє виникнення боргової кризи, країна стає некредитоспроможною внаслідок зменшення до неї довіри на світовому ринку.

Уряд у такому разі змушений підвищувати ставки податків і проводити емісію грошей. При емісії та розміщенні довгострокових облігацій тягар боргу покладається на майбутні покоління, що призводить до зниження рівня добробуту населення;

– збільшення дефіциту та зростання інфляції в довгостроковому періоді («ефект вулкана»). На початковому етапі наслідки обслуговування боргу незначні, проте зростання обсягу боргових платежів через певний період зумовлює ніби своєрідне виверження «вулканічної лави», що спричиняє інфляцію разом з дефіцитом, збільшення грошової маси та, як підсумок, уповільнення економічного зростання.

Відтак, ускладнення соціально-економічної ситуації в країні внаслідок збільшення видатків на обслуговування державного боргу є головним дестабілізуючим фактором, що погіршує рівень фінансової стійкості та гальмує економічне зростання.

Проведені дослідження дають змогу, визначити основні стратегічні напрями вдосконалення механізму формування державного боргу України.

1. Розвиток ринку державних цінних паперів з метою часткової переорієнтації із зовнішніх державних запозичень на внутрішні. Вагомість вирішення проблем, пов'язаних із розвитком внутрішнього боргового ринку, зумовлено високим рівнем нестабільності між народних ринків і переважанням у структурі іноземних боргів (70,0% на кінець 2015 р.). Це передбачає об'єктивну необхідність зміни курсу боргової політики держави шляхом використання інструментів, здатних максимально задіяти внутрішній потенціал позикових ресурсів. До таких інструментів належать облігації, дохідність яких коригується залежно від темпів інфляції, а також ощадні облігації державної позики.

Введення довгострокових інструментів із плаваючим рівнем дохідності, який встановлюють залежно від темпів інфляції, дасть змогу підвищити попит на цінні папери, подовжити їхній строк і знизити ризики пролонгації боргу, зменшити вартість обслуговування внутрішнього державного боргу та непередбачуваної інфляції.

Впровадження ощадних облігацій є перспективним з огляду на можливість їхнього використання для забезпечення потреб накопи-

чувальної системи пенсійного страхування в Україні. Такий вид цінних паперів держави може стати перспективним об'єктом капіталовкладень інституційних інвесторів – організацій, інвестиційних фондів. Для забезпечення довгострокового попиту на ощадні облігації вони мають передбачати тривалий строк погашення і можливість отримання доходу, що відповідатиме рівню інфляції.

Разом з цим, рекомендуємо розробити програму розвитку боргового ринку, яка дасть змогу: вирішити завдання оптимізації структури державного боргу за валютою запозичення, видами ставок і строками погашення; фінансувати потреби країни з мінімальними витратами; проводити операції активного управління, що дасть змогу мінімізувати боргові ризики.

2. Оптимізація ризиків портфеля державного боргу України. На сьогодні, постійний моніторинг боргових ризиків є однією з обов'язкових умов успішного формування стратегії державного боргу України. В рамках проведення оптимізації ризиків державного боргу пропонуємо:

- збільшити частку вітчизняних зобов'язань і провести диверсифікацію валют;
- підвищити відсоткові ставки та зменшити нестабільність щорічного бюджетного навантаження шляхом підтримання найбільшої частки державного боргу у фіксованій відсотковій ставці;
- стимулювати розвиток внутрішнього ринку капіталів;
- здійснювати залучення кредитів з фіксованою ставкою і можливістю дострокового погашення;
- впроваджувати адекватну систему внутрішнього контролю, а також провести модернізацію існуючого програмного забезпечення для моніторингу державного боргу України;
- підвищувати кваліфікацію персоналу, розмежовувати основні його функції.

3. Формування оптимальної боргової структури. Неоптимальна за строками структура державного боргу призводить до утворення «піків» платежів, що є причиною формування боргової кризи. Так, еталонний борговий портфель має базуватися на борговій структурі, розробленій відповідно до показників співвідношення між ризиком державного

боргу та його вартістю. Пропонуємо формувати структуру державного боргу з урахуванням таких факторів, як валюта позики, строк запозичення, гнучкість макроекономічної політики, ліквідність фінансового ринку та стабільність інвестиційної бази. Вважаємо, що частку боргових зобов'язань у вітчизняній валюті доцільно збільшити за рахунок розширення ринку внутрішніх позик.

Для реалізації цієї ідеї можна застосувати декілька поширених світових методик, зокрема базових точок, ефективного попереднього аналізу та моделювання.

4. Підвищення інвестиційної спрямованості державних позик і кредитів. На нашу думку, стратегічною метою формування державного боргу України має бути залучення фінансових ресурсів для забезпечення безпосередньої підтримки інвестиційно-інноваційного процесу. Орієнтуючись на досвід розвинутих країн, рекомендуємо законодавчо визначити пріоритетне використання позик для інвестиційних проектів з метою забезпечення майбутнього зростання економіки та доходів бюджету. Відповідно пропонуємо ухвалити Програму державних запозичень України на трирічний період, метою якої є розвиток основних секторів вітчизняної економіки – інфраструктури, енергетики, освіти, охорони здоров'я, інноваційних технологій, науки та агротехнологій.

Для забезпечення ефективного функціонування та реалізації визначених пріоритетів, цілей і завдань Програми доцільно дотримуватися таких положень:

- при позиковому фінансуванні надання переваги проектам, які відповідають встановленим критеріям пріоритетності та якості;
- спрямування державних запозичень на інвестиційні цілі, що сприятиме економічному зростанню;
- розподіл інвестицій відповідно до комерційних, економічних та соціальних цілей має бути політично обґрунтованим і проводитись на основі об'єктивних критеріїв;
- використання кредитів з метою фінансування соціальних інвестиційних проектів у короткостроковому періоді, що дасть змогу покращити макроекономічну ситуацію;
- поширення державно-приватного партнерства в діяльності

інвестиційних фондів шляхом надання державних гарантій на вкладення в інвестиційні та інноваційні проекти;

– централізоване управління державними запозиченнями на портфельній основі відповідно до положень інвестиційної стратегії, а не за окремими операціями.

5. Підтримання видатків на обслуговування державного боргу в економічно безпечних межах у середньостроковому періоді та продовження строку запозичень шляхом залучення довгострокових боргових інструментів.

З метою збереження прийняттого рівня видатків на обслуговування державного боргу згідно з запланованим бюджетом Уряду України доцільно провести заходи для ефективного та ліквідного розвитку внутрішнього фінансового ринку, що сприятиме постійному плавному зростанню кривої прибутковості, забезпечуючи при цьому позитивний ефект для обслуговування державного боргу та вибір оптимальних інструментів державного боргу, які дадуть змогу визначити найбільш вигідні умови позик, а також суму, строк погашення, тип відсоткової ставки, валюту.

Разом з цим, для мінімізації видатків з обслуговування державного боргу України доцільним, на нашу думку, є забезпечення таких умов: підтримання стабільності національної валюти; проведення виваженої бюджетної політики з метою зменшення дефіциту держави; підвищення довіри інвесторів до фінансової й боргової політики уряду; проведення диверсифікації інструментів запозичення; підвищення кредитних рейтингів держави.

6. Узгодженість процесу формування державного боргу з валютною, фіскальною та бюджетною політикою. На сьогодні простежуємо односторонність дій уряду щодо вирішення завдання збалансування бюджету. Процес формування державного боргу доцільно узгоджувати з принципами бюджетної політики на етапі виконання основних показників бюджету та фінансового планування, що забезпечить взаємозв'язок боргової та бюджетної політики.

Для узгодження та реалізації ефективної боргової, фіскальної та кредитної політики рекомендуємо чітко скоординувати дії всіх ланок, насамперед Міністерства фінансів України та Національного банку

України. Координація має охоплювати всі етапи розроблення та реалізації політики разом з удосконаленням інфраструктури фінансового ринку.

7. Обмеження зростання умовних боргових зобов'язань, взятих під гарантії держави в довгостроковій перспективі. Пропонуємо шляхом розроблення відповідної методології у сфері державного боргу встановити єдиний перелік критеріїв, яким мають відповідати державні підприємства, що претендують на залучення кредитів під державні гарантії. Зокрема, підприємства, що претендують на одержання зовнішніх позик, мають бути прибутковими та платоспроможними, з достатнім обсягом валютних надходжень від основної діяльності. Кредити державних підприємств, отримані під державні гарантії, рекомендуємо використовувати на інвестиційно-інноваційний розвиток. У методології також доцільно визначити кількісні та якісні характеристики ризиків надання гарантованих позик і встановити розмір плати за них. Застосування урядом цих критеріїв дасть змогу підвищити ефективність використання кредитів державними підприємствами.

8. Підвищення результативності співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями та управління суверенним кредитним рейтингом. З метою вдосконалення напрямів співпраці України з міжнародними фінансовими організаціями та поліпшення процесу формування державного боргу, на нашу думку, доцільно реалізувати такі завдання:

- спрямувати фінансову політику на економічний розвиток, стабілізацію цін, покращення добробуту населення;
- розробити ефективні механізми контролю за іноземними кредитами з дотриманням строку їхнього використання;
- затвердити програму, яка б визначила кількісні показники та містила заходи, спрямовані на досягнення позитивних соціально-економічних результатів;
- забезпечити розвиток міжнародних ринків, підвищити ефективність діяльності підприємств шляхом створення відкритої та конкурентної системи управління закупівельними операціями;
- забезпечити розвиток малого та середнього бізнесу;

– створити автоматизовану базу даних, що дасть змогу забезпечити інформаційну та аналітичну підтримку проектів міжнародних фінансових організацій на всіх етапах їхньої підготовки.

Основними напрямками зростання кредитного рейтингу, на наш погляд, є такі: зменшення бюджетного дефіциту; мінімізація ризиків, зумовлених політичною нестабільністю; оптимізація боргових показників; активне застосування інструментів хеджування ризиків; посилення співпраці з рейтинговими агенціями.

9. Формування та законодавче закріплення боргової стратегії на довгострокову перспективу. Вважаємо, що основним заходом реформування механізму формування державного боргу України є перехід планування на довготривалий період із покращенням якості прогнозів. З огляду на це доцільно подовжити процес планування боргової стратегії до 10-ти років, що дасть змогу оцінити наслідки бюджетної й інвестиційної політики, забезпечить стабільність фінансової системи та зменшить її вразливість до дії зовнішніх шоків.

Довгострокове планування рекомендуємо здійснювати після реалізації середньострокової боргової стратегії та довготривалого планування дохідної і видаткової складових бюджету, що дасть змогу підвищити якість прогнозів.

На сьогодні основними довгостроковими завданнями боргової політики вважаємо такі:

– планування витрат на погашення і обслуговування державного боргу, спрямоване на уникнення пікових навантажень з верифікації можливості їхнього виконання;

– планування боргового портфеля, що дасть змогу урахувати ризики зміни відсоткових ставок, кон'юнктури боргового ринку, неефективного формування державного бюджету, що сприятиме мінімізації вартості запозичень, дасть можливість створити оптимальну структуру державного боргу;

– спрямування державних гарантій в інфраструктуру, що сприятиме підвищенню темпів зростання національної економіки та зменшенню державного боргу;

– встановлення контролю за рівнем міжнародних резервів з метою збереження стабільного валютного курсу, формування ліквідних коштів

для усунення розривів між борговими витратами та надходженнями, нейтралізації дії шоків, що впливають на стан рахунка платіжного балансу й спричиняють зростання державного боргу;

- встановлення доцільності фінансування соціальних видатків та зменшення обсягу фінансових запозичень для покриття дефіциту;
- зниження рівня відсоткових ставок і проведення ефективної курсової політики, що сприятиме зменшенню обсягу державного боргу.

Разом з цим, спектр підходів до проблеми обслуговування державного боргу доволі значний: «план Бейкера», що полягає в продовженні фінансування боргу без зміни умов угоди, та «план Брейді», який акцентує увагу на доцільності списання більшої частини боргу, котрий при здійсненні структурних реформ може сприяти зростанню економічної ефективності країни-позичальника й підвищити ймовірність повернення позичкових коштів. Проміжні підходи передбачають безліч інших варіантів врегулювання, охоплюючи коригування відсотків.

У сучасних умовах найчастіше держави використовують такий метод обслуговування державного боргу, як рефінансування, що полягає у погашенні кредитів за умови залучення нових. Однак такий метод посилює залежність від кредиторів на зовнішньому ринку та супроводжується додатковими вимогами МФО, що обмежує політичну та економічну незалежність держави [4, с. 43]. Проте небезпека цього методу обслуговування боргу, на нашу думку, полягає насамперед в утворенні нескінченної спіралі акумуляції боргу до того моменту, доки кредитори надаватимуть позики. Рефінансування дає змогу отримати економічний ефект у короткостроковому періоді, проте не в довгостроковому.

Зважаючи на вищезазначене, наведемо підходів, які дадуть змогу модернізувати систему заходів щодо обслуговування державного боргу України з урахуванням практики розвинутих країн світу:

- проведення переговорів щодо списання частини боргів за попередньо визначеними умовами, що дасть змогу знизити розмір державного боргу та відповідно видатки на його обслуговування;
- залучення нових кредитів або перегляд умов за існуючими щодо зниження відсоткових ставок за ними;

- перегляд строків сплати кредитів та продовження строків обслуговування державного боргу;
- активізація зусиль щодо наповнення золотовалютних резервів країни для погашення боргів за рахунок внутрішніх можливостей, зокрема через повернення валюти на рахунки українських банків із-за кордону, зниження корумпованості бізнес-відносин у країні, лібералізацію бізнес-середовища, що стимулюватиме виведення економіки із нелегального чи прихованого сектору;
- вчасне погашення зобов'язань за внутрішніми та зовнішніми боргами, що дасть змогу уникнути додаткових зобов'язань у вигляді штрафів та інших подібних платежів за несвоєчасне відшкодування;
- використання залучених коштів для конкретних проектів розвитку національної економіки, а не на покриття дефіциту бюджету, на основі чого створюватиметься потенціал до підвищеної віддачі позик, що забезпечить обслуговування не лише створених боргів, а й попередніх зобов'язань;
- розробка заходів щодо зменшення потреби у валютних ресурсах, зокрема через активну політику імпортозаміщення у національній економіці, розширення асортименту товарів і послуг від українських товаровиробників, важливих для повноцінного функціонування населення і галузей економіки, з одночасним підвищенням їхньої якості.

Таким чином, застосування новітніх, нестандартних, науково обґрунтованих підходів до модернізації обслуговування державного боргу України з урахуванням особливостей та поточних умов розвитку країни дає змогу відійти від стандартної схеми управління боргом, особливостями якої є обслуговування та погашення такого боргу відповідно до графіків, передбачених угодами, до нестандартної схеми, яка характеризується: наявністю елемента списання частини боргу; можливостями застосування негрошових форм розрахунків; індивідуальним підходом до кожної конкретної ситуації щодо реструктуризації та обслуговування боргу. Основними цільовими орієнтирами, що відкривають потенціал запропонованих нестандартних підходів, вважаємо такі:

- економію на відсоткових платежах за рахунок більш швидкого

погашення основної суми боргу;

– зниження фактичних видатків бюджету значно менше від номіналу боргу, що погашається;

– мультиплікаційний ефект (додаткові податкові та соціальні платежі, підтримка розвитку економіки).

Для успішної реалізації запропонованих підходів в умовах України рекомендуємо: подальше вдосконалення законодавчого забезпечення системи реалізації боргової політики; поглиблення методології управління боргом та обліку операцій з погашення боргу, механізмів аналізу й оцінки ризиків, забезпечення повноти для прийняття управлінських рішень щодо застосування визначених підходів і варіантів їхньої реалізації в конкретній ситуації.

Таким чином, для приведення у відповідність до міжнародних стандартів методик обслуговування державного боргу доцільно адаптувати до умов України існуючий передовий світовий досвід. Так, органам державного управління пропонуємо розробити спільний план дій щодо вивчення та імплементації міжнародних стандартів у практику формування та обслуговування державного боргу. На основі цього можна підвищити інвестиційну привабливість національної економіки, збільшити платоспроможність країни, знизити видатки на обслуговування боргу, зменшити відсоткові ставки за зовнішніми кредитами та у перспективі зменшити залежність від зовнішнього фінансування через активізацію спрямування інвестицій у приватний сектор економіки. Варто зазначити, що прозорі схеми формування державного боргу створять сприятливе підґрунтя для досягнення вигідних умов повернення боргу зовнішнім позичальникам.

4.4. Бюджетні механізми забезпечення збалансованого розвитку національної економіки

Важливим в системі економічних механізмів забезпечення збалансованого розвитку національної економіки є інструментарій бюджетної політики, яка включає сукупність заходів держави з організації та використання бюджетних ресурсів для забезпечення її економічного і соціального розвитку [1, с. 280]. Розробляється бюджетна політика як на законодавчому, так і на виконавчому рівні, і сутність

її полягає у відображенні в статтях доходів та видатків бюджету, та у джерелах їх формування і напрямках використання. З іншої сторони, бюджетна політика проявляється у формах і методах мобілізації бюджетних коштів та їх використанні на суспільні та загальнодержавні потреби. Априорі бюджетна політика має бути спрямована на розв'язання таких завдань як: стабілізація макроекономічних процесів, стимулювання сукупного попиту зростання державного інвестування в пріоритетні напрями розвитку національної економіки та підтримку підприємницької діяльності через державні трансферти, замовлення, бюджетні програми.

Моніторинг вітчизняного бюджетного законодавства дозволяє виділити кілька етапів інституалізації бюджетної політики з відповідною верифікацією основних інструментів її реалізації:

– перший етап (1991 – 1996 рр.) – формування фінансової конституції держави – первинної законодавчої бази щодо бюджетного устрою, бюджетного процесу, функціонування бюджетної системи, бюджетного регулювання з верифікацією сутності бюджетної системи, структури видатків та посилення її соціальної складової;

– другий етап (1997 – 2000 рр.) – реформування податкової системи, впорядкування бюджетної класифікації, запровадження помісячного бюджетного розпису та казначейської системи касового виконання Державного бюджету України, запровадження спрощеної системи оподаткування обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва, впровадження системи фінансового вирівнювання місцевих бюджетів, використання бюджетних ресурсів для створення сприятливого інвестиційного клімату та концентрації інтелектуальних та матеріальних ресурсів на впровадженні прогресивних технологій, збільшення перерозподілу ВВП через зведений бюджет на рівні 28-30%, приріст доходів держави за рахунок неподаткових надходжень, розширення податкової бази та зменшення податкового тиску, жорстка економія бюджетних коштів, скорочення на 40% витрат на державне управління;

– третій етап (2001 – 2007 рр.) – реформування бюджетного законодавства, збільшення видатків на соціальну сферу, активізація зовнішніх запозичень, запровадження обліку зобов'язань розпорядників коштів Державного бюджету органами Державного казначейства

України, прийняття Бюджетного кодексу, введення нової бюджетної класифікації, застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі;

– четвертий етап (2008 – 2010 рр.) – використання антикризових інструментів бюджетного регулювання, збільшення державного фінансування структурних проектів та програм сталого розвитку, активізація потенціалу державних боргових зобов'язань, посилення стимулюючої складової частини міжбюджетного регулювання, збільшення інвестиційної складової частини місцевих бюджетів, зокрема, шляхом збільшення кількості джерел надходжень до бюджету розвитку підвищення фінансової спроможності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування шляхом закріплення за ними додаткових дохідних джерел, запровадження державного кредитування проектів розвитку на рівні 14% усіх видатків державного бюджету;

– п'ятий етап (з 2011-2013 рр.) – поглиблення реформи міжбюджетних відносин, запровадження механізму середньострокового бюджетного прогнозування на всіх етапах бюджетного процесу, державних гарантій в обсязі не більш як 1% ВВП для реалізації виключно інвестиційних та інноваційних проектів (2012 р.); збільшення частки інвестиційних витрат зведеного бюджету на рівні не менш як 5 % ВВП; збільшення державних запозичень до загального фонду державного бюджету в межах обсягів погашення державного боргу переважно шляхом здійснення внутрішніх запозичень, запровадження механізму фінансового забезпечення соціальних послуг, вдосконалення бюджетного механізму управління науковою та науково-технічною діяльністю шляхом оптимізації системи бюджетних наукових установ за результатами оцінки ефективності їх діяльності та формування державного замовлення у цій сфері відповідно до сучасних вимог інноваційного розвитку економіки;

– шостий етап (з 2014 р. по даний час) – збільшення видатків на національну безпеку (розвиток озброєння та військової техніки на основі стандартів НАТО), скорочення боргового навантаження на економіку, управління боргом, забезпечення легалізації тіньової заробітної плати та зайнятості, підвищення якості та ефективності здійснення видатків розвитку бюджету шляхом спрямування на

реалізацію інвестиційних проектів з урахуванням результатів оцінки їх економічної ефективності, посилення відкритості та прозорості публічних фінансів шляхом оприлюднення головними розпорядниками бюджетних коштів лише інформації про стратегічні цілі та досягнуті результати, посилення обґрунтованості видатків державного бюджету за принципом «від першої гривні», запровадження бюджетних правил щодо виключних випадків внесення змін до Державного бюджету України протягом року, запровадження державного стратегічного планування як передумови для забезпечення переходу на середньострокове бюджетне планування, децентралізація управління бюджетними коштами та підвищення рівня самостійності органів місцевого самоврядування, використання державних гарантій у фінансуванні інвестиційних проектів; збільшення донорської допомоги у відновленні інфраструктури території антитерористичної операції.

Досить важливою складовою бюджетного механізму, яка сприяє повній його реалізації та поєднує між собою Державний бюджет України й місцеві бюджети є механізм міжбюджетних відносин. При його застосуванні в бюджетній системі будь-якої держави постійно функціонують взаємовідносини між бюджетами всіх рівнів, що являється досить важливим елементом бюджетного процесу та інструментом системи вдосконалення фінансових відносин, які відбуваються між центральними й місцевими органами влади, чинником соціального та економічного розвитку територій. Таким чином, здійснюючи оптимізацію розподілу й перерозподілу ВВП при використанні бюджетного механізму, державна влада постійно регулює всі соціально-економічні процеси на будь-якому етапі її розвитку, беручи до уваги його характерні особливості, об'єктивні й суб'єктивні чинники. Темпи зростання ВВП і видатків зведеного бюджету за період 2012-2015 роки на рис. 4.7 свідчать про те, що держава протягом останніх трьох років збільшувала видатки зведеного бюджету, темп яких у 2015 році становив 130%, що суттєво перевищує відповідний показник попередніх років (103.4% у 2014 році та 102.7% у 2013). Темп зростання видатків зведеного бюджету вище темпів зростання номінального ВВП. Частка видатків зведеного бюджету у ВВП збільшилася до 34,3%, водночас вона як і раніше залишається нижчою

ніж була у докризовому 2008 році 38,4%. Але як свідчить інформація табл. 4.5 основною причиною зростання витраток держави стали не інвестиції, що могло б підтримати сукупний попит національної економіки, а обслуговування зовнішнього боргу.

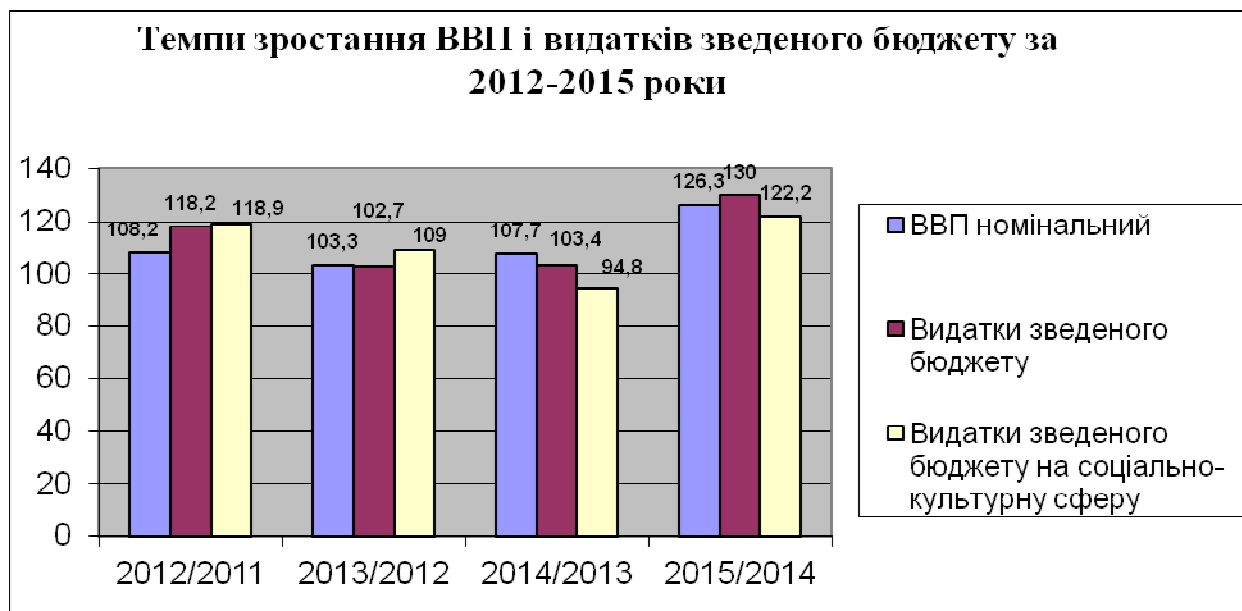

Рис. 4.7. Динаміка витраток зведеного бюджету України

Примітка: побудовано на основі [11]

Оптимізувавши розподіл й перерозподіл ВВП з використанням бюджетного механізму, держава водночас регулює всі соціально-економічні процеси на будь-якому етапі її розвитку, беручи до уваги його характерні особливості, об'єктивні й суб'єктивні чинники.

Бюджетний механізм в свою чергу має забезпечити можливість виконання державою покладених на неї функцій за допомогою управління бюджетними коштами, що в перспективі і призведе до збалансованого розвитку національної економіки.

Багато науковців виділяють або тільки інструменти бюджетного механізму, або важелі, дуже часто ототожнюючи їх. Розмежувавши у своєму дослідженні важелі та інструменти. До прикладу В. Дем'янишин серед основних інструментів бюджетного механізму виділяє: норми та нормативи, ліміти, ставки податків, ставки зарплати, проценти за кредит та проценти по державних позиках, а до важелів – доходи, податки, неподаткові надходження, міжбюджетні трансферти, витатки, витрати, бюджетні інвестиції, бюджетні асигнування, бюджетні

кредити, бюджетні резерви, дотації субвенції, субсидії та державні позики [4].

Отже, до інструментів бюджетного механізму, на нашу думку, належать: бюджетний запит, проект бюджету, розпис бюджету, кошторис, бюджетні програми, бюджетне асигнування, бюджетні призначення, бюджетне зобов'язання, доходи бюджету, витрати бюджету, аудит та інспектування, а до важелів – бюджетні стимули, санкції, ставки податків, податкові пільги, ставки заробітної плати тощо.

Одним з основних складових бюджетного механізму є бюджетне регулювання. Бюджетне регулювання є фінансовим методом регулювання економіки, являє собою процес управління міжбюджетними відносинами з приводу перерозподілу коштів, шляхом вирівнювання доходів і видатків місцевих бюджетів з метою їх збалансування. Компонентну будову бюджетного регулювання складають економічні стимули, податкові розщеплення, трансферти, нормативи відрахувань, бюджетне вирівнювання, організаційно–правові форми бюджетного регулювання, суб'єкти та об'єкти міжбюджетних відносин [5,с.17].

Загальнодержавне значення бюджетного регулювання полягає у реалізації регіональної політики, забезпеченні комплексного економічного розвитку регіонів, реструктуризації економічної і соціальної сфери депресивних територій. Бюджетне регулювання економіки регіонів направлене на досягнення економічного зростання на основі фінансової автономії місцевої влади, її ініціативи, зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування як інституту суспільного розвитку та саморегуляції, розширення можливостей використання територіальних факторів шляхом створення відповідних стимулів, забезпечення комплексного економічного та соціального розвитку територіальних одиниць.

Організаційно-економічний механізм бюджетного регулювання являє собою систему елементів організаційного та економічного впливу на процес управління бюджетами і економікою. Бюджетне регулювання передбачає законодавче закріплені відсоткові відрахування від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів, встановлені на даній території, а також дотації і субвенції до бюджетів

адміністративних територій відповідно до техніко-економічних обґрунтувань, в які включаються: статистичні дані про економічний, соціальний, природний та екологічний стан зазначених регіонів; розрахунки необхідних витрат для вирівнювання економічного, соціального й екологічного стану та ефективного використання природних ресурсів територій; інформація про урядові та регіональні програми подолання нерівностей між адміністративними територіями, про виконані в попередні роки програми й досягнуті результати про діючі програми та програми, що розробляються, з прогнозом наслідків їх виконання.

Бюджетне регулювання здійснюється у рамках бюджетної політики держави, тому великою мірою залежить від чинних у окремі періоди підходів, принципів і політичної волі загалом. Відповідно до Господарського кодексу України бюджетна політика спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу [6].

Формування ефективної бюджетної політики, та зокрема ефективним застосуванням інструментів бюджетного механізму обумовлене широким спектром питань, з-поміж яких ключову роль відведено визначенню завдань і пріоритетів розвитку, які б відповідали реальним потребам суспільства та впливали на ступінь ефективності державного регулювання соціально-економічних процесів [7]. Упродовж останнього часу бюджетна політика України зазнала істотних змін, що стали наслідком впливу політичних, організаційних і загально-економічних факторів [8, с. 284]. Існування низки проблем у сфері забезпечення ефективності бюджетної політики підтверджують макроекономічні показники в Україні за 2010-2016 рр., наведені у табл. 4.5.

Основні макроекономічні показники України за період 2010-2016рр

Показники	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 (січень липень)
Рівень ВВП, млрд. грн.	1082,6	1316,6	1500,0	1678,8	1566,7	1979,5	1876,8
Рівень інфляції, %	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	99,9
Рівень безробіття, %	8,2	8,0	7,6	7,4-7,9	9,3	9,5	10,3
Мінімальна заробітна плата, грн.	922	941	1073	1176	1218	1330	1450
Доходи Державного бюджету, млрд. грн.	240,6	314,6	346,5	339,1	357,1	652,0	726,4
Видатки Державного бюджету, млрд. грн.	303,5	332,8	395,6	419,8	430,2	679,8	809,8
Дефіцит бюджету, млрд. грн.	64,6	22,0	53,4	80,7	78,1	30,9	93,9
Зовнішній борг України, в млн. дол. США	2245,1	2558,1	2762,7	2963,5	3123,8	2888,9	2771,7

Примітка: складено автором на основі [11]

Щодо доходів та видатків державного бюджету спостерігається певна негативна тенденція, оскільки за проаналізований період видатки державного бюджету перевищують доходи. За звітний період 2016 року видатки вже перевищили доходи на 93,9 млрд. грн. Зовнішній борг України у 2014 році досягнув свого максимуму та становив 3123,8 млн. дол. США проте станом на січень 2016 року він скоротився на 352,1 млн. дол. США та становить 2771,7 млн. дол. США.

Врегулювання бюджетів впорядковує суспільні відносини при мобілізації у бюджет коштів і при їх розподілі й перерозподілі між ланками бюджетної системи, при фінансуванні видатків за рахунок одержаних доходів та всього процесу виконання бюджету. Держава самостійно організовує бюджетні відносини відповідно до своїх потреб

та інтересів.

Одним з основних елементів бюджетного регулювання має бути процес бюджетного планування, економічна суть якого полягає в централізованому розподілі і перерозподілі валового внутрішнього продукту і національного доходу між ланками фінансової системи на основі загальнонаціональної соціально-економічної програми розвитку країни в процесі складання і виконання бюджетів різного рівня [9, с.73].

Одними з основних аспектів механізму бюджетного регулювання в ринкових умовах функціонування економіки України є:

- підвищення ролі держави у здійсненні макроекономічної політики і макроекономічного регулювання а також ролі бюджету як основного інструменту досягнення макроекономічної і фінансової стабільності шляхом збалансування руху централізованих фінансових ресурсів;
- застосування ринкових механізмів у процесі розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів повинно здійснювати а економіці і цілому;
- розуміння того, що більшість підприємств не належать до державного сектору відповідно підприємствам потрібно самостійно здійснювати процес управління виробництвом.

Впливаючи на процеси формування бюджетних відносин шляхом зміни принципів, методів, способів формування бюджетних доходів і видатків, держава коригує встановлені бюджетні взаємозв'язки, регулює канали проходження і спрямування бюджетних ресурсів, уточнюючи пропорції їхнього розподілу і перерозподілу, механізми реалізації їхнього цільового призначення і в такий спосіб забезпечує управління економічними процесами.

Функціонування бюджетного механізму характеризується якісними та кількісними ознаками. Якісні характеристики, відтворюють технологію утворення та використання фінансових ресурсів при застосуванні бюджетних інструментів, таких як норми, ставки, строки, задля забезпечення досягнення кількісних характеристик. В той час коли кількісна характеристика бюджетного механізму визначається як величина фінансових ресурсів, які спрямовуються та використовуються бюджетною системою з метою виконання цілей й завдань, що передбачені бюджетною політикою. [10, с. 60]. Бюджетний механізм

протягом останніх років функціонував здебільшого за принципом «освоєння» грошей, хоча найбільшу увагу необхідно було звертати на ефективності бюджетних програм, відповідно до яких здійснюються витрати з бюджету. Третина коштів державного бюджету, на думку працівників фінансових управлінь місцевих органів влади використовують неефективно. Такий великий відсоток неефективного використання коштів утворився здебільшого через те, що кошти бюджетів витрачаються на фінансування заходів, які не носять стратегічний характер та ефективність яких важко оцінити

Отже підсумовуючи вище сказане можемо зробити висновок що бюджетний механізм держави – це сукупність організаційних, методологічних, законодавчих та нормативних положень, які забезпечують функціонування бюджетної системи держави і регулюють бюджетні відносини у суспільстві, а також сукупність методів, інструментів та важелів, що реалізуються у процесі формування та використання централізованих грошових ресурсів держави та її регіонів через певні управлінські рішення.

Без методів бюджетного механізму неможливим є нормальний розвиток та процвітання національної економіки. Так як і без його складових та інструментів до яких ми віднесли: бюджетне регулювання, бюджетне планування, бюджетний запит, проект бюджету, розпис бюджету, кошторис, бюджетні програми, бюджетне асигнування, бюджетні призначення, бюджетне зобов'язання, доходи бюджету, витрати бюджету, аудит та інспектування, а до важелів – бюджетні стимули, санкції, ставки податків, податкові пільги, ставки заробітної плати тощо.

Сукупність форм, методів формування і використання бюджетних ресурсів, що становлять бюджетний механізм, має бути орієнтована на пошук компромісу інтересів усіх учасників бюджетного процесу в напрямку вирішення завдань стимулювання економічного зростання, прискорення науково-технічного прогресу, формування позитивних структурних зрушень, розвитку ключових галузей відповідно до державних пріоритетів.

Виступаючи складовою ланкою загальної фінансової системи держави, бюджетний механізм зводиться до виконання двох основних

функцій: фінансового регулювання економікою і соціальними процесами та фінансового їх забезпечення. За умови функціонування лише одного бюджетного механізму не можливим є забезпечення оптимального обсягу формування ресурсів бюджетів різних рівнів та їх раціонального використання. Для досягнення максимальної ефективності функціонування бюджетного механізму всі складові господарського механізму повинні чітко взаємодіяти між собою. Також надзвичайно важливим є забезпечення впорядкування дії щодо вдосконалення всіх складових господарського механізму, спрямованих на підвищення ефективності суспільного виробництва.

Виходячи з типових проблем соціально-економічного розвитку окремих територій та національної економіки країни в цілому необхідним є вдосконалення складових та інструментів бюджетного механізму, що приведе за собою: зміцнення бюджетної та фінансової дисципліни, підвищення якості адміністративних послуг які надаються за рахунок місцевих бюджетів, забезпечення гідних умов життя населення, регулювання збалансованості бюджету, покращення платіжної дисципліни, забезпечення раціонального використання бюджетних коштів, та належне виконання повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування.

Отже, спрямованість бюджетної політики на стимулювання соціально-економічного розвитку сприятиме зміцненню конкурентоспроможності національної економіки, її модернізації, зростанню рівня добробуту та якості життя громадян. При цьому бюджетне регулювання відіграватиме одну з основних ролей в збалансовані та узгодженому впливі бюджетних інструментів на соціально-економічну діяльність. Ефективне застосування інструментарію бюджетного регулювання має сприяти оздоровленню національної економіки, її виходу на висхідну траєкторія розвитку на засадах поетапної модернізації та зростаючої інноваційної активності. Стратегічним напрямком збалансованого розвитку та пріоритетними завданнями у бюджетній сфері та сфері економічних відносин в Україні мають стати: продовження реформ у системі державних фінансів; застосування стимулюючих дій спрямованих на пожвавлення економічної діяльності; посилення ролі держави в економіці й соціальному житті, що можливе лише за умови

ефективного застосування усіх складових бюджетного механізму зокрема інструментарію бюджетного регулювання.

4.5. Інноваційні підходи у забезпеченні збалансованого розвитку національної економіки

Забезпечення збалансованого розвитку національної економіки неможливе без активізації інноваційної складової сукупного попиту. Розвиток інноваційної діяльності на всіх рівнях національної економіки – від окремого підприємства до держави в цілому – передбачає створення й ефективне функціонування чіткої системи фінансування на всіх стадіях інноваційного циклу. Лише за цих умов можливо забезпечити накопичення фінансових коштів, їхню концентрацію на найважливіших напрямках науково-технічної та інноваційної діяльності й здійснення ними необхідного маневру. Серед економістів поширена думка, що фінансування інноваційної діяльності – то лише грошові відносини з іншими господарюючими суб'єктами й банками з оплати науково-технічної продукції, контрагентських робіт, поставок спец-устаткування, матеріалів і комплектуючих виробів, розрахунків із замовниками, трудовими колективами і державними органами управління. Ми ж схильні більше підтримувати думку, що під системою фінансового забезпечення інноваційної діяльності потрібно розуміти сукупність економічних відносин, які виникають у зв'язку з пошуком, залученням і ефективним використанням фінансових ресурсів, а також організаційно-управлінських принципів, методів і форм їхнього впливу на життєдіяльність інновацій.

Незважаючи на підвищення актуальності проблеми фінансового забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності, в теорії і практиці переважає фрагментарний аналіз та вибірковий підхід щодо висвітлення окремих аспектів його інструментарію. Внаслідок цього особливої актуальності набувають питання побудови цілісної системи фінансового забезпечення інноваційного розвитку, включаючи ефективність використання методів регуляторної політики, вибору оптимальних варіантів фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності не обхідними ресурсами із різноманітними джерелами походження.

Найважливішим завданням сучасної інноваційної політики є

активізація інвестиційно-інноваційної діяльності та створення цілісної системи її фінансового забезпечення, яка має ґрунтуватися на широко-масштабному залученні та максимально ефективному використанні фінансових ресурсів із різноманітними джерелами походження. Протягом останніх років вченими зроблено перші спроби вивчити причинно-наслідкові зв'язки між фінансами та інноваціями, досліджено структурні властивості та особливості інноваційного розвитку, обґрунтовано стратегію ендогенного науково-технічного прогресу через динаміку технологічних змін, однак і сьогодні низка важливих проблем щодо активізації інвестиційно-інноваційної діяльності та побудови системи її фінансового забезпечення потребують не лише детального аналізу та виявлення недоліків, а й фундаментальних досліджень у цій сфері, без яких буде важко забезпечити ефективність і високі темпи розвитку національної економіки.

Визначення сутності інновації як основи інвестиційно-інноваційної діяльності дозволило розглядати її як комплексний процес, що має характер широкомасштабного нововведення, яке спричинює якісні зміни у виробництві з метою отримання соціально-економічної вигоди. На відміну від усіх попередніх визначень, такий підхід до обґрунтування її економічної сутності є системним, оскільки враховує всі стадії проходження інновації: від моменту зародження й оформлення ідеї, через її вдосконалення та практичне втілення в конкретному продукті, до кардинального якісного оновлення виробничого процесу з реально розрахованими показниками соціально-економічної ефективності від її впровадження. Визначення інновації як комплексного процесу розглядає її як сукупність наукових та освітніх, техніко-економічних знань, соціо-гуманітарних чинників і специфічних прийомів управління, які найповніше реалізуються підприємствами малого і середнього бізнесу, а також спеціальними інноваційними структурами.

На основі проведеного аналізу становлення і розвитку теорії інновацій виокремлено ключові детермінанти та обмежувальні фактори її основних положень та етапів. У частині загальнометодологічних основ дослідження встановлено, що вчені по-різному підходили до трактування основних економічних категорій і понять, що спричинило

неоднозначність їх тлумачення. Відтак ототожнювалися поняття інноваційної діяльності, методики розрахунку ефективності інноваційних проектів.

Важливим напрямом наукового аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності досліджено механізм її фінансового забезпечення як цілісної системи з огляду на:

- структуру фінансової системи національної економіки, яка включає державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання (зокрема підприємницького сектора), фінансовий ринок, міжнародні фінанси та страхування;

- взаємозв'язки між окремими елементами та методами фінансового забезпечення в межах перерахованих вище ланок фінансової системи;

- обґрунтування необхідності фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності як фундаментального напрямку забезпечення розвитку інноваційної моделі української економіки.

Беручи такий підхід за основу, суттєвим стало виокремлення передумов, що зумовлюють як сам процес інвестиційно-інноваційної діяльності, так і його результати, врахування яких при виборі джерела та форми фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності дозволило визначити основні завдання системи фінансування, а саме: створення необхідних умов для швидкого та ефективного впровадження технічних новинок у всіх ланках національної економіки, забезпечення її структурно-технічної перебудови; збереження і розвиток стратегічного науково-технічного потенціалу у пріоритетних напрямках економіки; створення необхідних матеріальних умов для збереження кадрового потенціалу науки і техніки.

Встановлено, що вибір способів фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності слід проводити з урахуванням притаманних інноваціям класифікаційних ознак, а саме: типу інновацій, сфер впливу, глибини і масштабності впровадження в економіці країни, ступеня новизни, джерела ідеї, виду новинки та способу заміщення існуючих аналогів.

Адаптивна інфраструктура інноваційної діяльності може існувати, якщо злагоджено діє ланцюжок: «наука – технологія – виробництво – ринок». Досягти цього без використання індустрії венчурного бізнесу,

тобто без створення приватних інвестиційних компаній, діяльність яких підтримується державними і суспільними фондами, не є можливим.

Слід нарощувати частку венчурних інвестицій у високотехнологічне виробництво такими темпами, щоб досягти 70% від загального обсягу інвестицій. Одним із механізмів стимулювання розвитку венчурної індустрії є фондовий ринок. Оскільки венчурне фінансування припускає участь інвестора в управлінні підприємством, у розвиток якої вкладені кошти, то це сприяє руху акціонерного капіталу, як у національному, так і в міжнародному масштабі.

Як правило, в результаті орієнтації на венчурне фінансування відбувається скорочення робочих місць у великих промислових компаніях, диверсифікованість останніх і рівнобіжне утворення дрібних і середніх самостійних компаній, які виходять на ринок нових технологій для виробництва конкурентоздатної продукції. Тим самим прискорюється і стає значним чином таким, що самоорганізовується, процес реструктуризації економіки, у результаті якого утворюється значна кількість робочих місць, на яких виробляються товари і послуги із значною доданою вартістю.

Важливим елементом формування індустрії венчурного бізнесу є такі інноваційні структури, як технопарки (технологічні і наукові парки) та інноваційні бізнес-інкубатори.

Створення системи венчурного фінансування інноваційних процесів має бути спрямоване на вирішення таких завдань реструктуризації економіки:

- залучення значного обсягу приватного капіталу в науково-технічну сферу, перевищення якого над державними інвестиціями може досягати сотень разів;
- формування ефективної системи залучення в господарський обіг інтелектуальної власності та інших результатів інтелектуальної діяльності;
- здійснення модернізації вітчизняної промисловості зі створенням нових виробництв, що базуються на високих технологіях;
- забезпечення умов для раціонального використання основних фондів багатьох підприємств, що втратили конкурентоздатність;
- мобілізація значного обсягу коштів населення для розвитку

науково-технічної сфери;

- залучення цільових іноземних інвестицій у розвиток технологічної сфери;

- організація нових спеціалізованих і високоприбуткових ринків цінних паперів малих високотехнологічних компаній;

- зменшення безробіття і вирішення завдяки цьому гострої для сучасної України проблеми соціальної напруженості.

На початковому етапі формування системи венчурного фінансування інновацій особливе значення набуває участь держави у створенні фондів початкового фінансування інноваційної діяльності, розвиток грантової системи комерціалізації результатів наукових досліджень.

На підставі аналізу встановлено, що запроваджена чинним законодавством методологія нарахування податків не стимулює інвестиційно-інноваційної діяльності в національній економіці. Низький рівень доходів основної частини населення змушують уряд приймати політику підвищеного податкового навантаження на підприємницькі структури, що призводить у кінцевій формі не тільки до зниження ефективності господарювання, а й до використання різних шляхів уникнення податків. Незадовільним сьогодні є той факт, що всі зміни в податковому законодавстві мають не економічне, а політичне підґрунтя. Держава не є послідовною у своїй податковій політиці. Кожен наступний Держбюджет, усупереч Закону “Про систему оподаткування” та інших базових законів про податки, вносить зміни в порядок їх нарахування і сплати. У такому нестабільному середовищі високо-ризиковий інвестиційно-інноваційний бізнес не може нормально розвиватися.

Для створення сприятливих умов розвитку системи фінансового забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності необхідно забезпечити реалізацію пропозицій щодо удосконалення чинного нормативно-правового середовища через бюджетний процес, в якому беруть участь Міністерство фінансів, Міністерство економіки, Міністерство освіти і науки, Національний банк України, міністерства і відомства – розпорядники бюджетних коштів у науково-технічній сфері, Державне казначейство. З цією метою доцільно: визначити

граничний обсяг коштів для фінансування державної підтримки інноваційної діяльності та пріоритетних напрямів розвитку економіки; зосередити бюджетні кошти на реалізації інноваційних і науково-технічних програм з високою соціально-економічною та науково-технічною значущістю; створити у системі видатків державного бюджету України спеціальні фонди фінансування інноваційних програм з метою покриття інноваційних ризиків; уточнити нормативно-законодавчу базу країни з метою розширення кола і масштабів позабюджетної підтримки інноваційної діяльності; розширити масштаби фінансування інвестиційно-інноваційних проектів шляхом випуску державою акцій або цінних паперів; розробити систему стимулювання залучення до інноваційної діяльності коштів населення; розробити механізм довгострокового кредитування підприємств, що займаються інвестиційно-інноваційною діяльністю; розширити масштаби державного фінансування пріоритетних напрямів інвестиційно-інноваційної діяльності; посилити державну підтримку інфраструктурних інноваційних утворень.

Оцінка стану небанківського, промислово-фінансового та венчурного фінансування в Україні показала, що його вплив на рівень активізації інвестиційно-інноваційної діяльності у відповідних галузях виробництва економіки України може бути набагато відчутнішим, якщо усунути негативну дію: а) дефіциту фінансових коштів; б) загрози інфляції; в) низької економічної зацікавленості підприємств у використанні інновацій з високим техніко-економічним рівнем, що пояснюється жорстко неефективною податковою політикою держави, особливо щодо необхідності підтримки використання нововведень у виробництві; г) законодавчої неврегульованості правових та економічних взаємовідносин між малими, у тому числі венчурними підприємствами, і замовниками їхньої науково-технічної продукції. Проведення низки заходів організаційно-економічного та нормативно-правового характеру сприятиме створенню умов для ефективного розвитку такого фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності.

Незначні обсяги довгострокового кредитування економіки засвідчують, що українські банки віддають перевагу проектам, здатним давати прибутки в максимально короткі терміни. Проте коротко-

строкові банківські кредити не мають інвестиційно-інноваційної спрямованості. Оскільки у вартісному еквіваленті ціна інноваційного проекту підприємства, що фінансується за рахунок банківських кредитів, складається з основної суми боргу та процентів, фінансування фундаментальних і прикладних розробок із середньо- та довгостроковою перспективою є неможливим. Фактично сьогодні позикові кошти можуть використовуватися лише для фінансування прикладних розробок і досліджень, оскільки, маючи “коротку” ресурсну базу, банки вимушені видавати лише короткострокові кредити.

Аналіз процентних ставок, які сьогодні діють в Україні, показав: вони є надто високими (коливаються в межах 18–26%), що фактично перекреслює можливості інвестування з банківських джерел. Зважаючи на це та на низку інших об’єктивних чинників, в Україні операції з надання кредитних ресурсів для реалізації інноваційних проектів у вітчизняній банківській практиці майже не використовуються. Теперішній рівень капіталізації комерційних банків не спроможний задовольнити потреби довгострокового інвестування, а також спільного кредитування інвестиційних проектів. А тому головна умова активізації інвестиційної діяльності банків полягає в тому, щоб у можливо короткий термін провести істотну їх капіталізацію, “наситити” банки довгими ресурсами, що дозволить їм кредитувати в реальному секторі не тільки малі і середні, а й великі інноваційні проекти в наукомістких виробництвах галузей промисловості.

Досвід економічно розвинутих країн засвідчує, що важливим джерелом фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності є кошти банків з іноземним капіталом, які виступають основними каналами, через які надходять іноземні інвестиції в економіку держави. Проте найчастіше фінансуванням інноваційного бізнесу з використанням новітніх технологій та спектра інноваційно-інформаційних послуг займаються банки розвитку. Хоча поява таких банків в Україні не розв’яже всіх питань щодо фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності, проте вони можуть стати сполучною ланкою організацій, які впроваджують інновації з іншими економічними суб’єктами, а головним чином – із внутрішніми та зовнішніми інвесторами; сприяти органам влади в залученні ресурсів для фінансування інноваційних про-

ектів, розширення виробництва, збільшення обсягів випуску, підвищення якості та реалізації конкурентоспроможної продукції, створення нових та збереження наявних робочих місць, отримання прибутку, підвищення добробуту і зайнятості населення регіонів.

Кредитування такими банками інвестиційно-інноваційних проектів повинно проходити за шістьма етапами: 1) пошук об'єктів вкладення; 2) оцінка привабливості та ризику проекту; 3) розроблення схеми фінансування; 4) укладення угод про фінансування проекту; 5) виконання комплексної програми інвестиційно-інноваційних робіт до повного погашення кредиту; 6) оцінка фінансових результатів проекту та порівняння їх із запланованими.

Потенційними джерелами формування капіталу інвестиційно-інноваційних банків розвитку повинні стати: довгострокові кредити Національного банку України, що надаються в порядку рефінансування; кошти НБУ, що вкладаються у статутний капітал інвестиційних банків; субсидії місцевих та регіональних програм розвитку; кошти державного та місцевих бюджетів, призначені для кредитування інвестиційних проектів і програм; довгострокові кредити інших банків; спеціальні емісії державних та регіональних цінних паперів; заощадження населення; кошти вітчизняних та зарубіжних інвесторів – підприємницьких структур.

В умовах загострення конкурентної боротьби на внутрішньому фінансовому ринку завдання України – зберегти національну банківську систему та створити умови для її зміцнення, не створюючи при цьому штучних перепон для конкуренції.

Утвердження сучасної інноваційної стратегії вимагає формування державної інноваційної політики, основним завданням якої є активізація інвестиційно-інноваційної діяльності та створення цілісної системи її фінансового забезпечення, що має ґрунтуватися на широкомасштабному залученні та максимально ефективному використанні фінансових ресурсів із різноманітними джерелами походження.

Визначення ієрархічності та цільової спрямованості фінансового механізму дозволило його розглядати: 1) на глобальному рівні – як систему фінансових відносин, які виникають на стадіях формування, розподілу і перерозподілу ВВП з приводу створення, нагромадження та

використання фінансових ресурсів; 2) на державному рівні – як систему актів нормативно-правового характеру, що регулюють фінансові відносини у державі; 3) на мікрорівні – як взаємопов'язану сукупність фінансових стимулів, важелів, інструментів, форм і способів регулювання економічних процесів та відносин.

Визначення фінансового забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності з позицій пріоритетності соціально-економічних завдань дає можливість виокремлювати ключові проблеми фінансування такої діяльності шляхом деталізації основних форм фінансування (державного фінансування та фінансування за рахунок власних і залучених джерел).

Проведений аналіз показав, що в умовах трансформаційної економіки використання податкових пільг у сфері високотехнологічного бізнесу супроводжується низьким рівнем ефективності і призводить до зловживання ними. Проте повне скасування механізмів пільгового оподаткування є невиправданим і зовсім не узгоджується із проголошеним урядом курсом інноваційного розвитку національної економіки. Розв'язання виявлених проблем потребує вдосконалення механізмів пільгового оподаткування інновацій та процедурних механізмів їх об'єктивного надання.

Для забезпечення активізації інвестиційно-інноваційної діяльності та досягнення оптимального співвідношення різноманітних джерел її фінансування необхідною є реалізація інноваційної моделі розвитку національної економіки через механізми фондового ринку, що передбачає: наявність його розвинутої інфраструктури; високу мотивацію залучення інвестицій; кваліфікованість фінансових посередників; наявність законодавчої бази для розвитку вторинного ринку цінних паперів, використання корпоративних і муніципальних цінних паперів для фінансування економіки; активізацію діяльності інститутів спільного інвестування; залучення цінних паперів іноземних емітентів на фондовий ринок України і збільшення обігу цінних паперів вітчизняних емітентів за межами країни.

Перехід держави на новий рівень соціально-економічного розвитку, зокрема, пов'язаний з індустріально-технологічним розвитком, неможливий без використання нових знань. Ефективність такого пере-

ходу досягається впровадженням інноваційних процесів. Вони мають стати елементом державної політики і об'єднати у цілісну систему генераторів нових знань – сферу науки – і споживачів цих знань – сферу виробництва і технологій. Виходячи із завдань освіти і науки у державі щодо розвитку інновацій, можна визначити таку їх роль:

- створення нової техніки і технологій;
- підготовка кадрів для супроводження і впровадження досягнень науки і техніки у виробництво та для менеджменту інноваційними процесами;
- запровадження ефективної системи розповсюдження нових знань і досягнень науки і техніки.

І якщо перші два завдання для науково-освітньої сфери є природними, то вирішення проблеми інформатизації суспільства і створення цілісного науково-освітнього інформаційного простору, який є основою для розвитку інноваційних процесів, є нагальним завданням сьогодення. Створення системи інформаційного забезпечення інновацій як частки державної інфраструктури інноваційної діяльності забезпечить тісну взаємодію науки, промисловості і ринку.

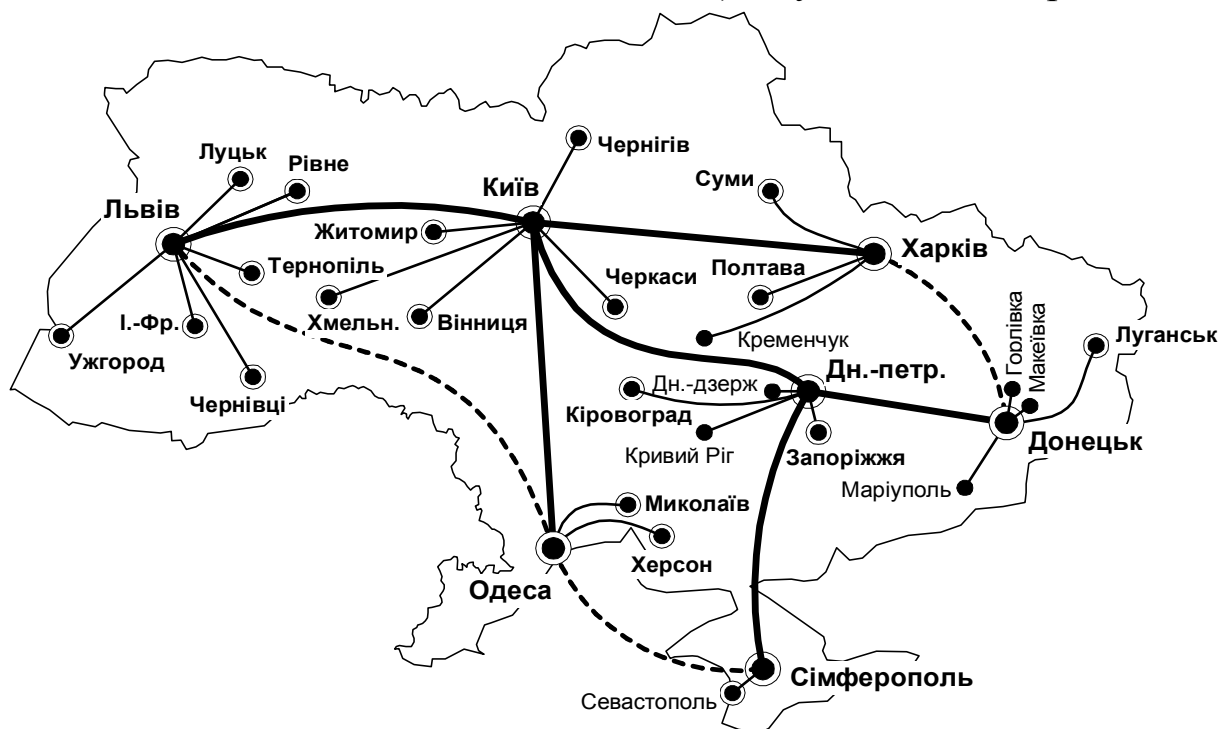
Проблемам інноваційної діяльності присвячені дослідження цілого ряду відомих вітчизняних та іноземних вчених економістів: В. Александрової, Ю. Бажала, П. Беленького, В. Беренса, Г. Бірмана, В. Власової, О. Водачкової, В. Геєць, А. Гойка, Н. Гончарової, М. Долішнього, М. Джонк, Р. Іванух, С. Ільєнкової, Н. Краснокутської, Я. Крупки, О. Кузьміна, Б. Литвина, О. Лапко, Л. Гітмана, А. Кутейникова, Д. Львова, Б. Патона, А. Пересади, А. Перлакі, А. Пригожина, М. Пушкаря, А. Савченко, А. Савчука, В. Терехова, П. Хавранека, М. Чумаченка, А. Чухна С. Шкарабан та інші. Проте значна кількість питань удосконалення організаційно-економічного механізму активізації інноваційної діяльності, завдання створення системи інформаційних ресурсів для аналізу інноваційної діяльності й досі залишається невисвітленими і потребують теоретичного, методичного та практичного вирішення.

Проблему доступу до світових інформаційних ресурсів вирішує у першу чергу глобальна комп'ютерна мережа Інтернет, інформаційне наповнення якої охоплює усі сфери людської діяльності. Але безпосе-

редне застосування Інтернету, особливо в освіті, науці і інноваційній діяльності, є затратним і недоцільним. Ці завдання забезпечують комп'ютерні мережі по видах діяльності (Інтранет), зокрема, для сфери освіти і науки. Як показує досвід розвинутих країн світу цю роль виконують потужні національні науково-освітні комп'ютерні мережі, яких в Європі налічується більше 30, а також кампусові мережі університетів і наукових установ.

Інформаційну інфраструктуру у сфері освіти і науки можна умовно поділити на дві складові: транспортну комп'ютерну мережу передачі та її інформаційне наповнення, тобто сукупність усіх складових науково-освітнього процесу, що функціонують, використовуючи інформаційні технології.

В Україні впровадження інформаційних технологій іде із запізненням, і лише протягом останніх 5 років за ініціативою Міністерства освіти і науки, Національної академії наук України та найбільших університетів створено науково-освітню комп'ютерну мережу URAN (Ukrainian Research and Academic Network), яку наведено на рис. 4.8.

Рис. 4.8. Топологія науково-освітньої комп'ютерної мережі URAN

До мережі входять канали передачі даних, програмні та технічні засоби, які забезпечують широкий спектр інформаційних мережевих

сервісів: високошвидкісний доступ до інформаційних ресурсів, включаючи доступ у режимі аудіо- і відеоконференцій, численну абонентську доставку даних, електронну пошту, доступ до спеціалізованих інформаційних та довідкових серверів та ін.

Комп'ютерна телекомунікаційна мережа забезпечує установи і організації сфери освіти і науки України інформаційними послугами, включаючи послуги на основі Інтернет-технологій в інтерактивному режимі, щодо оперативного доступу до інформації, її обміну, розповсюдження, накопичення та обробки для реалізації професійних потреб і розвитку науки, для проведення наукових досліджень, використання методів і засобів телематики, функціонування електронних бібліотек, віртуальних лабораторій, проведення телеконференцій, реалізації дистанційних методів моніторингу тощо. Окрім цього інформаційна інфраструктура освіти і науки має забезпечувати доступ користувачів до інформаційних ресурсів усіх рівнів, які умовно можна класифікувати як:

- спеціалізовані інформаційні ресурси науки – бази даних і знань наукового спрямування, каталоги електронних бібліотек, повнотекстові публікації (статті, журнали, книги тощо);
- загальні національні інформаційні ресурси;
- світові інформаційні ресурси.

Зараз мережа URAN [1] об'єднує інформаційні науково-освітні ресурси понад 50 університетів і наукових установ у всіх регіонах України. Вони містяться на інформаційних серверах цих установ.

Найбільш масштабними проектами використання інформаційних технологій у сфері науки і освіти є: проведення наукових досліджень у віртуальному інформаційному просторі, розвиток систем дистанційного навчання та електронних бібліотек.

Враховуючи необхідність розвитку системи дистанційного навчання України і її методичного забезпечення, ресурси регіональних вузлів URAN поєднуються з мережею і ресурсами регіональних центрів дистанційного навчання. Окрім цього, завданням цих центрів є інтеграція ресурсів електронних бібліотек для створення єдиної національної бібліотечної мережі з потужними довідково-інформаційними системами. Вже зараз втілюється в життя міжнародний проект зі створення

електронних бібліотек за участю Національної бібліотеки ім. Вернадського, науково-технічної бібліотеки НТУУ "КШ", Національної Віденської бібліотеки та університетів м. Аахена (Німеччина) і Дельфта (Голандія). Метою цих зусиль є інтеграція електронних інформаційних ресурсів бібліотек (сьогодні Українська бібліотечна асоціація об'єднує 45 тис. бібліотек України), серед яких: публічні, науково-технічні, освітянські, академічні, медичні, сільськогосподарські, університетські бібліотеки. Кількість університетських бібліотек становить 191.

Безпосереднє застосування комп'ютерних мереж у сфері освіти пов'язане з розробкою новітніх освітніх та навчальних програм, застосуванням Інтернет-технологій у навчальному процесі, електронними бібліотеками, довідково-інформаційними системами, системою менеджменту в освіті, автоматизацією та інформаційним супроводженням документів про освіту (система „Освіта”) [2], спеціалізованими банками даних і знань, дистанційним навчанням.

Однією з найбільш характерних освітніх технологій, пов'язаних з необхідністю застосування комп'ютерних мереж у системі освіти, є дистанційне навчання.

З точки зору розвитку економіки і світового розподілу праці ця технологія навчання приваблива тим, що є високодинамічною щодо потреб ринку праці, який швидко змінюється. Вона значно перевершує традиційну форму навчання щодо можливостей отримання необмежених об'ємів знань зі світових баз даних і баз знань, а також має неперевершену швидкість оновлення знань.

Саме зазначені переваги дистанційних технологій навчання можуть бути використані для підготовки і перепідготовки фахівців з інноваційного менеджменту та менеджменту інформаційних ресурсів цієї сфери.

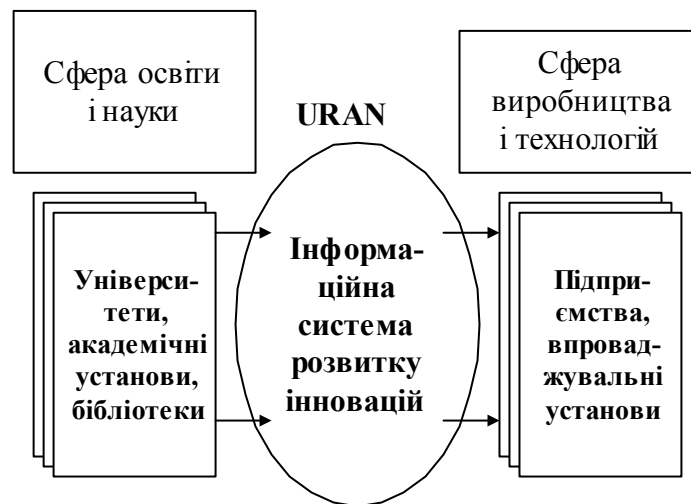
До напрямків науки, де вже широко застосовуються інформаційні технології належать: державне управління і економіка, екологія, охорона навколишнього середовища, медицина, біологія; наукові дослідження у критичних технологіях (техногенні та гуманітарні катастрофи, системи соціального захисту, енергетичні системи, тощо).

Зазначені напрямки науки, де вже зараз широко використовуються методи телематики, є, певною мірою, базою для створення і нарощуван-

ня інформаційних ресурсів інновацій.

Використовуючи потенціал університетів і наукових установ, зокрема в інформаційній сфері, можна значною мірою прискорити передачу інформації наукових досягнень до сфери виробництва, тобто до процесів запровадження нових технологій, конструювання, виготовлення, маркетингу та реалізації нової продукції і технологій.

Побудова всеохоплюючої інформаційної системи саме на базі згаданих установ є нагальною потребою (рис. 4.9). Інформаційна система забезпечення інноваційної діяльності має сприяти створенню ринку інформаційних продуктів і послуг і базуватися на системі обробки як вітчизняного, так і світового інформаційного потоку різного виду документів в області науки і техніки, включаючи електронні ресурси науково-технічних бібліотек, а також інформаційні фонди організацій у галузях і регіонах України. Основу цієї системи може становити інформаційне наповнення науково-освітніх мереж, а також ресурси найбільших інформаційних установ України: Українського інституту науково-технічної інформації МОН України, Національної бібліотека ім. Вернадського та ін.

Рис. 4.9. Структура інформаційної системи розвитку інновацій

Інформаційна система має бути розподіленою і вирішувати такі основні завдання:

- формування інформаційних ресурсів на основі вітчизняної і закордонної науково-технічної літератури і документації;
- створення і оперативне ведення бібліографічного і реферативного

опису і каталогізацію інформаційних ресурсів;

– генерацію баз і банків даних державного рівня за пріоритетними напрямками науки і техніки.

Впровадження системи передбачає підготовку нормативно-правової бази, зокрема, державних стандартів і класифікаторів в галузі науково-технічної інформації, узгоджених з міжнародними, вирішення питань інтелектуальної власності. Знання і науково-технічна інформація мають стати економічною категорією, тобто товаром.

Нагальною потребою є ще більш широка участь українських інформаційних організацій як повноправних членів міжнародних інформаційних інфраструктур, що формують фонди патентної інформації і стандартів, у діяльності цих інфраструктур. В умовах обмеженої кількості інформаційних одиниць науково-технічних бібліотек актуальним є створення в інформаційній системі власних довідково-пошукових засобів оперативного доступу до інформаційних ресурсів – бібліографічних і реферативних баз даних, електронних каталогів тощо.

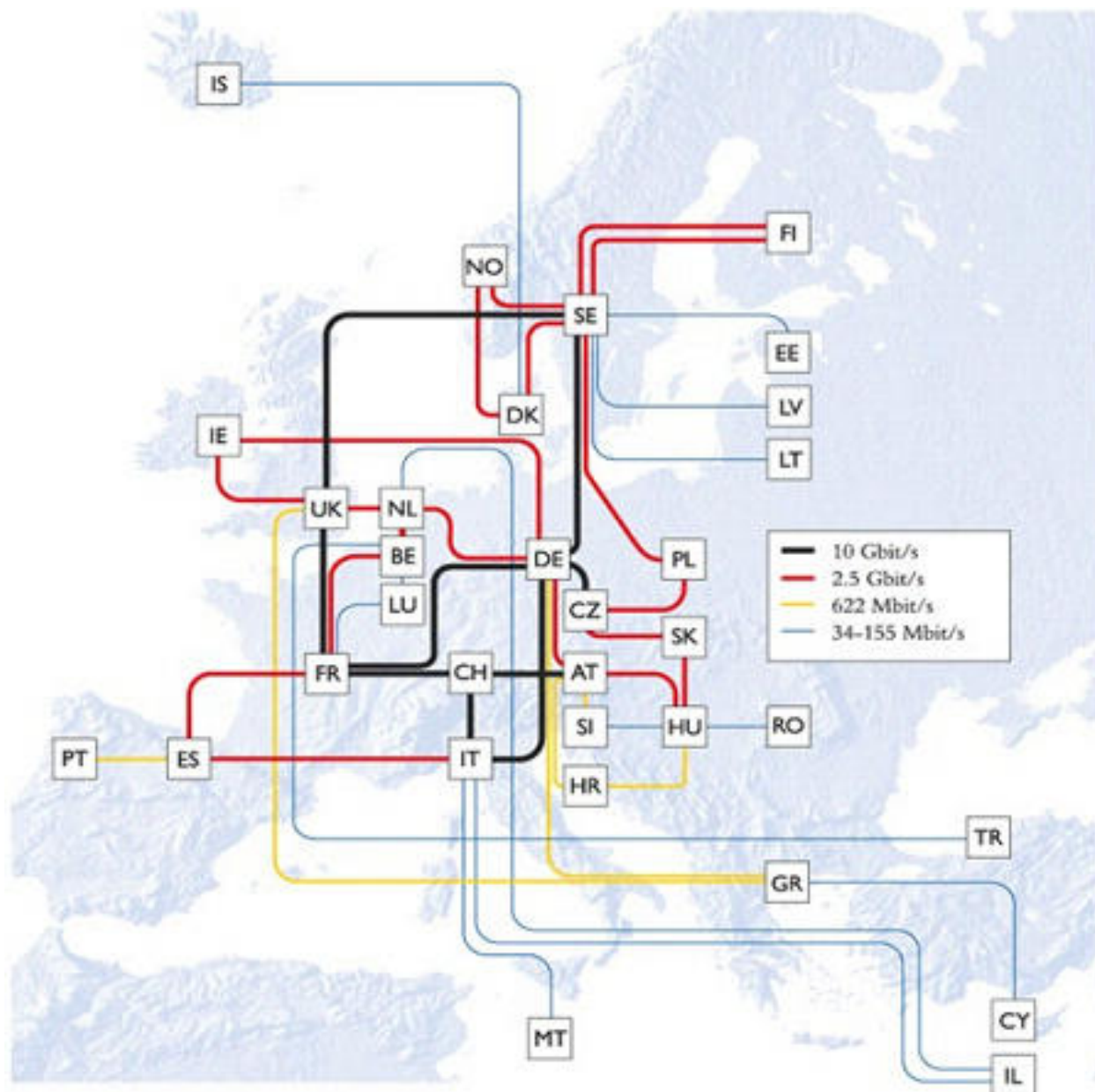
Перехід економіки країни на ринкові відносини в інформаційній сфері передбачає розробку нових преїскурантів на різні види інформаційної продукції і послуг, централізованого вирішення проблеми використання ліцензованих програмних продуктів, особливо для бюджетних установ і організацій.

У зв'язку з необхідністю ефективного управління інформаційними ресурсами в інноваційній сфері гостро постає питання підготовки фахівців, які б поєднували знання в інформаційних технологіях та інноваційній сфері, а також у сфері інформаційного менеджменту і питаннях інтелектуальної власності.

Координувати роботу зі створення інформаційної системи розвитку інноваційної діяльності повинна міжвідомча державна структура, як б працювала у тісному контакті з існуючими технопарками та власниками інформаційних ресурсів науково-освітньої сфери.

Розвиток світового інформаційного простору характеризується конвергенцією (об'єднанням) його складових на рівні національних комп'ютерних мереж, зокрема науково-освітніх, і їх інформаційних ресурсів. В Європі створено науково-освітню мережу GEANT (рис. 4.9), яка вже переходить до використання оптоволоконних каналів передачі

даних зі швидкістю до 1 Терабіт/с. На рівні відомств прийняте рішення про створення національної науково-освітньої мережі (UNREN) і Асоціації користувачів цієї мережі для входження України до GEANT як повноправного члена.

Рис 4.9. Трансєвропейська науково-освітня мережа GEANT

Важливим є співробітництво з Комітетом по аналізу даних для науки і техніки (CODATA) Міжнародної Ради з питань науки, членами якої є 23 країни світу. Комітет займається всіма видами даних, що отримані в результаті вимірів, спостережень та розрахунків у кожній галузі науки і техніки. Необхідною також є інтеграція з міжнародними орга-

нізаціями в галузі науково-технічної інформації, такими як Міжнародна організація із стандартизації (ISO), Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ (IFLA), ЮНЕСКО, UNIDO і деякими іншими.

Потребує уваги розгортання інфраструктури захисту прав інтелектуальної власності, до якої повинні увійти не тільки органи, що видають відповідні захисні документи, а і патентні бібліотеки та загальнодоступні бази даних, які дали б можливість вітчизняним авторам здійснювати на сучасному рівні патентний пошук, захист своїх інтересів у судах тощо. Принципової ваги для прориву українських товарів і технологій на світовий ринок набуває сьогодні патентування винаходів і знаків для товарів та послуг вітчизняних розробників у розвинених країнах світу (патентування за кордоном і збереження прав на інтелектуальну власність за українськими винахідниками і виробниками).

З метою подальшого підвищення рівня охорони прав на інтелектуальну власність вважати доцільним:

- скорочення термінів проведення кваліфікаційної експертизи;
- обов'язкове патентування науково-технічних результатів, отриманих у процесі виконання державних програм;
- надання державної допомоги щодо патентування за кордоном перспективних розробок, які позитивно впливають на розвиток експортного потенціалу України;
- законодавче закріплення норми, за якою права на об'єкти промислової власності (за винятком технологій подвійного застосування і спеціального призначення), виконані із залученням державних коштів, належать інститутам і організаціям-розробникам, а також стимулювання передачі прав на інтелектуальну власність безпосереднім розробникам інтелектуального продукту.

З метою забезпечення державних інтересів при розподілі майнових прав на технології, їхні складові, інші результати наукової, науково-технічної й інноваційної діяльності, створені за рахунок державних коштів, між усіма учасниками їх розробки та найбільш ефективного їх використання, законодавчо закріпити такі позиції:

- установити, що Україні в особі державного замовника належать

майнові права на результати НДДКР, пов'язані з інтересами оборони і національної безпеки України, а також майнові права на всі результати цивільного характеру, якщо їхнє доведення до промислового застосування і реалізації готової продукції бере на себе держава. Організація – виконавець має право на одержання винагороди на умовах, визначених угодою;

– ухвалити, що організації-виконавцю належать майнові права на всі результати НДДКР, якщо інше не передбачено договором з державним замовником. Державний замовник має право на безоплатну невиключну ліцензію.

Для розвитку правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності необхідна також реалізація таких заходів:

– надання державної фінансової підтримки патентуванню за кордоном належних національним заявникам об'єктів інтелектуальної власності за допомогою щорічного закріплення в бюджеті країни витрат на закордонне патентування й використання патентних мит, що надходять за надання правової охорони на території України;

– удосконалення порядку реєстрації й використання секретних винаходів, удосконалювання механізму стимулювання взаємного обміну технологіями у військовій і цивільній сферах;

– удосконалення оцінки стягнення заподіяних збитків за незаконне використання інтелектуальної власності із урахуванням досвіду промислово розвинених країн і закріплення відповідних норм у національному законодавстві;

– створення сучасної автоматизованої системи, що дозволяє виконувати автоматизований патентний пошук, подачу заявок на електронних носіях, автоматизацію інформаційного обслуговування в патентній сфері.

Не відповідають завданням розвитку національної інноваційної системи умови правової охорони інтелектуальної власності в Україні, не належним чином ведеться облік об'єктів права інтелектуальної власності і нематеріальних активів. Це є причиною низької патентної активності науково-промислового комплексу і того, що частка

інтелектуальної власності й нематеріальних активів в основних фондах за бухгалтерськими документами украй низька.

Отже, основними напрямками і заходами щодо активізації запровадження інформаційної системи забезпечення розвитку інноваційних процесів в національній економіці має стати: розвиток нормативно-правової бази, що регулює відносини учасників інформаційного ринку; забезпечення державної підтримки вітчизняної інформаційної інфраструктури, включаючи національну науково-освітню мережу передачі даних та її інформаційні ресурси; створення сприятливих умов для залучення в інформаційний ринок інвестиційних ресурсів; ліцензування діяльності в галузі інформаційних технологій та інформаційних ресурсів.

4.6. Науково-технологічне передбачення як інструмент забезпечення збалансованого розвитку національної економіки

У розвинених країнах світу тенденції суспільного прогресу пов'язані з поступовим переходом від довільного, інколи спонтанного, розвитку інноваційних процесів до їх стратегічного планування. Цей підхід ґрунтується на методології технологічного передбачення і характерний для сучасних умов економічної глобалізації й домінування у світі економіки, побудованої на знаннях.

Формування наукового підходу до передбачення відбулося протягом останніх 10-15 років. Ця методологія стала необхідним інструментом для всіх розвинених країн світу, великих компаній, галузей промисловості, найавторитетніших міжнародних організацій у вирішенні ними проблем короткотермінового та довготермінового, стратегічного планування свого розвитку.

За даними ЮНІДО, яка є світовим координатором цих робіт (табл. 4.6), національні програми з передбачення на сьогодні започатковані більш ніж 40 країнами світу, як розвиненими, так і тими, що стали на шлях інтенсивного розвитку.

Приклади національних програм і технологічного передбачення

Країна, програма	Кількість програм	Сфера дії програми
1	2	3
Австрія	7	Технології / Суспільство
Франція (Програма КТ 2005)	9	Суспільство / Сектори економіки / Технології
Німеччина (Програма Делфі 93)	15	Сектори економіки / Технології
Німеччина (Програма FUTUR)	2	Суспільство
Угорщина (Програма ТЕР)	7	Суспільство / Сектори економіки / Технології
Ірландія	8	Сектори народного господарства / Технології
Португалія	23	Сектори економіки
Іспанія	8	Сектори економіки
Швеція	8	Суспільство / Сектори економіки
Великобританія (Програма UK2 (1995))	15	Сектори економіки
Великобританія (Програма UK2 (2000))	15	Суспільство / Сектори економіки

Передбачення – це процес, що формується за допомогою універсальної методології, яка отримала назву сценарний аналіз. В міжнародному розподілі робіт, пов'язаних з розвитком технологічного передбачення, українській школі математиків і кібернетиків належать головні результати в розвитку якраз сценарного аналізу. Його застосування визначає послідовність використання різних методів якісного та системного аналізу, встановлює взаємозв'язки між ними і, в цілому, формує процес передбачення.

Методи ґрунтуються на так званих висновках експертів у конкретній сфері знань. Тобто основними вихідними даними для використання таких методів є оцінки значень тієї чи іншої змінної, яку дають експерти. З цього погляду вказані методи належать до групи методів якісного аналізу незалежно від використання математичних моделей чи об'ємних кількісних обчислень для обробки окремих сегментів інформації. Перелік методів якісного аналізу, які найчастіше використовуються при вирішенні проблем передбачення, та їх по-

рівняльні характеристики наведені в табл.4.7.

Таблиця 4.7

Порівняльні характеристики методів якісного аналізу та умови їх застосування

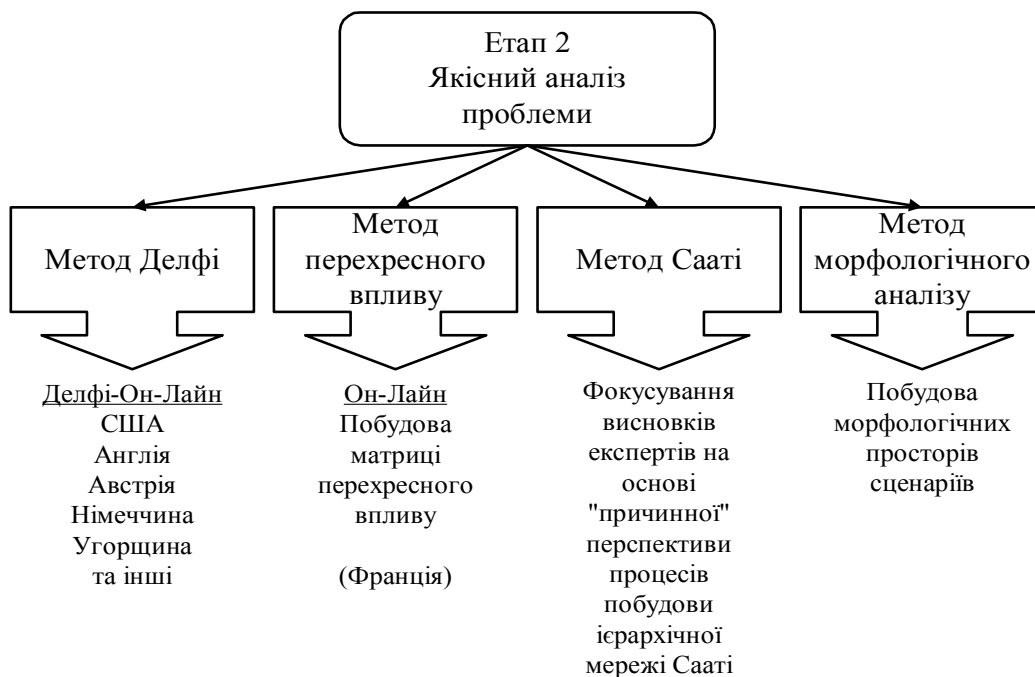
Методи	Умови та особливості застосування	
	Необхідні умови застосування	Вимоги до програмного забезпечення
1	2	3
1. Метод сканування	1 .Наявність групи експертів з різних галузей знань	Потребує мережевого програмного та апаратного забезпечення для роботи в режимі "он-лайн"
2. Метод мозкового штурму	1 .Наявність декількох груп експертів із вузькій галузей знань. 2. Застосування на першому етапі методу сканування	Потребує мережевого програмного та апаратного забезпечення для роботи в режимі "он-лайн"
3. Метод Делфі	1 .Наявність групи експертів з певної сфери знань. 2.Простота збирання, підготовки та оброблення інформації	Немає
4. Метод перехресного впливу	1 Застосування на першому етапі методу Делфі 2,Експерти мають оцінити прості й умовні ймовірності подій і сценаріїв. 3.За допомогою математичного та програмного забезпечення здійснити пошук розрахункових значень імовірностей виникнення можливих подій і сценарій	Потребує використання потужно -го програмного забезпечення для моделювання складних систем

Методи якісного аналізу в комплексі робіт з технологічного передбачення застосовують на чотирьох різних етапах: 1-й етап – попереднє вивчення проблеми (рис. 4.10); 2-й етап – якісний аналіз проблеми (рис.4.11); 3-й етап – написання сценаріїв (рис. 4.12); 4-й етап – оцінка реалістичності сценаріїв, ризиків, пов’язаних з ними, та довіри до них (рис. 4.13). На першому етапі (рис.4.10) для попереднього вивчення проблеми передбачення використовують послідовно метод сканування та метод мозкового штурму.

Рис. 4.10 Попереднє вивчення проблеми передбачення

На другому етапі (рис. 4.11) для проведення всебічного якісного аналізу проблеми найчастіше використовуються такі методи, як Делфі, Сааті, перехресного впливу або морфологічного аналізу. Вони можуть використовуватися поодиноці або в комбінації між собою.

Рис. 4.11. Проведення якісного аналізу проблеми

На третьому етапі (рис. 4.12) використовують емпіричну, дев'ятикрокову процедуру написання цілісних сценаріїв.

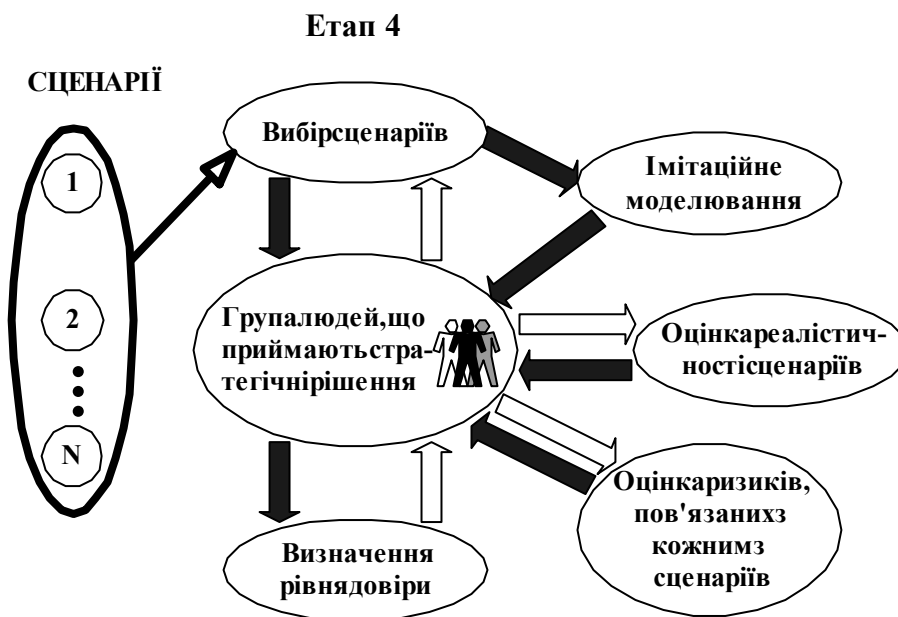
Етап 3

Рис. 4.12. Емпірична процедура написання сценаріїв (Denis Loveridge)

І нарешті, на останньому, четвертому етапі (рис. 4.13) здійснюється їх представлення групі людей, що повинні приймати стратегічні рішення та виконується всебічний аналіз цих сценаріїв згідно з такою процедурою: визначення рівня довіри до кожного з них; оцінка ризиків, пов'язаних з кожним із сценаріїв; оцінка їх реалістичності; відбір сценаріїв, найбільш прийнятних з точки зору наведених вище критеріїв. Оцінка реалістичності сценаріїв виконується з допомогою відомого методу Байеса, який полягає у визначенні умовних ймовірностей здійснення того чи іншого з них.

За методом Бейеса, експерти проаналізують ці результати, роблять остаточні висновки щодо реалістичності досліджуваних сценаріїв. Типовий цикл передбачення показано на рис. 4.14.

Рис. 4.13. Представлення сценаріїв групі людей, що приймають стратегічні рішення, їх аналіз та відбір

$$P^C\left(\frac{C_j}{\Pi_1, \dots, \Pi_N}\right) = \frac{P^0(C_j) P^C\left(\frac{\Pi_2}{C_j, \Pi_1}\right) \times K \times P^C\left(\frac{\Pi_N}{C_j, \Pi_1, K, \Pi_{N-1}}\right)}{\sum_{j=1}^{K=2^2} P^0(C_j) P^C\left(\frac{\Pi_1}{C_j}\right) P^C\left(\frac{\Pi_2}{C_j, \Pi_1}\right) \times K \times P^C\left(\frac{\Pi_N}{C_j, \Pi_1, K, \Pi_{N-1}}\right)} \quad (4.1)$$

де $P^C(\cdot)$ – умовні ймовірності для сценаріїв;

$P^0(\cdot)$ – апріорні ймовірності виникнення кожного з сценаріїв

Одна з причин, через яку все більше країн упродовж останнього десятиліття користуються методологією технологічного передбачення, пов'язана з концепцією національної або регіональної системи інновацій. До складу такої системи входить ряд учасників – компаній, підприємств, наукових установ, урядових структур. При цьому, з позицій системного аналізу, дуже важливими є взаємозв'язки між цими учасниками. Наприклад, національна чи регіональна система інноваційного розвитку, яка складається з учасників, хоч і необов'язково дуже потужних, але які мають добре налагодженні взаємозв'язки, може діяти ефективніше (як генератор інновацій) ніж інша система з потужними учасниками, але слабкими взаємозв'язками.

Технологічне передбачення пропонує механізм для зміцнення і

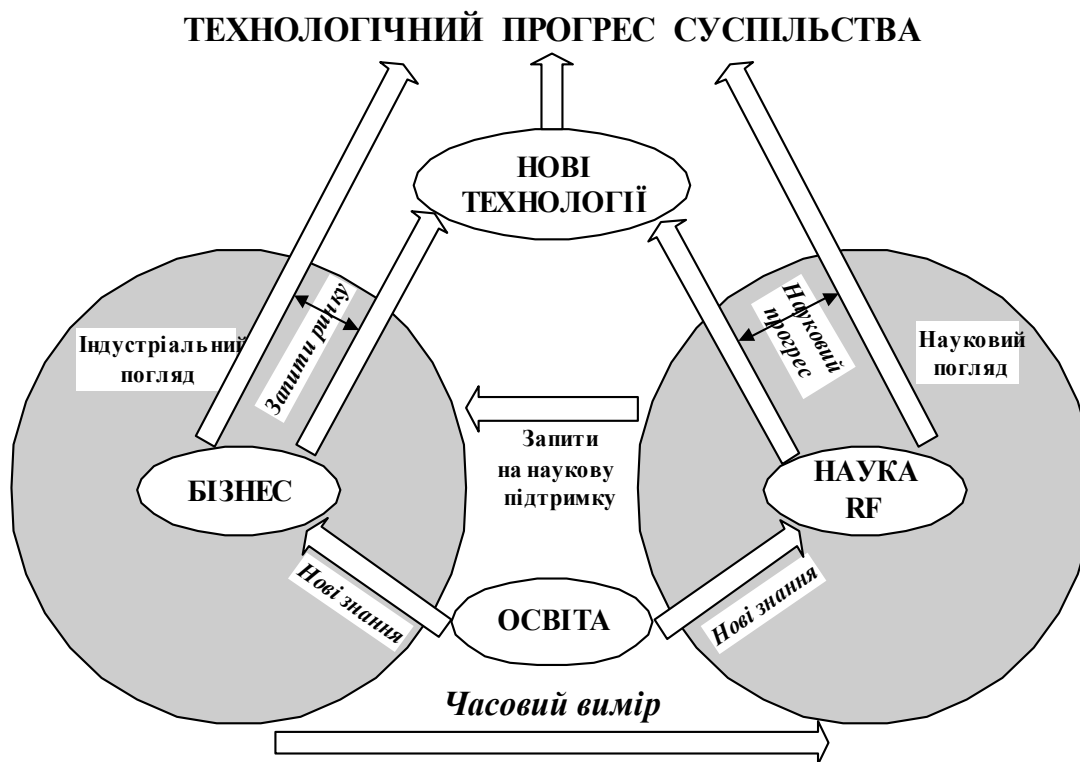

Рис. 4.14. Типовий цикл передбачення

оптимізації таких зв'язків, сприяючи спілкуванню учасників системи, обговоренню проблем довгострокового взаємного інтересу, координації відповідних стратегій розвитку.

Головні фактори, які забезпечують інноваційний прогрес суспільства та зв'язки між ними, представлені на рис. 4.15. До них належать наука, освіта, бізнес, нові технології. З урахуванням цих факторів має будуватися комплекс робіт з технологічного передбачення на національному рівні.

Розглянемо принципи організації такого комплексу робіт в Україні. Зрозуміло, що можливим шляхом економічного відродження держави є визначення пріоритетних галузей промисловості та набору так званих критичних, "проривних" технологій, на яких слід сконцентрувати організаційні, фінансові, наукові та виробничі можливості країни, і в результаті – вийти з групою конкурентоспроможних товарів та технологій на внутрішні і зовнішні ринки. В табл. 4.8 наведений перелік найбільш прогресивних в технологічному відношенні галузей промисловості України відповідно до темпів зростання показників впровадження критичних технологій у цих галузях.

Рис. 4.15. Фактори технологічного прогресу суспільства

Виходячи з досвіду як передових країн світу, так і з реальних умов, що склалися в економіці України, для вирішення вищезазначених завдань потрібно на загальнодержавному рівні організувати і здійснити комплекс робіт з технологічного передбачення.

Таблиця 4.8

Прогресивні галузі промисловості України відповідно до показників впровадження критичних технологій

Показник	№	Галузь
1	2	3
Обсяг бюджетного фінансування галузей промисловості за розробки перспективних технологій і пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки	1.	Авіаційна
	2.	Будівельно-шляхове і комунальне будівництво
	3.	Промисловість металевих конструкцій і виробів
	4.	Мікробіологічна
	5.	Суднобудівна
	6.	Машинобудування (без електротехнічного)
	7.	Приладобудування
	8.	Вугільна
	9.	Паливна
	10.	Електротехнічна

1	2	3
Обсяг інноваційних витрат	1.	Електроенергетика, теплові електростанції
	2.	Суднобудівна
	3.	Вугільна
	4.	Поліграфічна
	5.	Паливна
	6.	Авіаційна
	7.	Легка
	8.	Хіміко-фармацевтична
	9.	Кольорова металургія
	10.	Електротехнічна
Освоєння виробництва нових видів продукції	1.	Будівельно-шляхове і комунальне машинобудування
	2.	Кольорова металургія
	3.	Автомобільна
	4.	Борошномельно-круп'яна
	5.	Ремонт машин і устаткування
	6.	Суднобудівна
	7.	Легка
	8.	Машинобудування (без електротехнічної)
	9.	Верстатобудівна та інструментальна
	10.	Поліграфічна
Питомий обсяг інноваційних витрат щодо впровадження нових технологічних процесів	1.	Електроенергетика, теплові електростанції
	2.	Поліграфічна
	3.	Легка
	4.	Деревообробна та целюлозно-паперова
	5.	Скляна і фарфоро-фаянсова
	6.	Кольорова металургія
	7.	Хімічна і нафтохімічна
	8.	Хіміко-фармацевтична
	9.	Паливна
	10.	Харчова
Питомий обсяг інноваційних витрат щодо освоєння виробництва нових видів продукції	1.	Паливна
	2.	Суднобудівна
	3.	Авіаційна
	4.	Хіміко-фармацевтична
	5.	Поліграфічна
	6.	Електротехнічна
	7.	Харчова
	8.	Виробництво побутових приладів і машин
	9.	Легка
	10.	Хімічна і нафтохімічна

До найважливіших елементів цього комплексу робіт слід віднести

такі елементи.

1. Прийняття державної або національної програми з технологічного передбачення, як це зроблено в країнах Великої сімки, Європейського Союзу, Росії та в ряді інших країн, що стали на шлях інтенсивного розвитку. Така програма в Україні започаткована, і ми маємо розпочати її виконання.

2. Створення на загальнодержавному рівні координаційного комітету з технологічного передбачення (рис. 4.16), до складу якого мають увійти представники вищих керівних органів країни, які відповідають за її економічний та індустріальний розвиток, уповноважені представники таких ключових міністерств, як економіки та європейської інтеграції, фінансів, промислової політики, транспорту, освіти і науки, вчені відповідного профілю, керівники промисловості окремих стратегічно важливих регіонів і підприємств.

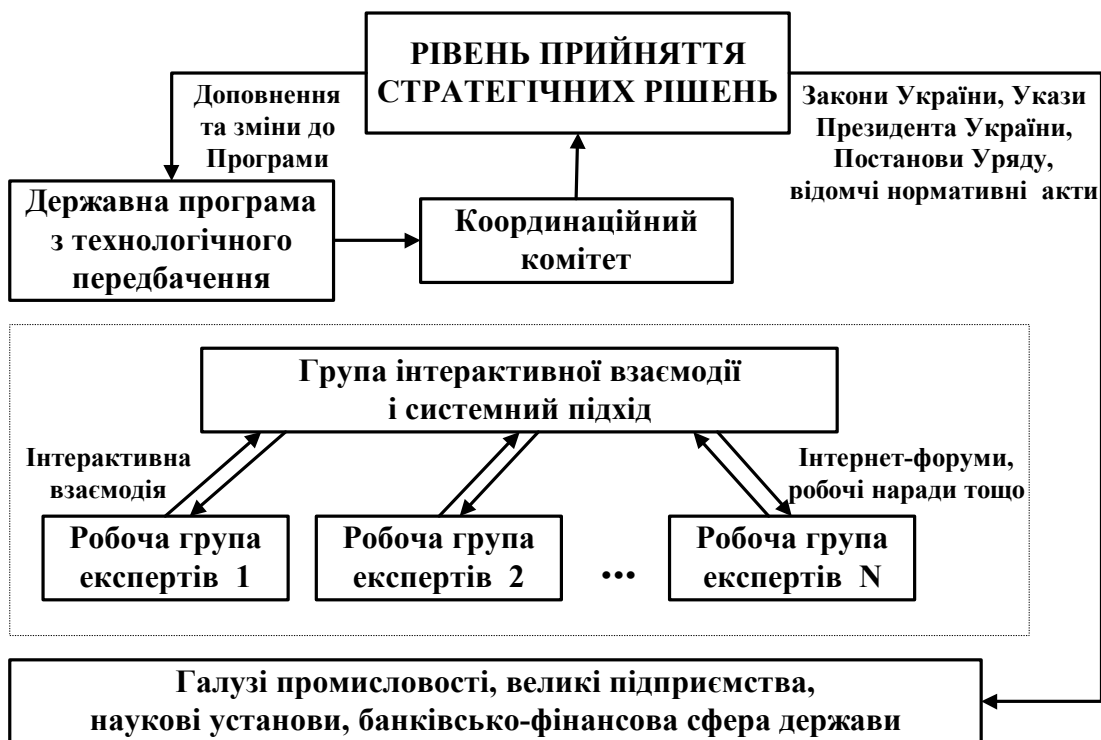

Рис. 4.16. Схема взаємодії учасників комплексу робіт з технологічного передбачення

3. Створення робочих груп експертів за найважливішими напрямками індустріального і наукового розвитку держави, до яких мають увійти фахівці найвищого рівня з відповідних напрямів.

4. Створення так званої групи інтерактивної взаємодії і системних

досліджень, яка повинна включати системних аналітиків, здатних, з одного боку, працювати в інтерактивному режимі з робочими групами в кожній з предметних галузей, а з іншого – аналізувати, систематизувати і надавати координаційному комітету відповідні результати. Останній готує пропозиції у формі проектів законів України, проектів указів Президента України, проектів постанов уряду та відомчих нормативних актів, з метою їх остаточного прийняття як стратегічних рішень.

Узагальнено ці роботи поділяють на дві якісно відмінні частини: короткотермінового та довготермінового передбачення.

Роботи з короткотермінового передбачення (рис. 4.17) полягають у відборі та віднесенні до групи критичних тих важливих технологій, що вже добре розроблені в Україні і є (або найближчим часом можуть бути) затребуваними на внутрішніх і світових ринках. Наприклад, для нашої країни такими є космічні та авіаційні технології. Застосовуючи для групи критичних технологій методологію передбачення, розробляють сценарії та політику майбутнього технологічного розвитку держави терміном на 5-10 років.

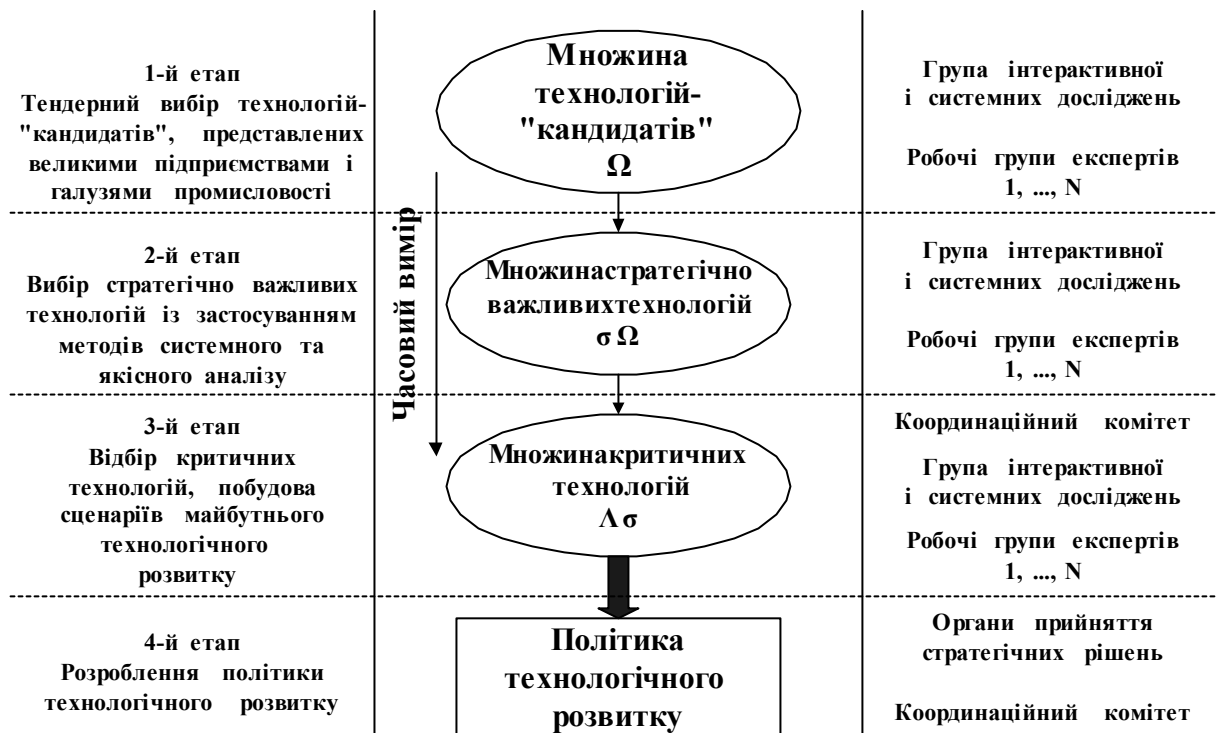

Рис. 4.17. Процес відбору критичних технологій

Роботи з довготермінового передбачення, з часовим горизонтом до 20 років і більше, пов'язані з пошуком нових сфер діяльності, в яких

Україна має добрі передумови виходу на внутрішні та світові ринки, і побудовою сценаріїв проведення повного комплексу заходів, спрямованих на створення конкурентоспроможних критичних технологій для цих сфер. Наприклад, Україна має значні невикористані можливості у сфері виробництва та високотехнологічного перероблення різноманітної аграрної продукції, у сфері створення багатьох видів високоінтелектуальних технологій із залученням власного наукового потенціалу (технології математичного програмування, біотехнології тощо).

Приклади часових горизонтів для деяких програм технологічного передбачення країн Європи наведено в табл. 4.9

Таблиця 4.9

Приклади часових горизонтів для деяких національних програм технологічного передбачення*

Часовий горизонт	Національні програми технологічного передбачення
5 років	1. Делфі Австрія (1) 2. Ключові технології Франції
10 років	1. Мікрохвильові технології Голландії 2. Біологічне передбачення Голландії
15 років	1. Делфі Австрія (2) 2. Національна програма Бельгії 3. Німеччина FUTUR 4. Національна програма Ірландії 5. Іспанія ОРТІ
20 років	Національні програми Португалії, Швеції, Великобританії, Угорщини
> 20 років	1. Делфі Австрія (3) 2. Норвегія 2030 3. Німеччина Delphi Studies 4. Голландія (OCV)

Примітка: наведено за даними UNIDO

Технологічне передбачення – це дуже складний процес, який характеризується суттєвими організаційними заходами та значними обсягами наукових досліджень міждисциплінарного характеру.

Проте, як показав досвід усіх розвинених країн світу, які активно змагаються за володіння природними ресурсами та ринками збуту товарів і технологій, цьому підходу немає альтернативи. Він набуває значення необхідного інструменту для керівних органів усіх рівнів – від

державних і галузевих, що відповідають за економічний та індустріальний розвиток країни, до управлінського персоналу на рівні окремого підприємства чи компанії під час прийняття стратегічних рішень.

Застосування методології технологічного передбачення має фокусуватися лише на так званих критичних проблемах для установ, організацій, компаній і країн, тобто на принципово важливих проблемах для стратегії їх розвитку. Системний характер досліджень сфери технологічного передбачення не дасть належного ефекту, якщо застосовувати їх при розв'язанні локальних (чи "ізолюваних") проблем. Це зобов'язує готувати в країні нове покоління фахівців, здатних до масштабного, міждисциплінарного, системного мислення, до ефективного застосування технологічного передбачення з метою інноваційного розвитку країни, регіону чи підприємства.

Деякі країни, і Україна зокрема, можуть вважати, що через методологічну складність та значні витрати на практичне впровадження технологічного передбачення простіше і дешевше було б купити результати його застосування до аналогічних галузей в інших країнах і використати ці результати для себе. Проте, це неможливо. Адже групи учасників інноваційного розвитку і зв'язки між ними в кожній країні мають свої специфічні особливості. Отже, практично неможливо знайти у світі дві подібні інноваційні системи. Тому кожна держава, і в першу чергу Україна, має розв'язувати проблему свого інноваційного розвитку самостійно.

Згенеровані технології, які будуть створюватися за допомогою технологічного передбачення, революційно впливатимуть на промисловість, економіку, суспільство та довкілля протягом найближчих десятиліть XXI ст. Якщо ці технології передбачити на ранніх стадіях, то уряд та інші зацікавлені сторони зможуть спрямувати свої ресурси на стратегічні дослідження і підготовку відповідної матеріальної бази та кадрового потенціалу, що сприятиме швидкому інноваційному розвитку суспільства.

4.7. Еколого орієнтоване управління економікою як механізм забезпечення сталого розвитку

Важливою умовою забезпечення збалансованого розвитку національної економіки є дотримання паритетності економічного, соціального, екологічного, інституційного, просторового векторів розвитку. В умовах розвитку ринкової економіки об'єктивною є необхідність:

- використання еколого-орієнтованих підходів на макро-, мезо- і мікро рівнях;
- розгляду еколого-економічної політики як системи, яка повинна функціонувати в межах національної економіки з позиції необхідності її екологізації;
- реалізації екологічної політики в системі державної політики задля зниження антропогенного пресингу на навколишнє природне середовище;
- визнання того, що екологізація національної економіки і еколого орієнтоване управління нею є одним із механізмів забезпечення сталого розвитку.

Використання еколого орієнтованих підходів на макро-, мезо- і мікро рівнях полягає у переорієнтації всіх підсистем управління на екологізацію їх діяльності, а завдання зниження антропогенного впливу на довкілля, пов'язаного із природоперетворюючою діяльністю людини, має стати однією з основних цілей діяльності на кожному із рівнів управління.

Сутнісне наповнення поняття „еколого-орієнтоване управління економікою” (на макро-, мезо- і мікро рівнях) розкривається через формування і забезпечення функціонування частини загальної системи управління економікою на відповідному рівні, метою якої є досягнення встановлених економічних цілей із дотриманням принципів природоохорони і природокористування.

Бородін О. [1, с.56-57] вважає, що принципи еколого-економічного управління можна диференціювати за головними факторами управління – механізмом, процесом і системою управління, які були класифіковані за такими ознаками: процес управління (стратегічність, послідовність, своєчасність); механізм управління (екологічна свідомість, мотивуван-

ня, запобігання); система управління (функціональна інтеграція, професіоналізм, відповідальність). Інший автор [2, с.44], зазначає, що принципи еколого-орієнтованого управління, повинні застосовуватися з врахуванням тлумачення основних характеристик складових елементів поняття еколого-орієнтованого управління, запропонованих Європейською системою EMAS. Садеков А. у своїй монографії [3], формулює такі принципи еколого-економічного управління: стратегічність; послідовність; своєчасність; екологічного сумління; мотивування; попередження; функціональна інтеграція; професіоналізм; відповідальність.

Змістове навантаження дефініції „сталий розвиток” було сформульоване Л.Брауном в доповіді Брутландської комісії, як „розвиток, що задовольняє сучасні потреби людства, водночас не руйнуючи можливості задовольняти свої потреби для майбутніх поколінь” [4].

Вихідними умовами забезпечення екологічної складової збалансованого розвитку можна визнати забезпечення: економічного розвитку, що підтримується на основі радикально-модифікованої ринкової системи; природно-екологічної стійкості на базі теорії біотичної регуляції навколишнього середовища; тісної міжнародної співпраці та кооперації для досягнення цілей стійкого розвитку; стійкого соціального розвитку на основі принципу справедливості; екологізації суспільної свідомості, що ґрунтується на використанні системи освіти та засобів масової інформації [5, С. 9].

Позиції науковців щодо значимості екологізації національної економіки, забезпечення її еколого-збалансованого розвитку завдяки використанню відповідних механізмів управління не є однозначними. Так, Л.Мельник, „займаючись питаннями сталого (стійкого) розвитку, прийшов до оптимістичного висновку, що в світі відбуваються процеси екологізації і вдосконалення еколого-економічних систем. Однак вважає сталий розвиток „однією з утопій людства, яка...дозволяє нескінченно фантазувати про конкретні цільові орієнтації, шляхи та засоби наближення до кінцевої мети”” [6].

У відповідності до досліджень щодо визначення місця України у міжнародних рейтингах сталого розвитку наша країна займає одне з останніх міст серед країн учасниць. „За результатами аналізу позиціонування України на ієрархічних драбинах міжнародних

рейтингів досягнення економічної сталості, однозначним є висновок про досить низький рівень докладених нацією зусиль для власного економічного прогресу, а отже, про нагальність і виважену терміновість позитивної трансформації вітчизняної економічної політики, адекватній економічним критеріям сталого розвитку” [7, с.18].

Про це свідчить, наприклад, Індекс стійкості суспільства, який формують індекси, що характеризують благополуччя людини, екологічне благополуччя, економічне благополуччя. В Україні найнижчим показником, що знаходиться в складі Індексу стійкості суспільства, є екологічний.

Хоча характерною рисою сьогоденного соціо-еколого-економічного розвитку України є погіршення стану навколишнього природного середовища, – українська економіка однозначно повинна цілеорієнтуватись на досягнення сталого розвитку і здійснювати еколого орієнтоване управління економікою на усіх рівнях.

У переважній більшості представлені у науковій літературі авторські позиції дозволяють резюмувати, що вектор руху в напрямі досягнення сталого розвитку вимагає забезпечення системного узгодження економічної, соціальної та екологічної складових. Це можна обґрунтувати наступним. Екологічна політика держави, через яку реалізується екологічне управління, не спроможна створити оптимальне соціально-економічне середовище для ефективного функціонування виробничого потенціалу екологобезпечного виробництва. Разом з тим, економічна політика держави буде дієвішою за умови, коли в ній віддзеркаляться цілі і завдання екологічної політики, природоохоронні та ресурсозберігаючі питання. Тому практична реалізація економічної і соціальної політик в Україні в умовах ринкової економіки повинна супроводжуватись всебічним урахуванням екологічного аспекту.

Підтвердженням цього є принципи, проголошені Концепцією національної екологічної політики України на період до 2020 року, на яких має ґрунтуватися національна екологічна політика, зокрема:

– рівність трьох складових розвитку держави (економічної, екологічної, соціальної), що зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку, врахування екологічних наслідків під час прийняття економічних рішень;

– екологічну відповідальність, що передбачає запровадження відповідальності за будь-які порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

– запобігання, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах державної екологічної експертизи, а також проведення державного моніторингу навколишнього природного середовища;

– інтеграцію питань охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів (екологічних цілей) у секторальну політику на тому ж рівні, що й економічні та соціальні цілі;

– “забруднювач та користувач платять повну ціну”, це передбачає запровадження для забруднювача стимулів щодо зниження рівня негативного впливу на навколишнє природне середовище та повної відповідальності користувача за стан наданих йому в користування природних ресурсів, а також зменшення впливу його діяльності (бездіяльності) на стан цього середовища;

– міжсекторальне партнерство та залучення до реалізації політики всіх зацікавлених сторін, тому що тільки шляхом спільного розв’язання нагальних проблем можна забезпечити успішну реалізацію екологічної політики [8].

Перехід України до сталого розвитку значною мірою визначається активною участю в цьому процесі регіонів. Тому виключно важливим є питання реалізації екологічної політики в системі регіональної політики.

У контексті цього власну класифікацію етапів щодо впровадження моделі сталого розвитку територій приводять Б.Карпінський і С.Божко [9].

У праці [10, с. 140] зазначено, що „в країнах Західної Європи однією з головних причин виникнення і становлення регіональної політики було усвідомлення того, що географічний або просторовий чинник має істотний вплив на ефективність розвитку...Щоб Україні перейти до збалансованого розвитку, пріоритети розвитку необхідно перенести з галузевого підходу на цілісно-територіальний. Пріоритетні заходи і напрямки розвитку: створення правового поля для впо-

рядкування процесів регіонального розвитку, використання внутрішнього потенціалу регіону, попередження нехтування окремими регіонами загальнонаціональними інтересами; зміцнення горизонтальних зв'язків між регіонами через здійснення спільних соціально-економічних та екологічних програм, проведення міжрегіональних природоохоронних заходів, організація спільних виробничих зв'язків”.

Забезпечення сталого розвитку національної економіки за кожним із напрямів (економічним, екологічним, соціальним) вимагає участі у цьому процесі не тільки держави як головного суб'єкта регулювання такого розвитку, а й інших суб'єктів (громадськості, інституцій ринкової інфраструктури, суб'єктів господарювання). Вплив кожного із суб'єктів забезпечення сталого розвитку національної економіки базується на відповідних механізмах. Так, у роботі [11] вказується, що механізми екологічного розвитку включають: дотримання природних законів розвитку; використання ресурсозберігаючих технологій; забезпечення безвідходного виробництва.

Разом з тим, як знову ж таки вказує колектив авторів на чолі з Б.Карпінським, „незважаючи на постійний наголос в Україні до проблематики сталого розвитку економіки на різних рівнях (включно зі Стратегією сталого розвитку „Україна-2020”), питома вага реалізованих маловідходних, ресурсозберігаючих процесів у нових технологічних процесах за останні п'ять років доходить до 25%, що коли врахувати аналогічне навіть у попередні періоди (до 40%), напевно недостатньо” [12, с. 8] (табл. 4.10).

Більше того, авторським колективом „отримано доволі скромні показники впровадження інновацій і на вітчизняних підприємствах (у середньому за цей період їх впроваджували тільки 12,7% серед загальної кількості підприємств). Значні проблеми щодо дотримання положень сталого розвитку економіки пов'язані зі зношеністю та застарілістю використовуваного технологічного та очисного обладнання в Україні” [12; 13; 14].

Про недостатньо активне здійснення ресурсозберігаючих процесів свідчить існування проблеми виділення цінних компонентів з твердих побутових відходів. Її вирішення вкрай важливе для забезпечення належного поводження з відходами.

Порівняльна динаміка зміни впровадження ресурсозберігаючих процесів в Україні

№ з/п	Рік	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	Зокрема маловідходні, ресурсозберігаючі	Питома вага реалізованих маловідходних, ресурсозберігаючих процесів у нових технологічних процесах, %
1	2	3	4	5
1	2000	1403	430	30,65
2	2001	1421	469	33,01
3	2002	1142	430	37,65
4	2003	1482	606	40,89
5	2004	1727	645	37,38
6	2005	1808	690	38,16
7	2006	1145	424	37,03
8	2007	1419	634	44,68
9	2008	1647	680	41,28
10	2009	1893	753	39,78
11	2010	2043	479	23,45
12	2011	2510	517	20,60
13	2012	2188	554	25,32
14	2013	1576	502	31,89
15	2014 ¹	1743	447	25,65

¹дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Джерело: сформовано та розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

Так, за дослідженнями Кабінету Міністрів України, вміст цінної вторинної сировини у побутовому смітті для використання його у подальшій переробці має складати: папір – 10,3-26,4%; харчові відходи – 20-40%; деревина – 0,75-3,7%; текстиль – 0,2-8%; метал – 1-5,8%; скло – 1,1-9%; полімери – 0,6-6% [15]. Інша частина не придатна для вторинної переробки. Проте відходи, що містять горючі компоненти, можуть бути використані в подальшому за допомогою технології газифікації з використанням когенераційних установок.

У контексті поводження з твердими побутовими відходами слід вказати на те, що доцільним для застосування в Україні є досвід Швеції. Так, кількість полігонів для видобування біогазу з твердих побутових

відходів становить 90 одиниць. За попередніми прогнозами, така кількість відходів може забезпечити 400 млн. м³ біогазу на 1 рік (при Q =19,8 МДж/ м³ за допомогою використання 150 когенераційних установок. Електричний потенціал біогазу в Україні становить 745 млн. кВт/рік [16, с. 310-311].

Сучасний стан поводження з відходами в Україні свідчить про те, що "...під розміщення відходів зайнято близько 160 тис. га земель. На сьогодні в Україні накопичено понад 25 млрд. тонн відходів, із яких понад 4 млрд. відносяться до токсичних, 23 тис. – до заборонених та непридатних для використання пестицидів і отрутохімікатів. В житловому фонді міст та селищ міського типу України щорічно нагромаджується близько 40 млн. м³ сміття, яке знешкоджується на 656 міських сміттєзвалищах та 4-х сміттєспалювальних заводах...Вони не відповідають сучасним вимогам. Сьогодні відходи, обсяги щорічного утворення яких складають 700 млн. тонн, стали одним з головних факторів забруднення довкілля" [10, с. 128].

Чинна практика поводження з твердими побутовими відходами Тернопільської області частково вирішується шляхом спорудження додаткових майданчиків для роздільного збору ТПВ. Так, ТОВ "ЕкоБалансТер" використовується система роздільного збирання та вивезення з населених пунктів Тербовлянського району твердих побутових відходів згідно з укладеними договорами на територію паспортизованого сміттєзвалища с. Плебанівка. На території цього сміттєзвалища підприємством збудовано сміттєсортувальний комплекс потужністю 50 тис. тонн на рік, що дає можливість збирати та сортувати тверді побутові відходи з інших районів області [15].

Вважаємо, що пріоритетні напрями поводження з твердими побутовими відходами Тернопільського регіону повинні бути представлені такими заходами організаційного, проектно-будівельного, експлуатаційного і економічного характеру:

- спорудження сміттєсортувальної станції (захід організаційного характеру);
- спорудження полігону твердих побутових відходів (захід організаційного характеру);
- будівництво необхідних споруд для забезпечення належного

функціонування і безпеки полігону твердих побутових відходів (захід проектно-будівельного характеру);

– дотримання природоохоронного режиму санітарно-захисної зони в межах якої знаходиться місце розміщення твердих побутових відходів регіону (захід експлуатаційного характеру);

– залучення приватних інвестицій у сферу поводження з твердими побутовими відходами (захід економічного характеру).

Екологічна цілеорієнтація економіки як механізм забезпечення сталого розвитку вимагає створення умов для формування активного і цивілізованого підприємництва, в тому числі, в частині розвитку коопераційних зв'язків суб'єктів господарської діяльності.

Проблемним, наприклад, у питанні формування активного і цивілізованого підприємництва є те, що після прийняття нового Земельного кодексу України, в якому узаконено приватну форму власності на земельні ресурси, у першу чергу, сільськогосподарського призначення, виникає необхідність розробки таких інституціональних основ роздержавлення та приватизації окремих складових “природного капіталу”, що сприятимуть посиленню соціальної та екологічної спрямованості природокористування, не каталізуючи лише комерційну сторону господарського освоєння природних ресурсів і природоохоронної діяльності [17]. Також необхідним є чітке розмежування прав і обов'язків власників і користувачів природних ресурсів задля формування дієвої системи врегулювання державних і корпоративних інтересів, а також інтересів галузевих стейкхолдерів і місцевого населення. Крім того, в сучасних умовах суто декларативного ставлення до природи, важливо створити передумови для перегляду і переоцінки орієнтирів природокористування. Цього, власне, і можна досягти через формування відповідних інститутів, які б сприяли б формуванню відтворювальних пропорцій у сфері захисту довкілля як України, загалом, так і її регіонів та передбачали врахування у практичній діяльності усіх аспектів розгляду природокористування як джерела ризику. Приміром, регіональне природокористування як джерело ризику, слід розглядати в таких аспектах: ресурсоспоживання (ризик недопоставки природних ресурсів); нераціонального використання природних ресурсів (ризик швидкого вичерпання природних ресурсів);

неналежного поводження з природними ресурсами (ризик погіршення якості природних ресурсів) [18, с. 14].

Значимість розвитку екологічного бізнесу зумовлена такими причинами: необхідністю покращення стану навколишнього природного середовища, важливістю задоволення потреб екологічного підприємництва у товарах і послугах екологічного характеру, значимістю питання зміни характеру взаємодії бізнесу і екології у напрямку викорінення споживацького ставлення до природи, потребою у створенні нових робочих місць у сфері природоохорони.

Серед шляхів розвитку екологічного підприємництва, виділимо такі:

- проведення екологічного аудиту впливів на довкілля сировини, матеріалів, процесів виробництва, а також способів зменшення їх негативних впливів на навколишнє природне середовище;
- сприяння поширенню еколого безпечних технологій через застосування механізму екологічного лізингу;
- попереднього (до початку введення в дію) та заключного (після демонтування) оцінювання впливів виробничих об'єктів на довкілля;
- активізація участі підприємницьких структур у розробці державних та недержавних природоохоронних програм;
- сприяння зростанню рівня екологічної свідомості суб'єктів екологічного бізнесу шляхом здійснення інформаційної діяльності; здійснення навчання працівників підприємницьких структур основам екологічних знань;
- використання нових видів екологічного інформування підприємців про результати власної діяльності (обов'язкове та добровільне екологічне маркування продукції, рекомендації з екологобезпечного споживання продукції та ін.);
- використання форм суспільної кооперації (формування корпоративних об'єднань виробничо-комерційного характеру, які сприятимуть поглибленню ступеня переробки сировини, відходів, створенню циклів повторного використання відходів; укладення добровільних обмежувальних угод з питань використання компонентів довкілля між юридичними особами в межах певної території).

Щодо питання розвитку коопераційних зв'язків суб'єктів

господарської діяльності вкажемо на те, що, загалом, розгляд кооперації супроводжується акцентуванням уваги на добровільності об'єднання власності та праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності. Найважливішими рисами кооперації вважаються: самостійність та економічна свобода її діяльності, спільність економічних інтересів членів кооперативів, демократичність управління.

Об'єктивна необхідність розвитку коопераційних зв'язків суб'єктів підприємницької діяльності, на думку З. Варналія, обумовлена змінами, що відбуваються у виробництві на сучасному етапі. Зокрема, у зовнішньому середовищі великого виробництва відбувається: по-перше, загострення конкуренції у глобальному масштабі внаслідок розвитку транспорту, інформатики та засобів комунікацій; по-друге, підвищення ступеня невизначеності зовнішнього середовища внаслідок суттєвого уповільнення темпів зростання в усіх індустріально розвинених країнах; по-третє, посилення тенденції до фрагментації через диференціацію споживчого попиту. Зовнішні зміни, що відбуваються, не можуть не викликати відповідної реакції корпорацій, які пристосовуються до нових умов. Глобалізація конкуренції зумовлює зростання їх спеціалізації, тоді як невизначеність та фрагментація ринків змушують компанії посилювати гнучкість господарювання та інтенсифікувати пошук нових шляхів диференціації продукції та послуг, що виробляються [19, с. 6].

Більше того, “основною ознакою соціо-еколого-економічної ефективності є виробництво споживчих вартостей з метою задоволення суспільних потреб, з одного боку, та спрямованість на задоволення специфічних потреб в належних екологічних та соціальних умовах – з іншого. Тобто, природа та суспільство мають розглядатись як рівнозначні частини соціоекосистеми при регулюючій дії суспільного фактора” [20, с. 9].

У сучасних ринкових умовах розвитку вирішальним у діяльності підприємств екологічної провінції, як території, яка охоплює підприємства, установи, організації, інституції ринкової інфраструктури, котрі долучаються до виробництва і реалізації продукції, є те, що їх робота має бути націлена на задоволення потреб

споживачів екологічно чистою продукцією за оптимальними цінами при раціональному використанні ресурсів. Тому кооперування стає саме тим інструментом, що забезпечить ефективну роботу цих підприємств, установ, організацій, інституцій ринкової інфраструктури на вищезазначених принципах.

З метою запобігання споживання населенням екологічної провінції неякісної продукції (вона може вироблятися підприємствами, які або розміщені, або не розміщені на її території), забезпечення і стимулювання споживання громадою цієї провінції продукції власне тих підприємств, які входять до неї, доцільним є використання маркетингу. В контексті цього, наприклад, можна здійснювати вивчення споживчого ринку, споживчого попиту, потреб і, відповідно, забезпечувати адресність випуску продукції. З іншого боку, слід справляти активний вплив на споживчий ринок і споживчий попит, формувати потреби споживачів продукції, яка випускається в межах провінції. Так, наприклад, доцільними діями повинні стати:

- виявлення цільових груп споживачів продукції екологічної провінції (підприємства або громада), зацікавлених у певному виді екологічної продукції;
- збір інформації про стан ринку екологічної продукції, що формується в рамках цієї екологічної провінції (можливо створити банк екологічної інформації, де можуть розміщуватись дані про купівлю відходів);
- опитування населення, керівників підприємств державного і недержавного сектора, громадських організацій.

Важливою формою кооперації підприємств екологічної провінції повинен стати лізинг.

Як прогресивна форма оренди, лізинг пов'язаний з передачею екологічної техніки, обладнання у користування орендарю (підприємство, яке отримує обладнання та користується останнім на протязі певного часу). Лізингова діяльність забезпечить доступ підприємств екологічної провінції до сучасних технічних засобів, дозволить оперативно реагувати на швидкозмінне зовнішнє середовище, уможливить зменшення забруднення довкілля.

Бурхливий розвиток лізингових операцій у світовій комерційній

практиці зумовлений швидким моральним старінням техніки та зростаючою конкуренцією. Отже, потрібно шукати такі способи маркетингу, які дали б можливість клієнтам на практиці ознайомитися зі зразками продукції, що виготовляється. Взагалі, з точки зору орендаря, економічні переваги лізингових угод виявляються в чотирьох групах факторів: поява зручного джерела фінансування, економія коштів, зменшення ступеня ризику і стимулювання оновлення виробництва [19, с. 11].

Загалом, підходи, напрацьовані в сфері маркетингу, можуть використовуватися також в ході моніторингової діяльності та здійснення екологічної експертизи, в процесі здійснення екологічного менеджменту і екологічного аудиту та ін.

З метою оцінки впливу на довкілля проектів, які реалізуються, заслуговує на увагу досвід Великобританії по реалізації природоохоронної політики, що полягає в орієнтації на асиміляційний потенціал навколишнього середовища. В якості комплексного підходу до питань охорони природного середовища пропонується зокрема, концепція „екологічно кращого варіанту”. Основою реалізації даної концепції є оцінка впливу на навколишнє середовище кожного проекту, проведення його повної екологічної експертизи. Останнім часом одержала визнання концепція вибору кращих, практично реалізованих засобів по захисту навколишнього середовища. Вибір альтернативних природоохоронних заходів здійснюється за принципом найменших витрат [21; 22].

Економічна зацікавленість підприємств, які імплементують систему екологічного менеджменту у власну діяльність, пов'язана з можливістю скорочення ризику фінансової відповідальності за нанесений екологічний збиток, з економією енергії, матеріалів, перспективою набуття іміджу “чистого” підприємства у споживачів, що в подальшому може сприяти збільшенню попиту на продукцію останніх. Усе це стане свідченням того, що і підприємства, і споживачі долучаються до здійснення еколого орієнтованого управління економікою, що є важливим механізмом забезпечення сталого розвитку.

4.8. Використання технології блокчейну у збалансуванні фінансових потоків

Стабілізація фінансової системи національної економіки великою мірою залежить від спроможності своєчасно реагувати на нові виклики, які відбуваються в глобальній системі фінансових трансакцій, системі цифрових технологій.

Економічні дисбаланси, які супроводжують фінансову систему України після Євромайдану, починаючи з 2014 року, призвела до «тихої» цифрової революції і популяризації, так званого, цифрового золота, яке отримало назву крипто валюта або COIN. Українське суспільство, досить динамічно відреагувало на розвиток криптографічних технологій або технологій розподіленого реєстру (Blockchain) та їх входження в систему електронних платіжних інструментів. За останніми даними, тільки з початку 2017 року в українському сегменті Інтернету, було відкрито близько 100 тис. нових електронних гаманців на блокчейн, що є ядром біткоіна, а це найвищі темпи у світі. Одночасно з цим, попит на крипто валюту біткоін через платіжні термінали iVox, виріс у 2016р. в порівнянні з попереднім роком приблизно у 5 разів [1].

До факторів, які популяризують дані фінансові інструменти можна віднести: нестабільність фінансової та банківської системи, інфляційні процеси в державі, непомірні маржинальні курсові різниці та знецінення національної валюти (до 80% з 2014 р.), обмеженні інвестиційні можливості та соціальна незахищеність суспільства. По аналогії, щось подібне можна було спостерігати у Греції, під час кризи в 2015 році, коли готівкові обмеження уряду цієї країни, призвели до зростання частки фінансових ресурсів населення в біткоіні.

Окрім цього, Україна стала першим регулюючим ринком у світі, який запропонував ф'ючерси на контракти біткоінів в межах ПАО «Українська біржа», а сам індекс даних ф'ючерсних операцій розраховується на основі торгів на провідних крипто валютних біржах світу, таких як Poloniex, Bitfinex, що ще більше розширить можливості учасників ринку та залучить в нього нових клієнтів, і зможе бути використано в інвестиційних стратегіях.

Ринок крипто валют у всьому світі, поки що є за межами

державного регулювання, а тому уряди провідних країн, все частіше піднімають питання легітимності операцій та розширення можливостей їх регулювання. В будь-якому випадку, криптовалютна діяльність передбачає створення нових грошей, а тому Центральним банкам провідних країн світу необхідно встановити основні правила і контролювати цю діяльність, інакше це порушить економічний цикл. На основі цього запроваджуються механізми визнання крипто валют на рівні платіжних інструментів та надійності їх використання. Хоча надійність закладена в самій технології, яка покликана як мінімум відсунути на другий план технологічні можливості старої банківської системи, хоча б в короткостроковому періоді. Популяризація крипто валюти та її офіційне визнання на рівні урядів провідних країн світу призведе в довгостроковій перспективі до повної заміни старих укладів в фінансово-банківському секторі, а також до прискорення розвитку сучасних фінтех-стартапів. Важливою перевагою розвитку крипто технологій також є економія на транзакційних операціях та усунення посередників, таких як банківські установи чи інші фінансові організації.

Як показує світова практика запровадження технологій розподіленого реєстру у світовому масштабі, країни по різному ставлять перед собою завдання їх вивчення та впровадження у різні секторальні напрямки, а також на різних управлінських рівнях. Поряд з використанням технології блокчейн у найбільш поширеному фінансовому секторі, все частіше піднімається питання у можливостях його використання у таких галузях як державне управління та муніципальний розвиток, страхування та медицина, фондовий ринок, аналітика та документообіг, управління активами, кредитування, цифрова ідентифікація, необанкінг тощо. При чому сама технологія тісно переплітається з більш загальними напрямками розвитку фінтех-індустрії, які поширилися дещо раніше до її розвитку, зокрема такими як: Інтернет-речей, штучний інтелект, біометрика, машинні обрахунки, хмарні та нано технології.

Першою країною, яка на рівні державного уряду визнала біткоїн, як платіжний засіб стала Японія, як країна з найбільш розвинутою фінансово-технологічної інфраструктурою. Відповідні поправки в

законодавство, які легалізували біткоїн почали діяти з 01.04.2017 року, що стало прикладом для наслідування інших країн, які намагалися заборонити використання біткоїна в межах своїх національних економік. Зокрема, такі країни як Росія та Китай, кардинально переглянули свою політику щодо крипто валют, розуміючи, що це негативно позначиться на їх економічних перевагах в подальшому, а США та європейські країни почали активно піднімати питання прискорення легалізації через регуляторні механізми. Окрім офіційної легалізації найпопулярнішої крипто валюти в Японії також були розроблені заходи по регулюванню її використання, зокрема почали діяти вимоги щодо мінімального обсягу капіталу, кібербезпеки та нові правила операційної діяльності для компаній, які використовують біткоїн у своїх фінансових операціях. Уряд Японії також має намір посилити захист цифрових даних користувачів, які використовують біткоїни. Безпосередньо легалізація криптовалюти спричинить за собою ряд правових змін: наприклад, біткоїн-кредитори повинні будуть мати відповідну реєстрацію. Таким чином, державні органи отримають доступ до інформації про власниках криптовалют, а це буде ще один крок в сторону ідентифікації та запровадження оподаткування цифрових операцій.

Крім Японії біткоїн узаконили і на Філіппінах, хоча лише в частині грошових переказів, проте, це також сприяє підняттю його реальної цінності саме як платіжного засобу. І хоча в більшості країн світу використання біткоїн не ставиться під сумнів, оскільки не входить в сферу державного регулювання, лише окремі з них, намагаються активно впроваджувати регуляторні механізми його використання. Перш за все, це пов'язано з заходами по боротьбі з незаконними фінансовими операціями, відмиванням коштів та підтримкою тероризму. А це, само собою, призведе до необхідності ідентифікації користувачів біткоїн в блокчейні, а також, до фінансового регулювання даної технології через податкові інструменти. Проте сама ідея блокчейну побудована на тому, що в умовах глобалізації економіки, коли суспільні інтереси виходять за межі національних кордонів, цілі галузі економіки будуть звільненні від надмірного регулювання ієрархічними державними інститутами, що в свою чергу, дозволить

створити нові бізнес моделі, що будуть необтяжені надмірною кількістю посередників. В ряд країн які легалізували біткоїн разом з Японією і Філіппінами стали Гон-Конг, Південна Корея, Австралія.

Більш прискіпливо та з великою долею опору зі сторони Федеральної Резервної Системи заходять технології розподіленого реєстру в США. Хоча Комісія по цінним паперам США двічі відхилила пропозицію затвердити біткоїн в якості нового фінансового інструменту, сама технологія набуває популярності і проникає в інші сфери її використання. Так зокрема, в штаті Делавер до сенату поданий законопроект, який планують утвердити до кінця червня 2017 року, щодо юридичного визнання технології блокчейн для фондів реєстрів, стандартів бухгалтерського обліку та інших бізнес-записів (смарт-контрактів). Також, приділяється значна увага щодо самої технології на рівні державного управління, зокрема Міністерством внутрішньої безпеки США (DSH) виділено гранти в розмірі 2,25 млн. дол. для трьох блокчейн-стартапів в рамках другого етапу програми підтримки малого бізнесу в області інноваційних досліджень. В рамках Урядової програми під назвою Small Business Innovation Research Projects (SBIRP) загалом урядом США було виділено 9,7 млн. дол. і розподіл проведено між 12 різними компаніями, які спеціалізуються на технології розподіленого реєстру, аналізі даних, кібербезпеці та Інтернеті речей. В перелік блокчейн-стартапів, що отримали гранти в рамках SBIRP, увійшли: BlockCypher, що працює над сумісністю блокчейнів і додатків для аналізу даних (грант на 600 тис. дол. у 2016р. в рамках першого етапу урядової програми) ; Digital Bazaar, який розробляє інноваційне рішення під назвою “verifiable claims project”; Evernym, що розробляє “децентралізовану службу управління ключами”. Також представник законодавчих зборів штату Аляска запропонував внести регуляторні зміни з метою зобов’язати криптовалютні сервіси отримати ліцензії на здійснення грошових переказів.

Більш показовою є участь в блокчейн-стартапах, найбільших фінансових корпорацій, які об’єднуються в різного роду консорціуми та асоціації щодо використання технологій розподіленого реєстру, що часто має визначальний вплив на ринок та окремі його інструменти.

Зокрема, такі корпорації як JPMorgan Chase & Co, Microsoft Corp., Intel Corp., Bank of New York Mellon, UBS, Accenture, а також тридцять інших крупних банків та фінансових організацій об'єдналися у фінансовий альянс з офіційною назвою Enterprise Ethereum Alliance (EEA), навколо другої по капіталізації крипто валюти Ethereum (Ефір). Пізніше до Альянсу примкнули і такі високотехнологічні корпорації як Samsung, Toyota, Deloitte, а загальне число учасників перевищило 115 корпорацій. Метою такого об'єднання стало створення програмного забезпечення – пілотного проекту для впровадження нових стандартів в бізнес контракти та розрахунків на основі криптовалюти Ефіріум (Ethereum - ETH), що буде працювати на підвищенні рівня конфіденційності, безпеки та масштабування блокчейн Ефіріум, що зробить його використання більш ефективним для середнього і великого бізнесу. В рамках об'єднання самі учасники покладають надію, що це допоможе великим фінансовим і промисловим корпораціям оптимізувати їх процеси, зокрема такі як кліринг та бухгалтерський облік, а також завершення торгових операцій [2].

Як бачимо, коли приватний сектор перехоплює ініціативу, то державний вже змушений чітко встановити правила для того, щоб децентралізована мережа не стала ще більш не підконтрольною, а тому з часом, скоріш за все, виникне значна конкуренція між централізованими і децентралізованими блокчейнами. Хоча останні по своїй суті також не можуть бути в чистому вигляді, оскільки всі блокчейни, так чи інакше, піддаються централізованому контролю зі сторони їх розробників.

Уряд Великобританії в 2016 році інвестував понад 10 млн. фунтів в найбільші інститути дослідження крипто технологій такі як, Digital Catapult, Councils або Інститут Алана Тьюрінга. В цьому ж році Міністерство фінансів випустило публічний запит про біткоїн та блокчейн, на який відізнались такі крупні організації, як MasterCard, Citi Bank и Accenture. Дослідники Університетського коледжу Лондона розробили на запит Центрального Банку Великобританії власну цифрову валюту RSCoin, яка заснована на технології блокчейн та дозволяє швидко переміщувати цифрові цінності. Основна відмінність RSCoin від біткоїн в централізованому реєстрі, тобто під повним

контролем центробанку, як регулятора операцій. Розроблена система відрізняється від біткоїна і тим, що надає можливість випуску необмеженої кількості цифрових знаків, що можна віднести до її недоліків, оскільки по аналогії з фіатними грошима, вона буде піддаватись інфляційним коливанням. Централізований блокчейн набуває популярності і в інших країнах, зокрема на європейському континенті банки Шотландії, Мальти, Іспанії також виходять з ініціативою централізованого блокчейну. Прикладом централізованого блокчейну на комерційному рівні є компанія OneLife, яка розробила централізований цифровий актив OneCoin, що розвивається через систему багаторівневого маркетингу. Проте, до переваг системи OneCoin, окрім централізованого блокчейну, можна віднести: інтеграція в блокчейн системи KYC - «знай свого клієнта», через верифікацію користувачів; використання цифрового активу OneCoin в торгівельних операціях, через торгову платформу DealShaker; подача документів на фінансовий аудит з метою виходу на фондовий ринок у 2018 році, що дозволить вивести крипто валюту на відкритий ринок із збереженням її капіталізації та утримання ціни видобутку монети через ринкові механізми. На сьогодні, це найбільш вдалий централізований стартап в сфері крипто технологій в порівнянні з іншими йому подібними [3].

Оскільки в децентралізованих системах блокчейну всі операції мають анонімний характер, то країни ЄС з метою регулювання та недопущення операцій пов'язаних з відмиванням коштів та незаконними операціями, розробили законопроект, в якому йдеться про плани Європарламенту розширити повноваження фінансових контролерів в ЄС, що дозволить їм збирати більше даних про користувачів цифрової валюти. Більш того, це створює основу для появи баз даних, в яких адреси гаманців будуть пов'язані з певними ідентифікаторами користувачів. Даний законопроект, якщо він буде затверджений, створить умови для створення свого роду фінансової розвідки на національному рівні, де буде можливий обмін отриманою інформацією. Також, в країнах Європейського союзу працює Четверта директива ЄС про протидію відмиванню злочинних доходів (2015/849), яка була прийнята в 2015 році, після чого країнам, що входять до

складу ЄС, було відведено два роки на приведення національних законодавств у відповідність з новими вимогами. Метою прийняття даної директиви в ЄС є запобігання використанню фінансової системи Євросоюзу для відмивання грошей і фінансування тероризму. Під визначення «відмивання грошей» може потрапляти, зокрема: придбання, використання, передача власності, якщо відомо, що така власність має злочинне походження; заплутування природи, джерела придбання, місцезнаходження, прав стосовно власності, якщо відомо, що така власність має злочинне походження; пособництво у зазначеній вище діяльності.

Для досягнення визначеної мети Директива передбачає запровадження в усіх країнах ЄС центральних реєстрів з інформацією про кінцевих бенефіціарів компаній, трастів і фондів. При цьому кожній країні з урахуванням положень національного законодавства про захист персональних даних надається право самостійно вирішити, чи буде інформація, що міститься в центральному реєстрі, доступна публічно, проте в будь-якому випадку ця інформація буде відкрита: компетентним органам влади та органам фінансової розвідки ЄС, без обмеження; кредитним, фінансовим інститутам, аудиторам, податковим консультантам, нотаріусам, провайдерам сервісних (трастових) послуг, ріелторам, особам, які здійснюють торгові операції з оплатою готівкою на суму 10 000 євро і більше, іншим особам, зобов'язаним в силу специфіки своєї діяльності проводити перевірку клієнтів; будь-яким іншим особам і організаціям, які доведуть наявність легітимного інтересу в отриманні інформації, що міститься в реєстрі (не застосовується щодо трастів). Остаточні нові вимоги вступають в дію 26 червня 2017 року, і можна припустити, що така модель може бути прийнята на озброєння й іншими юрисдикціями, в тому числі, в Україні.

У січні 2017 року Європейська Комісія опублікувала ряд пропозицій по боротьбі з легалізацією незаконних капіталів, що включають в себе обмеження розрахунків в готівці і криптовалютах. Основною причиною для прийняття таких заходів називається анонімність платежів, чим найчастіше користуються для легалізації незаконних капіталів і фінансування терористичної діяльності [4].

Фінансова індустрія більшості країн світу піддалася масовому захопленню блокчейном, проте менш оптимістичний уряд та банки Німеччини, які бачать загрози, що несуть нові технології для традиційного світу фінансів та володіють потенціалом здатним порушити стабільність банківського сектору, і як наслідок, закликають до посилення регулювання фінтех індустрії. Проте і в цій консервативній країні, протокол розподіленого реєстру знайшов свою популярність та застосування на рівні енергетичного сектору. А Мюнхенське відділення корпорації IBM очікує, що в 2017 році 15% провідних світових банків запустять повномасштабні комерційні продукти на базі технології блокчейн, у яку компанія готова проінвестувати у 2017р. понад 200 млн. дол. США. Розрахунки корпорації показують, що 65% світових банків впровадять блокчейн в свою операційну діяльність протягом найближчих трьох років. Основною сферою застосування блокчейну у фінансово-кредитних організаціях може стати кліринг і врегулювання суперечок оптової торгівлі та пов'язаних з нею платежами, цінними паперами (акціями та борговими зобов'язаннями) і реєстру довідкових даних [5].

Цікавим є досвід Китаю, який пройшов шлях від повної заборони біткоїн в кінці 2013 р. (що в тій чи іншій мірі було продубльовано таким країнами, як Бангладеш, Болівія, Еквадор, Ісландія, Росія) до необхідності цілковитого його прийняття та регулювання. Так у 2016-17 рр. представники Народного банку Китаю представили переваги і недоліки цифрових валют, та прийшли до висновку, що біткоїн - це «щось більше, ніж квазівалюти». Після чого були подані пропозиції уряду Китаю, в яких відмічалось, що для інноваційного розвитку сфери фінансових технологій, слід звернути увагу на досвід регулювання криптовалютною сфери в таких країнах, як Японія, Південна Корея і Сінгапур, де біткоїн законодавчо визначений як цифровий актив, а також на необхідності створення сприятливого регуляторного середовища для проведення краудсейлів (ICO). Зважаючи на такі трансформації з боку державного управління в Китаї, а також на те, що саме Китай є лідером як біржової торгівлі крипто валютами, так і їх видобутку (майнінгу), можна припустити, що подальший розвиток цього фінтехринку, багато в чому визначатиметься політикою

китайських регуляторів. Вони вже певною мірою справляють значний вплив на ринок крипто валют, його капіталізацію та волатильність. Окрім того Китай одним з перших вирішив оцифрувати свою національну валюту юань на базі блокчейну Ефіріуму, система якого стає все більш гнучкою та функціональною мережею, що дозволяє центробанкам, таким як Народний банк Китаю, розглядати актуальні можливості створення серйозних додатків і навіть національних валют поверх протоколу Ефіріума. Ідеєю оцифрування національних валютних одиниць переймаються і інші країни, зокрема, відповідні сигнали подані з центральних банків пострадянських країн, Росії, Казахстану, не лишився осторонь і Національний банк України.

З позицій податкового регулювання, передовими країнами, які його впроваджують у сфері цифрових технологій є США, Великобританія, Ізраїль, Швейцарія та Австралія. Зокрема, податкові органи Ізраїлю прирівнюють біткоїн і інші цифрові валюти до майна, прибуток від продажу або відсотки від якого підлягають оподаткуванню. Податок на дохід від капіталу в Ізраїлі справляється на рівні 25% і вище, крім того комерційні операції в біткоїнах будуть підпадати під оподаткування податком на додану вартість. Поточна політика податкових органів Ізраїлю майже повністю копіює практику США, в яких біткоїн вже з 2014 року прирівняний до майна, а будь-які доходи від нього утворюють базу оподаткування [6].

Тобто податкове управління США чітко ідентифікує біткоїн як актив, прирівняний до цінних паперів, а не гроші, а тому транзакції в біткоїнах підпадають під оподаткування приросту капіталу. Хоча, з іншого боку, всі урядові структури США, включно з FinCEN (Орган по розслідуванню фінансових злочинів), регуляторами банківської системи, а також Бюро захисту споживачів, Комісією по цінним паперам і біржам, Комісією по торгівлі фінансовими ф'ючерсами та Мінюст намагаються регулювати біткоїн як валюту [7].

Законодавство Швейцарії зобов'язує сплачувати з операцій з біткоїном такі податкові платежі, як прибутковий податок для фізичних осіб або податок на прибуток для юридичних осіб, а також податок на майно. Однак, до сих пір немає єдиних критеріїв для обчислення бази оподаткування на біткоїни. Швейцарська податкова конференція

випустила єдині рекомендації щодо оподаткування біткоїн, згідно яких біткоїн прирівнюється до іноземної валюти. Шанс, що дані рекомендації стануть загальною практикою, досить великі, зокрема, Федеральне податкове управління вже зараз підраховує дохід/прибуток і вартість біткоїн, як середній курсовий показник за податковий період. Швейцарія одна з передових країн Європи з популяризації біткоїна - в країні відкривають біткоїн-банкомати, інтегрують криптовалюти в систему платежів за транспортні послуги та оформляють правила їх регулювання [8].

Великобританія відносить біткоїн до валют і не стягує ПДВ з операцій їх купівлі та продажу. На відміну від Британії, відповідно до діючого законодавства Австралії, яка у листопаді 2016 року ввела стандарти бухгалтерської звітності для біткоїна та прирівняла його до предметів бартерного обміну. Як наслідок, компанії які працюють з цифровими валютами повинні платити податок на товари і послуги. Одночасно з цим податком оподатковується і отримання платежів в біткоїнах (справляється ПДВ), що призводить до подвійного оподаткування цифрових валют. Проте після жорсткої критики такої податкової системи уряд Австралії погодився з 1 липня 2017 року змінити ці правила і відмінити податок на купівлю цифрової валюти, скасувавши ПДВ. Поряд з цим рішенням, новий бюджет країни передбачає підтримку програми розвитку фінтехіндустрії, що передбачає створення для нових технологічних компаній режиму податкових канікул до двох років, протягом яких вони можуть тестувати свої фінансові продукти в регульованих юрисдикціях.

Уряд України схвалив впровадження технології блокчейн у роботу Державного реєстру речових прав на нерухоме майно і Системи електронних торгів арештованим майном (СЕТАМ). Кабмін заключив угоду з американською технологічною компанією Bitfury Group про створення для України повномасштабної системи електронного управління з технології блокчейн, яка повинна сприяти поліпшенню інвестиційного клімату для розвитку і підтримки інноваційних технологій. Проект передбачає переведення всіх державних даних, що зберігаються в електронному вигляді, на блокчейн-платформу. Першими на нову систему переведуть державні реєстри, соціальні

служби, органи безпеки, охорони здоров'я та енергетики України [9].

Загалом, це другий блок-проект BitFury для урядових структур. У квітні 2016 р компанія підписала угоду з Грузією про проведення експерименту - запуску першого блокчейн-реєстру по реєстрації прав на землю. Також блокчейн з метою державного управління почали використовувати Швеція та Естонія, однак український проект набагато перевершує їх за масштабами. На сьогодні BitFury є однією з найбільших інфраструктурних та процесингових компаній на цьому специфічному ринку.

Якщо розглядати інвестиційну складову біткоїн і альтернативних йому технологій в сфері блокчейн (альткоїнів), то варто відмітити, що волатильність курсів крипто валют поки, створює значні ризики для крупних інвесторів, проте, навіть в таких умовах росте популярність інвестування в «цифрове золото», що призвело до підвищення рівня капіталізації даного ринку до 100 млрд. дол. США на початку червня 2017 року. І хоча це складає всього 0,04% від загального обсягу фінансового ринку, проте динаміка притоку інвестиційного капіталу в сферу крипто валют створює передумови для росту даного ринку до 1 трлн. дол. США протягом найближчого року. І якщо крупних інвесторів підштовхує до інвестування в крипто валюти переважно макроекономічна нестабільність національних економік, то негативні явища в банківській сфері і надлишок державного контролю за рухом капіталу підштовхує до обміну фіатних грошей на цифрові гроші інвесторів середнього рівня, або і звичайних користувачів Інтернет ресурсів – фізичних осіб, які на сьогодні мають доступ практично до всіх біржових інструментів. Особливо це актуально для країн, яким притаманні низькі темпи економічного розвитку і схильність держави до посилення економічного патерналізму, що слугує джерелом низьких відсотків на банківський депозит і зростаючого тиску на готівковий ринок грошових ресурсів, а також, для країн в яких переважає корупційна складова в сфері державного управління. Якщо протягом 2014-2016 років, на курс біткоїн суттєво впливали локальні фінансові потрясіння в Європі та світі (знецінення національної валюти в Україні, криза в Греції, Brexit у Великобританії, девальвація юаня в Китаї, конфіскаційне вилучення із обігу крупних купюр в Індії та Венесуелі,

інфляція в країнах Латинської Америки), що призвело до росту курсу від 400 до 1000 дол. США на кінець 2016 року. То початок 2017 року показав, що суттєвий вплив на курс біткоіна справили як технологічна складова (оновлення протоколу та масштабування криптовалюти, що пов'язано з пропускнуою транзакційною здатністю та підвищенням комісійних), так і чисто біржові механізми, коли залучення капіталів в сферу криптовалют виросло більш як в п'ять разів. Це підвищило ціну біткоін в більш як у 2,5 рази буквально в межах квартального періоду, при чому його частка в загальному масштабі ринку крипто валют впала нижче 40% (на кінець 2016 року цей показник був більше 80%). Тобто половина біржевого капіталу все таки перейшла з основної резервної криптовалюти, в альтернативні криптотехнології, вираженням яких є інші коїни, що набувають все більшої популярності. Показовим є приклад другої по рівню капіталізації крипто валюти Ethereum, вартість якої з початку 2017 року виросла більш як в 40 раз (з 8 дол. США до 400 дол. США) [10].

Ще одним прикладом популяризації технології Ethereum на національному рівні є Сінгапур, Центробанк якого успішно завершив перший етап токенизації національної валюти на базі блокчейна Ethereum. У звіті Грошово-кредитного управління Сінгапуру наголошується, що цифрові маркери, що випускаються центральним банком, можуть стати ефективною і простою альтернативою сучасним платіжним системам. Започаткований у 2016 році проект під назвою Ubin має на увазі інтеграцію елементів фінансової інфраструктури країни з приватним блокчейном Quorum на базі Ethereum. Технологія розподіленого реєстру спершу буде протестована для внутрішніх міжбанківських платежів Сінгапуру, а в подальшому проект змістить акцент на ринок цінних паперів, транскордонні платежі і торгове фінансування. Аналогічний проект уже розглядається Національним банком України, з метою оцифрування в перспективі національної платіжної одиниці в крипто гривню, в рамках реалізації проекту Cashless Economy [11].

До інших економічних факторів, які можуть сприяти переливу капіталів в цифрову крипто сферу у 2017 році можуть бути:

- тиск на готівковий обіг і масштабні його обмеження;

– депресія ряду світових валют та погіршення економічних показників в країнах їх походження (подальше послаблення китайського юаня та проблеми фондового ринку Китаю);

– можливість нового витку економічної кризи, яка може спалахнути в найближчі два роки, що призведе до падіння провідних економік світу та потягне скрутне соціальне становище в країнах, що розвиваються.

Резерви розширення ринку «цифрового золота» досить значні, оскільки, незважаючи на те, що вони набули значної популярності протягом останніх трьох років, все ж в широких масах його використання має, ще досить мізерний характер, оскільки дана технологія не набула масової популярності, через відсутність інформації та певні технологічні складності його використання. Проте, по мірі того, як потенційні користувачі перетворюються в реальних, буде зростати і масовий попит на крипто валюту, що буде прямо пропорційно виражатись у його вартісних показниках та призводити до подорожчання даного активу. Також в перспективі, темпи видобутку біткоїн та інших крипто валют можуть бути нижче темпів його виводу із обороту за рахунок довгострокового інвестування по мірі росту довіри, що також відзначиться скороченням ринкової пропозиції і призведе тільки до росту ціни. Окремі аналітики відзначають, що коли дана технологія набуде масового характеру, ціна біткоїн може вирости в десятки, а то і сотні разів.

Щоб переконатись наскільки стрімко розвивається фінтех-напрямок криптографічних технологій та оцінити їх вплив на сучасну фінансову систему, достатньо порівняти темпи росту індексу фінтех-компаній KBW Nasdaq Financial Technology (KFTX) з більш знаменитим індексом S&P500, в який входять американські компанії з найвищим рівнем капіталізації і який справедливо називають «барометром американської економіки»:

Якщо розглядати динаміку розвитку фінтех індустрії, то у 2015 – 2016 рр. найбільший ріст продемонстрували напрямки, що визначатимуть значний потенціал для розвитку у 2017 році, зокрема це: хмарні технології та рішення (продемонстрували ріст з 14% до 22% за 2015 – 2016 рр.); технології штучного інтелекту, машинного навчання та аналізу даних і блокчейн (ріст з 12% до 16% за цей же період);

сегмент маркетингових технологій (дослідження споживчих переваг, персоналізація продукту, сегментація ринку) – з 11% до 14%. Одночасно можна відмітити значний спад в напрямку розвитку нових платіжних систем (з 11% до 3%), що пояснюється з одного боку, значною розвиненістю даного сегменту, а з іншого, переходом на новітні платіжні системи, які засновані на технології блокчейн та представлені основними крипто валютами, що використовуються як засоби платежів та розрахунків, але які ще не включені в офіційну статистику фінансових операцій. Розвиток фінансово технічної індустрії став можливий завдяки зростання інвестицій в даний напрямок, який збільшився за 2016 рік на 10,9% і сягнув межі у 17,4 млрд. дол.. США, а лідерами в сфері венчурного інвестування стали такі країни як Китай (7,7 млрд. дол.) та США (6,2 млрд. дол.) [12].

В Україні, в законодавчий орган були внесені на розгляд поправки до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», які передбачають використання електронного підпису на основі технології блокчейн в нотаріальній діяльності. Запропоновані зміни можуть звільнити від надмірної монополії нотаріальних контор над діями по верифікації деяких документів в умовах загальнодоступних інформаційних технологій.

Незважаючи на стрімкий розвиток блокчейн технології, та її стрімке входження в фінтехіндустрію та в фінансовий сектор економіки, в сучасних реаліях існує ряд проблем, що на сьогодні обмежують потенціал технології, зокрема: не достатній рівень адаптації у суспільний сектор та повільність входження у масове сприйняття; недостатній рівень розвитку екосистем заснованих на блокчейні; відсутність нормативної бази і правових стандартів; відсутність належної кооперації в суспільстві; дефіцит компетентних спеціалістів; нестабільність крипто валют, як фінансового продукту блокчейну, особливо на ранніх стадіях їх використання (ріст по експоненті, з точки зору бази користувачів, ринкової капіталізації та вартості); неготовність (системний спротив) фінансової структури до впровадження крипто валют, особливо в банківському сегменті.

Одна з проблем, з якою зіткнулися банки і фінансові установи в використанні технології, це те, що блокчейн успішно і безпечно працює

тільки зі своїми партнерами. Якщо розглянути біткоїн як приклад, то блокчейн в рамках протоколів і мережі біткоїн виконує функцію бази даних і є однією з технологій, що лежать в основі цифрової валюти. Проте ця технологія не використовувалася в повну міру і не змогла поки реалізувати свій потенціал в банківському секторі, тому що банки не змогли знайти метод її застосування до своїх сьогоднішнім інфраструктур. Можливо, це пов'язано з тим, що існуюча інфраструктура банків і фінансових установ застаріла і просто несумісна з інноваційними технологіями. Проте, головна причина полягає в тому, що банки недооцінили баланс між функціональністю і безпекою. Коли гнучкість в пріоритеті більше, ніж безпека, приватні блокчейни, на відміну від біткоїна або будь-яких інших криптовалют, не захищені від хакерських атак і інших зовнішніх загроз.

По даним дослідного центру Univerity College London на сьогоднішній день 25 країн світу вже працюють з різного роду блокчейн ініціативами на національному рівні, за 3,5 роки було видано 3000 патентів в сфері блокчейну, 90 центробанків приступили до дослідження можливостей використання технології розподіленого реєстру (більше 80% банків всього світу планують приступити до детального вивчення технології у 2017р.). Проте в світі існує всього 5000 блокчен розробників, при тому що в 2018 р. потреба в них на ринку праці виросте до 100 тис. Одночасно з цим 78% управляючих компаній, що втілюють блокчейн в бізнес-процеси визнають, що їм не вистачає досвіду та знань в даній галузі [13].

Отже, за останні два роки пройшли глобальні зміни у визнанні технології блокчейн та її сприйнятті на рівні нових Інтернет технологій, окремі аналітики, так і зазначають, що «блокчейн – це Інтернет майбутнього». Криптовалюти які розвиваються на його основі, також набули ряд уже чітко кваліфікованих ознак як в економічній, так і технологічній складовій, що призвело до їх визнання в тій чи іншій мірі рядом провідних країн світу. Так, у США біткоїн, як перша крипто валюта, був признаний біржовим товаром, Японія легалізувала його використання як платіжного засобу, що зробили за нею і ряд інших країн. В Україні завдяки зусиллям окремих Інтернет співтовариств та підприємницьких ініціатив, а також за відсутності обмежень зі сторони

влади, біткойн також розширює сферу свого застосування в останні роки, що і вивело нашу країну в п'ятірку країн, де розвивається дана технологія. Також варто відмітити, що влада змушена приділяти значну увагу цьому процесу, що в перспективі дозволить розробити дієві механізми регулювання технологій, що засновані на блокчейні, а також безпосередньо впровадити його в систему державного управління.

Блокчейн докорінно змінить ведення бізнесу фінансовими інституціями. Багато банківських та фінансових послуг стануть дешевшими, безпечнішими та доступнішими з технологією блокчейн. Можна припустити, що технологія в найближчому майбутньому істотно змінить такі сервіси, як: банківські перекази, перезастава активів, реструктуризація іпотечних кредитів, страхування тощо, може вплинути на інвестування та платіжну сферу.

З іншого боку, технологія блокчейн ідеально підходить для ситуацій, де необхідно виключити втручання чиновників або інших посадових осіб в той чи інший реєстр. У розподіленому реєстрі даних жоден учасник не має привілейованого права вносити зміни в зроблені раніше записи. Вся інформація вибудовується в єдиний хронологічний документ – «ланцюг блоків», починаючи з найпершого запису, що в кінцевому рахунку складає повний ланцюговий цикл – власне блокчейн – зберігається одночасно на сотнях або тисячах комп'ютерів. Відповідно внести в них зміни неможливо.

За даними Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), в 2017 року більше 80% банків готуються запустити блокчейн-проекти. Загальна сума інвестицій в дану сферу за останні три роки становить 1,4 млрд. дол. США [14]. Технологія може застосовуватися для різних державних сервісів. В Україні сьогодні на блокчейн реалізується Auction3.0 – проект, який повністю ліквідує можливість адміністративного втручання в торги, а це докорінно змінить існуючу економічну модель і дасть Україні новий імпульс до початку справжніх реформ. У разі її успішного впровадження, Україна з готовим рішенням «під ключ» випередить такі країни, як США і Великобританія, які поки лише заявляють про важливість розробки блокчейн-додатків для державних цілей, оскільки в українському законодавстві ніяких заборон або обмежень на використання технології не існує. Проте, перш ніж повна

інтеграція блокчейну стане можливою на глобальному рівні, ще належить вирішити низку проблем, включаючи невизначене регуляторне середовище, нестачу стандартів та спеціалістів.

4.9. Антикризові стратегії управління національною економікою

Особливе місце в системі управління збалансованим розвитком національної економіки має належати антикризовим стратегіям. Оскільки упродовж останніх 30 років глобальна економіка зазнавала негативного впливу 113 фінансових криз (37 – у 1980-х рр.; 42 – у 1990-х рр., а також 34 – у XXI столітті). Кризи фондового ринку становили близько 45% від їх загальної кількості, кризи в банківській сфері – 38%, валютні кризи – 17% [6, с. 19]. Навіть вітчизняна економіка, яка існує не повних 30 років, за цей період зазнала впливу як мінімум чотирьох криз: економічної кризи, зумовленої розривом господарських зв'язків і гіперінфляцією (1993-1994 рр.); фінансової кризи боргової природи (1998-1999 рр.); глобальної фінансової кризи, яка оголила внутрішні економічні проблеми, що є наслідком глибокої рецесії в національній економіці (2008-2009 рр.); економіко-політичної кризи, зумовленої анексією Криму та проведенням АТО на Донбасі (2014-2015 рр.) [7, с. 1].

Найбільш масштабною серед останніх криз за своїми наслідками була світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр., яка розпочалася із іпотечної кризи в США. Дана криза була не схожою на всі попередні світові кризи і мала ряд специфічних рис: по-перше, досліджувана рецесія (враховуючи її глибину і географічний розмах) стала першим великим збосом у функціонуванні світової економіки на стадії зрілої глобалізації; по-друге, дана криза виникла на тлі експансивної кредитної політики, яка роздувала попит як на товари і послуги, так і на різноманітні активи: цінні папери, нерухомість, золото, біржові товари; по-третє, криза, яка розпочалася як кредитна, швидко призвела до розбалансування ринкових механізмів у всіх провідних країнах світу; по-четверте, криза носила каскадний характер, в наслідок чого її прояви були не однорідними в різних країнах світу; по-п'яте, довготривалість та значна глибина кризи: сьогодні є країни, в яких ще досі триває спад економіки; по-шосте, велика частка власне фінансової

складової [3, с. 7; 5, с. 115].

Специфіка фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. змусила уряд США заново розробляти і реалізовувати антикризові заходи, серед яких найважливішими були: по-перше, прийняття Закону «Про реформування Уолл-Стріт та захист споживачів» (відомий за іменами авторів – Закон Додда-Франка), який був спрямований на запровадження заходів зі зниження ризиків фінансової системи і додаткових заходів із захисту споживачів фінансових послуг, посилення регулювання діяльності фінансових інституцій; по-друге, коригування резервних балансів, в результаті якого розрахунки стали здійснюватися швидше, що сприяло зниженню кількості затримок та усунуло додаткові сумніви для бізнесу; по-третє, регулювання обмінного курсу долара, зокрема обмеження зростання курсу національної валюти шляхом стимулювання експорту та стримування інфляції; по-четверте, зниження обсягів запозичень шляхом підвищення ціни на активи, в наслідок чого зріс дохід у тієї категорії населення, яка мала у своєму розпорядженні ці активи; по-п'яте, запровадження політики фінансового стимулювання, яка включала в себе заходи зі збільшення державних видатків і зниження податкового тиску для стабілізації економічної активності та інфляції за рахунок активізації витрат населення та бізнесу; по-шосте, монетарна політика кількісного пом'якшення, зміст якої полягає в купівлі центро-банками додаткових фінансових активів для «вливання» коштів до національної економіки [8, с. 3-5].

Світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. блискавично поширилась на національні економіки практично всіх країн світу. Перед країнами, на економіку яких припав кризовий удар, постала необхідність протидії проявам кризи та подолання її наслідків. Враховуючи, що криза виявилась неоднорідною серед країн за своєю силою, глибиною та іншими параметрами, виходили з кризи країни по-різному. Окремі країни, які інтегрувались в процеси глобалізації швидко і глибоко, під час попередніх криз змогли частково адаптувати свою економіку і соціальну сферу до нових умов світового господарювання. Вони подолали кризу легше і швидше, оскільки в них вже були відпрацьовані окремі механізми протидії зовнішнім загрозам,

які надходили через глобальні економічні зв'язки. Натомість, ті країни, які криза охопила зненацька, виявились не готовими до протидії зовнішнім загрозам, вони не мали в своєму арсеналі дієвих інструментів боротьби із кризою. В наслідок цього вони найбільш постраждали від кризи, відновлення їх економік проходить дуже повільно та невпевнено, в деяких із них ще триває спад.

До числа країн, які значною мірою постраждали від світової економічної кризи, належить і Україна – падіння показників її економічного розвитку виявилось найбільш суттєвим серед пострадянських держав, що багато в чому виявилось зумовлене недостатньою реформованістю національної економіки. Саме внаслідок цього Україна не мала достатніх ресурсів та інструментів для боротьби з кризою на відміну від більш успішних та розвинутих країн. В цьому контексті особливої актуальності набуває вивчення зарубіжного досвіду антикризової політики держави та вироблення рекомендацій щодо його адаптації до вітчизняних реалій.

В процесі боротьби із наслідками кризи 2008-2009 рр. розвинуті країни в першу намагались вирішити дві проблеми: не допустити колапсу кредитної системи, тобто врятувати фінансові інститути, та послабити рецесію, тобто запобігти глибокому спаду виробництва. Перші кроки буди спрямовані на вирішення найбільш гострих поточних питань – короткострокових проблем банківської ліквідності, а також проблем ринку житла та іпотеки, де власне й почалась криза. Наступним кроком стала значно масштабніша підтримка та стимулювання економіки в цілому та окремих її секторів.

Аналіз зарубіжного досвіду антикризового управління національними економіками дозволив виділити чотири напрямки антикризової політики і, відповідно, чотири групи проблем, які потрібно вирішувати: заходи щодо термінової підтримки банківської системи; заходи грошово-кредитної політики, тобто перехід від антиінфляційної до стимулюючої політики; заходи впливу на реальний сектор економіки з метою стимулювання попиту; протистояння негативним очікуванням населення.

Запровадження заходів термінової підтримки банківської системи мають на меті, в першу чергу, уникнення банківської паніки та

дестабілізації (призупинення функціонування) національних кредитно-банківських систем. Такі заходи включають: рекапіталізацію банків (США, Австрія, Бельгія, Німеччина, Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Люксембург, Португалія, Фінляндія, Угорщина, Данія, Швейцарія, Гонконг, катар, ОАЄ, Сайдівська Аравія, Казахстан); надання стабілізаційних кредитів (США, Франція, Іспанія, Італія, Швеція, Норвегія, Великобританія, Угорщина); реструктуризацію банківської системи, зокрема сприяння об'єднанню банків або їх націоналізацію (Бельгія, Нідерланди, Португалія, Ісландія, Швеція, Великобританія, Ірландія); зменшення процентних ставок рефінансування (Великобританія, Японія, Швейцарія, Індія, Китай, Канада, Швеція, Австралія, Росія); рефінансування або гарантування банківських боргів за рахунок державних коштів (Франція, Росія, Великобританія, США, Південна Корея, Швеція); викуп «токсичних» активів (викуп проблемних активів у банків, що втратили доступ до кредитних коштів) (США, Канада, Німеччина, Іспанія, Італія, Великобританія, Данія, Швеція, Швейцарія, Японія, Корея, Австралія).

Першою у Західній Європі рекапіталізацію банків розпочала Великобританія (наприкінці 2008 р.). Слід за нею заходи подібного характеру були запроваджені в Іспанії, Німеччині та Швейцарії. В ході проведення рекапіталізації банків облікові ставки були скорочені приблизно у два рази. Так, Банк Англії скоротив цей показник з 5 % у вересні 2008 р. до 2 % у листопаді 2008 р. Аналогічні заходи були здійснені і Європейським центральним банком та Центральним банком Швеції [1].

Наступним напрямком антикризової політики є перехід від антиінфляційних до стимулюючих заходів у сфері грошово-кредитного регулювання для: стимулювання економічного зростання і розширення доступу до кредитних ресурсів; недопущення дефляції (боротьба з інфляцією відходить на другий план); стабілізації внутрішнього ринку (за допомогою відсоткової ставки); стабілізації платіжного балансу (за допомогою девальвації); підвищення ефективності заходів економічної політики.

Такі заходи включають: зниження відсоткових ставок більшістю країн через побоювання дефляції (США, Канада, Швейцарія, Норвегія,

Данія, Великобританія, Австралія, Японія, Китай, Індія, В'єтнам); підвищення процентних ставок (Угорщина, Ісландія, Білорусія); зниження курсу національної валюти (Ісландія, Угорщина, Польща, В'єтнам, Корея, Бразилія, Мексика, Україна, Білорусія); зниження норм резервування (Китай, Бразилія, Болгарія); поява нових інструментів кредитування економіки, зокрема прямого фінансування центробанками державних бюджетів.

Вплив на реальний сектор економіки з метою стимулювання попиту передбачає підтримку галузей, які орієнтовані на внутрішній попит і забезпечують внутрішню зайнятість, за допомогою: підтримки окремих галузей, наприклад автомобілебудування (США, Канада, Франція, Швеція, Китай), «нової» енергетики та енергозбереження (США, Франція, Швейцарія); транспортної інфраструктури (Канаді, Франція, Китай, Гонконг, Казахстан, Італія, Швейцарія, Тайвань); житлове будівництво (Канада, Великобританія, Китай, Аргентина, Казахстан, Корея); аерокосмічна, гірничодобувна та легка промисловість (Канада); інноваційні технології (Китай, Казахстан); агропромисловий комплекс (Китай, Казахстан); експорт (Китай); авіаційна промисловість (Аргентина); зниження податків – пряме або опосередковане (Німеччина, Франція, Швейцарія, Японія, Китай, Індія, Тайвань, Аргентина, Україна); підвищення податків (Литва); підтримка малого та середнього бізнесу (Німеччина, Греція, Італія, Великобританія, Японія, Китай, Казахстан, Угорщина); створення спеціальних бюджетних фондів (Франція, Бразилія, Гонконг, Кувейт); збільшення державних позик (Німеччина, Франція, Норвегія, Японія).

Заходи щодо протидії негативним очікуванням населення передбачають недопущення вилучення грошових коштів населення із банків, стимулювання заощаджень. Вони включають: підвищення суми гарантій по вкладам (США, Канада, Бельгія, Іспанія, Італія, Кіпр, Люксембург, Нідерланди, Словенія, Фінляндія, Великобританія, Швеція, Норвегія, Швейцарія, Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, Чехія, Туреччина¹ст, Корея, Україна); 100 % гарантій по вкладам (Німеччина, Австрія, Греція, Ірландія, Португалія, Данія, Словаччина, Австралія, Гонконг, Йорданія, Кувейт, ОАЄ, Саудівська Аравія, Тайвань); впровадження програм перенавчання та перекваліфікації осіб,

які втратили роботу (США, Канада, Греція, Італія); націоналізація пенсійних фондів (Аргентина); досягнення домовленостей з бізнесом щодо не скорочення робочих місць (Німеччина); збільшення інвестицій в освіту (Франція).

Для ЄС світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. мала деякі особливості: по-перше, негативний вплив кризи співпав зі зміною ролі ЄС в міжнародному поділі праці та зумовленим цим ризиком послаблення його конкурентних позицій; по-друге, ЄС ще не адаптувався до нових умов функціонування після нещодавнього розширення на схід (у 2004 і 2007 рр.), після якого перехідна економіка стала невід'ємною частиною ЄС. А перехідна економіка реагує на кризи інакше, ніж розвинута економіка, тобто світова криза викликала в ЄС подвійний шок. Подолання всіх зазначених проблем вимагало від ЄС прийняття розробки та впровадження наднаціональних інструментів антикризового регулювання.

В арсеналі ЄС сьогодні є низка наднаціональних інструментів (табл. 4.11), які можна використовувати для подолання кризових явищ, але вони мають свою специфіку. До таких інструментів, в першу чергу, належать бюджетно-податкове та грошово-кредитне регулювання.

Таблиця 4.11

Основні інструменти наднаціонального регулювання економіки Європейського Союзу

Вид політики	Основні цілі та завдання	Реалізація наднаціонального регулювання економіки
1	2	3
Бюджетне регулювання	Координація бюджетної політики країн-членів	Наднаціональне бюджетне регулювання: – частка запланованого або реального бюджетного дефіциту відносно ВВП не повинна перевищувати контрольний показник у 3% від ВВП; – частка урядового боргу відносно ВВП не повинна перевищувати відносну вартість у 60% від ВВП.
Податкове регулювання	Гармонізація відмінних податкових систем країн-членів	Наднаціональне податкове регулювання: – вирівнювання ставок ПДВ; – гармонізація структур акцизних зборів; – гармонізація прямого оподаткування; – боротьба з ухилянням від сплати податків.

Продовження табл. 4.11

1	2	3
Грошово-кредитне регулювання	Утримання офіційних валютних резервів держав-членів та управління цими резервами	Наднаціональне грошово-кредитне регулювання: <ul style="list-style-type: none"> – розроблення та впровадження основних засад монетарної політики; – утримання офіційних валютних резервів держав-членів та управління цими резервами; – забезпечення стабільного функціонування системи платежів
Регіональна політика	Зменшення регіональних невідповідностей і запобігання подальшим регіональним дисбалансам	Координація національних регіональних політик, формулювання настанов та встановлення певних принципів, покликаних уникнути конкуренції при отриманні регіональної допомоги між державами-членами.
Соціальна політика	Зменшення майнових невідповідностей і запобігання подальшим майновим розшаруванням	Доповнення соціальних політик держав-членів наступними наднаціональними заходами: <ul style="list-style-type: none"> – поліпшення умов праці для захисту здоров'я та безпеки робітників; – інформування та консультації працівників з соціальних питань; – повернення осіб, вилучених з трудового ринку; – вирівнювання прав чоловіків і жінок щодо можливостей працевлаштування.
Політика щодо конкуренції	Забезпечення конкуренції на спільному ринку	Доповнення національної політики підтримки конкуренції такими заходами: <ul style="list-style-type: none"> – забезпечення конкурентної поведінки підприємств (фірм, компаній, комерційних підприємств) і захист інтересів споживачів, уможливлення вироблення товарів і послуг на кращих умовах; – створення клімату, придатного для інновацій та технічного прогресу; – запобігання антимонопольним діям з боку компаній.
Регулювання екологічної сфери	Попередження здійснення забруднення навколишнього середовища	Ґрунтується на попереджувальному принципі та на принципах, відповідно до яких мають бути вжиті превентивні заходи, шкоду, завдану довкіллю, має бути компенсовано, а забруднювач має платити.

Примітка: наведено за [9, с. 143]

Аналіз механізмів регулювання, які застосовуються в Європейському Союзі, показує, що на сьогоднішньому етапі розвитку ЄС єдиним інструментом регулювання економіки, відмінності у підходах до якого держав-членів є суттєвими, залишається бюджетне регулювання. Це спричинене тим, що бюджет є найхарактернішою ознакою національного суверенітету країни в економічній сфері. Бюджет є головним інструментом визначення як напрямків розвитку економіки в цілому, так і окремих аспектів урядової політики, зокрема регіонального, соціального, індустріального розвитку тощо. Витратна частина бюджету безпосередньо впливає на визначення державних капіталовкладень, а також, опосередковано, у формі різноманітної допомоги, – на приватні інвестиції. Дохідна частина бюджету становить основу заощаджень й умов обігу валюти. Бюджетне регулювання держави може мати короткотермінові цілі (уникнення рецесії або стимулювання інфляції), а також передбачати структурні перетворення в рамках національної економіки, що реалізуються через виробниче інвестування.

Особливий інтерес становить податкове регулювання в країнах-членах ЄС. З появою Євросоюзу і початком добровільної відмови держав від частини свого суверенітету на користь наднаціонального угруповання виникло питання поділу компетенції, зокрема у сфері оподаткування. Визнання головним інтеграційного законодавства не означає визнання недієвості норм національного права. Аналіз політики у сфері оподаткування в рамках ЄС показує, що при її розробці враховано інтереси окремих держав ЄС, часто протилежних. Спочатку, як правило, приймалося у вигляді декларації принципове рішення того чи іншого питання, потім компетентні служби проводили роботу по гармонізації національного законодавства. Тому поряд із основними нормативними актами існує велика кількість перехідних положень, а також правил, які мають локальну дію для одної країни чи групи країн.

Головним суб'єктом реалізації грошово-кредитного регулювання ЄС виступає Європейська система центральних банків (ЄСЦБ), яка складається із Європейського центрального банку (ЄЦБ) та центральних банків країн-членів. Головною метою ЄСЦБ є встановлен-

ня стабільних цін. Для досягнення цієї мети перед Європейською системою центральних банків ставляться наступні завдання: розроблення та впровадження системи грошово-кредитного регулювання Європейського Союзу; утримання офіційних валютних резервів держав-членів та управління цими резервами; забезпечення стабільного функціонування системи платежів тощо [9, с. 142].

Наявний арсенал інструментів наднаціонального регулювання дозволив ЄС розробити та запровадити низку заходів антикризової політики, зокрема:

- розробити та запровадити Європейський Стабілізаційний Механізм (ЄСМ) – фінансово-стабілізаційний фонду, діяльність якого спрямована на досягнення фінансової стабільності в межах Єврозони шляхом надання фінансової допомоги країнам, які переживають фінансову скруту;

- запровадити програми фінансової підтримки від «трійки кредиторів» (ЄС, ЄЦБ, МВФ), кожна з яких розроблялася індивідуально для окремої країни (наприклад, для Румунії та Латвії – у 2009 році, для Греції, Ірландії, Португалії та Угорщини – у 2010 році) з урахуванням проблем її державних фінансів та потреб;

- розширити програми та розробити нові заходи з надання кредитів для фінансової підтримки країнам-учасникам Єврозони в рамках антикризової політики (наприклад, програма фондового ринку та програма з купівлі облігацій);

- посилити бюджетну дисципліну, зокрема скоротити державні видатки та обсяг державного боргу. Кожній з країн з огляду на її економічну ситуацію надався певний термін для покращення макроекономічних показників (наприклад для Ірландії – до 2015 р., для Португалії – до 2014 р., для Італії – до кінця 2012 р.). У разі недотримання вимог, до країни-порушниці вживалися санкції у вигляді короткотермінового депозиту в обсязі 0,2% ВВП;

- розробити заходи із залучення інвестицій та захисту банківських вкладів громадян шляхом утворення бюджету в обсязі 1,4 млрд. євро. для фінансування програми підтримки розвитку конкурентоспроможності підприємців на 2014-2020 рр., що здійснило позитивний вплив на реальний сектор економік країн-членів ЄС, стимулювало

експорт і сприяло зміцненню євровалюти [8, с. 5-6].

Головними особливостями антикризових заходів Європейського Союзу, на нашу думку, стали програми з посилення бюджетної дисципліни та програми підтримки та розвитку конкурентоспроможності підприємців. На наш погляд, програми з посилення бюджетної дисципліни слід віднести до превентивних заходів, покликаних попередити можливі негативні прояви в цій сфері. Програми підтримки та розвитку конкурентоспроможності підприємців спрямовані на формування додаткового «буферного простору» для реального сектору економіки та підвищення диверсифікації ризиків, пов'язаних з можливими банкрутствами підприємств.

Але, як показав досвід, в арсеналі ЄС є не так багато дієвих наднаціональних інструментів, за допомогою яких можна протидіяти проявам кризи і долати її наслідки. По-перше, посилення політики протекціонізму, яка виступає дієвим інструментом антикризової політики, суперечить основним засадам конкурентної політики ЄС; по-друге, заходи наднаціональної податкової політики ЄС зосереджені на гармонізації національних систем оподаткування, а конкретні інструменти податкового регулювання (види податків, ставки податків, призначення податкових пільг) знаходяться в компетенції національних систем регулювання; по-третє, можливості бюджетної політики ЄС також є обмеженими (наприклад, навіть в умовах сильної депресії не можна скорочувати дотації сільському господарству, збільшувати витрати на розвиток високотехнологічних виробництв); по-четверте, наднаціональні інструменти в сфері галузевої економічної політики (сільськогосподарської, транспортної, енергетичної), такі як стратегічне планування і розробка законодавчих актів, є заходами довготривалого впливу, а не миттєвого, як це вимагають умови кризи, а зазначені галузі не є ключовими для виходу з рецесії; по-п'яте, боротьба за оздоровлення фінансів втратила свою актуальність, оскільки під час країни активно підтримували свої банківські системи, а орган ЄС проігнорували ріст дефіцитів державних бюджетів; по-шосте, єдиним дієвим інструментом антикризової політики ЄС виявився план дій в сфері зайнятості, а саме боротьба з безробіттям, яку ЄС визнав ключовим напрямком своєї антикризової стратегії.

В процесі формування та розвитку антикризової політики ЄС сформувались дві її моделі: континентальна і англосаксонська [4, с. 18-31].

В континентальній моделі (Франція, Німеччина, Італія, Швеція) прослідковується два підходи: французький, в якому для стимулювання економічного зростання використовувалося потужне державне втручання в промисловість, та німецький, який характеризується більш стриманою політикою втручання з боку держави.

Англосаксонська модель (Великобританія) ґрунтується на значному впливі держави на фінансовий сектор, крайньою мірою якого є націоналізація проблемних банків.

На думку багатьох експертів та аналітиків, одними із найефективніших у міжнародній практиці заходів державного антикризового управління є розроблені та запроваджені у Китаї. Так, вже у 2012 р. ВВП цієї країни зріс на 7,4% порівняно з 10% у 2008 р. [11].

Одним з перших кроків, які вжив уряд Китаю для подолання кризи, було виділення з державного бюджету 4 трлн. юанів (586 млрд. дол. США) на підтримку національної економіки упродовж 2008-2010 рр. Ці кошти було спрямовано на монетарне стимулювання (політика, подібна до програми QE, яку активно застосовували у США) та надання кредитів для розвитку інфраструктури. Такі заходи забезпечили подальше зростання ВВП Китаю, водночас як у США, Японії та країнах ЄС темпи приросту цього показника почали знижуватися [8, с. 7]. Крім цього, у рамках антикризової політики Центральний банк КНР оголосив про те, що відсоткова ставка за кредитами та депозитами стане більш гнучкою упродовж 2012 р. Так, комерційні банки надавали кредити під відсоток на 20% менший від офіційно встановленого Центральним банком, а депозити – на 10% більші за офіційно встановлену ставку. До того ж рівень інфляції зберігся в межах 2% [12].

На думку аналітиків, єдиним недоліком антикризової програми Китаю є надмірне кредитування державних підприємств. Хоча це вигідно для розвитку інфраструктури, проте завдає шкоди іншим галузям промисловості. Разом з тим для подальшого сталого економічного зростання Китай має поступово відійти від політики

державного втручання в економіку.

У рамках монетарного регулювання державна антикризова політика КНР була найбільш вдалою, порівняно з Північноамериканською та Європейською, адже саме ця країна продовжує демонструвати хоч і не двозначні, проте значні темпи зростання національної економіки. Для заходів США та Європейського Союзу притаманна зосередженість на підтримці банківського сектору економіки. Для виходу з кризи у США та ЄС вдалися до політики «кількісного пом'якшення». Проте, на жаль, відновлення економіки у цих країнах проходить дуже повільно.

Фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. не оминула одну із високорозвинутих країн світу – Японію. Так, у 2008р. темпи зростання її ВВП були від'ємними і становили -0,4%. У 2009 р. ситуація загострилася у зв'язку з падінням попиту на японську продукцію на світових ринках. Об'єм виробництва в Японії скоротився на 6,3% у 2009 році, але вже в 2010 – піднявся на 3,9%. В січні 2009 р. уряд Японії почав реалізувати антикризову програму вартістю 16,7 млрд. дол., спрямовану на викуп акцій компаній, що перебувають у скрутному становищі в умовах економічної кризи [10]. Крім того, Центробанк Японії розпочав покупку боргів компаній, щоб дати їм можливість підвищити свою ліквідність. Уряд також розширив можливості кредитування приватного бізнесу. Основними напрямками антикризової політики Японії були: зменшення відсоткової ставки рефінансування Центральним Банком; сприяння реструктуризації іпотечних кредитів; викуп акцій фінансових установ державою; збільшення державної частки в статутному капіталі деяких галузевих фінансових установ, які спеціалізуються, головним чином, на підтримці сільського господарства та експортних операцій; зниження податку на прибуток підприємств та виплат на соціальне страхування працівників; надання розстрочки податкової заборгованості; пільгове оподаткування інвестицій підприємств у навчання персоналу та наукові розробки; запровадження виплати працівникам, які перебувають у вимушених відпустках; розвиток торгівельного фінансування.

Проведене дослідження множини антикризових заходів, які використовували на практиці різні країни світу, засвідчує відсутність

будь-яких стратегічних підходів до формування державних антикризових політик. Проаналізовані заходи мають декілька важливих особливостей: хаотичність (особливо на першому етапі); домінування кейнсіанських методів впливу на економіку; послаблення бюджетної і грошово-кредитної політики; готовність держави йти на приватні ризики, наприклад проводити масштабну націоналізацію.

Як засвідчує досвід останніх років, методи антикризової політики, що лежать в основі кейнсіанської моделі впливу на економіку, є дієвими лише при виконанні завдань поточного регулювання (антициклічної політики), і малоприслатні в умовах системної кризи. Наприклад, США, які у 30-х рр. ХХ ст. протягом 5 післякризових років проводили подібну політику, в значній мірі поглибили кризу. Подібна ситуація була характерна і для затяжної депресії в Японії у 90-х рр. минулого століття.

При цьому зазначені методи є дуже ризикованими з макроекономічної точки зору, оскільки при їх використанні існує досить висока вірогідність переходу від дефляції до стагфляції. Особливо великий ризик політики «дешевих грошей» існує в країнах, які не мають під своїм контролем друкарський станок резервної валюти.

Антикризова стратегія управління національною економікою – це комплекс цілей, завдань, функцій і заходів, спрямованих на підтримку економіки у кризовий період і забезпечення її відновлення у посткризовий період з метою максимально швидкого повернення до докризового стану. В результаті використання грамотної антикризової стратегії перед національною економікою можуть відкритися нові можливості економічного зростання, які мають перспективи стати плацдармом для побудови нової економічної системи, яка буде більш стійкою до впливу кризових явищ.

Успішність реалізації антикризової стратегії управління національною економікою залежить не тільки від правильного вибору стратегічних орієнтирів виходу із кризи, але і від правильності їх реалізації на основі комплексу тактичних рішень.

В цьому контексті доцільно розрізняти поняття «антикризова стратегія» і «антикризова тактика». Основні відмінності між цими двома термінами можна звести до того, що: антикризова тактика

розробляється для забезпечення реалізації антикризової стратегії, тобто поняття «антикризова стратегія» ширше, ніж поняття «антикризова тактика»; антикризова стратегія розробляється вищими органами влади, а антикризова тактика – виконавчими органами влади; антикризова тактика розрахована на значно коротший період часу, ніж антикризова стратегія; результати реалізації антикризової тактики, на відміну від антикризової стратегії, проявляються, як правило, дуже швидко і легко співвідносяться із конкретними діями.

Формування антикризової стратегії управління національною економікою повинно базуватись на наступних принципах: принципі пріоритетності антикризової стратегії перед іншими видами стратегій, розроблених і затверджених на загальнодержавному рівні; принципі узгодженості всіх антикризових заходів, що містяться в стратегії антикризового управління; принципі адаптивності, який передбачає, що затверджений механізм формування та реалізації антикризової стратегії повинен мати здатність адаптуватися до нових проявів кризи; принцип виникнення нових завдань, які можуть з'являтися в процесі реалізації антикризової стратегії.

Список використаних джерел

Розділ 1. Концептуальні засади управління збалансованим розвитком національної економіки

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский ; сост. Н. А. Костяшкин, Е. М. Гончарова. – М.: Айрис+пресс, 2003. – 575 с.
2. Гриценко А. А. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований/ под. ред. А.А. Гриценка. – Х. : Форт, 2008. – 928 с.
3. Даймонд Дж. Коллапс. Почему одни общества выживают, а другие умирают / Джаред Даймонд. – М. : АСТ : Астрель : Полиграфиздат, 2010. – 762 с.
4. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Дейлі Г.; [пер.з англ.]. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / [ред. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
6. Желюк Т. Л. Базові траєкторії розвитку національної економіки: пошук нових можливостей для України / Т.Л. Желюк // Економіка та підприємництво. Збірник наукових праць молодих учених та аспірантів. – К.: КНЕУ. – 2009. – № 23. – С.45–61.
7. Згуровський М. З. Сталий розвиток регіонів України [Текст] / науковий керівник М. З. Згуровський. – К.: НТУУ«КПІ», 2009. – 197 с.
8. Макконнелл К. Р. Брю С. Л. Економікс/ К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – М.: Республіка, 1992. – Т.1 – 399 с.
9. Макроекономіка та макроекономічна політика: навч. посіб./ А.Ф.Мельник, Т.Л.Желюк, О.В. Длугопольський, О.В.Панухник. – К.: Знання, 2008. – 699 с.
10. Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рэндерс Й., Беренс В. В. Пределы роста. – М.: Издательство МГУ, 1991. – 207 с.
11. Медоуз Д. Х., Медоуз Д. Л., Рэндерс Й., Беренс В. В. Пределы роста. – М.: Издательство МГУ, 1991. – 207 с.
12. Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні : кол. моногр. / за ред. д-ра екон. наук Скрипниченко М. І. – К.: НАН України, ДУ Інститут економіки та прогнозування НАН України,

2015. – 544 с.

13. Основи стійкого розвитку: навчальний посібник / За заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.
14. Офіційний Урядовий портал. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>
15. Порядок денний на XXI століття : Програма дій ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): Пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
16. Радіонова І. Ф. Макроекономіка-2: навч. посібник/ І. Ф. Радіонова, Т. В. Бурлай, Є. В. Алімпієв. – К.: Аксіома, 2010. – 424 с.
17. Савченко Т. Г. Економічна рівновага: сутність та класифікація / Т.Г. Савченко // Економіка і регіон. – 2010. – № 2. – С. 106-115.
18. Samuelson P.A. Foundations of Economic Analysis. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1947.
19. Tinbergen J. Foreword // Meadows D. Beyond the Limits: Global Collapse or Sustainable Future. – London, 1992.

Розділ 2. Оцінка дисбалансів розвитку національної економіки.

2.1. Секторний аналіз дисбалансів розвитку національної економіки: методичні підходи до оцінювання

1. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Global Competitiveness Index (GCI) : звіт СЕФ за 2007 – 2015 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cesifo-group.de>.
3. Imd world competitiveness yearbook 2016.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imd.org/uupload/imd.website/wcc/scoreboard.pdf>

2.2. Дисбаланси розвитку національного споживчого ринку

1. Апопій В. В. Система регулювання внутрішньої торгівлі України : монографія / В. В. Апопій [та ін.] ; за ред. В. В. Апопія та І. М. Копича. – К. : Академвидав, 2012. – 424 с.

2. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія / Анатолій Маркович Гуменюк. – К. : НІСД, 2014. – 468 с.
3. Державна служба статистики України. Офіційний сайт: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів : моногр. / [А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук, Т. М. Мельник та ін.] ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. — 718с.
5. Ігнатенко М. М. Управління розвитком ринку споживчих товарів та послуг [Електронний ресурс] / М. М. Ігнатенко. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.rusnauka.com/26_WP_2012/Economics/12_116175.doc.htm.
6. Лагутін В. Д. Внутрішній ринок споживчих товарів: теорія розвитку і регулювання : моногр. / В. Д. Лагутін. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 327 с.
7. Лошенко І. Р. Концептуальні підходи до становлення і розвитку споживчого ринку України / І. Р. Лошенко // Формування ринкових відносин в Україні. — 2007. — № 11. — С. 103.
8. Мазаракі А. Ринок споживчих товарів в Україні: посткризові тенденції / А. Мазаракі, В. Лагутін // Економіка України. – 2011. – №9. – С.17-26.
9. Пустовойт О. Ринок споживчих товарів України: тенденції розвитку і вплив на структуру економіки / О.Пустовойт // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 59–69.
10. Пустовойт О.В. Політика розвитку внутрішнього ринку та угода про асоціацію Україна – ЄС: спільність і суперечність завдань / О.В.Пустовойт Режим доступу: http://eip.org.ua/docs/EP_15_1_49_uk.pdf
11. Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015 – 2016 рр. та механізми їх мінімізації // http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/guzuku_zagrozu1-bab4e.pdf
12. Соколик М. П. Диспропорції у розвитку споживчого ринку України / М. П. Соколик // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 3. –

С. 47–63.

13. Споживчий ринок України: методологія дослідження та регулювання : Монографія ; за заг. ред. Л. О. Лігоненко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. — 379 с.
14. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / [Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України Л.В.Шинкарук; НАН України ДУ «Інститут екон. та прогноз. НАН України» – К.;2015. – 304с.
15. Тенденції тіньової економіки в Україні в 1 кварталі 2016 року / [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents>
16. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. - К.: НІСД, 2011. - 31 с.
17. Точілін В.О. Ринки реального сектора економіки Ураїни: структурно – інституціональний аналіз / Точілін В.О.,Осташко Т.О., Пустовойт О.В. та ін. / За ред. д. е. н. , проф. В.О. Точіліна.– К.,Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2009.
18. Філюк Г. Тенденції розвитку споживчого ринку України / Г. Філюк, О. Шевчук // Товари і ринки. – 2011. – № 1. – С. 24–36.
19. Фімяр С.В. Механізм регулювання регіонального ринку споживчих товарів / С.В. Фімяр // Науковий журнал. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – № 1. – Т. 2. – С. 184–188.
20. Черемисина Т. Н. К вопросу о современном развитии регионального потребительского рынка товаров // Проблемы экономики и менеджмента. – 2012. – № 1 (5). – С. 96-99
21. Школяренко О.О. Ринок споживчих товарів України: тенденції розвитку і вплив на структуру економіки / О.О Школяренко., Г.М.Рустамова //Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону. – 2011. – С.182-187.

2.3. Дисбаланси розвитку ринку праці національної економіки

1. Кастельс М. «Информационная эпоха: экономика, общество и культура/ Кастельс М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

- http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/index.php.
2. Дьяченко. О.В. К сущности категории «новая экономика»/Вестник Челябинского государственного университета. 2010. № 5. Вып. 25. с. 18–23.
  3. Білоцерківець В.В. Нова економіка: зміст, генеза та авангардний характер/Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: Дніпропетровськ, 2014, 39с.
  4. Келли К. Новая экономика / Келли К. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kevinkellyeconomy.blogspot.com>.
  5. Базылев Н.И. Грибанова Н.Л. Вопросы теоретической экономики / Проблемы современной экономики, N 1/2 (17/18), 2006.
  6. Атлас новых профессий. Московская школа управления Сколково. Москва, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.skolkovo.ru/public/media/documents/research/sedec/SKOLKOVO_SEDeC_Atlas.pdf/
  7. Перехід на ринок праці молоді України / Лібанова Е., Цимбал О., Лісогор Л., Марченко І., Ярош О., Міжнародне бюро праці, Програма молодіжної зайнятості, Департамент політики зайнятості. – Женева: МОП, 2014.
  8. Ринок праці в Україні: коли цифри не відображають істину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: - 7dniv.info.
  9. Державна служба зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350800>.
  10. Причина дисбалансу між потребами ринку праці і пропозицією – у відсутності системи прогнозування та планування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/SOCIETY/>.
  11. Звіт про результати аналізу формування, розміщення і виконання державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua>.

2.4. Тіньовий сектор та його вплив на збалансований розвиток національної економіки

1. Звіт Світового економічного форуму/ Global risk report 2011 sixth edition. An initiative of the risk response network. January 2011 / World

economic forum : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf>.

2. Борець М. В. Повноваження Державної служби фінансового моніторингу України / М. В. Борець // Форум права. – № 3. – 2014. – С. 22-28.
3. Буглак Ю. М. Зарубіжний досвід детінізації відносин у підприємницькій діяльності та можливості його використання в Україні / Ю. М. Буглак // Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія «Право» . – Вип. 29. – Ч. 2. – Том 1. – 2014. – С. 34-38.
4. Становлення і розвиток недержавних суб'єктів сектору безпеки України (система безпеки підприємництва) : Аналіт. доп. / В. В. Крутов, В. Г. Пилипчук; за ред. О. О. Котелянець. – К. : НІСД, 2011. – 136 с.
5. Тіньовий сектор економіки України: звіт за 9 місяців 2016 року/Електронний ресурс. – Режим доступу: [//issuu.com/mineconomdev/docs/](http://issuu.com/mineconomdev/docs/).

Розділ 3. Регіональні асиметрії сутнісні детермінанти та механізми подолання

3.1. Суть та верифікація регіональний дисбалансів

3.2. Механізми подолання регіональних дисбалансів в контексті забезпечення сталого розвитку регіонів

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року / Постанова Кабінету міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1-/KP140385.html.
2. Вахович І.М. Табалова О.Є. Регіональні асиметрії сталого розвитку України: Діагностика та механізми вирівнювання: моногр. – Луцьк: Волиньполіграф, 2012. – 344 с.
3. Сторонянська І. Оцінка асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів України та обґрунтування пріоритетів державної регіональної політики / І. Сторонянська // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С.101-111.

4. Жук М.В. Регіональна економіка : [підручн.] / М.В. Жук. - К.: ВЦ "Академія", 2008. – 416 с.
5. Стеценко Т.О., Тищенко О.П. Управління регіональною економікою, 2010.
6. Раєвнева О.В., Бобкова О.Ю. Диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів України: інструментарій оцінювання та регулювання: моногр. - Х.: ВД "Інжек", 2014. – 264 с.
7. Дудкіна О. Регіональна соціально-економічна асиметрія: діагностика та шляхи подолання / О.Дудкіна, П.Дудкін // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 5(38). – С.21-27.
8. Семенов В.Ф., Михайлюк О.Л. Міжрегіональні диспропорції та регіональне зростання: монографія. /За ред. В. Семенова. – Одеса: Атлант, 2011. – 150 с.
9. Паршин Ю.І. Дослідження дисбалансів у розвитку регіональних економічних систем на основі ентропійного підходу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/5557>
10. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості (аналітична доповідь). - Збірник матеріалів круглого столу / За ред. О.С. Білої. – Київ: НІСД, 2011. – 88 с.
11. Регіони України, 2016: Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5.02.2015р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
13. Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2015 року. – (3-тє видання, доп. і перероблене) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.te.gov.ua/economics>
14. Дудкіна О.П. Навчально-методичний комплекс з вивчення дисципліни "Управління ресурсами" / О.П. Дудкіна. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 142 с.

3.3. Регіональний ринок комунальних послуг: взаємоузгодження ціни та якості

1. Базилевич В.Д. Природні монополії: [монографія] / В.Д Базилевич,

- Г.М. Филюк – Київ: Знання, 2006. – 367 с.
2. Борисенко З.М. Конкурентна політика держави як фактор розвитку економіки України // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. – К., 2004. – 29 с.
  3. Герасимчук З.В. Формування недержавного сектора житлово-комунального сектора в регіоні: [монографія]. / З.В. Герасимчук, Н.В. Хвищун. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 224 с.
  4. Грималюк А.В. Особливість сучасної конкуренції / А.В. Грималюк // Конкуренція. – 2005 – №1, – С. 22–26.
  5. Гура Н.О. Облік у житлово-комунальному господарстві: теорія і практика: [монографія] / Н.О. Гура. – К.: Знання, 2006. – 351 с.
  6. Качала Т.М. Житлово-комунальне господарство в системі міського комплексу: [монографія] / Т.М. Качала; Черкас. держ. технол. ун-т. – К.: Наук. думка, 2008. – 416 с.
  7. Мельник І.Г. Житлово-комунальна сфера, її соціально-економічна значимість і сутність в створенні та забезпеченні життєдіяльності суспільства/ І.Г. Мельник // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 186: Том II. – Дніпропетровськ :ДНУ, 2003. – С. 610–616.
  8. Організаційні та економічні аспекти розвитку малого бізнесу в сфері послуг: [монографія]. / А. Мельник, А. Васіна – Тернопіль: “Збруч”, 1996. – 181 с.
  9. Полуянов В.П. Организационно-экономический механизм эффективного функционирования предприятий жилищно-коммунального хозяйства: [монографія] / В.П. Полуянов.; НАУ Украины Ин-тэкон. промышленности. – Д.;, 2004. – 219 с.
  10. Портер М. Конкуренция: [монографія] / Портер М. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
  11. Портер М. Стратегия конкуренции / М. Портер. – К.: Основа. – 1997. – 390 с.
  12. Про житлово-комунальні послуги [текст]: Закон України від 24 червня 2004 року № 1875-IV (із змінами і доп. від 30.10.2010) // Офіційний вісник України. – 2004. – №30. – С. 50–59.
  13. Про Загальнодержавну програму Питна вода України [текст]: Закон України від 03.03.2005 № 2455-IV // – [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

14. Про природні монополії [текст]: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III (із змінами і доповненнями від 01.01.2011) // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
15. Семчук Г. Реформа стосується всіх: якщо ми не втілимо її в життя, про ЖКГ можна забути: [Житлово-комунальне господарство: проблеми галузі] / Г. Семчук // Міське господарство України. – 2004. – № 3. – С. 2–10.
16. Ямпольская И.Л. Организация и реформирование жилищно-коммунального хозяйства в европейских странах. – [Електронний ресурс] // Теория и практика управления. – Режим доступу: <http://www.jurenergo.kiev.ua>.

3.4. Логістичні аспекти забезпечення збалансованого розвитку підприємств регіону

1. Бауэрсокс Д. Логистика: интегрированная цепь поставок [Текст] / Бауэрсокс Д. Клосс Д. Дж.; 2-е изд.; пер. с англ. - М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2005. - 640 с.
2. Денисенко М.П. Організація та проектування логістичних систем. Підручн. [Текст] / М. П. Денисенка, П. Р. Лековець, Л. І. Михайлова. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 336 с.
3. Крикавський Є.В. Логістика. Основи теорії: підруч. [Текст] / Крикавський Є.В. - Львів: Інтелект-Захід, 2006. - 456 с.
4. Кислий В. М. Логістика: теорія та практика [Текст]: навч. посіб. / В.М. Кислий., О. А. Біловодська, О. М. Олєфіренко, О. М. Смоляник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 360 с.
5. Миротин Л.Б. Интегрированная логистика накопительно-распределительных комплексов (склады, транспортные узлы, терминалы) [Текст] / Под общ.ред. Л.Б. Миротина. - М.: Изд-во «Экзамен», 2003. - с. 10.
6. Меджибовська Н.С. Використання логістичного підходу для управління конкурентоспроможністю / Н.С. Меджибовська // Вісник ХНУ. – 2008. №5(2). – С. 61-64.
7. Окландер М.А. Логістика: Підручник. / Окландер М.А. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 346с.

8. Омельченко В.Я. Логістична стратегія розвитку світової економіки в умовах глобалізації [Текст] автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д.е.н.: спец. 08.00.02 – «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / В.Я. Омельченко - Донецьк, 2009 – 41с.
9. Плахута О. В. Стратегії інтегрованого управління логістичними ланцюгами. / О.В. Плахута // Маркетинг: Теорія і практика. Зб. наук. праць. Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля. Вип. 14, 2008. - С. 141-145.
10. Пилипенко А. А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку [Текст]: Монографія / А. А. Пилипенко. - Х.: ВД «ІНЖЕК», 2008.- 408 с.
11. Стерлигова А. Н. Управление запасами в цепях поставок : учебник [Текст] / А. Н. Стерлигова. - М.: ИНФРА-М, 2013. - 430с.
12. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: учеб.пособие [Текст] / Ю.П. Сурмин. - К.: МАУП, 2003.- 368 с.
13. Уотерс Д. Логистика. Управление цепью поставок [Текст] / Уотерс Д.; пер.с англ. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 503 с.
14. Pagell M. Understanding the factors that enable and inhibit the integration of operations, purchasing and logistics / Mark Pagell // Journal of Operations Management, 2004 – No. 22 – pp. 459– 487.
15. Romano P. Co-ordination and integration mechanisms to manage logistics processes across supply networks / Pietro Romano // Journal of Purchasing & Supply Management, 2003 – No. 9 – pp. 119–134.

Розділ 4. Механізми забезпечення збалансованого розвитку національної економіки на макро- та мезорівнях

4.1. Модернізація інструментарію управління збалансованим розвитком національної економіки

1. Новіков О. Є. Підвищення ефективності державного регулювання економіки / О. Є. Новіков // Економічні науки 15. Державне регулювання економіки. – [Електронний ресурс] : Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_DSN_2011/Economics/15_90218.doc.htm .

2. Ревун К. І. Теоретико-методологічні засади управління збалансованим розвитком / К. І. Ревун // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2014. – Випуск 1 (53). – Економічні науки. – С.26–37.
3. Ревун К. І. Модернізація прогнозно-планового інструментарію управління збалансованим розвитком національної економіки / К. І. Ревун / Секторальні асиметрії розвитку національної економіки: механізми подолання в умовах нових викликів та факторних обмежень: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. Internet-конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, 29 квітня 2015 р.). – Тернопіль: Крок, 2015. – 157 с. – С.111 – 113.
4. Ходжаян А. А. Макроэкономическая устойчивость в системе конкурентоспособного развития экономики / А. А. Ходжаян // Экономический бюллетень Научно-исследовательского экономического института Министерства экономики Республики Беларусь.– М., 2014.– Вып. № 12 (210). – С. 28–35.

4.2. Концептуальні засади управління кадровим потенціалом в новій економіці

1. Государственная кадровая политика и механизмы ее реализации: Кадроведение: Курс лекций. - 2-е изд., доп. и перераб. - М.: Из-во РАГС, 1998 – с. 468.
2. Вечер Л.С. Государственная кадровая политика и государственная служба: практикум / Л. С. Вечер – Минск.: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2008. – 229 с.
3. Напрями оптимізації державної політики в сфері розвитку трудового потенціалу України аналіт. доп. / О.О. Кочемировська. – К.: НІСД, 2013. – 38 с.

4.3. Формування та обслуговування державного боргу України

1. Аналітичні матеріали щодо державного боргу України за 2008–2015 рр. / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/>.
2. Аналітично-статистичні матеріали про стан платіжного балансу та зовнішнього боргу України за 2010–2015 рр. [Електронний ресурс].

- Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/Of_vydan.htm.
3. Довідка щодо державного та гарантованого державою боргу за 2008–2015 рр. / Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/publish>.
  4. Жиленко С. М. Управління державним боргом як складова системи антикризового регулювання економіки / С. М. Жиленко // Часопис економічних реформ. – 2014. – № 2. – С. 39–45.
  5. Основні макроекономічні показники за 2010–2015 рр. / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
  6. Паливода К. Державний борг та політика фінансових запозичень в Україні / К. Паливода // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 66–82.
  7. Статистичні матеріали щодо стану державного боргу України за 2015 р. / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/view/statystychni-materialy-shchodo-derzhavnoho-ta-harantovanoho-derzhavoiu-borhu-ukrainy>.

4.4. Бюджетні механізми забезпечення збалансованого розвитку національної економіки

1. Пасічник, Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн [Текст] : навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. - 2-ге вид., перероб. і доп. — К. :Знання-Прес, 2003. — 523 с.
2. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України [Текст]/ М.І. Крупка. — Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. —С.212.
3. Формування і функціонування бюджетної системи України [Текст] : монографія / [С. О. Булгакова, О. Т. Колодій, Л. В. Єрмошенко та ін.] ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. — К. : Книга, 2003. — С. 100
4. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України [Текст] : монографія /

- Дем'янишин В. Г. — Т. : ТНЕУ, 2008. — С. 238.
5. Павлюк К.В. Роль бюджету у регулюванні соціально-економічних процесів у трансформаційний період в Україні // Наукові праці НДФІ. – 2007. – №1(38). – С. 14–29.
  6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. №436-IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/436-15.
  7. Чугунов І. Я. Бюджетна система в інституційному середовищі суспільства / І. Я. Чугунов, Л. В. Лисяк // Фінанси України. – 2011. – №11. – С. 3-11.
  8. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : у 6 т. Т. 1 : Пріоритети бюджетної політики та економічне зростання в Україні / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, В. М. Геєць; Науково-дослідний фінансовий ін-т при Міністерстві фінансів України. – К. : НДФІ, 2012. – Т. 1. – 542 с..
  9. Зайчикова В.В. Прогнозування доходів місцевих бюджетів у процесі між бюджетного регулювання // Фінанси України. – 2007. – №6. – С. 69 – 81..
  10. Боголіб Т.М. Інституційна основа бюджетної системи України / Т.М. Боголіб // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая, 2013. – № 2(44). – С. 57-68.
  11. Офіційні статистичні дані Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

4.5. Інноваційні підходи у забезпеченні збалансованого розвитку національної економіки

1. Ukrainian Research and Academic Network URAN– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uran.net.ua/~eng/frames.htm.
2. Про затвердження Положення про ІВС "ОСВІТА" та Порядку замовлення, видачі та обліку документів про освіту державного зразка /Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.12.2013 № 811.
3. Микитюк П. П. Аналіз впливу інвестицій та інновацій на ефективність господарської діяльності підприємства: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, Тернопільський національний

економічний університет, 2007. – 296 с.

4.6. Науково-технологічне передбачення як інструмент забезпечення збалансованого розвитку національної економіки

1. Микитюк П. П. Аналіз впливу інвестицій та інновацій на ефективність господарської діяльності підприємства: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, Тернопільський національний економічний університет, 2007. – 296 с.
2. Микитюк П. П. Бюджетні важелі активізації інноваційного процесу в Україні // Ефективність інвестиційного процесу в Україні: стан, проблеми і перспективи: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. – Тернопіль: Принтер-інформ, 2005. – С. 72-77.
3. Микитюк П. П. Інноваційний менеджмент: Навч. посібник. – К.: Центр навч. літ., 2007. – 400 с.
4. Микитюк П. П. Перепони інноваційного розвитку економіки та шляхи їх подолання // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Економіка. – Тернопіль, 2005. – №18. – С. 36-39.
5. Микитюк П. ПБ. Г. Сенів Інноваційна діяльність Навчальний посібник (гриф МОН України) Лист № 1.4/18 – Г- 690 від 25.03.2008 К.: Центр учбової літератури, 2009. –С.392
6. Микитюк П. ПБ. Г. Сенів Інвестиційно-інноваційний менеджмент Навчальний посібник Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2015. – С.452
7. Інноваційний механізм управління суб'єктами господарювання: монографія / за заг. ред. П.П.Микитюка. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2014. – С. 450/
8. Микитюк В.П. Аналіз та управління ефективністю інвестиційно-інноваційних проектів. Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції. (Львів, 24-25 лютого 2017 року).

4.7. Еколого орієнтоване управління економікою як механізм забезпечення сталого розвитку

1. Бородин А.И. Концепция эколога - экономического управление

- предприємством / Бородин А. И. // Вестник ОГУ. - 2005. – №8. – С.52-58.
2. Решетнікова І.Л. Методичні підходи до еколого-орієнтованого управління торговельним підприємством / І.Л.Решетнікова // Механізм регулювання економіки. – 2009. - №4, Т.1. - С.42-47.
  3. Садеков А.А. Механизмы эколого-экономического управления предприятием: монография / А.А.Садеков. – Донецк: ДонГУЭТ им. М.Туган-Барановского, 2002. – 311 с.
  4. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. – World Commission on Environment and Development, 1987. – Available from: <<http://www.worldinbalance.net/agreements/1987-brundtland.php>>
  5. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.Є.Патона. – К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. – 72 с.
  6. Гнатишин М.А. Сталий еколого-економічний розвиток: еволюція поглядів [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=409>
  7. Данилишин Б. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку/ Б.Данилишин, О.Веклич //Економіка України. – 2008. - №7. – С. 13-23.
  8. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007р. № 880-р. // [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-p>
  9. Карпінський Б.А. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель. Монографія / Борис Андрійович Карпінський, Сергій Миколайович Божко. – Львів: Логос, 2005. – 256 с.
  10. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / авт.: А.Садовенко, Л.Масловська, В.Середа, Т.Тимочко. – 2 вид. – К.; 2011. – 392с.
  11. Чайківський І.А. Механізми забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] Режим

доступу:

file:///C:/Documents%20and%20Settings/Пользователь/Мои%20документы/inek_2014_6_21.pdf

12. Карпінський Б.А., Васильків І.М., Карпінська О.Б., Шевців А.Б. Модель сталого розвитку економіки: формування і порівняльна динаміка змін. Частина II / Б.А.Карпінський, І.М.Васильків, О.Б.Карпінська, А.Б.Шевців // Науковий Вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.2. – С.7-21. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2016/26_2/3.pdf
13. Карпінський Б.А. Знаннєва економіка та сталий розвиток: моделювання та порівняння / Б.А.Карпінський, І.М.Васильків, А.Б.Шевців, О.Б.Карпінська // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.4., С. 223-234.
14. Карпінський Б.А. Реконструкція і технічне переозброєння виробництва – основа економічного розвитку України / Б.А.Карпінський // Україна в ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку : матер. доп. V Міжнар. конгресу українських екон., м. Львів, 22-26 травня 2000 р. – Львів : Вид-во ІРД НАН України. – 2000. – Ч. I. – С. 192-195.
15. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Тернопільської області на 2014 рік [Електронний ресурс] Режим доступу: www.oda.te.gov.ua/data/upload/publication/.../proekt_ekon_kul2014.doc
16. Юдін М.А. Інновації в енергозбереженні як засіб підтримання енергетичної безпеки держави / М.А.Юдін // Економічні інновації : [збірник наукових праць]. – 2010. – № 41. – С. 310-311.
17. Голян В.А. Економіка природокористування і охорони навколишнього природного середовища [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.univer.km.ua/visnyk/1042.pdf>
18. Кривокульська Н.М. Екологічний менеджмент [Навчальний посібник] – Тернопіль: поліграфічний центр „Матвей”, 2013. – 212с.
19. Варналій З., Дрига С. Кооперація великих і малих підприємств як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємництва України / З.Варналій, С.Дрига // Вісник КНТЕУ, 2010. – № 1. – С. 5-

16. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/vknteu/2010_1/1.pdf
20. Якімцов В.В. Ефективність кооперування деревообробних підприємств з урахуванням екологічного імперативу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – Ужгород, 2009. – 21с. [Електронний ресурс] Режим доступу: irbis-nbuiv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuiv/cgiirbis_64.exe?...2...
21. Поддубный И.А. Международная эколого - экономическая деятельность: учебн. Пособие / И.А.Поддубный, В.К.Слюсаренко. - Х.: ИД"ИНЖЭК", 2005.-200с.
22. Мартиненко В.О. Досвід країн Європейського Союзу щодо сучасних механізмів управління охороною навколишнього середовища в Україні // Теорія та практика державного управління.– Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ „Магістр”, 2006. – Вип. 1 (13). – С. 272 – 278.

4.8. Використання технології блокчейну у збалансуванні фінансових потоків

1. Електронний сервіс BTC Sell & Buy // Електронний ресурс - URL: <https://btcu.biz>
2. Robert Hackett Big Business Giants From Microsoft to J.P. Morgan Are Getting Behind Ethereum // [electronic resource]: - access mode - URL: <http://fortune.com/2017/02/28/ethereum-jpmorgan-microsoft-alliance/>
3. Official site of the OneCoin: [electronic resource]: - access mode - URL: <https://www.onelife.eu/en/>
4. На территории Евросоюза будут запрещены нерегулируемые ICO // [electronic resource]: - access mode - URL: <https://cryptocurrency.tech/na-territorii-evrosoyuza-budut-zapreshheny-nereguliruemye-ico/>
5. IBM инвестирует в блокчейн-бюро в Германии \$200 миллионов // [electronic resource]: - access mode - URL: <http://www.coinfox.ru/novosti/6502-ibm-investiruet-v-blokchejn-byuro-v-germanii-200-millionov>
6. Мк. Дуглас Израиль обложит биткойн налогом на прибыль // [electronic resource]: - access mode - URL: <http://business-swiss.ch/2017/02/izrail-bitkoin-nalog-na-pribyl-1/>

7. Мелани Свон Блокчейн: Схема новой экономики // Olympus Business, 2017 г. – с. 240
8. Швейцария пробует механизм налогообложения биткоина [electronic resource]: - access mode - URL: <http://business-swiss.ch/2017/01/mechanizm-nalogooblozheniya-bitkoina/>
9. Дмитренко О. Уряд України підтримав впровадження технології Blockchain в роботі державних реєстрів // [electronic resource]: - access mode - URL: <http://watcher.com.ua/2017/05/24/uryad-ukrayiny-pidtrymav-vprovadzhennya-tehnolohiyi-blockchain-v-roboti-derzhavnyh-reyestriv/>
10. Биткоин вырос в цене до \$2900, капитализация рынка криптовалют превысила \$100 млрд // [electronic resource]: - access mode - URL: <http://forklog.com/bitkoin-vyros-v-tsene-do-2900-kapitalizatsiya-rynka-kriptoalyut-prevysila-100-mlrd/>
11. В Украине запустят электронную гривну на основе блокчейна // [electronic resource]: - access mode - URL: <http://forklog.com/v-ukraine-zapustyat-elektronnuyu-grivnu-na-osnove-blokchejna/>
12. Будущее финтех-индустрии: основные тренды и прогнозы // [electronic resource]: - access mode - URL: <http://forklog.com/budushhee-finteh-industrii-osnovnye-trendy-i-prognozy/>
13. Конференция Genesis Moscow: пересмотр // [electronic resource]: - access mode - URL: bitnovosti.com
14. Звіт всесвітнього економічного форуму у 2017 році. [electronic resource]: - access mode - URL: <https://www.weforum.org/>

4.9. Антикризіві стратегії управління національною економікою

1. The global financial crisis: recession bites into Western Europe [Electronic Resource]. – Access Mode: http://www.euromonitor.com/The_global_financial_crisis_recession_bites_into_Western_Europe.
2. Аналітична доповідь «Антикризова політика в світі та Україні: порівняльна оцінка заходів та економічних ефектів». – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/Projects/Projects_2009/2009_19_Anticryzova%20politika/Project%20output/2009_19_ukr.pdf
3. Новые антикризисные технологии в ЕС / Под ред. А.М. Волкова. – М.: ИМЭМО РАН, 2016. – 116 с.

4. Клинова М. "Возвращение "государства: "скорая помощь" в кризис или устойчивая тенденция? / М. Клинова. – 21/06/2010 // Мировая экономика и международные отношения . – 2010. – № 05. – С. 18-31.
5. Буторина О.В. Антикризисная стратегия Европейского Союза: ближние и дальние рубежи / О.В. Буторина // Политика. – 2009. – № 3 (54). – С. 115-130.
6. Vasiliev V. S. World Financial Crisis / V. S. Vasiliev, E. A. Rogovskiy // Phase 2 (Recession). USA/Canada. – Economy, politics, culture, 2009. – N 3. – P. 24 (russ.) ; Wittmann W. Finanzkrisen. Woher sie kommen, wohin sie fuehren, wie sie zu vermeiden sind / W. Wittmann. – Zuerich, 2009. – S. 18–25.
7. Мельниченко О. А. Антикризисна політика держави: сутність та пріоритетні напрями / О. А. Мельниченко // Теорія та практика державного управління. – 2015. – Вип. 2. – С. 17-24. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2015_2_5
8. Головін Р. Г. Особливості реалізації заходів державного антикризового управління в провідних країнах світу / Р. Г. Головін. // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2013_1_8
9. Жуковська А.Ю. Трансформація національних систем державного регулювання економіки під впливом глобальних чинників : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 – економіка і управління національним господарством / Аліна Юріївна Жуковська. – Тернопіль : ТНЕУ, 2007. – 211 с.
10. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. Електронний ресурс. – Режим доступу : www.imf.org
11. China model // Міжнар. ділова газ. "The Economist" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economist.com/debate/overview/179>
12. Інформаційна довідка на тему "Антикризова політика в рамках монетарного регулювання: міжнародний досвід" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://euinfocentre.rada.gov.ua>

**ДОДАТКИ
ДОДАТОК А**

Оцінювання сталого розвитку світової економіки

Таблиця А.1

Групування та рейтингування країн за індексом сталого економічного розвитку у 2013 р.

Рейтинг за Іес	ISO	Країна	Індекс економічного виміру
1	2	3	4
Група А. Найвищі значення індексу економічного виміру			
1	<i>CHE</i>	Швейцарія	0,872
2	<i>USA</i>	Сполучені Штати Америки	0,851
3	<i>CAN</i>	Канада	0,845
4	<i>DNK</i>	Данія	0,84
5	<i>AUS</i>	Австралія	0,839
6	<i>NZL</i>	Нова Зеландія	0,816
7	<i>NLD</i>	Нідерланди	0,804
8	<i>FIN</i>	Фінляндія	0,804
9	<i>GBR</i>	Велика Британія	0,803
10	<i>SWE</i>	Швеція	0,796
11	<i>IRL</i>	Ірландія	0,792
12	<i>JPN</i>	Японія	0,789
13	<i>DEU</i>	Німеччина	0,77
14	<i>LUX</i>	Люксембург	0,768
15	<i>AUT</i>	Австрія	0,751
16	<i>CHL</i>	Чилі	0,745
17	<i>NOR</i>	Норвегія	0,731
18	<i>BEL</i>	Бельгія	0,73
19	<i>ISL</i>	Ісландія	0,73
20	<i>KOR</i>	Південна Республіка Корея	0,718
21	<i>EST</i>	Естонія	0,703
22	<i>ARE</i>	Об'єднані Арабські Емірати	0,677
23	<i>CZE</i>	Чеська Республіка	0,669
24	<i>CYP</i>	Кіпр	0,666
25	<i>FRA</i>	Франція	0,664
26	<i>ISR</i>	Ізраїль	0,664
27	<i>ESP</i>	Іспанія	0,656
Група В. Високі значення індексу економічного виміру			
28	<i>MYS</i>	Малайзія	0,64
29	<i>LTU</i>	Литва	0,615
30	<i>SVK</i>	Словаччина	0,611
31	<i>SVN</i>	Словенія	0,591
32	<i>THA</i>	Таїланд	0,584
33	<i>BWA</i>	Ботсвана	0,579
34	<i>URY</i>	Уругвай	0,576
35	<i>MEX</i>	Мексика	0,575
36	<i>JOR</i>	Йорданія	0,567

Продовження таблиці А.1

1	2	3	4
37	<i>SLV</i>	Сальвадор	0,564
38	<i>PRT</i>	Португалія	0,563
39	<i>CRI</i>	Коста Рика	0,555
40	<i>HUN</i>	Угорщина	0,553
41	<i>PER</i>	Перу	0,537
42	<i>GEO</i>	Грузія	0,535
43	<i>POL</i>	Польща	0,535
44	<i>PAN</i>	Панама	0,535
45	<i>ZAF</i>	Південна Африка	0,532
46	<i>LVA</i>	Латвія	0,526
47	<i>ITA</i>	Італія	0,525
48	<i>COL</i>	Колумбія	0,517
49	<i>TUR</i>	Туреччина	0,515
50	<i>ROU</i>	Румунія	0,51
51	<i>TUN</i>	Туніс	0,509
52	<i>ARM</i>	Вірменія	0,506
53	<i>TTO</i>	Тринідад і Тобаго	0,496
54	<i>GRC</i>	Греція	0,48
55	<i>JAM</i>	Ямайка	0,477
56	<i>AZE</i>	Азербайджан	0,474
57	<i>BGR</i>	Болгарія	0,472
58	<i>NAM</i>	Намібія	0,472
59	<i>ALB</i>	Албанія	0,47
60	<i>KAZ</i>	Казахстан	0,464
61	<i>CHN</i>	Китай	0,459
Група С. Середні значення індексу економічного виміру			
62	<i>GTM</i>	Гватемала	0,444
63	<i>HRV</i>	Хорватія	0,435
64	<i>MAR</i>	Марокко	0,434
65	<i>EGY</i>	Єгипет	0,433
66	<i>IDN</i>	Індонезія	0,429
67	<i>BRA</i>	Бразилія	0,424
68	<i>IND</i>	Індія	0,418
69	<i>DOM</i>	Домініканська Республіка	0,402
70	<i>HND</i>	Гондурас	0,393
71	<i>UGA</i>	Уганда	0,393
72	<i>DZA</i>	Алжир	0,393
73	<i>MDG</i>	Мадагаскар	0,391
74	<i>PHL</i>	Філіппіни	0,379
75	<i>LKA</i>	Шрі-Ланка	0,376
76	<i>GMB</i>	Гамбія	0,372
77	<i>KGZ</i>	Киргизія	0,359
78	<i>RUS</i>	Російська Федерація	0,358
79	<i>PRY</i>	Парагвай	0,357
80	<i>KEN</i>	Кенія	0,354
81	<i>TZA</i>	Танзанія	0,353
82	<i>MNG</i>	Монголія	0,351
83	<i>NGA</i>	Нігерія	0,343

Продовження таблиці А.1

1	2	3	4
84	<i>SEN</i>	Сенегал	0,339
85	<i>ZMB</i>	Замбія	0,335
86	<i>VNM</i>	В'єтнам	0,332
87	<i>NIC</i>	Нікарагуа	0,331
88	<i>ARG</i>	Аргентина	0,325
89	<i>KHM</i>	Камбоджа	0,32
90	<i>BIH</i>	Боснія і Герцеговина	0,318
91	<i>PAK</i>	Пакистан	0,315
92	<i>BEN</i>	Бенін	0,315
Група D. Низькі значення індексу економічного виміру			
93	<i>UKR</i>	Україна	0,294
94	<i>SUR</i>	Суринам	0,285
95	<i>MWI</i>	Малаві	0,281
96	<i>MOZ</i>	Мозамбік	0,276
97	<i>CMR</i>	Камерун	0,274
98	<i>BGD</i>	Бангладеш	0,268
99	<i>TJK</i>	Таджикистан	0,264
100	<i>NPL</i>	Непал	0,255
101	<i>ECU</i>	Еквадор	0,254
102	<i>ETH</i>	Ефіопія	0,253
103	<i>UZB</i>	Узбекистан	0,247
104	<i>BOL</i>	Болівія	0,235
105	<i>VEN</i>	Венесуела	0,175
106	<i>MDA</i>	Молдова	0,146
107	<i>ZWE</i>	Зімбабве	0,073

Примітка: наведено на основі інформації Світового центру геоінформатики та сталого розвитку [175]

Групування та рейтингування країн за індексом сталого соціально-інституційного розвитку у 2013 р.

Рейтинг за Іес	ISO	Країна	Індекс соціально-інституційного виміру
1	2	3	4
Група А. Найвищі значення індексу соціально-інституційного виміру			
1	<i>AUS</i>	Австралія	0,837
2	<i>DEU</i>	Німеччина	0,812
3	<i>NOR</i>	Норвегія	0,81
4	<i>NZL</i>	Нова Зеландія	0,81
5	<i>FRA</i>	Франція	0,81
6	<i>CHE</i>	Швейцарія	0,806
7	<i>USA</i>	Сполучені Штати Америки	0,801
8	<i>NLD</i>	Нідерланди	0,787
9	<i>CAN</i>	Канада	0,786
10	<i>BEL</i>	Бельгія	0,782
11	<i>LUX</i>	Люксембург	0,773
12	<i>ITA</i>	Італія	0,767
13	<i>DNK</i>	Данія	0,766
14	<i>AUT</i>	Австрія	0,765
15	<i>ESP</i>	Іспанія	0,764
16	<i>FIN</i>	Фінляндія	0,76
17	<i>SWE</i>	Швеція	0,73
18	<i>GBR</i>	Велика Британія	0,729
19	<i>IRL</i>	Ірландія	0,725
20	<i>CZE</i>	Чеська Республіка	0,725
21	<i>GRC</i>	Греція	0,723
22	<i>JPN</i>	Японія	0,719
Група В. Високі значення індексу соціально-інституційного виміру			
23	<i>HUN</i>	Угорщина	0,711
24	<i>SVN</i>	Словенія	0,707
25	<i>KOR</i>	Південна Республіка Корея	0,705
26	<i>PRT</i>	Португалія	0,695
27	<i>URY</i>	Уругвай	0,692
28	<i>EST</i>	Естонія	0,686
29	<i>LTU</i>	Литва	0,686
30	<i>ISR</i>	Ізраїль	0,68
31	<i>ISL</i>	Ісландія	0,678
32	<i>POL</i>	Польща	0,675
33	<i>ARG</i>	Аргентина	0,671
34	<i>SVK</i>	Словаччина	0,669
35	<i>CHL</i>	Чілі	0,667
36	<i>CYP</i>	Кіпр	0,653
37	<i>PAN</i>	Панама	0,647
38	<i>LVA</i>	Латвія	0,646
39	<i>HRV</i>	Хорватія	0,645
40	<i>CRI</i>	Коста Рика	0,624

Продовження таблиці А.2

1	2	3	4
41	<i>BGR</i>	Болгарія	0,617
42	<i>MEX</i>	Мексика	0,611
43	<i>BRA</i>	Бразилія	0,594
44	<i>ECU</i>	Еквадор	0,591
45	<i>ROU</i>	Румунія	0,589
Група С. Середні значення індексу соціально-інституційного виміру			
46	<i>ALB</i>	Албанія	0,529
47	<i>BIH</i>	Боснія і Герцеговина	0,523
48	<i>COL</i>	Колумбія	0,519
49	<i>UKR</i>	Україна	0,511
50	<i>PER</i>	Перу	0,497
51	<i>MYS</i>	Малайзія	0,489
52	<i>BOL</i>	Болівія	0,484
53	<i>MDA</i>	Молдова	0,481
54	<i>TUR</i>	Туреччина	0,475
55	<i>ZAF</i>	Південна Африка	0,474
56	<i>TTO</i>	Тринідад і Тобаго	0,472
57	<i>JAM</i>	Ямайка	0,47
58	<i>PRY</i>	Парагвай	0,47
59	<i>DOM</i>	Домініканська Республіка	0,463
60	<i>ARE</i>	Об'єднані Арабські Емірати	0,458
61	<i>TUN</i>	Туніс	0,455
62	<i>VEN</i>	Венесуела	0,453
63	<i>NAM</i>	Намібія	0,445
64	<i>SUR</i>	Суринам	0,438
65	<i>GEO</i>	Грузія	0,432
66	<i>ARM</i>	Вірменія	0,43
67	<i>BWA</i>	Ботсвана	0,429
68	<i>RUS</i>	Російська Федерація	0,427
69	<i>SLV</i>	Сальвадор	0,425
70	<i>JOR</i>	Йорданія	0,409
71	<i>HND</i>	Гондурас	0,407
72	<i>CHN</i>	Китай	0,406
73	<i>AZE</i>	Азербайджан	0,394
74	<i>MNG</i>	Монголія	0,386
75	<i>NIC</i>	Нікарагуа	0,381
76	<i>THA</i>	Таїланд	0,378
77	<i>PHL</i>	Філіппіни	0,376
78	<i>LKA</i>	Шрі-Ланка	0,371
79	<i>KAZ</i>	Казахстан	0,37
80	<i>DZA</i>	Алжир	0,358
81	<i>GTM</i>	Гватемала	0,354
Група D. Низькі значення індексу соціально-інституційного виміру			
82	<i>IND</i>	Індія	0,328
83	<i>EGY</i>	Єгипет	0,324
84	<i>IDN</i>	Індонезія	0,319

Продовження таблиці А.2

1	2	3	4
85	<i>MAR</i>	Марокко	0,315
86	<i>VNM</i>	В'єтнам	0,309
87	<i>KGZ</i>	Киргизстан	0,308
88	<i>UZB</i>	Узбекистан	0,305
89	<i>TJK</i>	Таджикистан	0,296
90	<i>MDG</i>	Мадагаскар	0,231
91	<i>KEN</i>	Кенія	0,229
92	<i>KHM</i>	Камбоджа	0,225
93	<i>ZMB</i>	Замбія	0,225
94	<i>MWI</i>	Малаві	0,221
95	<i>BGD</i>	Бангладеш	0,22
96	<i>NPL</i>	Непал	0,219
97	<i>BEN</i>	Бенін	0,213
98	<i>SEN</i>	Сенегал	0,212
99	<i>UGA</i>	Уганда	0,198
100	<i>TZA</i>	Танзанія	0,189
101	<i>PAK</i>	Пакистан	0,182
102	<i>CMR</i>	Камерун	0,179
103	<i>GMB</i>	Гамбія	0,17
104	<i>NGA</i>	Нігерія	0,168
105	<i>MOZ</i>	Мозамбік	0,147
106	<i>ETH</i>	Ефіопія	0,135
107	<i>ZWE</i>	Зімбабве	0,084

Примітка: наведено на основі інформації Світового центру геоінформатики та сталого розвитку [175]

**Групування та рейтингування країн за індексом сталого
екологічного розвитку у 2013 р.**

Рейтинг за Іес	ISO	Країна	Індекс екологічного виміру
1	2	3	4
Група А. Найвищі значення індексу екологічного виміру			
1	<i>ISL</i>	Ісландія	0,942
2	<i>CHE</i>	Швейцарія	0,917
3	<i>CRI</i>	Коста Рика	0,897
4	<i>SWE</i>	Швеція	0,895
5	<i>NOR</i>	Норвегія	0,847
6	<i>FRA</i>	Франція	0,812
7	<i>AUT</i>	Австрія	0,81
8	<i>COL</i>	Колумбія	0,792
Група В. Високі значення індексу екологічного виміру			
9	<i>FIN</i>	Фінляндія	0,761
10	<i>SVK</i>	Словаччина	0,757
11	<i>GBR</i>	Велика Британія	0,753
12	<i>NZL</i>	Нова Зеландія	0,739
13	<i>CHL</i>	Чилі	0,738
14	<i>DEU</i>	Німеччина	0,736
15	<i>ITA</i>	Італія	0,734
16	<i>PRT</i>	Португалія	0,732
17	<i>JPN</i>	Японія	0,725
18	<i>LVA</i>	Латвія	0,724
19	<i>CZE</i>	Чеська Республіка	0,709
20	<i>ALB</i>	Албанія	0,705
21	<i>PAN</i>	Панама	0,704
22	<i>ESP</i>	Іспанія	0,69
23	<i>ECU</i>	Еквадор	0,666
24	<i>PER</i>	Перу	0,665
25	<i>DNK</i>	Данія	0,663
26	<i>HUN</i>	Угорщина	0,662
27	<i>SLV</i>	Сальвадор	0,661
28	<i>HRV</i>	Хорватія	0,653
29	<i>DOM</i>	Домініканська Республіка	0,649
30	<i>LTU</i>	Литва	0,646
31	<i>NPL</i>	Непал	0,645
32	<i>SUR</i>	Суринам	0,644
33	<i>LUX</i>	Люксембург	0,637
34	<i>DZA</i>	Алжир	0,628
35	<i>MEX</i>	Мексика	0,627
36	<i>IRL</i>	Ірландія	0,622
37	<i>ROU</i>	Румунія	0,62
38	<i>CAN</i>	Канада	0,608
39	<i>NLD</i>	Нідерланди	0,606

Продовження таблиці А.3

1	2	3	4
40	<i>PHL</i>	Філіппіни	0,592
41	<i>AUS</i>	Австралія	0,592
42	<i>MAR</i>	Марокко	0,591
43	<i>MYS</i>	Малайзія	0,578
44	<i>SVN</i>	Словенія	0,577
Група С. Середні значення індексу екологічного виміру			
45	<i>EST</i>	Естонія	0,553
46	<i>LKA</i>	Шрі-Ланка	0,551
47	<i>GEO</i>	Грузія	0,549
48	<i>PRY</i>	Парагвай	0,546
49	<i>USA</i>	Сполучені Штати Америки	0,546
50	<i>BRA</i>	Бразилія	0,544
51	<i>POL</i>	Польща	0,538
52	<i>VEN</i>	Венесуела	0,533
53	<i>BGR</i>	Болгарія	0,525
54	<i>ISR</i>	Ізраїль	0,523
55	<i>THA</i>	Таїланд	0,517
56	<i>EGY</i>	Єгипет	0,514
57	<i>RUS</i>	Російська Федерація	0,497
58	<i>ARG</i>	Аргентина	0,493
59	<i>GRC</i>	Греція	0,489
60	<i>TUN</i>	Туніс	0,483
61	<i>ARM</i>	Вірменія	0,48
62	<i>TUR</i>	Туреччина	0,479
63	<i>KGZ</i>	Киригизстан	0,463
64	<i>NAM</i>	Намібія	0,455
65	<i>URY</i>	Уругвай	0,451
66	<i>AZE</i>	Азербайджан	0,451
67	<i>VNM</i>	В'єтнам	0,449
68	<i>MDA</i>	Молдова	0,445
69	<i>UKR</i>	Україна	0,432
70	<i>BEL</i>	Бельгія	0,429
71	<i>JAM</i>	Ямайка	0,428
72	<i>KAZ</i>	Казахстан	0,413
73	<i>NIC</i>	Нікарагуа	0,408
74	<i>KOR</i>	Південна Республіка Корея	0,407
75	<i>CYP</i>	Кіпр	0,391
76	<i>JOR</i>	Йорданія	0,388
77	<i>BIH</i>	Боснія і Герцеговина	0,383
78	<i>TTO</i>	Тринідад і Тобаго	0,351
79	<i>GTM</i>	Гватемала	0,345
Група D. Низькі значення індексу екологічного виміру			
80	<i>MWI</i>	Малаві	0,298
81	<i>KEN</i>	Кенія	0,296

Продовження таблиці А.3

1	2	3	4
82	<i>TJK</i>	Таджикистан	0,295
83	<i>MOZ</i>	Мозамбік	0,293
84	<i>ZAF</i>	Південна Африка	0,286
85	<i>GMB</i>	Гамбія	0,277
86	<i>HND</i>	Гондурас	0,27
87	<i>UGA</i>	Уганда	0,268
88	<i>MDG</i>	Мадагаскар	0,258
89	<i>CHN</i>	Китай	0,255
90	<i>IND</i>	Індія	0,245
91	<i>PAK</i>	Пакистан	0,238
92	<i>TZA</i>	Танзанія	0,238
93	<i>ZWE</i>	Зімбабве	0,236
94	<i>ZMB</i>	Замбія	0,224
95	<i>CMR</i>	Камерун	0,19
96	<i>IDN</i>	Індонезія	0,19
97	<i>BOL</i>	Болівія	0,186
98	<i>BGD</i>	Бангладеш	0,181
99	<i>ETH</i>	Ефіопія	0,171
100	<i>MNG</i>	Монголія	0,167
101	<i>SEN</i>	Сенегал	0,161
102	<i>UZB</i>	Узбекистан	0,16
103	<i>KHM</i>	Камбоджа	0,154
104	<i>BWA</i>	Ботсвана	0,15
105	<i>ARE</i>	Об'єднані Арабські Емірати	0,143
106	<i>NGA</i>	Нігерія	0,138
107	<i>BEN</i>	Бенін	0,132

Примітка: наведено на основі інформації Світового центру геоінформатики та сталого розвитку [175]

Папір офсетний. Формат 60x90/16.
Гарнітура Times. Друк офсетний.
Умовн.-друк.арк. 15,45. Облік.видав.арк. 15,4
Наклад 300 примірників

Видавництво «Крок». Свідоцтво №3538 від 30.07.2009 р.
46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 56
тел. 0352248436